

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Iver B. Neumann, Einar Wigen

Bozkır Geleneği

RUSLAR, TÜRKLER VE
AVRUPA DEVLET İNŞASI

MÖ 4000'DEN MS 2018'E

Çeviren: Ozan Çiftçi

BOZKIR GELENEĞİ

Neumann ve Wigen, milattan önce dördüncü binyıldan günümüze değin Avrasya bozkırlarındaki siyasal örgütlenmeyi kapsamlı bir şekilde izah ederek uluslararası ilişkiler çalışmalarındaki Avrupamerkezciliğe karşıt bir yaklaşım sergiliyor. Sosyal teorinin yanı sıra çeşitli arkeolojik ve tarihî ikincil kaynaklardan yararlanan yazarlar, 'bozkır geleneği' olarak adlandırdıkları kavramın tarih öncesini, tarihini ve etkisini tartışıyorlar. Ayrıca uluslararası ilişkiler perspektifinden kaleme aldıkları bu çalışmada, bozkır geleneğinin erken dönem Avrupa devlet inşasındaki rolünü teferruatlı bir şekilde ele almalarının yanı sıra Türkiye ve Rusya gibi devletlerdeki siyasetin, bozkır geleneğinin giderek daha da baskınlaşan Avrupa geleneği ile melezleşmesi kapsamında nasıl anlaşılacağını açıklıyorlar. Bozkır geleneğinin siyasi liderlik, meşruiyet ve veraset siyaseti kavramlarına yönelik ortaya koyduğu felsefe, Rusya'da Putin, Türkiye'de Erdoğan gibi liderlerin politikalarını ve davranışlarını anlamamıza yardımcı olabilir.

IVER B. NEUMANN: Oslo Metropolitan Üniversitesi'nde Norwegian Social Research (NOVA) direktörü ve Oslo Üniversitesi Kültürel Tarih Müzesi'nde misafir profesördür. Yazdığı kitaplar: *Russia and the Idea of Europe* (1996, 2. Baskı, 2017) ve *Uses of the Other: 'The East' in European Identity Formation* (1999).

EINAR WIGEN: Oslo Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Bölümü'nde doçenttir. *State of Translation: Turkey in Interlingual Relations* (2018) adlı kitabın yazarıdır.

OZAN ÇİFTÇİ: Atatürk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezundur. St. Petersburg Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi'nde Rus milliyetçiliği ve Rus dış politikası arasındaki ilişki üzerine yazdığı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Hâlihazırda Kadir Has Üniversitesi'nde doktora eğitimine devam etmektedir. *Rusya'da Etnik Kimlik ve Dış Politika* (2022) kitabının yazarıdır.

BOZKIR GELENEĞİ

**Ruslar, Türkler ve Avrupa Devlet İnşası
MÖ 4000'den MS 2018'e**

**Iver B. Neumann
Einar Wigen**

**Çeviren
Ozan Çiftci**

İstanbul, 2023

SELENCE YAYINLARI

No: 275 | Tarih Serisi: 205 † Haziran 2023, 1. Baskı

ÖZGÜN ADI

*The Steppe Tradition in International Relations:
Russians, Turks and European State-Building 4000 BCE-2018 CE*

YAZARLAR

Iver B. Neumann - Einar Wigen

ÇEVİREN

Ozan Çiftçi

YAYIMA HAZIRLAYAN

Murat Çaylı

REDAKSİYON

Merve Çetinel

SON OKUMA

İnayet Bebek

KAPAK TASARIMI

Şevket Dönmezoğlu

SAYFA DÜZENİ

Hilal Yazlık

BASKI-CİLT

Repar Dijital Matbaası

ISBN

978-625-6967-24-3

SERTİFİKA NO.

40675

© Iver B. Neumann and Einar Wigen 2018.

Bu kitabın Türkçe yayım hakları, Libris Agency aracılığıyla
Cambridge University Press ile yapılan anlaşmayla alınmıştır.

Selenge Yayınları,
Repar Tasarım
Matbaa ve Reklamcılık
Ticaret Limited Şirketi'nin
tescilli markasıdır.

Mimar Sinan Mah.,
Selami Ali Efendi Cad., No: 5
34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr

© Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Tanıtım amaçlı, kısa alıntılar dışında
metin ya da görseller yayınevinin izni
olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 9

ÇEVİRMEN ÖN SÖZÜ 13

GİRİŞ 17

Bozkır İmparatorlukları ve Devletler Sistemi 23

Metodolojik Zorluklar 28

Mevcut Bilginin Üretimi 35

Kitaba Genel Bakış 40

BİRİNCİ BÖLÜM: BÜYÜK MUAMMA OLARAK BOZKIR

On Dokuzuncu ve Yirminci Yüzyıllarda Avrupamerkezcilik ve Devlet 44

Weber ve Sultancılık 54

Bozkır Geleneği Avrasya Devletini Nasıl Kurdu? 56

Bozkır–Yerleşik Münasebetinin Sosyal Bilimler Literatüründe
Değerlendirmesi 66

İstila ve Melezleşme 73

Sonuç 80

İKİNCİ BÖLÜM: BOZKIR GELENEĞİNİN DOĞUŞU

Erken Dönemde Bozkır: Proto-Hint-Avrupa Göçebeleri 85

Göçebe-Yerleşik Münasebetleri: Bir Girizgâh 86

Yıl Boyu Pastoralizm Sahası Olarak Bozkır 92

Bozkırda Toplumsal Örgütlenme 98

Mekân 98

Hane, Çadır Köyü, ‘Kabile’ 100

‘Altın Soy’ ve Veraset 103

Bozkır İmparatorluklarının Doğuşu: İskitler ve Hiung-nu 107

Zincirleme Reaksiyonlar 118

Hunlar ve Germanler 119

Germanler 122

Yerleşiklerin Melezleşmesi 126

Göktürk Kağanlığı 136

Sonuç 144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BOZKIR GELENEĞİ YERLEŞİYOR

Melez Altyapı 151

Türk-Fars 154

Selçuklular 158

Moğollar 164

Osmanlı Kökenleri 168

Baskınlar ve Fetihler 172

Bozkır Geleneğinin Kurumsallaşması ve Yeniden Tahakkuk Etmesi 175

Sonuç 184

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: GENÇ RUS YÖNETİMİNDE BOZKIR

Hazarlar, Vikingler, Bizanslılar ve Rus Kağanlığı 189

Moğolların Batı Seferi 203

Moğol ve Rus Yönetimleri 207

Rus-Avrupa İlişkileri 213

Moskova Merkeziyetçiliği ve Osmanlı Örneği 220

Sonuç 224

BEŞİNCİ BÖLÜM: BOZKIR İLE AVRUPA ARASINDA RUSYA VE TÜRKİYE

İdeal Tip 228

Bozkırdaki Son Parıltı 235

Yakın Plan: Ruslar, Türkler ve Avrupa, On Altıncı Yüzyıldan On Dokuzuncu Yüzyıla 240

Ruslar 240

Osmanlılar 253

Modernitenin Gelişi: Yirminci Yüzyıl 262

Bozkır Geleneğinden Geriye Ne Kaldı? 270

Sonuç 280

At Sirtında Son Dem 286

İmparatorluk Bakiyesi 289

Bozkır Sistemi ve Avrupa Sistemi 293

BİBLİYOGRAFYA 297

DİZİN 317

*Rus ve Türk meslektaşlarımız ve
öğrencilerimize ithafen, ihmaller için özürlerimizle.*

ÖN SÖZ

Bu kitap öğrenci-öğretmen dinamiklerinin bir ürünüdür. 2005 yılında Rusya çalışmaları alanında bir profesörken Einar da Türkçe bilen bir siyaset bilimi öğrencisiydi. İlk olarak Türkiye ve Rusya'nın Avrupa söylemleri arasındaki çarpıcı benzerlikler üzerine konuşmuştuk. Ben ilk doktora tezimi Rusya hakkında yazmıştım (Neumann 1996) ve Einar'a Türkiye hakkında bir doktora tezi yazmak isterse tez danışmanlığını üstlenebileceğimi söylemiştim. Einar doktora için para bulmaya çalışırken Türk ve Rus siyasal uygulamalarının neden Avrupa kökenli olmayan belli unsurları da paylaştığına dair olası uzun vadeli (*longue durée*) yorumlar üzerinde çalışmaya başladık. Siyasal yaşam neden güçlü liderler arasındaki hesaplaşmalarla yapılandırılıyordu ve kullanılan siyasal tanımlamalar öncelikle 'milliyetçilik', 'sosyalizm' ve benzeri değil de 'Kemalizm', 'Stalinizm' ve 'Putinizm' oluyordu? Vladimir Putin demişken, nasıl oluyor da gömleksiz ve 'doğaçlama' güreş müsabakaları yaparak, turnalarla beraber uçarak veya Karadeniz'de dalış yapıp antika bulgular 'keşfederek' meşruiyet aranabiliyor? Ayrıca neden bu tür Avrupa kökenli olmayan uygulamaların daha belirgin örnekleriyle Orta Asya'da karşılaşırız? 2007 yılından beri Türkmenistan Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Kurbankulu Berdimuhamedov, hevesli bir at binicisi olmasının yanı sıra 2012'de anlık bir kararla katıldığı 'ülkesinin' ilk araba yarışının da kazananı olmuştur. [Berdimuhamedov]... yeşil bir Bugatti spor araçla yarışı izlemeye gelmişti. Aniden yarışmaya katılmak isteyince, Türk yapımı bir Volkicar'ın direksiyonuna geçti ve zamana karşı yapılan yarışı kazandı.¹ Buna paralel olarak Recep Tayyip Erdoğan futbol maçlarında, Putin

1 'Turkmenistan leader wins his country's first car race', BBC News, 7 Nisan 2012, <http://www.bbc.com/news/world-asia-17646368> (Erişim Tarihi: 10 May 2015).

ise buz hokeyi maçlarında şaşırtıcı sayıda gol atmıştır.² Daha ötede, bozkır göçebelerine belirli bir tarihsel yakınlığı olan Kuzey Kore’de, Kim Jung-il ilk golf turlarından birinde en az beş defa topu tek vuruşta deliğe sokmayı başarmıştı (Ace).³ Liderin fiziksel gücü ve savaşta kazanma yeteneğinin sonsuza dek test edildiği kutsal yönetme yetkisi anlamına gelen *kut* kavramıyla karşılaşmak için bozkır tarihindeki bu tür uygulamaların izini sürmek zorunda değiliz. Türkiye ve Rusya muhakkak Avrupa gelenekleriyle şekillenmiştir ancak siyasal bozkır geleneği olarak değerlendirdiğimiz unsur da bu ülkeleri biçimlendirmiştir. Her Avrupa devleti, soyunun izini bozkıra kadar götürebilir ama bozkır ve yerleşik gelenekler arasındaki melezleşmeyi bulmak için ne kadar geriye gitmemiz gerektiğinin ciddi bir fark yarattığını düşünüyoruz. Bu çalışmanın kaleme alındığı dönem itibarıyla kolayca görülebileceği gibi Türk ve Rus siyaseti, Avrupa siyasetinden belirgin bir şekilde farklıdır. Neo-Osmanlı ve neo-Çarlıkçı uygulamaların, günümüz uluslararası ilişkileri açısından önem arz eden yansımaları vardır.

Einar’ın 2010 yılında burs kazanmasıyla birlikte ‘bozkır geleneği’ olarak adlandırdığımız şey hakkında kaba bir taslak hazırladık ama sonrasında Einar doktora teziyle uğraşmak zorunda kaldı (Wigen 2018). London School of Economics’te göreve başladım. İşim başından aşkındı, bu yüzden proje yavaşladı. 2015 yılında projeye geri döndük.

Mevcut tarihsel konjonktürde ihmal edilen Avrasya bozkırları konusu üzerinde durmamız elbette bir tesadüf değildi. Bu proje üzerinde çalışırken, Türk ve Rus siyasetindeki gayriAvrupalı uygulamaların yeniden su yüzüne çıkması, klasik uluslararası ilişkiler kalıplarına ilişkin Avrupamerkezli anlatıyı zayıflatan yeni küresel güçler kümesinin ayrılmaz bir parçasını teşkil

2 ‘Vladimir Putin scores eight goals in exhibition ice hockey match with ex-NHL stars’, The Guardian, 17 Mayıs 2015, <https://www.theguardian.com/sport/video/2015/may/17/vladimir-putin-scores-eight-goals-exhibition-ice-hockey-match-with-ex-nhl-stars-video> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2017). ‘Turkish PM “scores hat-trick” in football match’, AFP News Agency, 27 Temmuz 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=XGGBJ-84Fo> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2017).

3 Josh Sens, ‘The Real Story Behind One of the Most Fabled Rounds in Golf’, Golf.com, 1 Haziran 2016, <http://www.golf.com/golf-plus/behind-kim-jong-ils-famous-round-golf> (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2017).

ediyordu. Çağdaş devletler sisteminin hâlâ egemen olan ana akım tarihi, temel olarak, on yedinci yüzyıldan itibaren Avrupa sisteminin dünyayı nasıl kuşattığının hikâyesinden ibarettir. Uluslararası ilişkiler alanındaki son araştırmalar, tarihsel sığılı (bkz. Abu-Lughod 1991; Hobson 2004, 2012), kibri (bkz. Keene 2002; Keal 2003) ve hiçbir şeyin yalnızca tek bir kökenden ibaret olmadığını görememesi (bkz. Neumann 1996; Jackson & Nexon 1999) nedeniyle bu hikâyeye meydan okumaktadır. Genişleyen bir beynelmilel Avrupa toplumu fikrinin tamamen yanıltıcı olduğunu iddia ediyoruz çünkü bu yaklaşım, Avrupai uygulamaların diğer gelenekleri nasıl melezleştirdiğini ve özel bir geçmişe sahip olan diğer gelenekler tarafından nasıl melezleştirildiğini dikkate almamaktadır (Wolf 1982; Mitchell 1991). Bu kitap üç temel hususa temas etmektedir. Şimdiye kadar pek çok sosyal bilimci tarafından ihmal edilen ve Avrasya bozkırlarında uzun süre devam etmiş bir siyasal geleneğin mevcudiyeti. Tarihsel olarak, bozkır geleneğinin Avrupa devlet inşasında küçük de olsa melezleştirici bir role sahip olduğu. Bugün bozkır geleneğinin, Türkiye, Rusya ve bozkırdaki diğer devletler için bir birikim ve alternatif eylem planı işlevi gören bir dizi yerleşik uygulama olarak hâlâ mevcudiyetini koruması.

Kitabın konusunu bir kenara bırakıp, nasıl yazıldığına gelirsek, ele aldığımız konuyla alakalı dillerin ve yazıların çeşitliliği göz önüne alındığında, isimlerin transkripsiyonu meselesi tam bir kâbustu. Ayrıca çabamızın doğası, ilgili kavramların birden fazla dilde mevcut olduğunu göstermektedir. Aynı kavramların genellikle Rusça, Türkçe, Farsça ve bir de Moğolca versiyonuyla karşılaşacaksınız. Kelimenin etimolojik kökenine bakarak, bu dillerden *birine* imtiyaz tanımak okuyucu için metodolojik olarak sorunlu ve can sıkıcıdır. Mevzubahis siyasal geleneklerin ortak noktalarının izini sürerken, örneğin Moğol imlasının tam İngilizce transkripsiyonuna ayrıcalık tanımak pek mantıklı değildir. Lengüistik ve etimolojik ayrıntıları en aza indirmek için, eşit derecede sorunlu ama daha okunaklı olacağını umduğumuz bir yol seçtik ve *Encyclopaedia Britannica*'nın İngilizcesini aksan işaretleri olmadan kullanmaya karar verdik.⁴

4 Diğer tüm Türk ve Türki kullanımlardan ayrı tutmamız gereken ve Türkologların Göktürk Kağanlığı (552-774) diye adlandırdığı kullanımı bir istisna olarak tutuyoruz.

Kitabın tamamını beraber yazdık ve yazar isimlerini alfabetik olarak sıraladık. Tüm bölümleri baştan sona beraber kaleme aldık ama ikinci ve dördüncü bölümün ilk versiyonlarının taslaklarını ben, üçüncü bölümün ve sonuç kısmının taslağını da Einar hazırladı. Kitabın konusuyla ilgili hazırlık niteliğindeki fikirlerimiz 2013 yılındaki makalemizde oluşmaya başladı ('The Importance of the Eurasian Steppe to the Study of International Relations', *Journal of International Relations and Development* 16(3): 311–30). 2015 yılında kaleme aldığımız bir kitap bölümü de (Remnants of the Mongol Imperial Tradition', ss. 99–127 içinde Sandra Halperin and Ronen Palan (ed.), *Remnants of Empire*, Cambridge: Cambridge University Press) bu konularda fikir yürütmemize katkı sağladı. Çalışmamız süresince birçok insan bize yardımcı oldu. Araştırma merkezinde sipariş edilen en nadir kitapları temin ettikleri için Norveç Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nün sabırlı kütüphanecilerine teşekkür ederiz. Ayrıca yardımları için, Thomas Barfield, Tarak Barkawi, Lee Beaudoen, Christopher Beckwith, Jan Bill, Amund Bjørnsnøs, Vaclav Blazek, Bernt Brendemoen, Nihat Çelik, Alex Cooley, Ashk Dahlén, Antje Flüchter, Joerg Friedrichs, Jakub Godzimirski, Peter Golden, Nina Græger, Sandra Halperin, Dag Truslew Haug, Domenico Ingenito, Karl-Gunnar A. Johansson, Ray Koslowski, James Malory, Cecilie Basberg Neumann, Knut Nustad, Indra Øverland, Ronen Palan, Anatoliy Reshetnikov, Elana Wilson Rowe, Ole Jacob Sending, Audun Solli, Ivo Spira ve Bjørnar Sverdrup-Thygeson'a teşekkür ederiz. Ortaya koyduğumuz genel argümanımızı 3 Haziran 2016'da Oslo Kültür Tarihi Müzesi'nde arkeologlardan oluşan bir dinleyici kitlesine sunma şansını bize verdiği için Håkon Glørstad ve Frode Iversen'e müteşekkirimiz. 2011 yılında kitabın ilk taslağının tamamını okuyan Patrick T. Jackson'a ve araştırmalarımıza sunduğu katkılarından ötürü Amanda Cellini'ye özel bir teşekkürü borç biliriz. 'Evaluating Power Political Repertories (EPOS)' projesi kapsamında, 250419 proje numaralı bu kitabın finansmanı, Norwegian Research Council (Norveç Araştırma Konseyi) tarafından karşılanmıştır.

Iver B. Neumann
Oslo, 30 Haziran 2017

ÇEVİRMEN ÖN SÖZÜ

Coğrafya toplumların, ulusların ve devletlerin teşekkülü ve inkişafı bakımından daima en önemli unsurlardan biri olmuştur. Kültürün de büyük ölçüde coğrafya, topoğrafik özellikler, iklim ve doğal kaynaklar etrafında gelişen bir unsur olması itibarıyla, coğrafya kültürlerin ortaya çıkışındaki temel faktör olagelmıştır. Bozkır kültür çevresi bu tanımlama çerçevesinde şekillenmiş ve dünya tarihine yön vermiştir.

Cengiz Aytmatov'un tasviriyle, *"akşam karanlığı başlarken batmakta olan güneşin yumuşak eğimli tatlı ışınları altında uzayan bozkır, dünyanın uçsuz bucaksızlığını gösteriyordu..."* İşte bu uçsuz bucaksız saha, başta Türkler olmak üzere birçok ulusa, siyasi yapılar, devletlere ve imparatorluklara ev sahipliği yapmıştır. Iver Neumann ve Einar Wigen, Karadeniz'in kuzeyinden Çin'in kuzey sınırına kadar uzanan Arktik orman bölgesinin güneyindeki geniş alan olarak tanımladıkları bozkırın, Batı Avrupa'nın yerleşik siyasi geleneğinden ayrılan karakteristik bir siyasi gelenek ürettiğini savunarak, bahse konu geleneğin önemine dikkat çekmektedir. Son yıllarda uluslararası ilişkiler alanında gittikçe belirginlik kazanan Avrupamerkezci mülahazalara alternatif sunan yaklaşımlara ciddi bir katkı sunacak olan bu çalışma, devlet inşasında asli bir unsur olarak karşımıza çıkmasına rağmen gölgede kalmış olan bozkır geleneğini ele alması bakımından literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur. Nitekim bu eser, *International Studies Association* tarafından 2020 yılında en iyi tarihsel uluslararası ilişkiler kitabı olarak Francesco Gucciardini ödülüne layık görülmüştür.

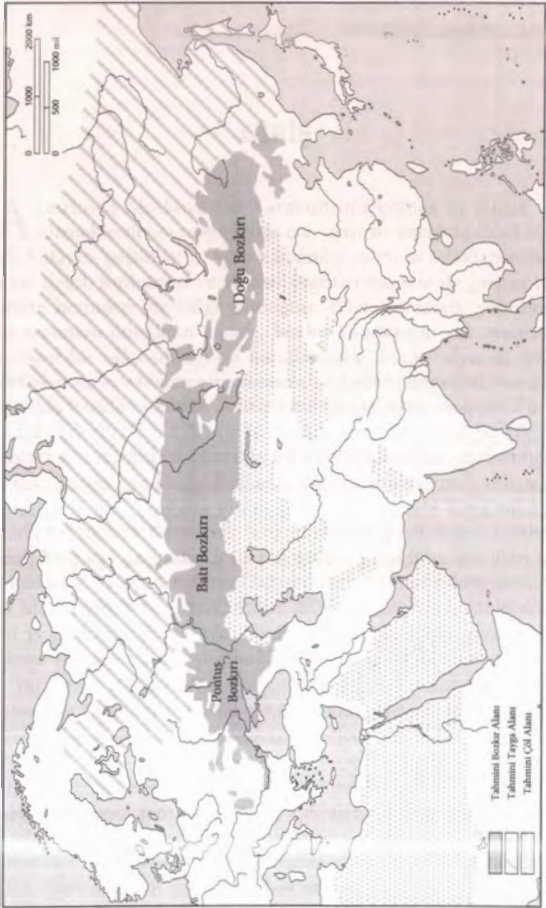
Öte yandan metodolojik zorluklar göz önüne alındığında, kitabın bazı bölümlerinde bozkır geleneği muğlak kalmış ve kimi zaman en basit tanımla bir göçebe siyaseti gibi karşımıza çıkmıştır. Bununla birlikte Michael Reynolds'un ileri sürdüğü gibi, Vahşi Batı deneyiminin de Amerika'ya kendine özgü bir boz-

kır geleneđi kazandırmıř olabileceđi fikri de dūřündürūcūdūr. Ancak yazarlar bu çalıřmada kuramsal yaklařımlarını Avrasya bozkırıyla sınırlı tutarak, bozkır geleneđi farklı cođrafyalardaki devlet inřası sūrelerini açıklamaya yardımcı olabilir mi sorusunu cevapsız bırakmıřlardır. Yazarlar, eski bozkır yōnetimlerinin, İskitler ve Hiung-nu gibi imparatorluklara dōnūřūmünde ۆnemli bir sıçramayı tasvir etmekte ve bu sıçramanın ardından bozkır yōnetimlerinin ciddi anlamda Avrupalı ve Çinli uygulamaları etkilediđi gōrūlmektedir. Ancak yazarların bu kapsamdaki deđerlendirmesinde İskitler ۆzerinde yeterince durulmamıřtır. řūphesiz bunda erken dōnem bozkır yōnetimlerinin oluřumu hakkındaki literatūrūn zayıf olması da etkili olmuřtur.

Genel itibarıyla bu eser, uluslararası iliřkiler ve siyaset bilimi çalıřmalarında oldukça gōlgede kalmıř bir fenomen olan bozkır siyasal geleneđine ıřık tutarak, bu geleneđin gūnūmūz Tūrkiye ve Rusya’sında politikayı hālā etkileyen kalıntılar olarak varlıđını sūrdūrdūđū iddiası bađlamında oldukça bařarılı ve son derece ilgi çekici bir anlatı sunmaktadır.

Kitabın yayın sūrecinde gōstermiř oldukları ilgi, alaka ve ortaya koydukları ۆzverili çalıřmadan ۆtūrū Selenge Yayınevi’nin kıymetli editōrleri Murat aylı ve Dođan Mert Demir’e teřekkūr ederim.

Ozan ıftci
Mayıs 2023 / Ankara

Harita 1: Kuzeyinde tayga ve güneyinde çöl yer alan Pontus, Batı ve Doğu bozkırlarının coğrafi konumu

GİRİŞ

At sırtında Moskova'dan Karakurum'a gitmek üç buçuk ay sürmektedir. Avrasya kıtası çok geniştir ancak tarihsel olarak kolayca geçilmiştir. Aynı zamanda yalnızca otlakları nedeniyle değil, toplumsal ve siyasal örgütlenmesiyle de çarpıcı biçimde homojen bir bölge olmuştur. Bozkır siyaseti, yalıtılmış bir fenomen olmaktan ziyade, bozkır sınırlarının çok ötesinde üretken bir olgu olduğunu kanıtlamıştır. Bozkır siyaseti, MÖ 4000'den sadece birkaç yüzyıl öncesine kadar güneyden İran vasıtasıyla batıda bugünkü Avrupa coğrafyasından, doğuda Çin'e kadar yerleşik siyaset üzerinde mutlak surette merkezî bir etkiye sahipti. On dördüncü yüzyılda bir Rus hükümdarı, egemenliğini tescillemek için Moğol başkenti Karakurum'a gitmek zorunda kaldığında, yolculuğuna muhtemelen Dobruca'da Tuna'nın ağzında başlayarak Karadeniz bozkırından doğuya doğru seyahat eder, Volga'yı geçerek, Urallar'ın güney kanadının altından ve Kazakistan üzerinden Altay Dağları'na doğru ilerleyerek sonunda Moğolistan'a varırdı (Cunliffe 2008: 42). Manzara muhtemelen yolculuk boyunca aynıydı ve atlılar, geldikleri yolu takip ederek binyıl önce ortaya çıktıkları bozkıra geri dönerlerdi.

Bu kitap, siyasi bir bozkır geleneğinin var olduğunu ve bu geleneğin binyıllar boyunca tekrar tekrar yerleşik siyasetle karıştığını göstermeyi amaçlamaktadır. Niyetimiz sadece belirli bir bölge hakkında eksik bilgileri tamamlamak veya devletler sisteminin doğuşu temelinde göz ardı edilen hususları ortaya koymak değil aynı zamanda Avrasya devletlerinin ortaya çıkışına ilişkin basit anlatıların önemli bir bölümünün sistematik olarak ihmal edildiğini göstermektir. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler öğrencilerinin çoğu, MÖ beşinci yüzyıl Yunan felsefesine oldukça özel bir ilgi göstermelerinin dışında, 'siyasal bozkır geleneği' dediğimiz şeyin kendi alanları için oynadığı ve muhtemelen hâlâ oynamakta olduğu merkezî rolü kavramak için tarihsel

ilgi alanlarını yeterince genişletmiyorlar. Özellikle siyaset bilimi öğrencilerinin bu zorluğu üstlenmeleri için dört temel neden mevcuttur: Birincisi, genel olarak her bilim dalı, adına yakışır bir şekilde maksimum sayıda ilgili vakayı ele almalıdır. Uluslararası sistem çalışmalarının uluslararası ilişkiler disiplininin merkezinde yer aldığı (Buzan & Little 2000; Butcher & Griffiths 2017) ve bozkır geleneğinin de bir sistemin tarihini teşkil ettiği göz önünde tutulduğunda, bozkır geleneğinin genelleme amaçlı bir incelemeye tâbi tutulması gereklidir. Bozkır keşfedilmediği sürece, genellemelerimizi üzerine inşa ettiğimiz vakalar evreni yetersiz kalacaktır. İkinci olarak, bozkırdan gelen göç, MÖ ikinci binyılda Anadolu'daki erken dönem idare oluşumlarından, batıda Rusya ve doğuda İran üzerinden Çin'e uzanan Orta Çağ yönetimlerine kadar erken dönem yerleşik idare oluşumu için oldukça önemlidir. Bu nedenle bozkırın tetkik edilmesi, erken dönem yönetim oluşumunun kapsamlı biçimde incelenmesinde merkezi bir konum teşkil etmektedir. Üçüncü olarak, bozkır geleneği modern çağda siyasal pratiğin alt tabakası olarak adlandırabileceğimiz bir olgu şeklinde varlığını sürdürmüştür. Türkiye ve Rusya gibi devletlerin siyasi gelenekleri, bir yandan bozkır geleneğinin, diğer yandan da giderek baskınlaşan Avrupa geleneğinin (Avrupa geleneği de bozkır kökenlidir) melezleşmesi açısından anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, bu kitap aynı zamanda Türk ve Rus dış politikasının oluşumundaki kilit bir ön koşulun incelemesidir. Dördüncü ve son neden üçüncü nedenden kaynaklanmaktadır: Türk ve Rus dış politikasının ve bu ülkelerdeki genel siyasetin Avrupa siyasetinden farklı olması çerçevesinde, Avrupa devletlerine kıyasla Türkiye ve Rusya'da daha güçlü olan bozkır alt yapısının varlığı, bu ayrımın olası belirleyicisidir.

Geniş ve kronolojik olarak sıralanmış bir anlatı sunarak bu zorlukların üstesinden gelmeye çalıştık. Bu anlatı, Avrasya bozkırlarında siyasi örgütlenmenin ortaya çıkmasıyla başlamaktadır. 'Bozkır' olarak vurguladığımız bölgesel referans, Karadeniz'in hemen kuzeyinden Çin'in kuzey sınırına kadar uzanan Arktik orman bölgesinin güneyindeki alanı ifade etmektedir. Yaklaşık 6.000 yıl önce tekerleğin icadı ve vagonlara monte edilmesi, göçebe çobanların Avrasya bozkırlarında uzun süre kalmalarını mümkün kılmıştır. Bozkırın ilk sakinleri Proto-Hint-Avrupalılar, kurban etme, resmîleştirilmiş dostluk (yatay ilişkiler) ve

koruma (dikey ilişkiler) gibi etnik açıdan spesifik olmayan uygulamaları yayarak, siyasi örgütlenmeyi bozkır boyunca kademeli olarak homojenleştirmişlerdir. Bu uygulamalar, MÖ ilk binyılda Türk-Moğol dili konuşan halkların Hint-Avrupa dili konuşan elit akraba soylarının yerini almasıyla devamlılığını sürdürmüştür.

Bozkır imparatorluklarının yükseliş ve çöküşlerinin merkezinde konumlanan siyasi bir bozkır geleneğinden bahsedebiliriz. Temel yapı oldukça açıktır. Bozkırdaki sosyal örgütlenme pastoral haneye odaklanmaktadır. Göçebe pastoralist haneler, her şeyden önce sürülerinin büyüklüğüne göre farklılık göstermektedir. Bazı haneler, kötü zamanlarda diğer haneler adına kefil olur ve kendilerini kalıtsal açıdan üstün ataerkil akraba soyları olarak tesis ederler. Yönetimler işte bu soylar etrafında şekillenmektedir. En iyi çayırlar için yönetimler arasında sürekli bir kavga mevcuttur. Düzenli aralıklarla, yeni bir egemen güç, bir öncekini bozkırın ucuna ve hatta dışına, çevredeki yerleşik nüfusun içine itmiş ve bozkırın belli bölümlerini (hatta Moğolların yaptığı gibi tamamını) tek bir imparatorluk hâline getirmiştir. Birbirlerinin ardı sıra intikal eden bu güçleri, MÖ birinci binyılda Kimmerler, İskitler ve Hiung-nulardan MS ikinci binyılda Hazarlar, Kıpçaklar ve Moğollara kadar detaylandıracağız.

Az bilinen tarihsel bir sekans üzerine yapılan incelemeler, çalışılan konunun diğer tarihsel sekansların sunduğu bilgi temelinde oluşturulmuş kategoriler çerçevesinde ele alındığı için dolaylı olarak karşılaştırmalı bir çalışmadır. Dolayısıyla Avrupa geleneği özellikle Orta Çağ'dan itibaren şekillendiği için bozkır geleneği ile Avrupa geleneği arasındaki bazı önemli farklılıklara değineceğiz. Bozkır geleneği etnik bir gelenek değildir. Etnik kökeni ve dili akrabalıkla eşitleyen metodolojik milliyetçilik, incelemekte olduğumuz alandaki çoğu tartışmaya ket vurma eğilimindedir. Bozkır halklarının büyük bir kısmının Hint-Avrupalılardan, özellikle de İranlı halklardan geliyor olması muhtemeldir (Anthony 2007). Çünkü İranlı halklar, Türk-Moğol soyundan elit akraba soyları bozkırı fethetmeden önce göçebelerin önemli bir bölümünü oluşturuyordu.⁵ Ancak siyaset açısından

5 Pers İmparatorluğu ve İran hakkındaki hususlarda yaygın kullanımı tercih ederek, 'İranlı' ve 'Fars' kelimelerini kullandık ancak daha geniş bir kültürel havzayı ifade etmek için 'İrani' kelimesini seçtik. Benzer şekilde Türki-

bu durum ciddi bir önemi haiz değildir çünkü İrani soy boylarının liderliğindeki devletlerin, Türk-Moğol soy boyları tarafından mağlup edilmesi, sosyal ve siyasal örgütlenme açısından önemli değişikliklerle sonuçlanmamıştır. Bozkır yönetimleri en başından beri çok ırklı bir yapıya sahipti. Etnik köken oldukça belirgindi –kan bağıyla alakalı çeşitli efsaneler bulunmaktadır– ama bu köken, farklı haneler ve klanlardan oluşan karmaşık yönetim biçimleriyle değil, hane halkı ve klan düzeyindeki toplumsal örgütlenmeyle ilgiliydi.

Aynı şekilde, akrabalık soylarının ötesindeki dilin üzerinde durmak da pek mantıklı olmayacaktır. MÖ üçüncü yüzyılda hane halkları ve yönetimlerden doğan Hiung-nu İmparatorluğu, Doğu bozkırlarında en az yarım binyıllık bir mevcudiyete sahipti ve dördüncü yüzyılda Roma İmparatorluğu’nun çöküşünde etkili olan Hun İmparatorluğu’nu doğurmuştu. Hun İmparatorluğu büyük ihtimalle Hint-Avrupa dili konuşmuyordu. Nitekim hangi dili konuştuklarını da tam olarak bilmiyoruz (Golden 1992: 57). Bir Altay dili olması muhtemeldir ancak Hun liderlerinin isimlerinin etimolojileri Türki bir dile işaret etmektedir (Kim 2013: 30). Aslında Avrupa’da ulusların oluşumu için çok önemli olan dil hususu bozkırda o kadar önemli değildi. Yönetimler, dilleriyle değil hükümdarlarıyla tanımlanırdı. Tüm bozkır imparatorlukları çok dilliydi. Hükümdarlar 500 ilâ 600 arasında rakamlara ulaşan maiyetiyle genellikle Türk veya Moğol dili kullanırlardı ancak yönetim dili ve yerleşiklerle iletişim için kullanılan dil genel olarak İrani bir dil olurdu. Osmanlı İmparatorluğu’nun kullandığı Osmanlı Türkçesi (*Osmanlıca*) bile Farsça, Arapça ve Yunancadan alınan kelime ve unsurları barındıran bir Türki gramer yapısından oluşuyordu. Hükümdarlar ve devlet adamları çok dilliydi. Osmanlı Padişahı I. Selim İran’daki Safevi hükümdarıyla iletişim kurduğunda, padişah cevaplarını Farsça, Safevi hükümdarıysa Türkçe yazardı. Farsilerin de aralarında bulunduğu İrani halklarla Türki halklar arasındaki ilişki o kadar iç içeydi ki on birinci yüzyıl yazarı Kâşgarlı Mahmut, ‘bir başlığın hiçbir zaman başsız kalmaması gibi bir Türk de hiçbir zaman Farsisiz kalmaz,’ diye yazmıştır (1982: 273).

ye’den bahsederken ‘Türk’ ve daha geniş Türk dünyasından bahsederken ‘Türki’ kullanımını tercih ettik.

İmparatorlukları tanımlayan etnik köken veya dil değil, yöneticilerdi. Asırlar boyunca bazı yiğit gençler, fedailer toplamak, civar komşuları bozguna uğratmak, bozguna uğratılan tebaayı genişletmekte olan yönetimlerinin boyunduruğuna sokmak; kervanları ve yerleşkeleri yağmalamak ve hatta onlardan haraç toplamak konusunda oldukça maharetliydi. Birleşen konfederasyonların ortaya çıkardığı 'bozkır imparatorlukları' diye adlandırabileceğimiz yapılar, onları var eden hükümdarlar tarafından tanımlanıyordu. On beşinci yüzyıla kadar, hükümdar adayları bozkırda dolaşarak destekçi toplamış ve akrabalık kurumu üzerinden egemenlik iddialarını dile getirmişlerdir. Cengiz Han'ın 'altın soy'undan bahseden Moğollar, birçok farklı hususta olduğu gibi bu konuda da binyıllık bir bozkır geleneğine sıkı sıkıya bağlıydılar.

Soy bağı çok ihtişamlı bir bağıdır ancak Avrupa yönetimlerinin oluşumunda oynadığı rolün aynısını bozkır yönetimlerinin şekillenmesinde de oynadığını varsaymak büyük bir hata olur. Cumhuriyetler dışında Avrupa siyaseti, krallık için savaşan farklı aristokrat ailelerin elinde şekillenmiştir. Bozkırdaya aristokrat akraba soylarının sayısı fazla değildi ve Moğollar döneminde hükümdarlar sadece belirli bir soydan gelmek zorundaydı. Burada ideal temsil düzeyi söz konusudur. Pratikte, her hanedanın bir başlangıcı olması gerekiyordu ve hanedanı ele geçirenler iddialarını destekleyecek bir soyağacı icat etmek için ellerinden geleni yapıyordu. Nitekim Cengiz Han da bunu yapmıştır. Ancak bu durum, hükümdarlık konumunun soylu bir akraba boyuna mensup olanlara özel olduğu ve dolayısıyla verasetin bir aile meselesi olması gerektiği şeklindeki toplumsal gerçeği değiştirmemiştir. Üstün bir hükümdarın –bir kağanın– vârisi kendi soyundan gelen insanlardan olmalıydı.

Dil ve etnik kimliğin nispi önemsizliği ile soy bağı ve siyaset arasındaki özel bağlantı, bununla birlikte hükümdarın meşrulaştırıcı ilkesi, yani işler yolunda gittiği sürece kağanın Tanrı'nın lütfuna sahip olduğu (*kut*) anlayışı, bozkırda ve Avrupa'da farklı siyasal kategorileri meydana getirmiştir. Köken itibarıyla bu ilke, bozkırı bir şekilde etkileyen Çin'den, bozkırın ilham kaynaklarından biri olan İran'dan, prens ve kralların 'Tanrı'nın lütfuyla' yönettiği Orta Çağ Latin Avrupa'sından kaynaklanmaktadır. Diğer hususlarda olduğu gibi *kut* konusunda da bozkırın bölgede oluşan dinamiklerle on sekizinci yüzyıla kadar sürececek bir melezleşme sürecine nasıl girdiğine göz atmak yeterli olacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümü bozkır geleneğinin ortaya çıkışının izini sürerken, ikinci bölüm bozkır geleneği ile bozkırın güneybatı periferisinde mukim yerleşikler arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Bozkır yönetimleri ile yerleşik yönetimler arasındaki uluslararası ya da daha doğrusu yönetimler-arası ilişkiler iki temel faktöre bağlıdır: Birincisi, bir bozkır devleti, diğer bozkır devletlerini yutmak suretiyle, tam teşekküllü bir bozkır imparatorluğu hâline gelebilmek için yerleşik halklar üzerine akın etmeyi ve onlardan haraç almayı başarmak zorundaydı. Bozkırdan görüldüğü gibi yerleşik yönetimler bozkır içi ilişkilerde işe yarayabilecek kilit kaynaklara sahipti. İkincisi, daha önce de belirtildiği gibi zayıflayan bozkır güçleri bozkırın dışına, yerleşik yönetimlere doğru itiliyor ve burada genellikle yerleşiklerle ittifak kurma yolunu tercih ediyorlardı. Nitekim yerleşikler yeni müttefiklerini bozkırdan atan güçlere karşı korunmaya ihtiyaç duyuyorlardı. Bozkır yönetimleri, yerleşiklere kendilerini iki farklı şekilde temsil etmiştir: Haraç kesen muzaffer akıncılar, fatihler ve muhtemel müttefikler. Yani dönün akıncısı bugünün müttefiki oluyordu. Göçebe müttefikler de genellikle yerleşik liderler ve yerleşikler arası güç mücadelelerine katılan rakipler tarafından kendi saflarına çekiliyordu. Bu durum melezleşme sürecinin devamlılığını sağlıyordu. Ampirik olarak, bozkırla arasındaki mütemadi ilişki sonucunda kesin olarak melezleşen ve sonunda Rusya olarak sahneye çıkan yerleşik yönetim ile bozkırdan fatih olarak gelmek suretiyle, önce Osmanlı İmparatorluğu ve nihayetinde Türkiye olarak devamlılığını sürdüren yönetimin izini sürerek bu dinamikleri ele alıyoruz.

Rusya'nın bozkırla ilişkisi sekizinci yüzyılda Hazarlarla başlamış,⁶ Peçenekler ve Kıpçaklarla devam etmiş ve 1240'lardaki Moğol istilasıyla doruğa ulaşmıştır. On birinci yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadar İran'ı, Anadolu'yu ve Balkanları fetheden Türki hanedanlar, üstün askerî örgütlenme ve tekniklerle fetih-

6 Genellikle Avar egemenliği altında olan ilk Slavlar Tuna üzerinde altıncı yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bazı Slavların neden kuzeye, Rus yönetiminin kurulduğu coğrafyaya göç ettiklerini bilmiyoruz ancak bu husustaki temel bir hipotez Avarlardan kaçınmaya çalıştıklarını savunmaktadır. Her ne olursa olsun, dönem itibarıyla çiftçi olan Slavların, ilk ortaya çıktıkları andan itibaren bozkır halklarıyla sürekli temas hâlinde oldukları kesindir (Neumann 2016).

ler yapan bozkır göçebelerinden oluşuyordu. Bozkır uygulamaları, tarihi boyunca Osmanlı siyasetinin ayrılmaz bir parçası olmuş ve padişah savaşa gittiğinde önemli bir sembolik düzen görevi görmüştür. Saray, barış zamanlarında mukim kalmış, savaş zamanlarındaysa en azından 1683'teki İkinci Viyana Kuşatması'na kadar göçebe tipi bir muadili bulunmuştur (Aksan 2007). Osmanlı padişahının geride bıraktığı saray değil, gittiği yer başkent sayılırdı. Osmanlılar, kavramsal ve kurumsal araçlarının büyük bir bölümünü bozkırdan devralmış ve tarih boyunca önem düzeyi değişiklik gösteren bu araçlar imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmüştür (Golden 1992; Findley 2005; Dale 2010). Rusya da bozkır geleneğine sıkı sıkıya bağlıydı. Bozkır göçbesi Avarlar ve daha sonra Hazarlar, kendi liderlerine *kağan* diyecek kadar melezleşen Slavlar üzerine akınlar yaptılar (Curta 2011: 16–17). Nitekim literatürde hemen hemen hiç bahsedilmemesine rağmen, erken dönem Rus ve Selçuklu yönetimleri, Hazar egemenliği altında doğmuş olmaları bakımından benzerlik göstermektedirler (Selçuklular, Hazar hâkimiyeti altındaki Oğuz boylarından doğmuştur). Kuzeyden gelen devlet kurucu Varegler, sekizinci yüzyıldan beri Hazar modellerini kopyalamış ve bozkır yönetimleri, Moğol İmparatorluğu tarafından 1239'da istilaya uğrayana kadar Varegler için bir tehdit teşkil etmiştir (Fennell 1983; Halperin 1987; Morgan 1986; Allsen 1987; Franklin & Shepard 1996; Ostrowski 1998; Jackson 2005; Jönsson & Hall 2005). On beşinci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Moskova yönetimi, beşinci bölümde göreceğimiz gibi yalnızca belirli askerî, diplomatik ve idari uygulamalarla değil, aynı zamanda hiyerarşi ve meşruiyet düşüncesinin söz konusu olduğu hususlarda da bozkır geleneğini örnek almıştır (Kappeler 2001; Poe 2000). Ayrıca Rusya ve Türkiye'nin selefleri –Kiev Rusyası ve Osmanlı İmparatorluğu– emperyal bozkırla ilgili sistemlere tâbi yönetimler olarak ortaya çıkmıştır.

Bozkır İmparatorlukları ve Devletler Sistemi

Devletler sistemi hakkındaki mevcut literatürdeki ana fikir, sistemin Avrupa'da ortaya çıktığı, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'yla başlayarak dünyanın geri kalanına yayıldığı yönündedir. Bu homojenleşmenin nasıl gerçekleştiği ko-

nusunda birtakım tartışmalar vardır ancak devletler sisteminin artık homojen olduğu ve benzer birimlerden oluştuğu yönünde fikir birliği mevcuttur (Waltz 1979). Bu anlatı, dünyaya yalnızca genişleyen bir Avrupa geleneği görüşüyle yaklaştığı ve aynı zamanda dünya çapındaki çağdaş siyasi yaşamın homojenliğini abarttığı için bizi memnun etmiyor. Phillips ve Sharman, Hint Okyanusu kıyı sistemini, simbiyotik ilişkiler zeminindeki farklı birimlerden oluşan ‘dayanıklı çeşitlilik’ diye tanımlayarak, bizi çok daha verimli bir yola sevk etmiştir:

Avrupalılar ve yerel siyasi aktörler farklı ama uyumlu hedefler izlediler. Kıta imparatorlukları, beklenildiği üzere karada zenginlik, güç ve şan peşinde koştular ve denizcilik işlerine kayıtsız kaldılar. Swahili Sahili’nden Baharat Adaları’na (Maluku) kadar daha küçük kıyı yönetimleri bile, Avrupalıların askerleştirilmiş tekel ticaret amaçlarına yönelmedi. Avrupalılar ise bölgesel fetihlerden büyük ölçüde kaçındılar, bunun yerine deniz ağları, stratejik müstahkem limanlar ve ticaret noktaları inşa edip, bunlar uğruna savaştılar. Bununla birlikte Afrikalılar, Asyalılar ve Avrupalılar arasında ortak otoritenin meşruiyetine ilişkin kültürel açıdan farklı ama uyumlu inançlar önemli bir benzerlik teşkil ediyordu. Bâbürlüler, kumpanya sahipleri ve Hint Okyanusu’ndaki daha küçük galaktik yönetimleri arasındaki bu benzerlik özellikle yaygındı. Bölge ve egemen ayrıcalıkların bölünmesi sıfır toplamı bir durum değildi ve rekabet dinamikleriyle uluslararası ilişkiler alanındaki akademisyenlerin, uluslararası yönetimlerin kaçınılmaz bir özelliği olarak kabul ettiği göreceli kazanç (*relative gains*) mantığı tamamen yok olmamış ama yumuşatılmıştı. Son olarak, statik kurumsal koşullara dayanmak yerine, tüm bu aktörler farklı yerelleştirme uygulamalarını benimsemiş ve uyarlamıştı (Phillips & Sharman 2015b: 206).

Bu değerlendirmeyi, on dokuzuncu yüzyıla kadar olan süreçte Avrasya’daki ‘uluslararası sistem’in karakterine yönelik daha faydalı bir yaklaşım olarak görüyoruz. Bir dizi kültürel buluşmanın sonuçlarını analiz etmek için Avrupamerkezli bir yaklaşıma değil, ilişkiyel yaklaşımaya ihtiyacımız vardır (Jackson & Nexon 1999).⁷ 6.000 yıllık sürecin kapsamlı bir bağlantısal hikâyesini

7 Çin, Afrika ve Latin Amerika üzerine yapılan çalışmalardan elde edilen benzer eleştiriler için bkz. Hobson (2004), Dunn & Shaw (2001), Trouillot (1991). Ayrıca bkz. Brown (2006). Kim (2013: 4) iş bu çalışmada, yedinci ve dokuzuncu yüzyıllar arasında Arap Müslüman ve Tang Hanedanı egemenliğinin önemli ama nispeten kısa bir ara dönemi (yaklaşık 200 yıl) dışında, Karanlık Çağ ve Orta Çağ diye tanımladığımız milenyumun Türk-Moğol egemenliği çağı olması sebebiyle, Avrupa-merkezci bir yakla-

sunmak imkânsız olduğundan, amacımız, oldukça açık olması gereken bir hususu, yani Avrupa'nın tek başına hüküm süren bir aktör olmadığını, bozkırdaki aktörlerle iç içe olduğunu vurgulamakla sınırlıdır. Özellikle kültürel buluşmalar üzerine yapılan göstergebilimsel çalışmalarda kullanıldığı için melezleştirme kavramından yararlanacağız (Lotman 2000). Bozkır geleneğinden doğan yönetimlerin yerleşik yönetimlerle buluşmasının, her seferinde yeni bozkır yönetimleri ile yerleşikler arasındaki bir önceki melezleşme tarafından şekillendirildiğini ortaya koyan alternatif ve daha bağlantısal bir anlatı sunuyoruz. Truva'dan Charlemagne'nün imparatorluğuna ve günümüz devletlerine kadar Avrupa devletleri kendi bozkır kökenlerini unutmaya çalışmıştır. Avrupa devlet oluşumunda *pudenda origo* veya 'kirli köken' olarak görülen anlayışın ele alınması gerektiğini düşünüyoruz.

Bu konuda zamansallık esas teşkil etmektedir. Zamansallık bozkırdan göç eden yönetimlerin *ne zaman* inşa edildiği (dördüncü yüzyılda İspanya'da veya onuncu yüzyılda Macaristan'da olduğu gibi) ve temasların ne kadar sürdürüldüğü noktasında önemli bir fark yaratmaktadır (dokuzuncu yüzyılda Kıta Avrupası'nda veya on altıncı yüzyılda Rusya'da giderek azaldığı gibi). Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi yönetimlerin Avrupa devletleriyle temaslarında taze bozkır birikimi getirmesine önem atfediyoruz. Bu devletlerin önceden var olan uygulamaları, yalnızca özneler arası bir şekilde kabul gören icraat usulleri temelinde -yönetimin meşrulaştırılması, ordu ile bürokrasi arasındaki iş bölümü, çeşitli veraset uygulamaları vb.- uluslararası topluma dâhil olma sürecini şekillendirmiştir. Bozkır uy-

şım temelinde, bozkır üzerine yaygın olarak çalışma yapılmadığını belirtmektedir. Bu dünya düzeninde İç Asya çekirdeği oluştururken, Avrupa, Çin ve Orta Doğu sadece çevreyi teşkil ediyordu. Hem Batı'daki hem de Doğu'daki çoğu tarihçi için böyle bir gerçeği kabul etmek zordu. Hiçbir Çin-merkezci ya da Avrupa-merkezci yazar, kendi dünyalarının ikincil öneme sahip olduğunu ve hor gördükleri 'göçebe' bozkır barbarlarının uzak geçmişte kendilerinden çok daha üstün efendileri olduklarını asla kabul edemezdi. Çözüm ise bu dönemi tamamen görmezden gelmek (Greko-Romen üstünlüğünün 'Klasik Dönem' ve daha sonraki Erken Modern Dönem Avrupası'yla karşılaştırıldığında, sözde Orta Çağ'a yönelik bilimsel ilginin görece daha az olmasından anlaşılabilceği gibi) veya Türkler ve Moğollara inanılmaz derecede ilkel ve hayvani bir kültürel düzey atfederek, medeniyetin iyi yönlerinden yoksun göstermek olmuştur.

gulamaları aniden ortadan kalkmamış, aksine sonradan edinilen yeni uygulamalarla melezleştirilmiştir. Melezleştirildiğini iddia ettiğimiz şey, dönem itibarıyla ‘uygulamalar dağarcığı’ olarak adlandıracağımız olgudur (Tilly 2010; Swidler 1986). Tıpkı toplumsal hareketlerin iddialarını sürdürmek için uyguladıkları mekânsal ve tarihsel çerçevede sınırlandırılmış bir taktikler dizisinden faydalanması gibi, uluslararası aktörler de kendilerine ‘bir dizi olası taktik sağlayan’ dağarcık içinden seçim yaparlar. Ama uluslararası aktörler, alışılmadık bir eylem biçimi çıkarlarına daha iyi hizmet edecek olsa bile, genel olarak aşına oldukları rutinlere yönelip, rutinler üzerinde değişiklik yapmayı tercih ettikleri için bu dağarcık aynı zamanda onları kısıtlamaktadır (Tilly 1986: 4). Dağarcıklar, güç politikası için ‘çeşitli uygulamaların yaratıldığı’ bir yer işlevi görürler (Rolfe 2005: 66). Bu dağarcıklar tamamen oluşturulmuş bütünlükler değildir, belirli bir birey veya topluluk için kullanılan kavramlar ve uygulamalarla sürekli yeniden doldurulan bir alet çantası olarak düşünülebilirler. Mevcut uygulamaları tamamlayıcı nitelikteki yeni yöntemler, devlet elitlerinin dağarcıklarına *eklenmektedir*. Bu yeni pratikler ve kavramlar değişime uğrarlar ancak önceden var olan devlet geleneğine uyacak şekilde tercüme edilir ve uyarlanırlar (bkz. Wigen 2018). Bu nedenle Rusya ve Türkiye gibi devletler uluslararası toplumun kurallarına uymaya çalıştıklarında bile kolayca yabancı olarak damgalanırlar çünkü bu uygulamaları kullanma biçimleri ve kapsamı diğerlerine göre biraz farklılık gösterir (Zarakol 2011). Ayrıca eski icraat yöntemleri de öylece ortadan kalkmaz. Bu husus, Robert Redfield’in (1955; 1960) ‘büyük’ ve ‘küçük’ gelenek arasında yaptığı ayrımın yeniden ifade edilmesi açısından değerlendirilebilir. Küçük gelenek, büyük geleneğin benimsendiği süreci etkilemekle kalmaz, aynı zamanda bazı ikincil pratiklerle (Redfield’in ‘küçük gelenek’le ilişkilendirdiği) birlikte alternatif bir dizi mevcut uygulamayı ve yönetim araçlarını (en azından bir süreliğine) temsil etmeye devam eder. Öte yandan büyük geleneğe sahip olanlar hedeflerine ulaşmayı başaramazlarsa, elitler de müdahale etmeyi tercih edebilir. Herhangi bir geleneğe olduğu gibi ‘küçük gelenek’ de hareketlidir ve marjinalleşme zamanlarında dönüştürülmeye müsaittir. Tam olarak belirtmek gerekirse, Türk devlet adamları yönetim dağarcıklarının bir bölümünde Avrupa siyasi uygulamalarını benimsemiş ve

dönüştürmüş olsalar da hâlâ işleri yürütmenin, hükmetmenin ve yönetimi meşrulaştırmanın eski yolları mevcuttur. Avrupa dağarcığından alınan uygulamalar istenen sonuçları vermediğinde (örneğin AB üyeliği), yöneticilerin geri dönebileceği alternatif bir dizi uygulama vardır. Bunun magazinsel ifadesi ‘Türkiye yüzünü doğuya dönüyor,’ şeklindedir. Bunu analiz etmenin çok daha iyi bir yolu, Avrupa ve bozkır dağarcıkları arasındaki melezleşme sürecini çözümlemekten geçer.

Uygulama dağarcıklarının melezleştirilmesi, tüm toplumların standart bir özelliğidir ve bu nedenle tüm devlet seçkinlerine sunulan farklı bir dizi uygulama mevcuttur (her ne kadar kendileri de onları bu terimlerle tasavvur etmeseler de). Bu devletlerden bazılarının neden hâlâ Avrupa devletlerinden farklı davrandığını, Rusya ve Türkiye gibi devletlerin, devletler sisteminin gelişmeye başladığı dönemde bozkır geleneğiyle yeni temasları olan devletlere özgü benzerliklere sahip olduğunu açıklamamızın iki yolu vardır: İlk benzerlik, uluslararası toplumla bağlantılı olan ‘yeni’ uygulama biçimleri hedeflenen sonuçları vermediğinde, devlet yönetim uygulamaları dağarcığının *diğer kısımlarını* kullanma eğiliminin artmasıdır. İkinci benzerlik ise, bu devletler, Avrupa kökenli uluslararası toplum içerisinde normlara sadık emsaller olmaya çalıştıklarında, uygulamaların Türkçeye ve Rusçaya çevrilme şeklinde olduğu gibi kendi dillerine özgü hususiyetleri ortaya koymalarıdır. Dil bilimi kapsamındaki bir teoriyle ifade etmek gerekirse (bkz. Cravens 1994), bu devletlerin bir alt yapı mantığı paylaştığını söyleyebiliriz. Bir alt katman dili, önceden olduğu gibi konuşulmayan ancak belli bir grubun gramerini, kelime dağarcığını ve telaffuzunu belirleyen bir dildir. Örneğin Karadeniz Bölgesi’nde eskiden Yunanca konuşan nüfusun Türkçeyi yazılı ve sözlü kullanımında, unutulmuş gibi görünen Yunancanın etkisi açıkça görülmektedir (Brendemoen 2001).⁸ ‘Unutulmuş gibi görünen’ diyoruz çünkü bu dili konuşanlar, lehçelerinin ne-

8 Psikoloji düzeyinde, bozkır geleneğini alternatif bir sosyal ve siyasal bilinç kaynağı olarak düşünebiliriz. Batılı bilince göre ikincil bir konumda olduğu için, ‘doğru kategorik niteliklere sahip olmayan herhangi biri, iki rakip mantık arasındaki gerilimin bir sonucu olarak çifte bilinci deneyimleyecektir’ (Jackson 2011: 180). Bourdieucü terimlerle ifade etmek gerekirse, toplumsal netice bölünmüş bir siyasi habitusa sahip bireyler olabilir (Neumann & Pouliot 2011).

reden geldiği hakkında en ufak bir fikir sahibi olmayabilirler ki bu varyasyonu açıklamak analistin işidir. Fakat bunu izah etmenin bir yolu, doğrudan gözlemlenemeyen fakat etkileri itibarıyla ortaya çıkarılabilen ve temelde yatan unsurları bulmaktır. Aynı şekilde, Türkçe ve Rusçadaki bazı uygulamaların, Avrupa'daki uygulamalardan ayrıştığını ve etkileri itibarıyla bozkır geleneğinin, Türk, Rus ve Avrupa uygulamaları arasındaki sistematik ve gözlemlenebilir bazı farklılıkları açıklayabilecek tortul bir alt tabakasının mevcut olduğunu gözlemliyoruz. Bozkır geleneğinin geçici ve düzensiz etkisini teşhis etmek için bu geleneğin Avrasya devletlerindeki siyasal yaşam üzerindeki önemini ele alırken, palimpsest⁹ ve alt yapı mantığını metafor olarak kullandık. Burada asıl mesele alt yapı mantığının, ortaya konan her uygulamada kendini mütemadiyen hissettirmesi değil, bu uygulamaların ilk olarak nasıl benimsendiğini şekillendirmiş olmasıdır. Ayrıca bir takım spesifik uygulamalar, mesela meşruiyet arama modelleri, yalnızca bu kesintili ve istikrarsız bozkır kökenli güç kaynakları dikkate alındığında tam manasıyla anlaşılabilir.

Metodolojik Zorluklar

Tüm Avrupa devletlerinin bozkıra kadar giden soy kütüklerine sahip olduğu evrensel olarak kabul edilse de siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler öğrencileri Avrasya bozkırının önemi üzerine çok az çalışma üretmiştir (bazı girişimler için bkz. Kwan 2016; MacKay 2016; Matin 2007; Neumann & Wigen 2013, 2015). Bu anlamda bizim girişimimiz ulaşılması kolay bir hedefe odaklanmaktadır. Bozkır geleneği, dünya siyasetinin soy kütüğünde hayati bir parça olmakla birlikte, genel olarak göz ardı edilmiştir. Ele aldığımız *problematic* oldukça basittir ancak ciddi miktarda materyali bir araya getirmek zorunda kaldığımız için girişimimiz ampirik anlamda hâlâ iddialıdır. Bu durum ürkütücü bir zorluk olarak ortaya çıktı ve bunun sonucunda kitap teorik anlamda mütevazı bir çalışma oldu.¹⁰ Biz bu kitapta özel bir bozkır devleti türü olan boz-

9 Üstündeki yazıların silinmesiyle tekrar tekrar kullanılabilen parşömen parçası. Teknik bir terim olmasına rağmen birçok alanda eski ve yeninin iç içe geçmesi vb. anlamlarında kullanılır. (ç.n.)

10 Bu dengeleyici yaklaşım, ikincil literatürün oldukça zengin olduğu durumlar için de geçerli olabilir.

kır imparatorluğunun vücut bulmasındaki ön koşulları ele alıyoruz. Bu imparatorlukların modüler bir niteliğe sahip olduklarını ortaya koymak suretiyle siyasal bir bozkır geleneğinden bahsedebiliyoruz. Sıruflandırma çerçevesinde bozkır devletleriyle yerleşik Avrupa devletlerini mukayese ediyoruz. Bozkırda ve bozkır dışındaki yönetimler arasındaki ilişkileri kuramsal bir çerçeveye oturtmak amacıyla, Avrasya bozkır imparatorluğunun ideal bir örneğini, çok daha iyi bilinen ve tarih sahnesine daha sonradan çıkan Avrupa siyasetinin ideal bir emsaline karşılık olarak takdim ediyoruz. Bu mukayese Tablo 1’de izah edilmiştir.

Bu iki ideal örneğin ortak noktasının, Tilly’nin (1992: 14; bkz. Cooley 2005; Nexon 2009) ikinci binyılda Avrupa’da ortaya çıkan devletler hakkında söylediği gibi ‘hükümdarların savaş araçlarını elde etme çabalarının bir yan ürünü’ olduğunu düşünüyoruz.¹¹ Ayrıca Tilly (1992: 36), Avrupa yönetimlerinin ortaya çıkışını ele aldığı büyük çalışmasında ‘asıl amaç (her nasılsa) bütünlüklü bir açıklama yapmak değil, temel bağlantıları doğru kurmaktır,’ diye yazmıştır. Tilly esas olarak, ‘teori tarihe uygulanmaz; daha ziyade tarih, teori geliştirmek için kullanılır’ tezini savunmuştur (Stinchcombe 1978: 1; Tilly 1981a: 7). Hakeza bu durum, Marx, Weber ve Durkheim’in erken dönem çalışmalarından, Tilly’nin doktora danışmanı Barrington Moore (1966), meşhur tarihçi William McNeil (1963, 1964) ve sosyolog Michael Mann’ın (1984, 1986, 1993, 2012) yakın tarihli çalışmalarına kadar her türlü makro-tarihsel çalışma için geçerlidir. Disiplinlerarası uluslararası tarihsel sosyoloji alanında çalışanlar için izlenmesi gereken üç metodolojik değerlendirme söz konusudur. Öncelikle, ampirik ayrıntılar elbette doğru olmalıdır ancak bu tür çalışmaların birincil kıstası ayrıntılara gösterilen özen olamaz. Jared Diamond’ın *Tüfek, Mikrop ve Çelik* adlı kitabı bu hususa bir örnektir. Bu çalışma, uzun tarihsel süreçte dünyanın bir kısmının neden diğerlerinden daha baskın hâle geldiği sorusunu cevaplamaya çalışan bir girişimdi. Diamond, bu çaptaki herhangi bir problematiğin radikal bir şekilde çok nedenli olması ve daha sonra ekolojik faktörler olarak adlandırılan bir faktörler kompleksi üzerinde çalışılması gerekti-

11 İlginçtir ki ‘haraç alan imparatorluklar’ dediği yapıların dünya tarihinde baskın yönetimler olduğunu savunan Tilly (1992: 21), yine de bu yapıların irdelenmesini göz ardı etmiştir.

ğini açıkça belirtmiştir. Hemen sonrasında, ele aldığı konuların uzmanlarından gelen ağır eleştirilerin hedefi olmuştur. Dolayısıyla herhangi bir sentezin temeli mümkün olduğunca doğrular üzerine inşa edilmelidir. Bu durumda, işlerin ters gittiğini göstermek için böylesi ayrıntılı eleştiriler, Diamond'ın girişimini bütünyle kınayacak bir platform hâlini almaktadır. Aynı kapsayıcı problematiği anlamak amacıyla birisi çıkıp, Diamond'ın materyalini yorumlamanın daha iyi bir yolunu bulana kadar, onun yaklaşımı, dünyanın belirli bir bölümünün neden diğerlerine kıyasla baskın hâle geldiğine dair ekolojik ön koşulların en iyi değerlendirmesidir. Böyle bir sentez katkının kendisidir. Konusu ekoloji değil, sosyal ve siyasal örgütlenme olan uluslararası tarihsel sosyolojinin bakış açısından, herhangi bir katkının değeri aynı zamanda sentezin verimliliğine bağlıdır. Sentezin genel bir eleştirisi üzerine kurulmayan ayrıntıların eleştirisi değerlidir ancak böyle bir eleştiri ayrıntılar içinde boğulmaktadır.¹²

**Tablo 1. Avrasya ve Avrupa İmparatorluklarının
İdeal Tipik Özelliklerinin Mukayesesi**

	Avrupa Yönetimi	Avrasya İmparatorluğu
Üretim	Tarım, mülkiyet	Göçebe pastoralizm
Üretimin Farklılaşması	Yüksek	Düşük
Başkent	Yıl boyu aktif	Varsa, kışın aktif
Merkez-Çevre Akti	Hukuka dayalı	Patrimonyal
Doğrudan Gelir	Vergi	Akınlr, haraç, vergi

- 12 Bu anlamda Diamond'a yapılan eleştirilerde herhangi bir yenilik sözü konusu değildir. Benzer bir yaklaşım iki ünlü çalışmaya karşı daha sergilenmiştir. Bunlar: Ferdinand Braudel'in (1972) Akdeniz üzerine yaptığı uzun vadeli çalışmaları ve Lynn White'in (1962) üzengi demiri ve diğer teknolojik yeniliklerin Orta Çağ Avrupa'sı üzerindeki etkisine ilişkin çalışmasıdır (Roland 2003). Ayrıca White çalışmasında, üzengi demirinin bir Avrupa inovasyonu olmadığını ve bozkır halkı olan Avarlar tarafından Orta Asya'dan getirildiğini reddederek, bozkıra Avrupa siyasetinin *pudenda origosu* olarak yaklaşmıştır. Önemli bir Bizans kaynağının Avar bağlantısını vurgulamasına rağmen bu konuda ısrar etmiştir (Curta 2008: 302; 2001: 225; Kim 2011). Barrington Moore'un 1966 tarihli kitabı hakkında bir tartışma için bkz. Wiener (1976).

Aracılar	Artan şekilde yönetime bağlı	Kişisel olarak hana bağlı asker ganimet ve kadın alır
	İdareci ganimet ve kadın verir	
	Okuryazar	Okuryazar değil (kâtipler aracı değildir)
Dinî Meşruiyet	Kült (Kilise)	Bireysel (Kut)
Veraset	Hanedan içi veya hanedanlar arası	Hanedan içi
Başlıca nüfus birimleri	Köyler/Bölgeler	Haneler
Askerî Liderlik	Artan şekilde cephe gerisinden	Ön cepheden
Sadakat	Artan şekilde yönetime	Hükümdara
Uluslararası düzen anlayışı	Kral	Hükümdar
Tanınma	Devlet ve büyük güç	Liderliğe heves eden
Sermaye/Baskı Matrisi	Sermaye yoğunluklu biriktirme	Baskıcı Harcama/dağıtma
Baskı	Tekelleştirilmiştir	Yaşamın ayrılmaz parçasıdır

Aynı şekilde bu kitap, bozkırdaki siyasi yaşamı bir geleneği şekillendiren yeni uygulamalar dağıtıcılığı olarak idealleştirmek-
te, bu geleneğin şimdi Avrupa (Antik Yunanlardan gelen bir te-
rim olmakla birlikte Charlemagne'nın imparatorluğunu kurdu-
ğu 800'lerde kısa süreliğine kullanılmış ve on beşinci yüzyıldan
itibaren Katolik Hristiyanlığın yerine yaygın olarak kullanılmaya
başlanmıştır; Boer vd. 1995) dediğimiz coğrafyada yerleşik da-
ğarcıklarla nasıl melezleştirdiğini tartışmakta ve hangi bozkır uy-
gulamalarının Rusya ve Türkiye'nin dış politika dağıtıcılığında
olabileceğine dair bir tartışma yürütmektedir. Bizim cevabımız
ise bozkırın tam teşekküllü bir siyasi gelenek doğurduğu, bu
geleneğin Roma'nın düşüşünden sonra Batı Avrupa dağıtıcılığı
üzerinde sınırlı ve büyük ölçüde reddedilen melezleştirici bir
etkisinin olduğu ve on yedinci yüzyıla kadar Doğu Avrupa da-
ğarcılığında kilit bir melezleştirici rol oynadığıdır. Bu dönemden

itibaren bozkır uygulamaları işe yaramadığı zaman terk edilmiş ancak buhran zamanlarında faydalanılabilecek tortul bir alternatif dağarcık olarak kalmış ve böylece varlığını arka planda sürdürmeye devam etmiştir. Özellikle Avrupa dağarcığındaki artan yaşam standardı ve kararlar hakkında müzakere yapılması gibi uygulamalardan ziyade, yönetimini şok ve dehşetle meşrulaştırmayı amaçlayan güçlü liderin doğrudan yönetimine yönelik bozkır eğilimi devamlılığını sürdürmektedir. Bu, özellikle bozkır geleneğinin önemini yeniden canlandırmaya çalışan uluslararası bir tarihsel sosyoloji eseridir. Çalıştığımız varyasyonların diğer fenomenler tarafından belirlenebileceği ve birçok durumda açıkça belirlendiği göz önüne alındığında –Bizans ve İslâm'ın dinî etkileri bunlar arasındadır– diğer faktörlerin aynı sekansın tamamlayıcı ve hatta alternatif okumalarını sunabilmesi anlamında, herhangi bir bozkır melezleşmesi vakasının kapsamı dışına çıkma riski her zaman vardır. Diamond, başka bir kıta yerine neden Avrupa'nın baskın hâle geldiğini belirlemede önemli olan ekolojik faktörlere ek birçok unsurun daha mevcut olduğunu vurgulamak için kendi alanı dışına çıkmıştır. Bu yüzden kitabı, ekolojik açıdan açıklamaya çalıştığı herhangi bir fenomenin diğer faktörler açısından da açıklanabileceği için konusunu aşmış bir çalışma olmaya mahkûmdur. Bozkır geleneğinin başka terimlerle, örneğin otlakların büyümesi için daha sıcak ve daha nemli bir iklimin önemi ve bunun Moğol İmparatorluğu'nun yükselişini mümkün kılan at mevcudiyetinde nasıl bir artışa yol açtığı gibi faktörleri vurgulayarak (Pederson vd. 2013) ekolojik terimlerle de tartışılabileceğinin gayet tabii farkında olmamıza rağmen, bu kitap temel olarak sosyal faktörleri tartışmakta ve diğer faktörlere de değinmektedir. Bizans ve İslami melezleşmeden kaynaklanan farklılıklar elbette Türkiye, Rusya ve Avrupa devletleri arasındaki farklılıkları anlamamız noktasında büyük önem taşımaktadır ancak biz büyük ölçüde diğer gelişmeleri parantez içine almayı ve bozkır geleneği ile yerleşik hayatın kıyaslanmasına bağlı kalmayı tercih ettik. Avrupa devlet dönüşümü üzerine sosyal bilimciler ve yazarlar tarafından çoğunlukla göz ardı edilen 6.000 yıllık bir geleneği yeniden inşa etmek ve sınıflandırmak bir kitap için fazlasıyla yeterlidir. Mevcut sosyal bilim çalışmalarının biçimi göz önüne alındığında, Türkiye, Rusya ve Avrupa arasındaki farklılıkların, ilgili ön koşulların tamamını ve ayrıca hangi ön

koşulların neyi ne kadar açıkladığını dikkate alan bir açıklamaya girişmek zamansız olacaktır. Bu tür sorular, bu kitabın ele aldığı geçerlilik alanının dışında kalmaktadır ve ilerleyen aşamalarda diğer akademisyenler tarafından incelenmesi gerekecektir.

Makro sosyolojik bir odağın ilk metodolojik sonucu ayrıntılara değil senteze dikkat edecekse, birinci sonuç, kaynakların seçimiyle alakalı ikinci bir sonucu doğurur. Anahtar nokta sentez olduğundan, ikincil kaynakların yoğun kullanımı bir zorunluluk hâline gelmektedir. Örneğin Perry Anderson (1974: 8) Avrupa'da feodalizmin ortaya çıkışına ilişkin çığır açan çalışmasını 'sınırlı ve geçici' olarak sunmuş, gerekçe olarak şunu ileri sürmüştür:

Profesyonel tarihçinin bilgisi ve becerileri onlarda yoktur [örneğin bu sayfalar]. Doğru anlamda tarihyazımı, geçmişteki orijinal kayıtları –arşiv, epigrafik veya arkeolojik –doğrudan araştırmadan olmaz. Aşağıdaki çalışmaların bu itibar üzerinde hiçbir iddiası yoktur. Gerçek bir tarihyazımı yapmaktan ziyade, onlar modern tarihçilerin mevcut eserlerinden okuduklarına dayanırlar ki bu çok farklı bir konudur. Bu nedenle barındırdığı referans aparatı, bilimsel bir tarihyazımı eserinin tam tersini ifade etmektedir.

Skocpol (1984: 382) benzer şekilde tarihsel sosyolojide 'uzmanların belirli bir çalışma için temel kanıt kaynağı görevi görececek mükemmel çalışmalarından' söz eder. Kişinin kendi uzmanlık alanı dışına çıkma ve büyük ölçüde ikincil kaynaklara dayanma ihtiyacı, büyük ölçekli sentez girişiminde bulunmak için ödenmesi gereken bir bedeldir (bkz. Hobden & Hobson 2002; Hobson 2002; Lawson 2006; Rosenberg 2006; Lawson & Hobson 2008). Aynı şekilde, bozkır siyasetinin belirli sekanslarına yaklaşımımız yalnızca açıklama amaçlıdır çünkü odak noktası, göçebelerin hem kendi aralarında hem de yerleşiklere yönelik yeni oluşmuş bozkır temelli siyaset yapma biçimidir. Burada belirli bir siyaset silsilesinin peşinde değiliz, aksine siyasetin rasyonaliyetinin peşindeyiz. Sonuç, çoğu zaman orijinal kaynaklardan iki kez çıkarılmış bir meta-analizdir.

Tarihsel uluslararası siyasal sosyolojik çalışmanın amacı senteze ve çoğunlukla ikincil kaynaklar kullanılıyorsa, bu durum ne tür iddialarda bulunabileceğimiz noktasında birtakım sonuçlar doğurur. Bu kitapta öne sürdüğümüz iddialar kurucu niteliktedir. Önce Y olmasaydı, X'in de nasıl olmayacağını tartışacağız. Kapsam

genellikle nedensel özelliklere yer vermeyecek kadar geniştir. Örneğin Perry Anderson'ın erken modern dönem Doğu Avrupa'da mutlakîyetçiliğin ortaya çıkışı hakkındaki ünlü iddiasını ele alalım:

Doğu asaletini hayatta kalmak için eşit derecede merkezî bir devlet mekanizmasını benimsemeye zorlayan şey, daha gelişmiş toplumları yöneten güçlü bir feodal aristokrasinin siyasi aygıtı olan Batı Mutlakîyetçiliğinin uluslararası baskısıydı (Anderson 1974: 198).

Nitekim bu gerçekten de bir faktördü hatta muhtemelen belirleyici bir etmendi ancak tarih bilimi, özellikle makro tarih çok etmenli bir maslahattır (Hellie 1971). Bu kitapta, Rusya'da ve başka yerlerde mutlakîyete sebebiyet veren farklı ve belirgin faktörü, yani kendine özgü liderlik ve meşruiyet uygulamaları barındıran bozkır geleneğini ele alıyoruz. Bununla birlikte bozkır geleneğinden kaynaklanan faktörlerin diğer etkenlere kıyasla sahip oldukları önem konusunda bir tartışmaya girmiyoruz. Bunun nedeni, kısmen Anderson'ın, bölgeler arası tarihsel kalkınma benzerliklerini sağlayacak aşamaların mevcut olduğuna dair Marksist fikrini paylaşmıyor olmamızın yanı sıra Avrasya bozkırlarıyla ilgili sosyal bilim literatürü çok az gelişmiş olduğu için, yapısal bağlantılar kurmakla fazlasıyla meşgul olmamızdır. Amacımız bu bölgeyi sosyal bilimlerde çalışmalarına açmaktan ibarettir. Bir yandan Türkiye ve Rusya, diğer yandan Avrupa devletleri arasındaki mevcut farklılıkları sadece bu tarihsel sekansa indirgemeyi hedeflemiyoruz ancak bozkır ve yerleşik gelenekler arasındaki nispeten yeni olan melezleşmenin bu farklılıkların bazılarını açıklayabilecek bir faktör olduğunu savunuyoruz. Bir noktayı tekrarlamak gerekirse, çoklu-nedensellik tartışmaları, sosyal bilimlerde literatüründe bozkır geleneğine dair sağlam bir hikâye yerleşene kadar beklemek zorunda kalacaktır.

Küresel siyaset üzerine yapılan genel araştırmalar için uluslararası tarihsel sosyoloji türüyle değil, çağdaş siyasi ortamla ilişkili olan ek bir metodolojik problemin altını çizmeliyiz. Edward Said'in (1978) Oryantalizm üzerine yaptığı çığır açan çalışması, Batı biliminde 'Doğu' hakkında yapılan tetkiklerdeki farklılıkların abartılması ve egzotikleştirilmesi eğiliminin devam ettiğini göstermiştir. Johannes Fabian'ın (1983) çalışması, diğer yönetimlere ilişkin Batılı çalışmaların, yerli halkların, önceki toplumsal örgütlenme biçimlerimizin kalıntıları olarak görülmesi bağla-

munda çağdaş olan şeyleri nasıl uzak geçmişe indirgediklerinin altını çizmiştir. Bunlar ötekiliğe yönelik fark yaratmaya karşı önemli uyarılardır (Connolly 1991) ve aynı zamanda farklılıkları incelemeye yönelik öğütlerdir. Bir keresinde Jacob Burckhardt, tarihin bir neslin başka bir nesil hakkında ilginç bulduğu şeylerden ibaret olduğunu ve uluslararası tarihsel sosyolojinin de bundan farklı olmadığını belirtmişti. Bozkırı incelerken 'keşif bağlamımız' (Somers 1996), Hristiyanlık ve Avrupa'yı anlatılarımızda gururla yer alan müstakil varlıklar olarak görmekten, başkalarıyla kurdukları ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkmış yapılar olarak görmeye dönüşmüştür. Bu nedenle Hristiyan âlemi ve Avrupa, diğerleriyle tarihsel bir paylaşım içinde olmalıdır. Genel olarak çağdaş devletler ve özel olarak Türk ve Rus siyaseti için bozkır geleneği hususuna bu şekilde yaklaşıyoruz. Türkiye ve Rusya, Avrupalılık ve Avrupa ulusal kimliklerini oluşturan süreçlerin arasında kaldığı için, çalışmamız bu ülkelerin betimlenmesi noktasında kimlik inşası konusunu da üstlenmektedir. Dolayısıyla, bu kitapta ele aldığımız sorun, yalnızca devletler sisteminin tarihi için değil, aynı zamanda Rus, Türk ve Avrasya kimlikleriyle ilgili sorular için de çok önemlidir.

Mevcut Bilginin Üretimi

Toplumsal hafıza ve tarihin çağdaş meşrulaştırma amaçlarına yönelik kullanımı ilginç olsa da tüm bunları bir yana bırakmayı tercih ettik.¹³ Bu kitap yorumlayıcı olmaktan ziyade analitik bir çalışmadır. Bugün bozkır geleneğiyle ilgili olarak kullanılan genel belletici teknikler hakkında bir şeyler söylemek yerinde olur. Burada tartışılan materyalin Avrasya genelindeki (diğer) milliyetçi söylemlerde ve ders kitaplarında kimi zaman farklı

13 Diğerlerinin yanı sıra Olick (2008) ve Bell (2003) tarafından da belirtildiği gibi, "toplumsal hafıza" terimi yanıltıcıdır çünkü bellek bireye ve psikolojiye bağlıdır. Bir çözüm sunmak niyetiyle son araştırmalar 'bellemisel teknikler' ve 'mitzara' gibi terimlere dönmüştür. [Mitzara (mythscape), mit ve manzara kelimelerinin birleştirilmesiyle türetilmiş bir sözcüktür. İnsanların hafızalarını kontrol etme mücadelesinin ve milliyetçi mitlerin durmadan tartışıldığı zamansal ve uzamsal olarak genişleyen bir söylemsel alan ve bugünün amaçları için dünyanın temsilinin sürekli mutasyona uğradığı bir depodur. Bkz. Bell Duncan, 'Mythscape: memory, mythology and national identity', British Journal of Sociology 54 (1), 2003 (ç. n.)]

bir şekilde yansıtıldığını kabul etmek okuyucuyu duyarlı hâle getirebilir ki bu da sosyal bilimcilerin bozkır geleneğine alaka göstermesini gerektiren nedenlerden biridir. Sosyal bilimciler bu materyali bilmedikleri ve umursamadıkları sürece, siyasi söylem içinde sunulan bozkır ve bozkır-yerleşik etkileşimleri hakkında çoğunlukla korkunç derecede çarpık olan anlatıları önleyebileceğimiz bilimsel bir söylemi sürdüremeyiz.

Bozkırın kimlik siyasetindeki bir kullanımına, yani Avrupa kimlik söyleminde yer edinmiş bozkırı barbar meskeni olarak gören kullanıma daha önce değinmiştik. Tek örnek bu değildir. Marija Gimbutas'ın (1974) talihsiz örneğini takiben, Proto-Hint-Avrupalılar hakkındaki literatürün bir kısmı, modern kimlikleri sözde Hint-Avrupa 'mirasları'na dayandırmaya, hatta yaratmaya koyulmuştur (örneğin Winn 1995: vii). Bozkır etkisi genellikle Türklerin veya Moğolların baskın ulus olmadığı Pakistan, Hindistan, Mısır, Afganistan, Çin ve İran gibi ülkelerde önemsenmemiş ancak görünürde Türki veya Moğol olan ülkelerde bir gurur kaynağı olarak değer görmüş ve önem atfedilmiştir. Rusya'da, siyasi bir konu olarak bozkır mirası, genellikle mevcut durumda bir rönesans yaşayan Avrasyacılık başlığı altında tartışılmaktadır.¹⁴ Bozkır etkileri, Rusya tarihini yalnızca bir kaynaktan –sözde Slav arkeoloji kültüründen– gelen tek doğrusal bir gelişme olarak ele alma eğiliminde olan ana akım Rus tarihi ve arkeolojisinden ilginç biçimde ayrı tutulmaktadır.¹⁵ Türkiye, eylül ayının ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusunun babası olan Ertuğrul Gazi'yi bir festival eşliğinde anmaktadır. Türkiye'nin bozkıra daha çok benzeyen bölgelerinden biri olan Söğüt (Bilecik) ilçesinde düzenlenen bu festivalde, Türkiye cumhurbaşkanı ve başbakanı gibi ileri gelenler (her yıl olmasa da) yer almaktadır. Bozkır etkileri çerçevesinde festiva-

14 Avrasyacılık, bazı entelektüeller arasında Rus Devrimi'ne bir tepki olarak siyasi bir program şeklinde ortaya çıkmıştır (Trubetzkoy 1991; Neumann 1996) ve milliyetçi biyolojik ilköçiliğin (primordialism) bir biçimi olan çağdaş Avrasyacılığın temel eseri Gumilev'dir (1980) (ayrıca 1998; Dugin 1999; çalışmalar için bkz. Bassin 2015, 2016 ve Bassin & Pozo 2017). Bizim yaklaşımımıza en yakın paralel ise Kotkin'dir (2007).

15 İngilizcedeki tipik örnekler için bkz. Dolukhanov (1996) ve daha az belirgin bir şekilde Chernykh (2017). Bir eleştiri için bkz. Curta (2001). Bir erken Slav devletinin çeşitli ulusal keyfi standartlara nasıl uydurulduğuna dair bir tartışma için bkz. Szmoniewski (2010).

lin kendisinden ve andıkları kişiden daha ilginç olan ise ortamın kendisidir. Burası, bozkırın tüm büyük göçebe fatihlerinin büstlerinin, kendilerine atfedilen etnik kökene bakılmaksızın dizildiği piramit benzeri bir abidedir.¹⁶ Ortada Attila, ortaya yakın bir yerde Cengiz Han ve tepede de üç Osmanlı padişahının büstü yer almaktadır. Her büstün yanında, o hükümdarın bayrağı veya sancağının bulunduğu bir bayrak direği vardır.¹⁷ En tepedeyse yanında Türk bayrağı bulunan Atatürk büstü vardır.¹⁸ Bu abideye yönelik yorumumuz, Türkiye'nin bozkır ve göçebe kökenlerini övdüğü ve Türk siyasi erkanının da katıldığı söz konusu festivalle bozkır geleneğinden hem Atatürk'e hem de veraset yoluyla kendilerine meşruiyet sağladıkları yönündedir. Burada mevzu bahis olan icat edilmiş geleneklerdir. Ancak Türkiye göçebe geçmişini övmesine rağmen, Türk göçebeleri günümüzde pek iyi durumda değildir. Geriye kalan göçebeler yerleşik düzene geçmeye karar verdiğinde, medya Türkiye'nin kaybedilen geçmişi için endişeyle ellerini ovuşturmaktadır. Yakın zamanda yerleşik düzene geçmeye karar veren bir göçebe grubun koyunları kendilerini İstanbul hayvanat bahçesinde bulmuştur.

Bozkır hem Türkiye'de hem de Rusya'da sosyal bilimler literatürünün neredeyse tamamen dışında kalmıştır. Mevcut çalışmalar ise farklı disiplinlerden olmakla birlikte milliyetçi bir bakış açısıyla yazılmıştır. Örneğin bozkırla ilgili Türkçe literatürdeki hacimli çalışmaların çoğu, oldukça hatalı bir şekilde, bozkırın aslen Türk olduğunu kabul etmekte veya bozkır Batılı çalışmalarda olduğu gibi okunmaktadır (genel bir değerlendirme için bkz. Arkman 2006; Aydingün & Aydingün 2010; Aytürk 2004; Ersanlı 2003; Taşkın 2007). Rus yaklaşımları da genellikle ilkidir (*primordial*) ancak istisnalar da mevcuttur (genel bir değerlendirme için bkz. Danilevskiy 1888; Dolukhanov 1996; Franklin 2001; Bassin 2016). Hem bozkırın ulusal kimlik inşasında kullanıldığını hem de değişen siyasi konjonktürün son zamanlarda melezleşmeye yönelik daha

16 Türk Büyükleri Abidesi, Söğüt, Bilecik. (ç.n.)

17 Bu bayraklar kesinlikle evrensel ve orijinal olarak tanınmamaktadır ancak görünen o ki bu durum katılımcıları rahatsız etmemektedir.

18 Yolun aşağısında, belli ki piramitteki ünlü kişilere katılmasına izin verilmeyen ancak görünüşte özel bir girişime müsaade edilerek tazmin edilen Türkmenbaşı olarak da bilinen ve vefat etmiş olan Türkmenistan eski Cumhurbaşkanı Sapamurat Niyazov'un küçük bir büstü vardır.

güçlü bir odaklanmaya fırsat sunduğunu gösteren ilginç bir örnek Macaristan'dır. Curta'ya göre (2008: 3; ayrıca Stadler 2008):

Artık Macaristan ve Bulgaristan'ın da Avrupa Birliği'ne üye olmasıyla, Avar ve Bulgar arkeolojisi, araştırma gündemi genellikle Türkologların sorularıyla yönlendirilen eski ekolün Steppenfixierung anlayışından uzaklaşmıştır. Arkeologlar, yurtlar ve at teçhizatı yerine şimdi Batı Macaristan'dan gelen 'Germen' topluluklarına yönelmiş durumdalar... ki bu, Avar dönemine denk gelebilir [yaklaşık MÖ 570-800] ve böylece çoğu tarihçinin bu tür ilişkilerin var olmadığını varsaydığı bir zamanda Batı Avrupa'yla devam eden ilişkileri kanıtlamaktadır.

Ancak bu eğilim biraz azalmış gibi görünmektedir ve yine de tersine dönebilir. En başından beri, bozkır-yerleşik ilişkileri, yerleşiklerin yalnızca bozkır halklarını nasıl asimile ettikleriyle değil, karşılıklı melezleşmeyle de karakterize edilmiştir. Dördüncü ve beşinci yüzyıllarda, Got gelenekleri Hunlarla buluşmaları üzerine melezleşmiş ve Doğu Gotları (Greutungi, kelimenin tam anlamıyla 'bozkır. sakinleri') bu buluşmadan özellikle etkilenmiştir (Kim 2013; Wolfram 1988: 25, 86). Karolenjler, üzeniği Avarlardan almıştır (Curta 2008). Ayrıca Bizans, Avarların askerî tekniklerini benimsemiş ve bozkır göçebelerini yalnızca dış tehditleri savuşturmak için değil (literatürde iç cephe stratejisi olarak adlandırılır), aynı zamanda emperyal güç için iç mücadelelerde de kullanmıştır (Graff 2016: 131-152; Threadgold 1997: 341-455 ve farklı sayfalarda). Macarlar, 1240'lardaki Moğol istilasından sonra sarayda kürk giymek gibi bozkır geleneklerine geri dönmüşlerdi. Bu kapsamda bugüne kadar bozkır geleneklerinin ve sembollerinin melezleşmiş dağarcığın bir parçası olduğunu, bu nedenle çağdaş siyasette kullanılabileceğini tartışacağız. Bütün bunlar, bozkır insanların hiçbir siyasi yapısı ve neredeyse hiç tarihi olmadığını savunan on dokuzuncu yüzyıl Avrupa epistemesi tarafından şiddetle reddedilmiştir (Wolf 1982). Bu episteme gücünü kaybetmemiştir. Bunun etkilerinden biri, akademik iş bölümü noktasında bozkır halklarının tarihsel olarak incelenmesinin sosyal bilimcilere değil, dil bilimi öğrencilerine kalmış olmasıdır. Bugün itibarıyla bozkırın bilimsel tarihi araştırmaları alanında dil bilimciler ve yazma eser uzmanları hâkimdir.¹⁹

19 Ayrıca tarihe ilgi duyan ve saha çalışmaları yürüten antropologlar tarafından yazılan, Sneath'in çalışmasının (özellikle 2007) temel teşkil ettiği bir literatür de mevcuttur.

Hayatta olan en önemli otorite ise Peter Golden'dır (diğerlerine ilaveten 1992, 2003). Golden'ın temel argümanlarından biri, Orta Asya'daki Türki halklar, Moğollar ve İrani dil konuşan halklar arasındaki iletişimin uzun bir süre boyunca çok yakın olduğu ve dolayısıyla onların simbiyotik bir ilişkiye sahip olmadıklarından bahsetmenin pek bir anlamı olmadığı yönündedir. Günümüzde dil ayrı bir belirteç olsa da bu oldukça yeni bir olgudur. Büyük olasılıkla bugünün Türki dillerini konuşanların çoğu, eskiden İrani dil konuşan halkların soyundan gelmektedir (diğer alt katman dillerinin mevcut olduğu Türkiye hariç; bkz. Brendemoen 2001; Lowry 1981; Johanson & Csató 1998).

Bozkırın Avrupa devletler sistemi için önemini anlamanın ilk ön koşulu konuyu nasıl göz ardı ettiğimizi anlamaksa, ikinci ön koşul, bilgi eksikliğimizin pratik sonuçlarını ele almak olmalıdır. Bozkırın ve bozkır siyasi yapılarının siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler öğrencileri tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmesi, bozkır, antropoloji dışında sosyal bilimler için de önem arz eden bir olgu olarak tesis etmenin başlı başına bir araştırma görevi olduğu anlamına gelmektedir. Spesifik olarak Rusya, Türkiye'nin selefi olan Osmanlı İmparatorluğu ve diğerlerinin uluslararası topluma dahil olmadan önce siyasi bir bozkır geleneği içinde yoğun şekilde sosyalleştikleri ve bozkır geleneği mirasının, bugüne kadar bu devletlerin farklılıklarına ışık tuttuğu argümanını öne sürmek için öncelikle bozkır geleneğini izah etmeli ve kuramlaştırmalıyız. Bozkır geleneği hakkında birincil bir araştırma yapmak niyetinde olmadığımız ancak tartışmamızı mevcut literatür ve yayınlanmış birincil kaynaklarla sınırlayacağımız göz önüne alındığında, kitabın uygulanabilirliği bu alanda yayınlanmış literatürün kapsamlılığına bağlıdır.

Tonybee'nin (1934-61) ve Mackinder'ın (1904) eserleri gibi kapsamlı klasik çalışmalar genellikle tam bir değerlendirme sunmadan, bozkırın önemine dikkat çekmektedir. Arkeoloji, filoloji ve tarih öğrencileri arasında bozkır hakkındaki bilgi üretimi, karşı karşıya olduğumuz sentezleme çabası için bize fazlasıyla yeterli malzeme sağladığı için şanslı durumdayız. Amaçlarımız için en fazla önem teşkil eden çalışmalar, hâlihazırda kuramlaştırma girişiminde bulunmuş az sayıdaki çalışmalardır. Durkheimci René Grousset'in (1939), *L'Empire des Steppes* isimli eseri (İngilizce çevirisi 1970 yılında yapılmıştır) bozkır tarihinin geniş bir

ampirik taramasına yönelik ilk girişimdir. Bu eser aynı zamanda bir evrimci tarafından sahadaki son büyük teori inşası çalışması olarak da görülebilir ve bizce hâlâ alt edilmesi gereken bir yapıttır. Ardından, Owen Lattimore'un (özellikle 1940) yerleşik ve göçebe arasındaki ilişkiler üzerine yaptığı, Thomas Barfield (1989) tarafından ele alınan ve genelleştirilen çalışmalarından bahsedilebilir. Buradaki temel fikir, bozkır imparatorlukları haraç yoluyla baskınlardan ticarete kadar çeşitli tekniklerle yerleşik yapılardan beslendiği için, bu yapıların varlığının bozkır imparatorluklarının ortaya çıkabilmesini sağlayan bir ön koşul teşkil ettiğidir. Hiung-nu İmparatorluğu'nun sadece Çin kaynaklarında MÖ 220'lerdeki ilk Çin İmparatorluğu'yla eş zamanlı olarak belgelenmesi, buna bir örnektir (Barfield 1989: 28–33, 1990, 2001).

Tarihin yerleşikler tarafından yazıldığı göz önüne alındığında, birincil materyallerimizin çoğunun Çince, Farsça, Arapça ve şu anda Avrupa kaynakları olarak adlandırdığımız kaynaklardan müteşekkil olması şaşırtıcı değildir. Bu kaynaklar neredeyse her zaman konu edindikleri olayları bozkırdaki olaylardan ayrı olarak ele almaktadır. Bahsedilen üç çalışmanın bizim için bu kadar önemli olmasının ana nedeni, tam olarak bu farklı tarih yazımlarından yararlanabilmeleridir. Bununla birlikte daha spesifik çalışmalar da paha biçilmezdir. Türklerin kendi devletlerinin atası olarak gördükleri imparatorluklar üzerine Batı dillerinde yapılan çalışmalar söz konusu olduğunda, Claude Cahen (1968, 2002), Beihammer (2017) ve Shukurov (2016); Moğollar hakkında ise Spuler (1965), Morgan (1986) ve Jackson (1999, 2005) gibi çalışmaları zikretmeliyiz.

Kitaba Genel Bakış

Birinci bölüm, bozkırın önce on dokuzuncu yüzyıl devlet felsefesinde ve ardından bunun doğrudan bir etkisi olarak yirminci yüzyıl sosyal bilimlerinde nasıl sınır dışı edildiğini ele almaktadır. Siyaset çalışmalarının konusunun ne olması gerektiğini tanımlayan on dokuzuncu yüzyıl kategorileri, diğer siyasi örgütlenme tarzlarını açıkça 'barbar' olarak dışlamıştır. On dokuzuncu yüzyıl düşüncesi ister liberal ister sosyalist bir kisvede olsun, yerleşik uygarlığın göçebe barbarlığa baskın geleceği şeklindeki tarihsel görüşe dayanıyordu. Hegel'den Engels'e ve Morgan'dan Tilly'ye kadar teorisyenler bu konuda oldukça açık-

tı. Onlara göre uygarlığın ortaya çıkması için en önemli ön koşul bir devletin varlığıydı. Bir devletin ortaya çıkması için yönettiği nüfusun yerleşik olması gerekmektedir. Dolayısıyla göçebe toplumların siyasi örgütlenmesi, devlet inşasını öğrenen bir öğrenci için uygun konu olarak görülmüyordu.²⁰

Görsel 1. Yazın Bozkır. Getty Images.

- 20 Her ne kadar yerleşik uygarlığı yozlaşmış olarak görse de İbn Haldun'un bile göçebeler ve yerleşikler arasındaki ilişki konusunda evrimsel bakış açısına benzer bir yaklaşıma sahip olduğunu belirtmekte fayda vardır. *Bedevilik hadarilikten daha eski ve ondan öncedir. Umranın ve şehirlerin kökü ve kaynağı badiyedir...* Bedeviler (iktisadi) hâlleri itibarıyla zaruri ihtiyaç maddeleriyle yetinmek zorundalar ve ilerisine güç yetiremezler. Hadariler ise (maîşetteki) hâlleri ve âdetleri itibarıyla refah ve lüks nevinden olan ihtiyaç maddelerine itina gösterirler. Şüphe yok ki, zaruri ihtiyaç maddeleri hâci ve kemali olandan yani mutad olarak lüzumlu ve lüks ihtiyaçlardan daha eskidir ve onlardan önce gelir. Çünkü zaruri köktür; kemali ise ondan doğan bir daldır. Şimdi badiye şehir ve kasabaların köküdür, ondan önce gelir. Çünkü insanların istedikleri şeylerin ilki zaruri ihtiyaç maddeleridir. Zaruri ihtiyaçları elde etmedikçe insan mükemmele ve refaha varamaz. O hâlde bedevilikteki kabalık, hadarilikteki incelikten öncedir. Bu sebeple bedeviler için şehirli olmanın bir gaye olduğunu görmekteyiz. Bedevi bu gayeye doğru koşar, bu husustaki arzusuna ulaşmaya çabalar. Refah ve konforla ilgili hâllerin ve âdetlerin vücuda gelmesine vesile olan, bolluk durumu elverdi mi, o zaman rahata ve refaha yönelir, kendini getirip şehir şartlarına teslim eder. Bedevi bir hayat yaşayan tüm kabilelerin durumu budur. Hâlbuki şehirli, badiyenin ahvalini arzulamaz. Meğer ki onu buna sevk eden bir zaruret bulunsun veya içinde yaşadığı şehir halkının ahvalinde bir kusur veya aksaklık görülsün (İbn Haldun 1967: 93). Aşağıda değineceğimiz gibi İbn Haldun pastoralizmi tarımdan önce tarihlendirmek hususunda hatalıdır.

İkinci bölüm bozkır geleneğinin, Batı bozkırlarındaki başlangıcından yaklaşık 6.000 yıl önce İskitler, Hiung-nu İmparatorluğu ve Hun İmparatorluğu gibi büyük bozkır imparatorluklarının doğuşundan yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Bulgarların ve Avarların Avrupa'daki melezleşmiş geleneklerine kadar derinlemesine bir izahatını sunmaktadır.

Üçüncü bölüm, birbirlerinin peşi sıra kurulan bir dizi Türki yönetimin Osmanlı İmparatorluğu'na nasıl dönüştüğünün ve söz konusu yönetimlerin bu süreçte yerleşik geleneklerle nasıl her zamankinden daha yoğun bir şekilde melezleştiğinin izini sürmektedir. Dördüncü bölüm aynı mantık çerçevesinde, Rus İmparatorluğu'nun öncülleri olan Rus Kağanlığı, Kiev Rusyası ve Moskova Rusyası'nın, Peçenekler vasıtasıyla Hazarlardan, Kıpçaklar ve Moğollaşmış 'Altın Orda'ya kadar bozkır devletleriyle nasıl melezleştiğini konu edinmektedir. Moskova Rusyası, Avrupa uluslararası toplumuyla temasa geçtiğinde kendisini, Altın Orda'nın selefi Moğol İmparatorluğu'ndan gelen bir *translatio imperii* olarak tanıtmıştır.

Beşinci bölüm Rusya ve Türkiye'nin nasıl Avrupa gelenekleriyle daha fazla melezleştiğini ve bozkır geleneğinin on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda nasıl canlı bir uygulamalar dizisi olmaktan çıkıp, her zamankinden daha derine gömülü siyasi bir alt tabaka hâline geldiğini ele almaktadır. Mevcut durumda bozkır geleneğinin, liderliği meşrulaştırma alanında kendini hissettirdiğini savunmaktayız. Dolayısıyla Rus ve Türk siyasetini takip eden Avrupalıların, daha önce belirttiğimiz gibi stabil durumlarda fiziksel hünerlerini sergilemek noktasındaki eğilimlerinin yanında bu konudaki farklılıklardan da özellikle etkilenmeleri tesadüf değildir.

Sonuç bölümü, kitabın argümanını, önerdiğimiz mukayeseli ideal bozkır türleri ve Avrupa politikalarının tam bir açıklaması biçiminde özetlemektedir. Bugünkü hâliyle devletler sisteminin her şeyden önce Avrupa siyasi geleneğinin ürünü olduğu doğru olsa da hiçbir şeyin tek bir kökeni yoktur. Bozkır geleneği, Avrupa uluslararası toplumunun oluşum döneminde ve Avrupa siyasetinde mevcuttu. Türkiye ve Rusya gibi Avrasya yönetimleri büyük ölçüde tortul hâlde olsa da bu geleneği bugüne kadar devam ettirmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK MUAMMA OLARAK BOZKIR

Kitapların giriş bölümleri başlıklarıyla konuşur. Giriş bölümü bittiğinde, sıra esas meseleye gelmektedir. Daha önce sadece iddia ettiğimiz şeyi izah etme sorumluluğu şimdi bize düşüyor. Bu bölümde, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki başlangıcından itibaren, siyasal örgütlenmeye ilişkin akademik çalışmaların, bozkır deneyimini sistematik ve bilinçli bir şekilde nasıl göz ardı ettiğini tartışacağız. Bu nedenle, temel olarak kullanacağımız kaynaklar nispeten azdır. Bunun tek istisnası, Weber'in bir aşırı patrimonyalizm biçimi olarak tanımladığı 'sultancılık' kavramıdır (yani hükümdarın, yönetimi babasından devraldığı ve kendi çıkarları için olduğu kadar akrabaları ve arkadaşlarının çıkarları için de kullandığı yönetim şeklidir). Weber bizim için yararlıdır çünkü Avrupalı sosyal kuramcılar arasında bir istisna olarak, kuramsallaştırmasına bozkır soyağacını da dâhil etmiş ve böylece bizim çalışmamıza benzer grişimler için alan açmıştır. Sosyal bilimleri kurumsallaştırılması açısından bir diğer önemli isim Durkheim, bozkırı tamamen ihmal etme konusunda daha tipiktir ancak erken dönem hakkında onun söylediklerinden de faydalanacağız. Nitekim René Grousset, Durkheim'dan etkilenmiş ve bu konu üzerine ilk kuramsal değerlendirmeyi yapmıştır.

Siyaset incelemelerini Avrupa devleti çalışmalarına indirgeyen Avrupamerkezciliğe dikkat çekmek suretiyle, uluslararası ilişkiler disiplindeki İngiliz Okulu'ndan uluslararasılaşma süreciyle ilgili bazı kavramları ödünç alacağız. İngiliz Okulu uluslararası toplum hakkında ilham verici bir kavramsallaştırılma üretmiş olsa da uluslararası toplumun 'genişlemesini' Avrupa devletlerinden oluşan uluslararası bir toplum ile bu topluma 'girmeye' çalışan Avrupalı olmayan benzer gruplar arasındaki bir ilişki olarak kavramsallaştırmaktadır. Analizi bu şekilde inşa

etmedeki temel sorun, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa nazariyatının büyük bir hatasını, yani Avrupa dışı yönetimlerin tarihi olmadığını tekrar etmektir (Wolf 1982). Uluslararası sistemde 'sosyalleşmek' için âdeta birdenbire ortaya çıkmışlar. Bu kavramsallaştırmaya karşı, Avrupalı ve Avrupalı olmayan yönetimler arasındaki ilişkinin iki farklı siyasi bağarcığın buluşması olarak ele alındığı bir kavram sunuyoruz. Bizim yaklaşımımızda, Avrupalılar 'bozkır geleneği' dediğimiz unsurla tanışmışlardır.

On Dokuzuncu ve Yirminci Yüzyıllarda Avrupamerkezcilik ve Devlet

On dokuzuncu yüzyıl sosyal kuramcılar, çağdaş dünyalarında farklı siyasi düzenlerin varlığını, onları bir zaman eksenine yerleştirip farklılıkların evrimden kaynaklandığını öne sürerek tanımlamaya çalışmıştır. Antropolog Lewis Henry Morgan ve onun en önemli takipçisi Friedrich Engels, yönetimlerin göçebelikten yerleşik düzene dönüştüğü üzerine varsayımda bulunmuştur. Yönetimlerle kastettiğimiz, özünü yansıtan kimliklere veya kaynakları harekete geçirme kapasitesi olarak 'biz-lik' algısına ve belli bir dereceye kadar kurumsallaşma ve hiyerarşiye sahip insan gruplarıdır (bkz. Ferguson ve Mansbach 1996: 34).²¹ Morgan'a göre:

Tüm hükümet biçimleri, plan sözcüğünü bilimsel anlamıyla kullanarak, iki genel plana indirgenebilir. Bu iki plan, temelleri itibarıyla farklıdır. Birincisi, zaman sırasına göre bireyler ve tamamen kişisel ilişkiler üzerine kuruludur ve bir toplum (*societas*) olarak görülebilir. Gens, bu organizasyonun bir birimidir ve arkaik dönemde gens, boy, kabile, bir halk veya bir ulusu (*populus*) oluşturan kabileler konfederasyonu, bütünleşmenin ardışık aşamalarıdır.²² Daha sonraki bir dönemde, aynı bölgedeki kabilelerin bir ulus hâlinde birleşmesi, bağımsız bölgelerde bulunan

21 Göçebe toplumsal örgütlenme yerleşik örgütlenmeye dönüşürken siyasi yaşama ne olduğu sorusu, dikey birimlerle yatay birimler arasındaki fark olarak da bilinen antropolojik arkeolojide hâlâ çok önemli bir kategorizasyondur (örneğin Earle 1997).

22 Vahşilik döneminin son kısmı ve tüm barbarlık dönemi boyunca, genel olarak insanlık, klanlar, boyar ve kabileler hâlinde örgütlenmişti. Bu organizasyonlar, antik dünya genelinde tüm kıtalarda hüküm sürmüş ve antik toplumun örgütlenmesi ve bir arada tutulması için enstrüman görevi görmüştür. Gens, boy ve kabilelerin yapıları, organik bir dizinin üyeleri olarak ilişkileri; mensuplarının hakları, ayrıcalıkları ve yükümlülükleri, insan zihninde hükümet fikrinin gelişimini göstermektedir (Morgan & Leacock 1963: ii).

kabileler konfederasyonunun yerini almıştır. Gens ortaya çıktıktan sonra, uzun çağlar boyunca, antik toplumun evrensel örgütlenmesi esasen böyleydi ve uygarlığın hâkimiyeti sonrasında bu örgütlenme, Yunanlar ve Romalılar arasında devam etmiştir. İkincisi, toprak ve mülkiyet üzerine kuruludur, bir devlet (*civitas*) olarak görülebilir. Arazi hudutlarıyla sınırlandırılmış nahiye veya mahalle, barındırdığı mülkle beraber, ikinci plan biriminin temelini teşkil etmektedir. Bunun sonucuysa, siyasal toplumdur (Morgan & Leacock 1963: 6; ayrıca bkz. 61, 66).

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni ([1884] 1985) adlı eserinde Engels, Morgan'ın mülkiyet üzerine düşüncelerine dayanarak, bunları Marx'ın sermaye birikimi analizleriyle sentezlemiştir.²³ Engels, işe on dokuzuncu yüzyılın Avrupalı bir teorisyeni olarak eski Yunanlarla başlamıştır. Şöyle yazmıştır:

Gentilice örgütlenme, para ekonomisiyle bağdaşmaz; Attika'daki küçük köylülerin yıkımı, onları çevreleyen ve koruyan eski gentilice bağların çözülmesiyle aynı zamana denk gelir. Haciz ve ipotek (çünkü Atinalılar ipotek uygulamasını buldu) ne gens dinliyordu ne boy ve eski gentilice örgütlenme, ne para biliyordu ne avans ne de borç. Bu yüzden, soyluların durmadan daha da gelişen ve yayılan mali egemenliği, alacaklıyı borçluya karşı korumak, para sahibi tarafından küçük köylünün sömürülmesini onaylamak için yeni bir töre hazırladı. Attika'daki bütün tarlalar, üzerinde bu mülkün şu kadar para için, falanca kişiye rehin edilmiş olduğu yazılı ipotek taşlarıyla dolmuştu (Engels 1985: 144-45).²⁴

Buradaki husus, tam anlamıyla bölgeselleşmeden ibarettir:

Solon'dan önce çok bilinmeyen bir dönemde her aşireti, on iki bölgeye ayıran nokrariler kurulmuştu; her nokrari, bir savaş gemisi yapmak, buna silah, donanım ve insan sağlamak zorundaydı ve ayrıca iki de atlı veriyordu. Bu kurum, gentilice örgütlenmeye iki açıdan zarar veriyordu. Her şeyden önce, artık silahlı halkın bütünüyle özdeş olmayan bir kamu gücü yaratıyordu; sonra da halkı ilk defa akrabalık gruplarına göre değil birlikte oturdukları yere göre kamusal amaçlar için bölüyordu. Gentilice örgütlenme yardımına gelemediğine göre sömürülen halka, doğmakta bulunan devletten başka bir şey kalmıyordu ve devlet, Solon anayasasıyla, aynı zamanda kendini eski örgütlenme zararına daha da güçlendirerek, halkın imdadına yetiştirdi... [sene MÖ 595'ti] (Engels 1985:148).

23 Engels'in *Ailenin Kökeni* adlı metni. *Özel Mülkiyet ve Devlet*, ihmal edilmiş bir antropoloğun araştırmasını – Engels'in önemli ve sonuçları açısından tartışmalı olduğunu düşündüğü –daha geniş bir okuyucu kitlesine sunmanın çok mütevazı bir projesi olarak başlamıştır (Barrett 1985: 12).

24 Pasajın tercümesinde, eserin Türkçe çevirisinden istifade edilmiştir. Bkz. Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Eriş Yayınları, 2003. (ç.n.)

Dahası Engels, Morgan'ın göçebelikten yerleşikliğe geçişi, daha doğrusu eski soy bağı ilkesi ile eski mülkiyet ilkesi arasındaki bölgeselliğin sentezini analiz etme yaklaşımını izleyerek, şöyle devam etmiştir:

Kleisthenes, yeni anayasasında gensler ve boylar üzerine kurulu dört aşireti dikkate almadı. Bu örgütlenme yerine yalnızca yurttaşların, daha önce nokrarilerde denenmiş, oturdukları yere göre bölünmesi üzerine kurulu yepyeni bir örgütlenmeye geçti. Artık önemli olan kandaş gruplara ilişkinlik değil, yalnızca oturan yerd; halk değil, toprak bölündü; siyasal bakımdan toprak üzerinde oturanlar toprağın basit tamamlayıcıları hâline geldiler. Bütün Attika, her biri kendi kendini yöneten yüz demos ya da komün bölgesi olarak bölündü (Engels 1985: 151).

Mülkiyet unsuruyla birlikte toprak ilkesi, deyim yerindeyse toplumsalın yeni zemini hâline geldiğinden, yeni bir genel siyasal kuruma yönelik işlevsel bir ihtiyaç oluşmuştu.²⁵ Ve bu kurum devletti:

Toplumun sınıflara bölünmesini zorunlu olarak ihtiva eden belirli bir ekonomik gelişme aşamasında, bu bölünme nedeniyle devlet bir zorunluluk hâline geldi... Bu nedenle yukarıdaki analize göre uygarlık, toplumdaki gelişme aşamasıdır; bu aşamada, iş bölümü, iş bölümü kaynaklı bireyler arası alışveriş ve bu ikisini birleştiren meta üretimi, bütünüyle inkişaf ederek, önceki toplumun tamamında devrim yaratmaktadır... Uygur toplumda merkezî halka devlettir. Devlet tüm tipik dönemlerde istisnasız, yönetici sınıfının devletidir ve her durumda, esasen ezilen, sömürülen sınıfı bastırmak için bir makine olmaya devam eder²⁶ (Engels 1985: 212, 215).

Burada, insanoğlunun evrensel geleceği olarak bölgeselleştirilmiş devletin Hegelci kutsanışında, dünyadaki göçebeler sadece geleceğe dönük olarak değil, geçmişe dönük olarak da tarihin

25 İlerleyen sayfalarda değineceğimiz Hintzeci ve Tillyci düşüncelerin ışığında, Engels'in (1985: 195) devletin doğuşunu, savaşın karakterini ve işlevini değiştirmek olarak gördüğünü aklınızda bulundurunuz. Göçebeler içinse 'savaş, dış çatışmaları çözmektedir'. 'Savaş, kabilenin yok edilmesiyle sona erebilir ancak boyun eğdirilmesiyle asla sona ermez.' Devletlerle birlikte yerleşik yönetimler için esas mesele boyun eğdirmektir çünkü haraç toplamak için bu bir ön koşuldur.

26 Bununla birlikte istisnai dönemler, savaşan sınıfların kuvvet bakımından neredeyse eşit olduğu ve görünüşte aracı olarak devlet gücünün o an için her ikisine göre belirli bir bağımsızlık kazandığı zaman ortaya çıkmaktadır (Engels 1985: 210).

çöplüğüne atılmaktadır. Morgan, Engels ve diğer birinci nesil evrimcilere göre, insanlığın örgütlenme ilkesi bütünüyle aynı olurdu, yani devletin ilkesi olurdu. Bu konuda Darwin'in evrim hakkındaki düşüncesini takip ediyorlardı ancak daha da temel olarak ister Hegel'de olduğu gibi açıkça teleolojik bir kisveyle ister kendisi bir zamanlar coğrafyacı olan Kant gibi daha örtük bir şekilde olsun on dokuzuncu yüzyıl Avrupa siyasi düşüncesinin iddialarına yöneliyorlardı.²⁷

Durkheim (1992: 54) gibi bir neo-Kantçı, Hegel'in tarihyazımına 'mistik' olarak atıfta bulunabilir ancak Durkheim'in kendisi, yine de insanlığın bir amaca doğru evrildiği fikrini açık ve net bir şekilde beslemektedir ki ona göre bu dünya hâlidir. Durkheim'in çıkış noktası, aynı zamanda, yönetenlerin, yönetilenler için yasa-yı nasıl çıkardıkları ve nasıl ortaya koyduklarıdır ancak özellikle Engels'in aksine Durkheim, bunu kaçınılmaz ve belirgin olarak görmektedir. Durkheim'a göre:

Her toplum despotiktir, en azından despotizmini dizginlemek için dışarıdan hiçbir müdahale gelmediği takdirde. Yine de bu despotizmde ya-pay bir şey olduğunu söyleyemem; doğaldır çünkü zorunludur ve ayrıca belirli koşullarda toplumlar despotizm olmadan hayatta kalamazlar... Birey, kolektivite tarafından bu şekilde yetiştirildiği andan itibaren, do-ğal olarak istediğini arzulayacak ve kendini indirgenmiş bulduğu boyun eğme durumunu zorlanmadan kabul edecektir (Durkheim 1992: 61).

Durkheim'a ve ondan önce Spinoza'ya göre, insan özerkliği, toplumun despotik karakterinin tartışılmaz niteliğini kavramak-tan ibarettir (Durkheim 1992: 91). Ve Durkheim'a göre, tebaaya (Durkheim muhtemelen vatandaşlar derdi) bu anlayışı aşılama-da kilit rolü oynayan devletin ta kendisidir. Bunu yapabilmek için devlet, kendisini toplumdan bağımsız olarak örgütlenmiş

27 Yakın zamanda Scott tarafından vurgulanmış olduğu gibi (2009: 187), ar-gümanın ilk yankıları Gianbattista Vico'nun 1725 tarihli *La Scienza Nuova* adlı eserinde zaten mevcuttur. Hegel'in *Weltgeist*'in bir devlete ihtiyacı ol-duğu konusundaki ısrarı yine de önemi haizdir. Hegel'in argümanı çekici-dir çünkü büyük ölçüde, içinde bulundukları sıkı bir şekilde sınırlandırıl-mış ekolojik ön koşullar nedeniyle, bozkır imparatorluklarının yapısındaki değişim hızı, aynı dönemin yerleşik yönetimlerine kıyasla gerçekten daha yavaştı. Ancak bu, bozkır imparatorlukları üzerine inceleme yapmamak için bir sebep değildir.

Bu hususla alakalı sohbetler için Chris Brown'a teşekkür ederiz.

küçük bir kadro olarak şekillendirmelidir: 'Devlet, toplumun geri kalanından ayrı bir organ değilse bir hiçtir. Devlet her yerdeyse hiçbir yerde değildir. Devlet, bir grup bireyi kolektif kitleden ayıran bir yoğunlaşma süreciyle var olur' (Durkheim 1992: 82). Devlet acemiye topluma çok az bağı sahiptir; 'her şeyden önce bir diplomasi organı, toprak edinme ve dış ilişkiler aracıdır.' (Durkheim 1992: 85). Ama geliştikçe, daha demokratik bir hâl almaktadır. Devlet giderek daha fazla bilinç kazanır çünkü kamu bilincinin belirgin olan bu kısmı yani devlet bilinci, giderek daha yaygın hâl gelmektedir. Durkheim, 'devletin' gerçekten de ampirik olarak böyle bir evrimsel seyirle karakterize edilmiş olduğunda ısrar etmektedir.

Durkheim'ın devlet üzerine yaptığı çalışmalar sonraki nesiller tarafından ilginç bir şekilde göz ardı edilmiştir. Morgan ve Engels'in yaklaşımı, teleolojik tarih görüşleri hakkındaki tartışmalarla şekillenmiş ve fikirleri çoğunlukla gözden kaybolmuştur. Aynı şekilde Durkheim'ın yaklaşımı, makûs organikçiliğine bağlı olma eğilimi içinde olduğundan devletin oluşumuna ilişkin fikirleri büyük ölçüde kaybolmuştur.²⁸ Biz bunların yeniden dirilmeleri gerektiğini düşünüyoruz. Burada göstermeye çalışacağımız gibi Durkheim, devlet oluşumunun bir klan veya sülale tarafından, sadece daha 'kamusal' (her bir özel durum için ifade ettiği anlamla birlikte) bir yapıya dönüşmek için, bir iş girişimi (bu anlamda 'özel' iş girişimi) olarak başlatıldığı konusunda haklıdır.

Durkheim, Morgan'ın teleolojisini paylaşmaktadır. Bu teleolojinin yanlış bir yanı yoktur. Yunanistan'da arabanızla ilerliyorsanız ve gittiğiniz otoyol hiçbir yere çıkmuyorsa, dönüş yapmanız gerektiği konusunda sizi uyarın bir tabela görürsünüz. Bu tabelada sadece 'son' anlamına gelen 'Telos' yazar. Telos, aynı zamanda 'nihai hedef' anlamına da gelebilir ancak bu hedeflerin var olduğu insanlık hâlinin basmakalıp bir ifadesidir (Wendt

28 İstisnalar mevcuttur; uluslararası ilişkiler için bkz. Neumann (2004) ve Wendt (2004). Bu hususlar üzerinde çalışan sosyal antropologlar, genellikle evrim kavramını korumak istemiş ancak kavramı teleolojisinden mahrum bırakmışlardır. Örneğin Claessen ve van de Velde (1987: 10), bunu zamanla yapısal bir düzenlemenin gerçekleştiği süreç olarak tanımlarlar. Ve bu süreç nihayetinde kalıtsal biçimden niceliksel olarak farklı bir biçim veya yapı üretmektedir. Bu geri kalanımız için 'yapısal değişim' dediğimiz şeydir (bkz. Service 1975).

2003). İlk sosyal kuramcılarının sorunu teleoloji değildi, teleolojiyi esas aldıkları düzey olan dünya tarihiydi. Bir tür olarak insanlık nasıl ortak bir hedefe sahip olabilir? Bu kötü Darwinizm olurdu. Bir tanrı ya da tarihle hiçbir temel bağlantısı olmayan antropologlar, insanlığın ortak evrimsel hedefi olarak devlet fikrinden vazgeçmek zorunda kaldılar.

Bu kolaylıkla olmadı. Devletin ortak bir insan projesi olduğu fikrini korumanın alternatif bir yolu aranırken, 1927’de Robert Lowie, devletin her yerde bulunmasının insanlığın psişik birliğinden kaynaklandığını savunan uzun bir yazı kaleme aldı. Bu yazı, şimdi büyük ölçüde ve bizce hak ettiği gibi unutulmuştur. Sorunu ‘çözmenin’ bir başka yolu da tarihsel incelemeden tamamen uzaklaşmaktır. Bu, üç sebepten ötürü sürdürülmesi mümkün olmayan bir çözümdü. İlk olarak, bilim mümkün olan en geniş vaka evrenine ihtiyaç duymaktadır. Bu, vakaları incelemek için hangi yöntemin kullanılabileceğine bakılmaksızın geçmiş vakaları içermelidir. İkincisi, eğer bilimin amacı, belirli bir fenomenin, bizim çalışmamız kapsamında politik örgütlenmenin, mümkün olan en belirgin tanımı yapmakta ibaretse, bu fenomenin karmaşık yapılarının da incelenmesi gerekir. Marcel Mauss, insanların midye olmadıklarını ancak midyeleri incelemenin, muhtemelen insanları anlamamıza katkıda bulunabileceğini çünkü her iki durumda da canlı organizmalardan bahsettiğimizi söylemiştir. Üçüncüsü, avcı toplayıcılar neredeyse dünyadan silinirken ve kırsal göçebe yaşam tarzı hızla yok olurken (Khazanov 2001: 6), pragmatik açıdan ortaya çıkan siyasal örgütlenmeyi tarihten başka nerede aramalıyız sorusudur

Max Weber (1964: 154), tarihsel araştırmaya dayanarak, muhtemelen hâlâ en ünlü olan devlet tanımını üretmiştir: İdari personelinin düzenin uygulanması noktasında *meşru* şiddet kullanım *tekeline* sahip olduğu yapı ‘devlettir.’ Weber’in devleti meşru güç kullanımı üzerinde tekel sahibi olan bir yapı olarak tanımlaması ve Joseph Schumpeter’in ([1918] 1991) devletin vergilendirme tekeline sahip olduğunu iddia eden tanımı, Morgan’ın (ve sınıflar bir yana, Engels’in) önce rekabet hâlindeki yönetimlere boyun eğdirmenin ve sonra emsalsiz bir şekilde haraç toplamanın öneme dikkat çektiği açıklamasıyla uyumludur.

Weber ve Schumpeter’den istifade etmenin faydaları açıktır ancak belirli bir maliyeti vardır. Weber’in belirli birimlerin uzan-

tlarına odaklanması, bağlantısal bir süreç olarak değil de sanki kendi içinde geliyormuş gibi (içinde gelişenin aslında orda olmayan bir şey olduğunu göz önünde bulundurarak) okunursa, 'birbiriyle ilişkili halkların tarihlerinin sınırlandırılmış alanlar olarak bölgelere ayrılması' bunun bir sonucu olarak kabul edilebilir (Coronil 1996: 77). Genel olarak gördüğümüz şey bölgesel olarak sınırlandırılmış birimlerin ontolojikleşmesidir ki bu oldukça uzun bir meseledir. Charles Tilly (özellikle 1992) gibi Neo-Weberciler, Weberci bir yaklaşımın, şeceresi en azından Hintze'ye ([1906] 1975) kadar uzanan ve odak noktası, farklı olası haraç toplayıcılarının aynı bölgelerin ve aynı popülasyonların zorlayıcı kontrolü için nasıl rekabet ettikleri meselesi olan bir yaklaşımla nasıl birleştirilebileceğini araştırmaya başlamıştır.

Michael Mann (1986, 1993, 2012) ve Pierre Bourdieu'nün (1999, 2015) çalışmaları gibi devlet literatürünün son sentezleri, bölgesel açıdan tanımlanmış bu siyasi fenomeni mümkün olduğunca açıklamak ve anlamak için devletle ilgili bu ve diğer teorileri birleştirmeye çalışmıştır. Bizim amaçlarımız temelinde bu literatürün genelindeki sorun ister devletler ister imparatorluklar olsun, tanımı gereği bölgesel olarak sınırlı birimler olan yönetimlere odaklanmanın, aynı zamanda tanım gereği, bölgesel olarak örgütlenmemiş büyük ölçekli siyasal örgüt çalışmalarını dışlamasıdır. Sonuç olarak örneğin Moğol hükümü altındaki Fars devletini kuramlaştırmak makuldür (İlhanlılar 1236-1355) ancak aynı Moğolların, fiilen Moğol çağını açan devleti, yani Moğol İmparatorluğu veya İlhanlıların batısında bulunan ve sürekli çekiştikleri devlet olan (ve kendilerini Kıpçak Hanlığı olarak gören) Altın Orda'yı kuramlaştırmak makul değildir. Bu yaygın yaklaşımın başlı başına ilginç olan binyıllık bir bozkır geleneğini göz ardı etmesi hususuna hızlıca değinmek istiyoruz. Ancak sorun daha da derindedir çünkü bozkır, büyük ölçekli siyasal örgütlenmelerin başlangıcından beri mevcut durumda Avrupa dediğimiz coğrafyada yönetimlerin oluşumunda yer alarak, devlet kurucu unsur olmuştur. Bozkır, Avrupa devlet inşasının 'kirli kökeni' (*pudenda origo*) olarak, kasıtlı bir biçimde göz ardı edilmiştir.²⁹

29 Kurucu unsur hâline gelmeden önce, Batı'daki yönetim biçimleri için zaten yıkıcı bir unsurdur. Malum olduğu üzere, Çin saray kroniklerinden bilinen Hiung-nu İmparatorluğu'nun bir müfrezesi, beşinci yüzyılın başlarında

Erken dönem sosyal bilimlerin iyi yanlarından biri, ulaşılabilen arkeolojik verilerin kısıtlı olmasıdır, bu nedenle on dokuzuncu yüzyılda göçebelere siyasal oluşum için önemini kavramak bugün olduğundan daha zordur. Devlet inşası hakkındaki Avrupa literatürü, yabancılara ve saldırılara karşı savunma yapmanın ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır (Tilly 1992) ancak bu tür bir savunmanın yalnızca yerleşik yapılara değil, aynı zamanda göçebelere karşı da yapıldığını ciddiye almamaktadır. Aynı şekilde, arkeoloji literatüründe önem arz eden bozkır ve yerleşik arasındaki melezleşme teması, devlet inşası literatüründe kendine yer bulamamıştır. Sonuç olarak, Hegel'den Tilly'ye kadar modern dönem kuramcılarıyla birlikte bu literatür, bozkır geleneğinin güçlü bir iz bırakmak yerine yavaşça yok olduğunu varsaymakta ısrar etmektedir. Sosyal bilimcilerin bozkırı nasıl göz ardı ettiklerine dair tartışmamızı bitirdikten sonra, bu arkeolojik kapsam üzerinde detaylı bir şekilde duracağız.

Tilly'nin (1992) Avrupa devletlerinin ortaya çıkışına ilişkin çalışması, bu alanda üstünlüğünü korumaktadır. Tilly (1992: 21; bkz. Spruyt 19960), Orta Çağ Avrupası'nda bulunan üç temel yönetim biçiminden – haraç toplayan imparatorluklar, şehir devletleri gibi parçalanmış sistemler ve muntazam devletler – sonuncusunun galip geldiğini belirtmiştir. Bunu on beşinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar olan dönemi vurgulayarak açıklamakta ve ekonomik sermaye ile askerî baskı arasındaki etkileşimi ön plana çıkarmaktadır. Sermaye, şehir kurucularının temel kozu olup genellikle burjuvazi tarafından kullanılırken, baskı devlet kurucularının temel kozudur ve aristokrasi tarafından yaygın bir

Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına kadar gelmiş ve Hunlar olarak tanımlanmışlardır. Romalılar onları dağıtmak ve medenileştirmek için ellerinden geleni yapsalar da Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne katkıda bulunacak kadar güçlüydüler (Heather 2007). Bununla birlikte, Hunların hırçınlığının, sonraki yüzyıllarda ana güç olarak Batı Kilisesi'nin yükselişinin ve ayrıca daha sonra tartışılacak belirli uygulamaların kurucu unsuru olarak değerlendirilebileceğinin altını çizmeliyiz. Hunların Roma'ya karşı topyekûn bir saldırıdan kaçınmalarının olası bir nedeni, sıtma sebebiyle zayıflamış olmaları olsa da Kilise, Hunların geri dönüşünü liderleri Attila ile papa arasında Mantua'da bir görüşme olduğu iddiasına bağlamıştır. Kilise Attila'yı savuşturmanın papa olduğunu söylemeye ve bu anlatıyı etkili bir meşrulaştırıcı argüman olarak kullanmaya devam etmiştir. 800 yılında, Charlemagne imparator olarak taç giydiğinde, ilk seferi, bozkır halkı olan Avarlara karşı kazandığı zaferdi.

biçimde kullanılır. Yeni doğan her devlet, bu iki güç arasındaki mücadelenin izlerini taşımaktadır: Belirli bir devletin başlangıç konsolidasyonunda şehirli yönetici sınıf önemli bir rol oynadıysa (Hollanda'da olduğu gibi), uzun zaman sonra onların tesiri burjuvazi kurumları olarak devlet bünyesinde yerini almıştır. Bir devlet, büyük ölçüde kırsal nüfusun fetihleriyle doğduysa (Rus imparatorluklarında olduğu gibi), merkez odaklı büyüdükleri için bu gibi şehirlere fazla faaliyet alanı sunmazlar; bu tür bölgelerde, hükümdarlar silah taşıyan toprak sahiplerine aralıklı askerlik hizmetleri karşılığında mali ayrıcalıklar ve önemli yerel yargı yetkileri bahsettikçe geniş soylu sınıf büyümüştür (Tilly 1992: 58).

Tilly'nin Avrupalı yaklaşımına göre Rusya, İsveç ve Danimarka'nın biraz ilerisinde, zorlamaya dayalı devlet inşasının en uç örneğidir. Ancak biz, Rusya'nın Tilly'nin bahsettiğinden daha aşırı bir uç örnek teşkil ettiğini ileri süreceğiz. Kendisinin de belirttiği gibi (Tilly 1992: 65), IV. İvan ('Korkunç İvan') 1570 yılında en önemli ticaret şehri Novgorod'u yerle bir etmekle kalmamış aynı zamanda toprak sahiplerini de satın almıştır. Sonuç olarak, Rusya on altıncı yüzyıldan itibaren kendi çapında mutlak bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Buna en yakın örnek, Konstantinopolis'i fethederek başkent yapan Osmanlı İmparatorluğu olacaktır. Zorlayıcı uygulamaları azami düzeye çıkarmak ve sürdürmek konusunda, Rusya ve bize göre ayrıca Türkiye, (diğer) Avrupalı güçlere kıyasla nasıl benzersiz ve özgün bir örnek teşkil etmektedir?

Tilly bozkırın önemi konusunda çekingendir. Çoğunlukla ayrıntılara girmeden, Avrupamerkezci bir gelenekte yazmakta ve bozkır göçebelerini basitçe, akınlar düzenleyerek muntazam devletleri sömüremedikleri zaman, 'yerleşip kendi sömürücü devletlerini kuran' 'parazitler' olarak görmektedir (Tilly 1992: 138). Yine de bozkır yönetimlerinin MS 500'den sonraki binyıl boyunca Doğu Avrupa devlet oluşum modelini nasıl şekillendirdiklerini (Tilly 1992: 138) ve 'Moğollar ve diğer Asyalı işgalcilerin Rusya'da nasıl bir imparatorluk mirası bıraktıklarını' vurgulamaktadır (Tilly 1992: 128). Tilly'nin bozkır yönetimlerini yalnızca parazitler olarak görmesinin yanlış ve bozkır devletlerinin içinde bulunduğu siyasi geleneğini Avrupa devlet inşası için üretken olarak görmesinin doğru olduğuna değinerek, bunun nasıl vuku bulduğunu ele alacağız. Bu konuda zamansallık esas teşkil etmektedir. Genel olarak Roma'nın düşüşü döneminde ve özellik-

le binyıl sonrasında Rus ve Osmanlı devlet inşasında, Avrasya bozkır Avrupa devlet inşasının geçici melezleşmesi noktasında önemliydi. Bu nedenle, Rus ve Osmanlı devlet inşasının, yoğun baskı kullanımı açısından uç değerler olduğu gerçeğini açıklamak yeterli değildir çünkü bu ifade yalnızca Avrupa bağlamında yapılmış bir mukayeseden ibarettir. Bozkır geleneğinin melezleştirici etkisi ilaveten bir açıklayıcı faktördür. İlerleyen bölümlerde, bu geleneğin nasıl oluştuğunu, Rus ve Osmanlı devlet teşekkülünü nasıl etkilediğini, bozkır uygulamalarının kalıntılarının bugüne kadar nasıl Rus ve Türk liderlerin yararlandığı tortul bir katalog işlevi gördüğünü ele alacağız. Tilly'nin terimleriyle ifade etmek gerekirse, siyasi olaylar iddia sahibi ile iddia nesnesini birbirine bağlayan performanslar olarak anlaşılabilir. Bu tür performanslar keyfi değildir, kültürel bir mantığı takip ederler. Bunlar talep sahibi – talep nesnesi çiftleri için geçerli olan talepte bulunma rutinlerinin dağarcığında birikirler: Patronlar ve işçiler, köylüler ve toprak ağaları, rakip milliyetçi hizipler ve çok daha fazlası (Tilly 2010: 35). Avrupa'da bu tür repertuarlar, iyi kuramlaştırılmış bir siyasi gelenekten doğmaktadır (bkz. Tilly 1986; Krinsky & Mische 2013). Avrupa dağarcığı da dünyanın geri kalanına eşit olmayan bir şekilde yayılmıştır. Rusya ve Türkiye'de bu dağarcık çok iyi bilinmekte ve kullanılmaktadır. Bununla birlikte, Rus ve Türk politikacılar farklı bir gelenekten, yani bozkır geleneğinden gelen başka bir dağarcıktan da yararlanabilirler. İki farklı siyasi dağarcıktan faydalanan Rus ve Türk politikacıların icraat sergilemek için daha fazla seçeneği mevcuttur. Daha genel sosyal yansımalar da söz konusudur. Avrupa ve bozkır dağarcığı sıklıkla ihtilafa düştüğü için Rusya ve Türkiye, bozkır dağarcığına dayanan icraatların az ya da çok görüldüğü farklı tarihsel dönemler arasında bocalamalar yaşamaktadır (Neumann 2016; Wigen 2018). Rus ve Türk siyasi liderlerin, örneğin Avrupa devletleri, kendi burjuvazi kent sakinleri ve kırsal nüfus için farklı icraatlar yapma eğilimleri, çekişmeli siyaset temelinde nabza göre şerbet verme yaklaşımıyla sonuçlanacaktır. Ve burada kırsal nüfusa hitap eden icraatların, kent nüfusuna hitap eden icraatlara göre bozkır dağarcığından daha fazla istifade edeceği temel bir model mevcuttur. Mevcut durumda Vladimir Putin ve Recep Tayyip Erdoğan rejimleri, Avrupa dağarcığında siyaset yapmaktan uzaklaşan, meşruiyet arama noktasında şehirli elitleri önem-

semeyen ve elit olmayan şehirliyle kırsal nüfusa önem veren rejimler için birer örnektir (Snetkov 2014). Bireyler düzeyinde bir yerine iki dağarcığın varlığı, Rus ve Türk siyasi liderler arasında belirli bir bölünmüş habitus yaratmaktadır (Williams 2007: 30; Neumann & Pouliot 2011).

Weber ve Sultancılık

Devlet kuramlaştırma ölçütünde bozkırla ilgili karakteristik olmayan bir bölüm mevcuttur ve biz bunu kendi araştırmamız için bir basamak olarak kullanacağız. Weber, bozkır geleneği dediğimiz şeye değinmek noktasında devlet kuramcıları arasında kendine özgü bir yere sahiptir. Bunun nedeni patrimonial devletlerin tipolojisidir ki Weber bunlardan birini 'sultancılık' olarak tanımlamıştır. Bu uygulamayı 'değirmek' olarak niteliyoruz çünkü genellikle kapsamlı bir yaklaşıma sahip olan ve bir dizi ampirik vakanın iyice incelemesinden sonra ideal-tipik kavramlar oluşturma'nın önemi hakkında uzun uzadıya ahkam kesen Weber, bu hususta sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun yerleşik deneyiminin nispeten geç bir dönemiyle yetinmiş görünmektedir. Bu şekilde Weber, bir yönetimin, devlet veya imparatorluk olmak için bölgesel olması gerektiği fikrinden ödün vermemektedir. Çünkü her ne olursa olsun, geç dönem Osmanlı İmparatorluğu kesinlikle yerleşikti. On dokuzuncu yüzyıldaki kibirli yaklaşım, yerleşik yaşamın göçebe yaşam tarzına göre daha yüksek bir gelişme aşaması teşkil ettiğini ve bundan ötürü göçebelerin, yerleşiklerin siyasi örgütlenmeleri üzerinde bir etki bırakamayacakları yönündeydi.³⁰ Bu nedenle Weber'in bozkır geleneğine değinmesi, kendisini yerleşik devlet yapısı üzerinde bozkırın etkisi olduğu ihtimalini ileri sürmeye sevk etmemiştir. Weber'in tanımlaması (Weber 1968: 231-32) aşağıdaki gibidir:

Ekstrem durumlarda Sultancılık, geleneksel tahakküm yalnızca efendinin araçları olan idari ve askerî bir güç geliştirdiğinde ortaya çıkma

30 Bogoraz ([1904-9] 1975) Bering Boğazı'nın Sibiryaya yakasında yaşayan Çukçilerin belli bir noktadan sonra göçebe yaşam tarzını terk ettiklerini ve bir süre sonra yeniden göçebe yaşam tarzına döndüklerini keşfetmesiyle, Morgan ve Leacock'un ([1877] 1963) evrimsel düzeni büyük bir problemle karşılaşmış oldu. Bu durum, antropologlar için evrimsel zaman çizelgesini alt üst ederken, siyaset bilimi öğrencileri için önemsiz kaldı.

eğilimi gösterir... [tahakkümün] esasen takdir yetkisi temelinde işlediği durum Sultancılık olarak tanımlanacaktır... Bununla birlikte, geleneksel olmayan unsur, gayri şahsi terimlerle rasyonelleştirilmemiştir ancak yalnızca hükümdarın takdir yetkisinin aşırı güçlenmesinden ibarettir. Onu her türlü rasyonel otoriteden ayıran şey budur.³¹

Türk tarihçi Halil İnalcık (1992: 23), bu tür patrimonyalizmin izini İran'ın ilahî krallar geleneğine kadar takip ederek, Weber'in argümanını Osmanlı örneği çerçevesinde ayrıntılarıyla ele almıştır. Weber'in teorik *sultancılık* kavramı, Latin Amerika, Güneydoğu Asya ve Afrika'daki siyasi rejim türleri hakkındaki literatür tarafından da benimsenmiştir (Chehabi & Linz 1998 en önemlisi-dir). Weber'e atıfta bulunarak Chehabi ve Linz (1998: 4), sultancılık 'geleneksel tahakküm tamamen kişisel araçlar olarak idari ve askerî bir güç geliştirdiğinde ortaya çıkar... esasen hükümdarın takdir yetkisi temelinde işlemekte' tanımını kullanmıştır.

Bozkır devletleri hakkındaki literatür, Weber'in sultancılık terimini geleneksel meşruiyet temelinde karakterize etmesine karşı çıkarak, bozkır geleneğinin kayda değer oranda karizmatik meşruiyet arz ettiğini savunmaktadır (Khazanov 2001: 4-5).³² Bu hususa ileride tekrar değineceğiz. Yirminci ve yirmi birinci yüzyıllarda Avrasya'da görülen neo-sultancılık türü hakkında dikkate değer bulduğumuz hususların gerçekten de karizmatik olarak meşrulaştırıldığını söylememiz şimdilik yeterli olacaktır. Orta Asya devletleri, miraslarını karizmatik yollarla (liderlerin sözde insanüstü niteliklerine dayanan kişilik kültürleri) meşrulaştırmaya çalışan liderlerle, patrimonyal olarak örgütlenmiştir. Türkiye ve Rusya açısından hem Kemalist hem de Bolşevik re-

31 Perry Anderson, bunu bir adım daha ileri götürerek, şöyle demiştir: 'Tüm toprak mülkiyeti Babıalî'nin imtiyazında olduğundan, insan olarak padişahın malı olmak aşağılayıcı olmaktan çıkmıştır. Kölelik artık özgürlüğün tam tersi olarak değil, imparatorluk buyruğuna erişime olan yakınlıkla tanımlanıyordu' (1974: 365-67). İmparatorluk buyruğuna yakın olmakla alakalı görüşü doğru olsa da, ekilebilir arazi üzerindeki kişisel mirasla arasında nedensel bir bağlantı görmüyoruz

32 Bu meşhur ideal-tipik sınıflandırmaya göre yönetim, ya vaziyetin hep bu şekilde olduğu (geleneksel) ya yöneticinin ne kadar nurani bir kişilik olduğu (karizmatik) ya da izlenen yasal prosedür üzerinden meşrulaştırılabilir. Ideal tipler olarak bunlar buluşsal araçlardır, dolayısıyla hiçbir ampirik durumun tam olarak bunların arasında yer alması beklenmemelidir. Dolayısıyla bizim eleştirdiğimiz bu şekilde sınıflandırmaya yönelik değildir.

jimler, yönetim ilkelerindeki tarihsel kopukluklardan sonra iktidara geldikleri için meşruiyetlerini gelenekten aldıklarını iddia etmek anlamsız olacaktır. Aksine, belli ki Vladimir İlyiç Lenin ve Mustafa Kemal Atatürk'ün karizmatik konumlarını güçlendiren, geleneği *ortadan kaldırma* yetenekleriydi. Bu iki lideri bozkır geleneğindeki önceki devlet kuruculardan ayıran fark, çok daha geniş kurumsallaştırma araçlarına sahip olmaları ve bunları yeniden üretmek yerine devrim yapmış olmalarıdır. Bununla birlikte, devrimlerin kapsamlı bir şekilde işlemesi amaçlanmış ve uygulanmış olmasına rağmen, tamamen katksız olmadıkları iyi bilinen bir husustur. Önceki düzenin kalıntıları, yeni düzende de yerini almaktadır. Bugün Rusya'da ve Türkiye'de bu durumu genel olarak gözlemlemek mümkündür. Asıl zorluk, bunun derecesini belirlemekten ibarettir.

Bozkır Geleneği Avrasya Devletini Nasıl Kurdu?

Morgan ve Engels, yerleşik yaşam deneyimini devletin ortaya çıkışında kilit bir ön koşul olarak kabul etmiştir. Devletin ortaya çıkması noktasında belirli yönetimler arası ilişkilerin önemini de bir kenara bıraktıkları için mantıksal olarak göçebe deneyimlere hiç dikkat atfetmemişler, ardından öğrenciler de onları takip etmişlerdir. Bozkır geleneğinin Avrasya devletleri için kilit öneme sahip olduğu bir alan olan devlet oluşumunda akrabalığın önemi üzerinde duran önemli akademisyenler bile bozkır hakkında çalışma yapmamaktadır (Todd 1989; Goody 1990).³³

33 Devlet inşası çalışmalarında rutin olarak Haudonosaunee (İrokualar), Lakotalar, Komançiler vb.yle ilişkiler üzerinde durulan Amerika Birleşik Devletleri'nde durum farklıdır. İlgili dönemde, Komançiler atlı göçebeydiler ve bu nedenle çalışma amacımıza olası bir dünya tarihi paraleli teşkil etmektedirler. Örneğin siyasal örgütlenmenin ekolojik faktörlere karşı savunmasızlığı konusunda gerçekten de paralellikler vardır. Yıllarca yağmur alan bir bölge, Avrasya bozkırlarındaki at sayısının rekor düzeyde tutulmasında kilit bir faktördü ve bu dönemin Moğol İmparatorluğu'nun yükseliş yıllarına denk gelmesi bir tesadüf değildir (1211-1230; Kampani & Katzenstein 2013: 16; Burbank & Cooper 2010: 99). Tersine yıllarca süren kuraklık, Komançi İmparatorluğu denilen yapının yıkılmasında oldukça etkili olmuştur (Hämäläinen 2009; ayrıca bkz. Gratton 2013). Bununla birlikte, Komançilerin sayısı 40.000'e çıkarak zirveye ulaştı, saflarına katabilecekleri kişi sayısı oldukça sınırlıydı ve bu nedenle siyasal örgütlenme, Avrasya'daki sınırlı değer örneğine doğrudan toplumsal paralellikler oluşturan bir ölçekte sınırlı kalmıştır.

Bununla birlikte, Avrasya bozkır sınırındaki ormanlık alanda erken dönem devlet oluşumuna ilişkin bağlamsal bir bakış açısı inşa etmek istediğimizde, bozkır halklarının siyasal örgütlenmesi göz ardı edilemeyecek bir bağlam oluşturmaktadır. Bu hususla başa çıkabilmek için ihtisaslaşmış literatüre dönmek zorundayız.

Madison-Wisconsin Üniversitesi'nde Ernest Gellner Antropoloji Profesörü olan Anatoly M. Khazanov (2001: 1), yerleşik nüfusun göçebeler üzerindeki etkisine ilişkin oldukça köklü bir bilgi kuralına sahip olduğumuzun altını çizerek, *Nomads in Sedentary World* (Yerleşik Dünyada Göçebeler) isimli, çokça atıf yapılan bir çalışma kaleme almıştır. Ancak göçebelerin yerleşik popülasyonları nasıl etkilediğine dair zıt yönlü ilişki hakkındaki bilgimiz farazidir. Khazanov (2001: 4-5), Avrasya bozkır göçebelerinin yerleşik toplumlar üzerindeki etkilerini araştırmak için aşağıdaki fenomenlerin önem teşkil ettiğini ileri sürmüştür:

Karizma kavramıyla birlikte seçilmiş bir kabileye bahsedilen ilahî yönetim yetkisi. Spesifik yönetim modelleri (ikili krallık dâhil³⁴), imparatorluk unvanları ve imparatorluk sembolizmi. Bir devlet ve sahip olduğu nüfusun, bireysel olarak hükümdara değil, ortak mülkiyet temelinde yönetici aile klanının tüm üyelerine ve buna karşılık gelen bir mülk sistemine ait olduğunu savunan kolektif veya ortak egemenlik kavramı. Bir yönetici klan içindeki ikincil veya kutsal döngü sisteminin farklı varyasyonlarına ve kідeme dayanan belirli veraset kalıpları. Bu olgularla birlikte, muhtelif servet türlerinin vasallar, taraftarlar ve hatta halk arasında yeniden dağılımını beraberinde getiren patrimonial bir hükümet tarzıyla karşılaşırız.

En önemli husus, muhtemelen MÖ 2500'den itibaren temel toplumsal örgütlenmenin aristokrat soylara dayandığıdır (Sneath 2007). Akıbalığın ne ölçüde düzenleyici toplumsal bir ilke olduğuna ilişkin harareti tartışmalar yapılmıştır. Linder (1982) ancak tayyarenin ortaya çıkmasıyla yerleşiklerin göçebelerin neredede olduğunu gözlemleyebildiğini savunan bir yaklaşım geliştirip, biçimlendirerek ilk tarihselleştirme çalışmasını yapmıştır. Bu teknik atılım, bozkır savaşının temel askerî nitelikleri olan baskın ve manevra kabiliyetini kati surette azaltmıştır. Tayyare, baskın olasılıklarını, göçebelerin yeni üyeler toplama ihtiyacını ve ayrıca

34 Maenchen-Helfen (1973: 85) bundan şüphe duymakla birlikte, bunu Gotlar ve Hunlar örneğinde iki gözlemin hatalı bir genelleştirilmesine bağlamaktadır.

yabancı yerleşikler için göçebe hayatını sürdürme cazibesini de azaltmıştır. Netice itibarıyla, göçebeler arasında yeniden iskân etmenin ve aktif bir şekilde yeni üye devşirmenin eski tarihsel dinamizmi ortadan kalkarak her zaman için etkili bir söylemsel kaynak teşkil eden akrabalık önemli bir hâle gelmiştir. Akrabalık aynı zamanda antropologların metaforik (akrabalık, iyimserlik yerine sosyal ilişkiler temelinde tanımlanır) tanımlamasından öteye, biyolojik bir çehre kazanmıştır.³⁵ Amaçlarımız açısından, bu büyük tarihsel değişim sebebiyle günümüzün marjinalleşmiş göçebeleri üzerine yapılan çalışmalardan elde edilen bulguların tarihsel göçebe yönetimler arasındaki siyasi örgütlenme üzerine yapılan çalışmalarda uygulanmasına dikkat atfetmek zaruridir.

Revizyonistler, bu görüşlere dayanarak (ve söz konusu Sneath [2006] ise, şaşırtıcı ölçüde tezyifle birlikte) tarihsel çerçevede akrabalığın geleneksel olarak kabul edildiğinden daha az önemli olduğunu savunmaktadırlar. Sneath (2006: 2) oldukça yersiz bir şekilde, 'soylu ailelerin şecerelerinin, toplumun akrabalık temelindeki genel örgütlenmesinin kanıtı olduğu' iddiasında bulunmuştur. Bizim argümanımız, otorite yapıları üzerine yoğunlaşmakta ve bu nedenle herkesin kontrol sahibi olarak gördüğü aristokratların soylarına odaklanmaktadır. Sneath'ın argümanı yine de bizim argümanımız üzerinde bir miktar etkiye sahiptir ancak rızanın olmadığı yerde otorite yoktur anlayışından yola çıkarak, yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi bilmemiz gerekmektedir. Bu, yönetilenlerin nasıl örgütlendiğine dair bir anlayış ihtiyacını doğurmaktadır. Aslında bir siyaset bilimcinin de bekleyeceği üzere, aristokratik nizam, yönetilenler üzerinde yoğun bir sosyal kontrol görevi görüyordu. Yeni bulgulardan yararlanan arkeologlar, birtakım tatmin edici argümanlar ortaya koymuştur. Rogers'ın ifade ettiği üzere (2012: 213):

Bazıları, pastoralistlerin düşük nüfus yoğunlukları ve elverişsiz koşullar altında dağılma eğilimi nedeniyle siyasi merkezileşmenin doğası gereği zor olduğunu savunmuştur. Örneğin genellikle pastoralist ailelerin sadece uzak bir bölgeye gitmeleri sonucu lidere olan tabiiyetlerinden vazgeçebilecekleri varsayılmaktadır. Gerçekteyse bu tehlikeli bir adım-

35 Akrabalığın biyolojik bağlara dayalı olup olmadığına bakılmaksızın, sosyal olarak geçerli olması için akrabalığın hâlâ sosyal bir gerçek olarak sürdürülmesi gerekliliğine dikkat ediniz (Bkz. Haugevik & Neumann 2018).

dır ve genellikle ya yeni bir tabiiyet ve koruma bulmayı ya da ortaya çıkacak sonuçlara katlanmayı gerektirir. Bazen, hatta belki çoğu zaman bu aileler yeni tabiiyetler bulmuştur ancak bu durum, bozkır 'kabilelerinin' örgütlenme eksikliğine ilişkin bir tefsirden ziyade, kurumsal doğasının yansımalarına işaret etmektedir.³⁶

'Kabile' kelimesi bu paragrafta kesme işareti içinde kullanılmıştır çünkü akrabalık örgütlenmesi meselesi bütünüyle kabile kavramının eleştirisine dönüşmektedir. Rogers, Sneath ve diğer revizyonistlere göre kabile kavramı, bozkırda çok fazla kullanılamayacak kadar katı bir şekilde akrabalığa dayanmaktadır. Alternatif olarak, bu yönetim biçimlerini aristokrat maiyet olarak düşünmek durumundayız.

Kabile teriminin kullanımı, miadını doldurmuş biyoloji temelli evrimsel araştırmaların yankılarını taşıması bakımından elbette önemli olmakla birlikte kabileler ve aristokrat soylar arasındaki kavramsal tartışma ilk bakışta bizim ilgi alanımızla sınırlı gibi görünebilir. Bu, iki kavram arasındaki doğal bir farklılıktan dolayı değil, bu kitapta ele aldığımız konu için kesinlikle çok önemli olan bir meseleyle, yani bozkır yönetimlerinin yerleşik yönetimlere ne ölçüde bağımlı olduğu konusuyla ilgili olduğu için yanlıştır. Sorun iki kısma ayrılabilir: Bozkır devletlerinin ortaya çıkışı ve küçük yönetimlerin aralıklarla çığ gibi büyüyerek bozkır imparatorluklarına dönüşmesi.

Daha önce de belirtildiği gibi, bozkırda, arkeolojik temelli bilgiye sahip olduğumuz en erken dönemde ve Moğol İmparatorluğu boyunca siyasi örgütlenme modellerinde bir süreklilik mevcuttur. Bu konu üzerine çalışan herkes buna katılmaktadır. En önemli tartışma süreklilikle ilgili değil, bozkırın ne ölçüde

36 Sneath (2007: 194) genel olarak aynı fikirdedir: 'Düzen ve otorite kavramları hem hane örgütünü hem de aristokrat düzeni desteklemiştir.' Siyaset bilimcilerin böyle bir beklenti içinde olmalarının sebebi, bu olgunun yaygın bir şekilde vuku bulmasından dolayıdır (Tilly 1992). Bu, Franklar ve Vikingleri akla getirmektedir. Reid (1993: 108; ayrıca Scott 2009: 69) daha sonra Güneydoğu Asya olarak adlandırılan bölgenin tamamı için aynı hususu vurgulamaktadır: 'Siyasi bağlam küçük bir adamın, servetini savunmak ve meşrulaştırmak için yeterli düzeyde tebaası olmadığı sürece, servetini göstermesini tehlikeli hâle getirmiştir... Bu nedenle sermaye, köle satın alarak, ihtiyacı olanlara borç vererek, evlilik ve askerî ittifaklar yaparak ve ziyafet vererek insanları elde etmek için kullanılmıştır.'

kendi kendine yettiği veya siyasi yapısının yerleşik modellerin türevi olup olmadığıyla ilgilidir.

Klasik formülasyonu Fransız akademisyen Rene Grousset tarafından 1939'da şekillendirilen görüşe göre (Grousset 1970) baskın yapmak ve tercihen yerleşik nüfusları haraç ödemeye zorlamak geleneksel bir göçebe eğlencesiydi ve bozkır göçbeleri fırsatını bulduklarında, düzenledikleri akınları, baskın yapmak ve haraç almaktan öteye fetih yapmaya kadar tırmandırmıştır. Ciddi anlamda başarı elde ettiklerindeyse bu süreç imparatorluklarla sonuçlanmıştır (bkz. İkinci bölüm).³⁷ Grousset'in kalem oynattığı dönemde, MÖ üçüncü yüzyıl itibarıyla Hiung-nu İmparatorluğu ve Çinlilere atıfta bulunarak çalışmalarını kaleme alan Owen Lattimore (1940: 551), 'bozkır yaşamının' 'ikinci bir dereceye' ait olduğunu ve Çinlilerin sulama tanımının birinci dereceyi teşkil ettiğini savunmuştur. Bozkırın organizasyon modelinin kabilelerin baskın, ticaret ve haraç yoluyla kucaklarına düşen yerleşiklerin kaynaklarını toplayabilmelerinin bir sonucu olduğuna yönelik Lattimore'un ileri sürdüğü fikir, Amerikalı antropolog Thomas Barfield (1989) tarafından tam teşekküllü bir argüman hâline getirilmiştir. Barfield, bu tezi büyük ölçekli bozkır yönetimlerine verdiği 'gölge imparatorluklar' ismiyle taçlandırmıştır (Barfield 2001).³⁸ Barfield, Lattimore'un (1940) çalışmasına dayanarak, göçebe ve yerleşik hanedanların birlikte yükseldiğini ancak yerleşik hanedanların, büyük ölçüde veraset krizleri nedeniyle, iç dinamikler yüzünden sık sık yıkıldığını savunmuştur.³⁹ Eşzamanlılık, gölge imparatorlukların yerleşik yönetimlere olan bağımlılığından kaynaklanıyordu.

37 Uluslararası ilişkiler uzmanları, bu argümanla Lake'in (2009) hegemonya ve imparatorluğun biçimselleştirilmesinin bir derece meselesi olduğuna ve her şeyden önce, bunun bir maliyet/fayda sorunu olarak anlaşılması gerektiğine dair tezi arasındaki paralelliği fark edecektir.

38 Lattimore, bozkırdaki politik dinamizmin temel kaynağının dışsal olduğu yönünde malzeme üreten tek kişi değildi elbette. Öğretici bir örnek için bkz. Irons (1971). Ayrıca Evans-Prichard (1940) tarafından kaleme alınan ve antropolojik bir klasik olan eserde, sığır çobanı Nuerlerin '[yerleşik] Dinkalara baskın' düzenlemesi mevsimlik bir gelir kaynağı olarak nitelenmiştir.

39 Bu tez örneklerine de açıktır. Khazanov (2001: 15) Uygur bozkır imparatorluğunun, Tang Hanedanı'nın An Lu-shan isyanını bastırmasına yardım ederek aslında onu desteklediğini belirtmiştir.

Barfield'in (1989), Lattimore'un teorisini genişletmesinin temelinde, başka bir Amerikalı antropolog olan William Irons'ın 'pastoral göçebe toplumlar arasında hiyerarşik siyasi kurumların yalnızca devlet toplumlarıyla olan dış ilişkiler tarafından üretildiğini ve söz konusu kurumların bu tür toplumlarda asla yalnızca iç dinamiklerin bir sonucu olarak gelişmediğini' kuramlaştırdığı çalışması yatmaktadır. Irons ve Barfield'in yaklaşımları temelde birbiriyle ilişkilidir – bozkırın doğusundaki pastoral göçebe imparatorluklar, hâlihazırda bir devlet geleneğine sahip olan yerleşik Çin İmparatorluğu'yla sahip oldukları *ilişkiler* yoluyla bir devlet geliştirmişlerdir. Çin devletini bir model olarak benimsemediler – bilakis – Hiung-nu İmparatorluğu, Çin için bir gölge imparatorluk olarak gelişti:

Moğolistan'da göçebeler tarafından kurulan imparatorluklar, Çinlilerin emperyalist genişlemesine bir tepki olarak ikincil fenomenler şeklinde ortaya çıkan belirgin 'gölge imparatorlukları'ydı. İstikrarları, yağma, haraç gelirleri, sınır ticareti ve lüks malların yeniden ihraç edilmesi yoluyla, Çin'den zorla büyük miktarlarda servet elde edilmesine bağlıydı – bozkır göçebelerinden vergi toplamaya değil. Çin merkezileşmiş ve güçlü bir durumda olduğunda, göçebe imparatorlukları da öyleydi; Çin, siyasi anarşi ve ekonomik bunalım içine düştüğünde, gasp yoluyla zenginleşen birleşik bozkır yönetimleri de çıktı (Barfield 2001: 10).

Barfield, Çin'e komşu olan imparatorluklara odaklanarak, servetlerinin nasıl az çok senkronize bir şekilde inip çıktığını göstermektedir. Ancak bu durumun bozkırın diğer bölgelerinde nasıl gerçekleştiğini de öğrenmek noktasında yeterli çaba gösterilmemiştir. Çin sınırındaki göçebeler için ticaret fırsatlarının bolluğu (ipeğin yüksek talep görmesi ve hafifliği bakımından nakliyesinin kolay olması) onlara avantaj sağlamış olabilir.

Teknoloji düzeyinin eşit ve bozkırda bulunan kaynak temelinde oldukça istikrarlı olduğu gerçeği göz önüne alındığında, bir imparatorluğu yönetmek için gereken bolluk, yalnızca kervanları vergilendirmek veya yağmalamak yoluyla, yerleşikler üzerine yapılan akınlar ve alınan haraçlar yoluyla sağlanabilirdi. Barfield, göçebelerin amacı maksimum oranda kâr elde etmek olsaydı, göçebe kaynaklarının kesintiye uğrayacağı ve yerleşikler tarafından yenilerinin oluşturulmasının engelleneceği için fetih yapmanın ideal bir strateji olmayacağını belirtmiştir. Bir 'dış sınır stratejisi' daha uygun olurdu ki bu sayede yerleşikler, gö-

çebeleri bozkırın mümkün olduğunca dışında tutmaya çabalar-
dı. Böylece göçebeler de kendi aralarında bölüşmek için kaynak
sağlayacak akınlar düzenlerdi ve daha verimli şekilde baskın
yapabilecek bir göçebe gücü sürdürülmüş olurdu. Bu konuyu
ikinci bölümde daha ayrıntılı olarak ele alacağız. Durkheim'ın
işlevselci ve nedensel açıklamaların her zaman birbirini tamamlaması gerektiği, her bozkır imparatorluğu için denenmesinin
icap ettiği, açıkça söylemek gerekirse işlevselci bir argümandan
ibarettir. Barfield'in tezine sempati duyanlar arasında yer alan
Standen (2005), bütünleyici tanıma (*recognition*) konusuna vur-
guda bulunmaktadır. Yerleşik liderler nezdinde tanınma arzusu
içinde olan göçebe liderler, evvela tanınmayı isteyen kişiyi orta-
dan kaldıracak bir fetih yerine, 'dış sınır stratejisi'yle daha etkili
bir şekilde mağlup edilebilir.⁴⁰

Belirtmekte fayda var ki Avrasya bozkırı, antropologların gö-
çebeler ve yerleşikler arasındaki ilişkiler sorununu konu edin-
dikleri tek (tarihsel) bölgedir ve dolayısıyla Avrasya bozkırla-
rındaki gölge imparatorluklar hakkındaki tartışma, ele alınan
vakalardan yalnızca biridir. Lattimore ve Barfield, daha geniş
kapsamlı bir tartışma ölçeğinde taraftarlara sahiptir. Örneğin Ja-
mes C. Scott (2009: 257) geniş bir karşılaştırmalı argümanı şöyle
özetlemektedir:

'İkincil form' olarak adlandırılan kabileler, iki şekilde ve yalnızca bir
devlet ya da imparatorluk bağlamında yaratılırlar. 'Kabile'nin zıt an-
lamlısı veya çifti 'köylülük'tür. Aradaki fark, elbette köylünün, devlet
tarafından tamamen tebaalaştırılmış bir çiftçi olmasıdır. Öte yandan
kabileler veya kabileviler, (henüz?) tam olarak devlet yönetimi altına
alınmamış ve/veya devletten kaçınmayı seçmiş olan çevredeki özneler-
dir. Sömürge imparatorlukları ve modern devletler, kabileler yaratma
konusunda oldukça üretken olmuşlardır ancak kabile periferisinin tayin
edilmesi hususu, Roma, Tang Hanedanı ve hatta küçük Malay ticaret
devletleri gibi daha eski imparatorluklar için de geçerliydi.⁴¹

40 Standen (2005), Kitan (Liao) lideri Deguang'ın (926-947) Çin İmparatorlu-
ğu'nu ele geçirebilmesi mümkün iken, bundan nasıl vazgeçtiğini tartışa-
rak söz konusu tezi geliştirmiştir. Kitan-Moğol sürekliliği burada geçerli
değildir; Moğolların gelenekten koparak, bozkırın ötesine geçtikleri ve
yegâne amaçlarının fetih olduğuna dair şüphe yoktur.

41 Burada bir ironi söz konusudur. Çünkü Sneath'in (2007) değindiği önemli
noktalardan birine göre, analitik bir terim olarak 'kabile' kelimesini kullan-
maya başladık çünkü okuryazar göçebelerin yaptığı açıklamalar ki (nere-

Bozkır söz konusu olduğunda, her iki taraf da bozkırın tarıma bağlı olduğu konusunda hemfikirdir. Çünkü ilk pastoralistlerin zorunlu olarak yanlarında sürü hayvanları getirmeleri gerekiyordu ve bu sürü hayvanlarının çoğu zorunlu olarak yerleşiklerden (ampirik olarak Orta Doğu'dan) gelmek zorundaydı.⁴² Ukrayna'da Dinyeper'in sağ kıyısındaki Deriivka'da bulunan, İrani üslupta süslenmiş ren geyiği maskesi takılmış bir at gibi arkeolojik bulgular göstermektedir ki bozkır göçebeliği, kuzeyden gelen avcı toplayıcılar ile güneyden ayrılarak gelen yerleşikler arasındaki buluşmadan doğmuştur. Ancak Rogers ('bağımlılık perspektifi' olarak adlandırdığı) gölge imparatorluğu tezine karşı çıkmaktadır. Ona göre:

Bozkır pastoralistleri için kaynak zemini, ticaret bağlantıları ve yerel sosyal sistem çeşitlidir ve kendi kendini idame ettirmektedir... Bağımlılık modeli, bozkır pastoralistlerinin normal olarak kabile temelli akrabalık bağları ve basit hiyerarşilerin ötesinde hiyerarşik yollarla örgütlenmediğini varsaymaktadır. Bu model aynı zamanda, Tunç Çağı'nda bozkırda gelişen karmaşık toplumların çoktandır süregelen geleneğiyle de iç içe olan bir akrabalık temeli varsaymaktadır (Rogers 2012: 216; ayrıca bkz. Anthony 2007).

İşte tartışma bu noktada yoldan çıkmaktadır. Anladığımız kadarıyla, Lattimore ve Barfield'in argümanı, pastoralistlerin kendi kendilerini idame ettiremeyecekleri yönünde değildir. Kaynaklara dayanmadan söyleyecek olursak, pastoralistler ne de olsa Heredot ve Sima Qian'ın tarih anlatılarında ortaya çıkmadan önce oldukça müstakil olmalıdır çünkü ortaya çıkmalarının temel sebebi verdikleri rahatsızlıklardan kaynaklanmaktadır. Barfield, özellikle ve açıkça tarihsel sosyal örgütlenmeye *değil*, kaynaklara erişimin imparatorlukların ortaya çıkabileceği ölçüde fazla olduğu belirli dönemlere odaklanmıştır. Bu ancak MÖ üçüncü yüzyıldan MS on beşinci yüzyıla kadar olan dönemi kapsayacaktır.

deyse) elimizdeki tek kaynaktır, onları böyle tanımlıyordu. Scott ve Sneath aynı noktaya değiniyor: Kabileler, yapı olarak yerleşiklerin ürünüdür. Scott kendini referans sayarak gerçeklik yaratmayı vurgulamaya devam ederken, Sneath sürekli olarak aslı astarı olmayan kullanımda ısrar etmektedir.

42 Bozkır kışın çok soğuk olduğundan, evcilleştirilecek hayvan bulunamazdı. Pastoralizm, tesis edilmesinin ardından daha önceki geçim tarzı farklı olan birçok insan için çekici gelmiş olabilir. Örneğin Mançular, pastoralist olmadan önce avcı toplayıcıydılar.

Bu dönem açısından can alıcı olan nokta, niceliğin niteliğe dönüşmesidir. Bu dönemden önce küçük bozkır yönetimleri kendi kendilerini idame ettirebiliyorken, Hiung-nu, Uygur, Liao ve Moğol gibi emperyalist yönetimleri örgütleyebilmek için gerekli olan radikal genişleme –bize göre burası açıktır– büyük ölçekli baskınlara, haraç toplamaya ve/veya vergilendirmeye bağlıdır.

Bozkırda imparatorluk inşa etme döngülerinin mantığı, yirminci yüzyıldan önce göçebelerle ilgilenen tek teorisyen olan İbn Haldun tarafından 1370’lerde keşfedilmiştir. İbn Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde, hanedanların dört nesillik (120 yıl) bir döngüyle nasıl yükselip yıkıldığına dair bir model önermiştir. Burada önemli olan nokta, eski göçebeler tarafından kurulan yerleşik bir hanedan zayıflamaya başladığında -ki sert çöl hayatıyla bağlantısını kaybeder kaybetmez zayıflama baş gösterir,- çölden yeni bir fatih göçebe birliğin ortaya çıkmasıdır. İbn Haldun’a göre bu döngüyü geride bırakmış yegâne hükümdarlar, İbn Haldun’un Mısırlı Memlûklar olarak ifade ettiği ‘Türkler’dir. Bozkırda yetişen ve diğer tabiiyetlerden kopmuş olan Memlûklar, sürekli yeni üyelerin devşirilmesi sayesinde yönetimlerini yerleşik yaşama karşı ‘yozlaşmadan’ koruyabilmişlerdir – yani melezleşme zayıf ve yavaş kalmıştır.⁴³ Göçebe gruplar çölden ya da bozkırdan çıkıp yerleşik bir uygarlığı fethetmeyi başardıklarında, devletle bir ölçüde sınırdaş olurlar. Ve böyle bir devlet, eğer grup bütünlüğü yoksa hükmedemez (döngüsel doğa, rutinleşme ve kurumsallaşma olasılığını engeller; İbn Haldun 1967). Nitekim Durkheim ve İbn Haldun’un devlet kavramları oldukça benzerdir fakat ele aldıkları verilerin farklılığı temelindeki bariz nedenler haricinde Durkheim, devletin her 120 yılda bir devrileceğini bir veri olarak kabul etmemiştir.

43 İbn Haldun’un bunları Kahire’de Memlûkların hizmetindeyken yazdığını belirtmek gerekir. Thomas Barfield, heyecanlı bir yorum ya da muhtemelen kuramsal bir gelişme olarak nitelendirilebilecek bir açıklamasında (2010: 56-63), İbn Haldun’a atıfta bulunarak şöyle demiştir: Arap göçebeleri ile Türk-Moğol göçebeleri arasındaki fark, Arapların hiç kimsenin yönetme konusunda bir diğerine göre daha meşru bir iddiasının olmadığı (peygamberlik iddiaları hariç) daha eşitlikçi bir siyasal yapıya sahip olduğu ancak Türk-Moğolların ‘Altın Soy’ çerçevesinde bir dizi ‘profesyonel hükümdar’ ile hiyerarşik bir siyasi yapıya sahip olmasında yatmaktadır. Bununla birlikte, her iki yazar için de *asabiyyet* terimi (‘sosyal uyum’ ve ‘grup sadakatı’ olarak çeşitli şekillerde tercüme edilir) merkezî bir rol oynamaktadır.

Bozkır imparatorluğunun lideri olan *hakanın*⁴⁴ savaşta elde ettiği başarı, Omeljan Pritsak'ın (1988: 752-53) 'hanedan karizması' ve 'Gökten gelen yetki'nin bir kombinasyonu olarak tercüme ettiği *kut* (veya *kut-ülüg*) kelimesine isnat edilmiştir. Böyle bir yetkiyi veren, Moğollar da dâhil olmak üzere birçok imparatorluk tarafından tapılan şamanistik bir gök varlığı olan Tengri'ydi.⁴⁵ Kağan unvanı göksel âlemle bağlantılıdır yani herhangi biri tarafından gasp edilemez. Burada bir çeşit *translatio imperii* söz konusu olmalıydı. Aksine, eğer talihsizlikler artıyorsa, talihin hakanı terk ettiği ve hakanın ölebileceği konuşulurdu.⁴⁶ Hakanın saltanatı bu şekilde birdenbire son bulmazdı, bu konuda bir dizi farklı veraset ilkesi mevcuttu. En küçük (tekrar ediyoruz, en küçük) oğulun haneyi devralması yani son doğan hakkı olarak temel sosyal prensibin haneler düzeyinde yeniden üretilmesi ihtimali vardı. İmparatorluk düzeyinde bu durum en küçük oğulun, imparatorluğun merkezi olarak konumlandırılmış bölümünü devralması anlamına gelmektedir. Ve Moğollar için bu merkezî yerler, Altay Dağları'nın etrafındaki bölge olurdu. Prensip olarak – bu prensip genellikle yeni bir imparatorluk ortaya çıkana kadar geçerli olurdu – hakan, selefleriyle aynı baba soyundan olmak zorundaydı. Moğollarda bu kolektivite, 'Altın Soy' olarak adlandırılmıştır.⁴⁷ İmparatorluklar karizmatik liderlik temelinde vücut buldukları için, liderlik iddiasında bulunanlar silahlı hiziplerin liderleriydi ve veraset prensibi yalnızca son doğan ilkesinden ibaret değildi (ilk doğan ilkesi ve yanıl veraset de vardı). Veraset genellikle oldukça karmaşık bir olaydı ancak önemli olan nokta, bu karmaşıklığın mevcut asil soy ve akraba soylar tarafından bastırılması gerektiğiydi. Maksimalist bir yaklaşıma göre daha güçlü olan aday semavi yetkiye (*kut*) sahiptir

44 Modern Türkçede *hakan* ancak genellikle eski Türkçeden *xağan* veya *qayan* diye yazıya geçirilir.

45 Jean-Paul Roux (1956: 206-8), Altay halklarının dinine verilen bir isim olarak ve hakanın sahip olduğu özel yetki türünü betimleyebilmek için Tengrizm/Tengricilik terimini tanıtmıştır (ayrıca bkz. Pritsak 1988: 753).

46 Bu durumun MÖ 1000 öncesi İrani örnekleri için bkz. Katouzian (2003).

47 Moğolca *altan urag*. Altın Soy'un en iyi örneği, Cengiz Han'ın ardıllarından müteşekkil Börçigin'dir. Onların geçmişi için bkz. Humphrey ve Sneath (1999: 27).

ve bozkır göçebelerinin tanistri⁴⁸ ilkesini takip etmesiyle en yetenekli erkek üye galip çıkmaktadır.

Moğollar cihan egemenliği iddiasında bulunmuş ve boyun eğmeyen hükümdarlara resmî belge şeklinde ultimatom göndermiştir (Voegelin 1940). Moğollar, dünyayı bir Moğol İmparatorluğu olarak tasavvur etmiştir. Bütün halklar evrensel Moğol İmparatorluğu'nun potansiyel üyeleri idi. Allsen, bu siyasal fikirlerin izinin Göktürk Kağanlığı'na kadar sürülebileceğini yazmıştır.

Bunlar büyük ihtimalle Uygur Türkleri'nden Moğollara geçmiştir. Bu ideolojik sistemin Moğol uyarlaması, Ebedî Gök (Möngke Tengri), gök tanrı ve [Şamanist] bozkır göçebelerinin baş tanrısı tarafından Cengiz Han'a tüm dünyayı yönetme yetkisi verilmesine dayanmaktadır. Cihan egemenliğinin bahşedilmesi, Moğollara, Büyük Moğol İmparatorluğu'na gönüllü olarak katılmayı reddeden herhangi bir ulusu veya halkı boyun eğdirme ve cezalandırma hakkını veya belki de daha doğru bir şekilde yükümlülüğünü getirmiştir (Allsen 1987: 42).

Semavi bir yetki fikri, elbette aynı zamanda bir Çin fikriydi (bkz. de Rachewiltz 1971: 104). Onuncu yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'yı ziyaret eden İbn Fadlan'a (2012) göre, Rus devletinin teşrifatlı bir kutsal kralı ve ülkeyi fiilen yöneten, ordulara komuta eden bir yardımcısı vardı. Hazar Türkleri için de aynı durum söz konusuydu. Kutsal hükümdarlık bozkır geleneğinin bir parçasıdır.⁴⁹

Bozkır-Yerleşik Münasebetinin Sosyal Bilimler Literatüründe Değerlendirmesi

Şüphe yok ki bozkır yönetimleriyle inşa edilmesine katkıda bulundukları yerleşik idareler arasındaki ilişki, pek çok belirgin ve uzun süreli bir yönetimler arası ilişkiler sınıfı oluşturmuştur. Bununla birlikte bu ilişkiler, görünüşte devletlerarası ilişkiler hakkındaki mütehassıs disiplin olan uluslararası ilişkiler

48 Uygun erkek adaylar arasından veliaht seçilmesine ilişkin eski Kelt kabileleri arasında yaygın olan bir veraset kanunu. (ç.n.)

49 Maenchen-Helfen (1973: 270-73), Hunlar için ilahî hükümdarlık nosyonu-na karşı çıkararak, muhtemelen Uygurlar ve Göktürkler aracılığıyla, Perslerden devralındığını iddia etmektedir.

tarafından neredeyse tamamen göz ardı edilmiştir. Bunları kavramsallaştırmak için tarihsel sosyolojiye dönerek, genel olarak uluslararası ilişkilerde tarihsel ilişkiler hakkında en köklü literatüre sahip olan İngiliz Okulu'nun çalışmalarını kavramak durumundayız. Hedley Bull ve Adam Watson'ın *The Expansion of International Society* (1984) adlı eseri, yayınlanmasından bu yana günümüzün devletler sisteminin nasıl ortaya çıktığı ve daha sonra nasıl dünyaya yayıldığına ilişkin tarihsel bilinç temelli tartışmanın ana hareket noktası olmuştur (Dunne & Reus-Smit 2017; Ejodus 2017). Uluslararası toplum kavramı hakkında İngiliz Okulu içindeki tartışmalara dayanarak bu bağlantıyı yeniden kavramsallaştırma girişiminde bulunacağız. Uluslararası toplumun bir çekirdek ve bir dış katmandan oluştuğuna ve uluslararası toplumun dışında kalanlara kronolojik, uzamsal olarak daha yakından bakılması gerektiğine dair görüşü benimsiyoruz. Bellek çalışmalarından elde edilen mevcut herhangi bir eylemin bilinçli veya bilinçsiz olarak geçmiş tarafından etkilendiği görüşüne dayanarak, katılım konusunun daima yükselen bir uluslararası toplumla diğer yanda bir hükümdarlık sisteminden ortaya çıkan yönetim tarzı arasındaki ilişki olarak verimli bir şekilde yeniden kavramsallaştırılabileceğini düşünüyoruz. Önemli olan nokta, yeni oluşumların izledikleri politikaların, bir zamanlar ait oldukları süzeren sisteminin mantığının anıları tarafından kısmen etkilenmeye devam ettiğidir (özellikle altıncı bölüme bakınız).

Hedley Bull, Martin Wight'ın çalışmasını temel alarak, İngiliz Okulu için dönüm noktası olabilecek gibi bir tavırla çifte tanımlamasını şu şekilde önermiştir:

Bir devletler sistemi, iki veya daha fazla devletin aralarında yeterli derecede temas olduğu ve en azından belli ölçüde bir bütünün parçaları olarak davranabilmek için birbirlerinin kararları üzerinde yeterli derecede etkiye sahip olmasıyla oluşur... [Oysa] bir devletler toplumu (veya uluslararası toplum), belirli ortak çıkarların ve ortak değerlerin bilincinde olan bir devletler grubunun, birbirleriyle ilişkilerinde kendilerini ortak kurallar dizisine bağlı olarak algılamaları ve ortak kurumların işleyişini paylaşmaları anlamında bir toplum inşa etmesiyle oluşur (Bull 1977: 9–10, 13).

1991'de Neumann ve Welsh, İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum kavramsallaştırmasına karşı dostane bir itirazda bulun-

muştur.⁵⁰ Argüman, Avrupa uluslararası toplumunun en başından beri, kendi kendini tanımlayabileceği iç ve dış 'Ötekiler'in varlığına bağımlı olduğunu savunuyordu. Bu anlayış mevcut literatürde zaten vardı ('bir devletler sisteminin kültürel birliği ne kadar büyükse, onu çevreleyen dünyadan farklı olma duygusu da o kadar büyük olacaktır'; Wight & Bull 1977: 34) ancak kuramsallaştırılarak, etkileri daha açık bir şekilde ortaya konmuştur. Avrupa devletleri, Osmanlı'yı 'ötekileştirmek' suretiyle kendilerini ve uluslararası toplumu inşa ettiği için Türkiye'nin asli bir öteki olması, bu konuya örnek niteliğindedir (bu ötekileştirme, önce Sarasinlerin ötekileştirilmesi ve ardından Türklerin ötekileştirilmesi olarak gelişmiştir). Bull ve Watson'ın (1984) Avrupa uluslararası toplumunun dünyaya nasıl yayıldığına ilişkin çalışması hemen hedef hâline gelmişti.

Edward Keene (2002) önemli bir çalışmasında, İngiliz Okulu'na post-kolonyal bir anlayış kazandırmıştır. İmparatorluklara ve imparatorluk tarihine yönelik ilginin yeniden canlanması doğrultusunda Keene, uluslararası toplumun özünün, on dokuzyüzyıl uluslararası hukukunun medeniyet standardı olarak tarif ettiği olgu tarafından tanımlandığı kanaatine varmıştır (bkz. Gong 1984a). Keene daha sonra bunun, çağdaş uluslararası toplumda oluşturduğu dışlama mekanizmalarını ayrıntılarıyla açıklamıştır. Paul Keal'in çalışması (2003; bkz. Epp 1998) uluslararası hukukun devlet benzeri sosyal örgütlenmeyi bir tanınma kriteri olarak kullanmaktaki ısrarının, sayısız yerli halkın dışlanmasına nasıl yol açtığını göstererek, bir uluslararası toplumun şekillenmesinin yalnızca kaynaştırmaya değil aynı zamanda dışlamaya da bağlı olduğunu daha detaylı bir şekilde göstermiştir (bkz. Kayaoğlu 2010).

Kaynaşmanın nasıl dışlama anlamına geldiğini belgelemek için yapılan bu saldırılar aynı zamanda, uluslararası toplum kavramının en iyi tarihsel dizilerin stilizasyonu olarak mı yoksa işlevsel bir yapı olarak mı anlaşılabilmesine dair İngiliz Okulu içindeki kapsamlı bir tartışmanın parçasıydı. James Ma-

50 Bu itirazın teorik esin kaynağı, herhangi bir kimliği kendi dışında bir şey üzerinden tasvir etmenin kilit noktayı teşkil ettiği kimliğin post-yapısal kavramsallaştırmasıydı. Bunun doğal sonucu, kimliğin kurucu unsurunun dış dünya olmasıdır.

yall (1990: 151) bu kavramı tarihsel açıdan, Alan James ise (1993) teorik olarak değerlendirirken, Barry Buzan (1993) bir zamanlar bunu bir melezleşme olarak görmüştü. Buzan, uluslararası toplumun ortaya çıkışının, bir nüve oluşturan ancak dış katman sağlayan uluslararası sistemin işlevsel doğuşuyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğuna yönelik yorumu dönüşen düşünsel süreç olarak anlaşılabileceğini savunmuştur. Daha sonraki bir çalışmada Buzan (2004) düşünsel ve işlevsel arasındaki ayrımı tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu kapsamda güçlü bir örnek mevcuttur. Max Weber'in (1968: 24-31) daha önce işaret ettiği gibi, en araçsal eylem hâlâ anlamla doludur ve en simgesel eylemin de bir miktar araçsallığı vardır. Ayrıca, bir nebze olsun ortak anlam ve etkileşim kalitesinde belli bir düzen olmaksızın, iki yönetimin iletişim kurmaları şöyle dursun, birbirlerinin farkında olacaklarını bile hayal etmek zordur. Rasyonel temelde uluslararası sistemle uluslararası toplum arasındaki fark sürdürülemez görünmektedir. İngiliz Okulu'nun etkili bir araç olarak kendini kanıtlayan bulgusu, bu kavramı pragmatik düzlemde benimseyebileceğimizi göstermektedir.

Uluslararası toplumun iki katmanını arasında bir ayrım yapılması gerekliliğinin temel nedenlerinden biri, Wight'ın Grotius'a (ve ima yoluyla belki Wight'ın kendi⁵¹) yaklaşımı çerçevesinde bulunabilir. Grotius'a göre, 'doğal hukuk uyarınca tüm insanlığı kucaklayan bir dış çember ve Mesih'in yasasına bağlı bir iç çember, *corpus Christianorum*' mevcuttur (Wight 1977: 28; bkz. Suzuki 2005: 156). Burada analitik zeminde değil, aktörler seviyesinde ilerliyoruz. Uluslararası toplumun katmanları arasındaki ayrım analitik olarak isabetli olsun ya da olmasın, toplumsal bir gerçek olarak varlığı kesindir.

Uluslararası toplumun nasıl kavramsallaştırılacağına ilişkin mevzubahis genel tartışmalar, uluslararası toplumu genişleten süreçlerin nasıl kavramsallaştırılacağı sorusuyla doğrudan bağ-

51 Uluslararası toplum anarşik bir toplum olarak tahayyül edilir. Ancak Durkheim'in ([1950] 1992) işaret ettiği gibi, toplumlar, normal davranış olarak sayılması gereken şeyleri dayatmaları ve dolayısıyla bir iktidar yapısı olarak görülebilmeleri anlamında despotiktir. Anarşi ile toplum arasındaki gerilim, İngiliz Okulu'nun kurucu gerilimidir. Dolayısıyla iç mantığın etkisiyle, Grotius geleneği İngiliz Okulu'nun geniş sığınağı gibi görünmektedir.

lantılıdır. Çünkü bu tartışmalar, sistem-toplum karşıtlığı, çekirdek ve dış katman veya benzeri hususlar hakkında konuşup konuşmadığımızdan bağımsız olarak, uluslararası toplumun *katmanlı* bir olgu olduğunu öne sürmektedir. Buna katılmak, içeride veya dışarıda olmaya yönelik dijital bir soru değil, ne dereceye kadar içeride olunduğuna dair analog bir sorudur (Ejdus 2017). Teorisyenler, (mesela dört katmanlı model yerine) iki katmanlı bir uluslararası toplum modelini tasvir ederek, konuyu yeniden dijitalleştirdiklerinde, model elverişli olmaktan çıkmaktadır. Farklı devletlerin, ya yenilgiyle (Japonya ve Hindistan) ya gönüllü ya da gönülsüz intibakla (Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya) farklı zamanlarda ve farklı biçimlerdeki 'katılım' deneyimi, bu katmanlaşma sürecinin bir yönü için temel sağlamaktadır – diğer yönü ise bu devletlerin geldiği gelenektir.

İngiliz Okulu içinde, uluslararası topluma katılımı nasıl kavramsallaştırmamız gerektiğine yönelik başka bir gelişme daha mevcuttur. İngiliz Okulu, Wight'ın (1977) tarihsel çalışmasına dayanarak, karşılaştırmalı devlet sistemleri sosyolojisi üzerine mevcut durumda makul boyutta olan bir çalışma bütününi geliştirmiştir. Linklater ve Suganami (2006: 189-222) materyal incelemesi yaptıkları hacimli çalışmalarında, haklı olarak devletler sistemi sosyolojisine ayrıyeten bir bölüm ayırmışlardır.⁵² Adam Watson (1992), dünya tarihinin imparatorluk dönemleri ile devlet sistemleri dönemleri arasında gidip geldiğini varsaymıştır. Buzan ve Little (2000), 60.000 yıllık bir süre boyunca farklı yönetimler arasındaki etkileşimleri incelemiştir. Ayrıca, Bull ve Watson'ın (1984) çalışmasına benzer şekilde (bir antropoloğun 'difüzyon çalışmaları' olarak tanımlayacağı) Avrupa uluslararası toplumunun nasıl genişlediğine dair çalışmaların yanı sıra, artık belirli devletlerin nasıl genişlediğine dair bazı ülke araştırmaları da mevcuttur.⁵³

52 Ancak onlar için bu, tercihen, 'insan ırkının birliğine ilişkin vizyonların devletler sisteminin gelişimini etkilediği uzun vadeli tarihsel süreçler' çizen tipik bir modernist ve tarihsel-bilimsel girişim olmalıdır; Linklater ve Suganami, (2006: 190).

53 Çin için bkz. Zhang (1991); Rusya için bkz. Neumann (1996, 1999); Yunanistan için bkz. Stivachtis (1998); Japonya için bkz. Suzuki (2005); bir dizi Güney Doğu ve Orta Avrupa devleti için, Ejdus (2017) tarafından düzenlenen cilde bakınız. Ayrıca bkz. Sharp (2003).

Hepsi birden düşünöldüğünde, uluslararası toplumun yeniden kavramsallaştırılması için doğru zamanın geldiğine dair üç temel sebep vardır: Birincisi, söz konusu kavramsallaştırmayı Cindy O'Hagan'ın (2002: 129), Bull'un uluslararası toplum tartışması temelinde evrenselci imalar olarak nitelendirdiği şeyden uzaklaştırmaya yönelik genel bir isteğin varlığıdır. Bu, toplum tarafından marjinalleştirilen ve dışlananların engellenmesi bakımından oldukça modernist, homojenleştirici ve fazlasıyla menkıbevi bir görünüme sahiptir. Bull, Watson ve diğerlerinin, bir dizi Avrupalı norm ve geleneklerin dünyanın geri kalanını kapsayacak şekilde genişlediğine ilişkin çalışmalarının başlı başına değerli olduğunu vurgulamak durumundayız. Siyasal uygulamalar, siyaset biliminin odak noktası olarak belirli sonuçlar doğurmaktadır ve giderek daha fazla devletin Avrupa'dan kaynaklanan normları ve gelenekleri benimsediği bir hakikattir. Problem başka bir konuyla ilişkilidir. Uluslararası toplumun genişlemesine odaklanmak, bu genişlemenin kapsamında kalmak deneyimini göz ardı etmektedir – odak, söz konusu sosyal ilişkinin yalnızca bir yönüne dikkat atfetmektedir-. Genişleme üzerine odaklanmak, Avrupa normları ve uygulamaların ortaya çıkan fikir birliğine ne ölçüde etki ettiğinin incelenmesi noktasında eksik kalmaktadır. Ayrıca, bu tür norm ve geleneklerin sistem genelinde farklılık gösteren sabitleme derecesinin incelenmesine de imkân vermemektedir.

Kurucu dış dünyanın, uluslararası toplumu nasıl oluşturduğunu vurgulamanın modası geçmiş görünmesinin ikinci nedeni, şu anda uluslararası toplumun norm ve geleneklerinin sistem boyunca nasıl çeşitli şekillerde yer ettiğine dair böylesi bir incelemeyi gerçekleştirmiş bir dizi çalışmaya sahip olduğumuz yönündeki ampirik gerçektir. Devletler, ortak çıkar, değerlerin bilincinde ve ortak kurumların işleyişi noktasında paydaş olduğunda, uluslararası bir toplumdan söz edilebiliyorsa, o zaman bu toplumun görülebileceği yerler, *toplum genelinde* uluslararası ilişkiler üzerine kafa yormanın yanı sıra, belirli alanlarda var olan kalıplaşmış uygulamalardır. Bu nedenle, uluslararası toplum görünürde ancak oluşturduğu etkiler üzerinden incelenebilen ve aynı şekilde bu etkilerden müteşekkil olan bir yapı olarak anlaşılması gerektiği önemlidir. Timothy Dunne (1998), uluslararası toplumun hayali doğasının yanı sıra, bu hayali doğanın

inşasında İngiliz Okulu'nun prensipleri temelinde çalışma yapanlar tarafından oynanan kurucu ve dolayısıyla siyasal nitelikli rolün altını çizmek için, İngiliz Okulu'nun kökenlerine ilişkin çalışmasını *Inventing International Society* (Uluslararası Toplumun İcadı) olarak adlandırmıştır.

Uluslararası ilişkiler disiplininin, Avrupa uluslararası toplumunun nasıl genişlediği ve genişlemeye devam ettiği konusunda yeni bir kuramsallaştırma devresine ihtiyacı olduğunu düşünmemizin üçüncü bir nedeni daha vardır. Bu neden, İngiliz Okulu'nun kendi içindeki gelişmelerle değil, genel olarak sosyal teorideki gelişmelerle ilgilidir. Pierre Nora'nın (1996-1998) çalışması gibi eserlerden yola çıkarak ve Halbwachs'ın (1980) eseri gibi sosyal teori klasiklerinden ipuçları edinerek, genel olarak sosyal fenomenleri ve özel olarak kimlikleri şekillendirmede belleğin veya daha doğrusu anımsatıcı tekniklerin rolüne ilişkin çalışmalarda istikrarlı bir büyüme söz konusudur (bkz. Fussell 1975; Winter 1995, 2006).⁵⁴ Hem Marx'ın hem de Mill'in, diğer on dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinin ekserisiyle birlikte, üretim tarzının durağan olduğu ve zamanla kesintiye uğradığını kabul ettikleri hatırlanacaktır. Ayrıca batı modernitesinin bir tarihe sahip olmayı sadece yazıya sahip olmak şeklinde değil, daha spesifik olarak bir devlete sahip olmak şeklinde düşünme eğiliminde olduğu da hatırlanacaktır. Sosyal antropoloji içinde bu tür fikirler defalarca reddedilmiştir. Klasik bir çalışmada Leach (1954) tarihsel anlatıların, ritüel ve mitler çerçevesinde kutsanmaları da dahil olmak üzere değiştirildiklerini kastettiği 'yapısal amnezi' teriminin, yönetimi meşrulaştırmak noktasında kilit öneme sahip olduğunu ileri sürmüştür. Özellikle bellemsel yazma tekniğine sahip olmayan toplumlarda tarih, bugünün sosyal dünyasının 'her zaman' var olduğuna dair hikâyeler üretmeye eğilimlidir. Eric Wolf (1982) münasip bir şekilde isimlendirdiği *Avrupa ve Tarihsiz Halklar* kitabında sömürgeci yüzleşme üzerine eğilmiştir. Fabian (1983; ayrıca Trouillot 1991) Avrupalı olmayan grupların tarihlerini hazır, her şeye uyan tek bir biçime oturttuğu için sosyal bilimlere yönelik sert bir eleştiride bulunmuştur. Yani bu tür bir bilgi üretimi tahmin edilebilecek ölçüde barındırdığı

54 Uluslararası ilişkiler kapsamındaki çalışmaların genel bir değerlendirmesi için Bell (2009) ve burada alıntı yapılan çalışmalara bakınız.

politik etkilerle birlikte, söz konusu grupların tarihlerinin basit birer iç görü kaynakları olarak görmezden geliniyordu. Bu eleştirinin uluslararası toplumun genişlemesine yönelik bir kuramsallaştırmaya da dönüştürülebileceğini düşünüyoruz. Uluslararası ilişkiler uzmanları, uluslararası topluma dâhil olan devletler için hafızanın önemini üzerinde durmamıştır.

İstila ve Melezleşme

Hem erken dönem İngiliz Okulu çalışmalarıyla uluslararası topluma katılımın nasıl kavramsallaştırıldığını göstermek hem de Rusya ve öncül yönetimlerinin araştırılmasını kolaylaştırmak açısından, Adam Watson'ın (1984: 61), *The Expansion of International Society* adlı çalışmasında Rusya'nın katılımının arka planı hakkında ne yazdığına bakmak icap eder:

On üçüncü yüzyılda Tatar Altın Orda, batıya doğru Avrasya ovasını kasıp kavurdu. Moskova 1238'de düştü. Kısa süre sonra Tatarlar Polonya'nın manevi başkenti Krakow'u yerle bir ettiler ve Avrupa'nın kalbine doğru ilerlediler. Papa IV. Alexander, bir haçlı seferi için Latin Hristiyanlığına çağrıda bulundu. Lehler, Tatarları geri püskürtmede başı çektiler ve Latin dünyası için Doğu'ya karşı bir kale görevi gördüklerini tasdik ettiler. Tatarlar, Lehistan ve Rusya'nın batısından sürüldüler ancak Dinyeper'den Çin Denizi'ne (yaklaşık olarak Sovyetler Birliği'nin sınırlarını kapsayan bölge) kadar muazzam süzeren imparatorluklarını istikrara kavuşturdular ve İslâm'ı benimsediler. Tatar hanları, Avrupalı hükümdarlarla ara sıra müzakereler yürüttüler ve hem Bizans hem de diğer kraliyet aileleriyle evlilikler yaptılar fakat imparatorluklarına bağlı prenslikler dünyanın geri kalanından önemli ölçüde izole edilmişti.⁵⁵

Bu husus, uluslararası ilişkiler literatürünün Avrupa devletler sisteminin tarih öncesinin önemli bir bölümünü detaylı olarak kapsadığı birkaç noktadan biridir (ancak bkz. Buzan ve Little 2000). Watson'ın sunduğu özet, kesinlikten yoksun olduğu için problemlidir. Altın Orda (kendisini Kıpçak Hanlığı olarak tanıyordu) tasvir edilen baskından sonra kurulmuştu, ondan önce mevcut değildi. 1238'de Moskova, bir prens tarafından yönetilen

55 Bir yönetim, başka bir yönetim biçimine resmî olarak mukabelede bulunduğu süzerendir. Süzerenlik kavramı, dolayısıyla, egemenin karşı kavramı olarak var olmaktadır. Aşağıdaki iki sayfa Neumann (2011) – çalışmasına bina edilmiştir.

birçok kasabanın küçük bir örneğini teşkil ediyordu. Moğollar geri püskürtülememiş ancak farklı nedenlerden dolayı geri çekilmiştir. Moğol İmparatorluğu, sağlamış olduğu tam uyumu ancak birkaç yıl boyunca sürdürmüştür. Her ne kadar Moğolların bir kısmı İslâm'ı kabul etmiş olsa da diğerleri Hristiyanlığı kabul etmiş ve günümüz Moğolistan çevresindeki merkez bölgelerde kalan, tebaası tarafından asimile edilmeyenler sonunda Lamaist Budizm'i benimsemiştir. Moğol tebaa beylikleri dünyanın geri kalanından izole edilmişlerdi ancak Rus topraklarında bu durum, Rus prenslerinin aldığı kararların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Bunların tamamını bir tarafa koyalım. Ele almak istediğimiz sorun, Watson'ın Rusların uluslararası topluma katılımını kavramsallaştırmasıdır ve bu husus genel itibarıyla konuyla ilgili erken dönem İngiliz Okulu çalışmalarının simgesi olarak değerlendirilebilir. Watson'a göre, Moskova yönetimi ve büyük knezleri,

Tatar hükümdarlığına uyum sağlamak ve yararlanmak noktasında diğer Rus prensliklerinden daha hızlıydı... Tatar savaş ve yönetim tekniklerini öğrendiler ve böylece diğer Rus prenslerinden Han'ın haracını toplamaya yardımcı oldular. Böylece Moskova, Tatar sisteminin himayesi altında kendi devlet yapısını geliştirdi. 15. yüzyılın sonlarına doğru Tatar hükümdarlığının etkisi azaldı. 1480'de Moskova, Tatar tabiiyetinden kurtuldu ve kendisini Hanların imparatorluğunun halefi olan bir Rus devleti olarak inşa etti... Tatar hâkimiyet alanı bir tür güç boşluğuna dönüşmüştü (Watson 1984: 61-62, 17).

Üçüncü bölümde daha detaylıca yapacağımız değerlendirmenin ışığında, bu paragrafın olup bitenleri mükemmel bir şekilde özetlediğini düşünüyoruz. Sorun şu ki Watson, önce Moskova ve ardından Rusya'nın uluslararası toplumun genişlemesi noktasında nasıl pasif birer yapı hâline geldiklerini ele alırken, Rus deneyiminin etkilerine ve Altın Orda'nın hükümdarlık sisteminin bir parçası olduğuna yönelik anılarına değinmemiştir. Rusya'dan önceki deneyimlerin katılım durumunda çok önemli olduğu kabul edilmemiştir. *Uluslararası Toplumun Genişlemesi* üzerine konuşmak, bir merkezde gerçekleşen ve daha sonra o merkezden dışarıya doğru yayılan bir süreci tahayyül etmekten geçer. Watson'a ve erken dönem İngiliz Okulu'na göre birtakım aksaklıklar ve hatta talihsizlikler olsa da tahayyül, bir tarafın kendi düzenini biraz ya da hiç kalıntı bırakmayacak ve deneyim

süreci tarafından değiştirilmeyecek şekilde diğer tarafa dayattığı bir prosestir. Ancak hiçbir kalıntı olmasaydı, uluslararası toplumun şekillenmesinden yaklaşık beş yüz yıl sonra Rusya'nın, geleneksel Hristiyanlığına rağmen hâlâ dış sınırda yer alması nasıl açıklanabilirdi? Katılımın ilişkisel bir süreç olduğu gerçeğini göz ardı etmek, katılımın sonuçlarının tam anlamıyla anlaşılmasını engelleyebilir. Başka bir örnek vermek gerekirse, *The Expansion of International Society* adlı çalışmada Çin hakkında bir bölüm yazan Gong (1984b: 180), Mary Wright'ın (1957) *The Last Stand of Chinese Conservatism* kitabına atıfta bulunarak, 'Çin'in Batı diplomasisinin ilke ve uygulamalarını kabul ederek ustalaştığı ve bunları Çin egemenliğinin temel dayanağı olarak kullanmayı başardığına' değinmiştir. Elbette ama bütün hikâye bundan ibaret olsaydı geriye hiçbir kalıntı kalmadan Çin'in bugün bu ilke ve uygulamaları ne ölçüde ve hangi bağlamlarda kabul ettiği konusunda hâlâ açık bir soru olduğu gerçeği nasıl açıklanacaktır? Gerçekten bir 'son çırpınış' hakkında konuşmamız mümkün müdür? Bu soruları daha iyi anlamak için, uluslararası topluma katılımın bir ilişkisel süreç olarak kavramsallaştırılmasına yönelmenin gerekli olduğu kanaatindeyiz (bkz. Jackson ve Nexon 1990).

Bunu yapmanın yollarından biri, yeni üyelerin nereden geldiğini genelleştirmek olabilir. Watson, Rusya'nın selefi olan Moskova Rusyası'nın süzeren bir sisteminin parçası olduğunu açıkça kabul etse de o ve bu çalışmaya katkı sağlayan diğer kişiler, belirli bir analitik fenomenle – uluslararası toplum – ve ampirik olarak belirli bir yönetim – selef Rusya – ile başlıyorlar ve sonrasında Rusya'nın uluslararası toplum tarafından nasıl 'toplumsallaştırıldığına' dair bir hikâye anlatmaya devam ediyorlar. İlerlemenin başka yolları da mevcuttur. Wight'a göre, egemen ve süzeren olmak üzere yalnızca iki temel uluslararası sistem türü vardır. Wight, Bull, Watson ve bildiğimiz diğer tüm İngiliz Okulu teorisyenleriyle birlikte, son iki binyıldır Avrasya'da yalnızca bir egemen sistem olduğunu varsayarsak, egemen olarak kavramsallaştırılan ve Avrupa uluslararası toplumuna katılan herhangi bir yeni üyenin, süzeren sistem temelli bir geçmişe sahip olduğu sonucu çıkacaktır.⁵⁶ Hem Rusya'nın hem de Tür-

56 Yüksek derecede bir izolasyon anlamına gelen sistem-dışı bir geçmişe sahip olmaması ön koşuldur.

kiye'nin uluslararası toplumdaki konumları bu soruya bağlıdır. Her ikisi de uluslararası toplumun gerekliliklerine uyum sağlamaya başladıkları sırada hiyerarşik düzende süzeren bir konum işgal etmişse –her ikisi de aynı sembolik hiyerarşide, farklı coğrafi imparatorluklar üzerinden şahika bir mevkinin mirasçılarının mirasçıları olduklarını iddia etmektedir– Batılı gözlemcilerin bu ülkelerin tutumlarını anlamak noktasında karsızlık yaşamalarına şaşmamalı. Hem Rusya hem de Osmanlı İmparatorluğu, anarşik bir sisteme katılmaya çalıştıkları için önce Avrasya ve sonra Orta Doğu'da hiyerarşik bir 'arka bahçe' muhafaza etmişlerdir. Diğer devletlerin de aynı fitri heyecana sahip olduğu açıktır (özellikle Fransa ve İngiltere) ama onlar *nevzuhur* değillerdi. Nevzuhur olarak Rus ve Osmanlı devlet adamları, imparatorluklarını ayakta tutabilmek için eski düzeni sürdürürken yeni kültürel araçları da öğrenmek durumundaydılar. Bunun en başından beri kısmi anlamda bir kendini yansıma uygulaması olduğunu unutmamak gerekir. Örneğin 1805'te Napolyon'un geride bıraktığı Mısır'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan özerklik kazanmaya çalışan Mehmed Ali, özerklik elde etme çabalarının bir parçası olarak Avrupa dillerinden Osmanlıcaya çevrilmiş birçok kitaba sahipti. Bunlardan biri Machiaveli'nin *Prens* kitabıydı. Ali, bu kitaptan her gün on sayfa tercüme ettiriyordu. Ancak çeviri hiçbir zaman tamamlanamadı. Mütercimin aktardığına göre sebep şundan ibaretti:

Dördüncü gün durmamı istedi. 'Machiavelli hakkında tercüme ettiklerinin tamamını okudum' dedi. 'İlk on sayfada yeni olan pek bir şey yoktu ama ilerleyen sayfalarda gelişebileceğini umdum ancak sonraki on sayfa daha iyi değildi ve sonuncusu oldukça sıradandı. Machiaveli'den öğrenecek hiçbir şeyim olmadığını açıkça görüyorum. Onun bildiğinden daha çok numara biliyorum. Daha fazla tercüme etmene gerek yok.' (alıntı yapılan kaynak: Hourani 1983: 52).

Mehmed Ali'nin Machiavelli'ye yönelik yaklaşımı, o zamanlar Avrupa'da bir asır boyunca veya daha uzun bir süre için standartlaşmış olan Machiavelli'nin yöneten ile yönetilen arasındaki herhangi bir bağı kabul etmedeki başarısızlığının ciddi bir kusur teşkil ettiği fikriyle taban tabana zıttır (Foucault 2000). Ancak bozkır geleneğinden de anlaşılabilceği gibi bu aslında malumun ilanıydı.

Avrupa uluslararası toplumu ve diğer devletler arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırırken, yeni katılan yönetimleri süzeren sistemlerden geliyormuş gibi ele almalıyız. Ampirik olarak Rusya, Avrupa devletleriyle buluşmaya başlayan Altın Orda'dan kopuş noktasını temsil ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaysa, hükümdarın kendisinin bir bağ geliştirdiği ve aynı zamanda imparatorluğu ayakta tutmak için eski usulleri sürdürdüğü bir düzen vardı. Ayrıca uluslararası topluma katılmaya çalışan eski araçlar (Mısır'ın liderliğinde) ve bir periferi söz konusudur (devam eden bir örnek – Kürt Kuzey Irak).

Anlatısal sosyallik kavramı, Avrasya ve Avrupa devletleri arasındaki müteakip ilişkileri belirlememize yardımcı olabilir. Söz konusu kavram, antropolog Marshall Sahlins (1981) tarafından, iki veya daha fazla tarafın karşılaştığı her bir durum türünün, kendisiyle ilgili bir dizi kategori ve ilişkiye nasıl sahip olduğunu kavramak niyetiyle üretilmiştir. Örneğin bir devlet başkanı tarafından başka bir siyasi yapının temsilcisinin, (örneğin diplomatik bir elçinin) kabul edilmesi, nasıl ağırlanması ve muamele edilmesi gerektiğine dair bir anlatı. Avrupa'da on beşinci yüzyılın sonlarında görünüşü ve adıyla hiç tanınmayan biri bir topluluğa gelseydi bir dizi anlatısal sosyallığı tetiklerdi. Bu kişi bir hacı, tüccar veya elçi olabilirdi. Bir dağarcık mevcuttu. Bu sosyalliklerin ayırt edilmesi noktasında biçimsel ve alışlagelmiş kategoriler sürece dâhil olmaktadır. Mevzubahis yabancı kişinin diplomatik bir elçi olduğu kabul edilirse bu, ona nasıl davranılacağı konusunda bir dizi özel uygulamayı harekete geçirecektir. Bu uygulamalar kültürel açıdan kendine özgü olacaktır. Aksine eğer kişi gerçekten bir Avrupalı diplomatsa, Avrupalı bir anlatının sosyalliklerini paylaşarak neler olması gerektiğine dair bir dizi spesifik beklentiye sahip olacaktır. İnsanlar ve kültürler genellikle anlatısal sosyallikleri noktasında özdüşünümsel olmadıkları için sorunlar ve aksilikler olacaktır. Watson'ın da haklı olarak işaret ettiği gibi, eğer Ruslar 'Tatar savaş ve yönetim tekniklerini öğrenmiş' ve Avrupalılar öğrenememişse, Rus ve Avrupalı devlet temsilcilerinin bir araya geldiği ortamda farklı anlatısal sosyalliklerin olmasını beklenirdi. Bu, Osmanlıların yanı sıra sadece Avrupalılar ve Ruslar arasındaki münasebetlerde de gerginliğe sebebiyet vermekle kalmayıp, ayrıca aynı gelenekten gelen farklı yönetimlerle de ideal münasebet için temel sağlaya-

bilirdi. Osmanlılar ve Moskova Rusyası arasındaki münasebetler, en azından diplomatlar, tüccarlar ve ordular tarafından benimsenen anlatı sosyallikleri açısından, on yedinci yüzyıla kadar sorunsuz bir şekilde devam etmiştir (özellikle bkz. Matuszewski 1972). Bu iki devlet, aynı tip göçebe süvarileri kullanıyordu ki bu pozisyon devlet istihdamında bir ileri bir geri kaydırılmaktaydı. Ayrıca Rusların, Avrasya'yı yönetmek için aynı emperyal sistemden doğan gerekli sosyal yetkinliğe sahip olduğu on altıncı yüzyıldan itibaren, bölgeye yönelik kesintisiz bir genişlemeye girdikleri görülmektedir.

İrrasyonel eylemlere sebebiyet veren bellekten ve diğer olgulardan yoksun bir dünyada yaşıyor olsaydık, bunların bir önemi olmazdı. Ancak öyle bir dünyada yaşamıyoruz. Neredeyse otuz yıldır Rusya, Ukrayna ve Belarus, hepsinin siyasi kökenini teşkil eden Kiev Rusyası'nın en hakiki halefinin kim olduğu konusundaki göreceli iddialarını tartışmaktalar. Sayısız milli günlerde, yüzyıllar önce yaşanan olaylar kutlanmaktadır. Sırp dış politikasının kilit noktalarından biri olarak Kosova diye adlandırdığımız yapıyla olan ilişki, altı asırdan daha uzun bir süre önce meydana gelen göçebe ve yerleşiklerden oluşan ordular arasındaki bir savaşın yansımalarının nasıl okunacağına bağlıdır. İsrail Devleti, binlerce yıl önce yaşanan olayların yorumlarına dayanarak meşruiyet aramaktadır. Bu tür standartlara göre, bu kitapta tartıştığımız hususların çoğu oldukça yenidir ve günümüz siyaseti için önemi açıktır. Dale Copeland'ın (2000) belirttiği gibi, eğer rasyonalite varsayımı geçerliyse, o zaman yükselen devletler (ya da genellemek gerekirse, herhangi bir sosyal sisteme yeni dâhil olanlar) sisteme dâhil olduklarında etliye sütlüye karışmamalılar, böylece yol yordam öğrenebilir ve ilerledikçe faydalı güç kaynakları yaratabilirler. Yeni gelenlerin böyle davranmadıklarını biliyoruz. Sisteme yeni dâhil olanlar, çıkar maksimizasyonu mantığına göre hareket etmezler, aksine süzeren sistem temelli önceki yönetim düzeninden kalan ve kısmen belleklerinde taşıdıkları norm ve uygulamalardan doğan bir mantığa göre hareket ederler. Her iki tarafın da beklentileri olacaktır. Bu beklentilerin etkileri olacağı kesinlik arz ettiği için bir yorumbilimci, herhangi bir buluşmanın zaten her zaman var olduğunu söyleyecektir. Bu beklentilerin belirli bağlamlarda belirli anıları harekete geçiren birtakım anılardan ve anımsatıcı tekniklerden doğacağını söy-

leyebiliriz. Fenomenologlar, herhangi bir eylemin hem bilinçli hem de bilinçsiz olarak, geçmişte meydana gelen (bellemisel teknikler yoluyla etkinleştirilmiş) olaylara ve bu eylemin bir sonucu olarak gelecekte olabilecek şeylere vesile olduğunu iddia etmektedir (sınırlı olmaya mahkûm sonuçlara yönelik öngörüler). Eğer öyleyse, önceki sistemlerin bellekleri, yeni bir sisteme dâhil olmakla zorunlu olarak ilişkilidir. Daha önceki deneyimler ve mevcut eylemler, anımsatıcı teknikler kategorisiyle birbirine bağlanmaktadır. Hipotetik olarak, yeni sisteme dâhil olmaya yönelik bu tür anıların ehemmiyetinin önceki sistem içindeki ilişkilerin kurumsallaşması ve bu ilişkilerin kimlik sorunları açısından arz ettiği önemle bağlantılı olması beklenebilir. Sisteme yeni dâhil olan nevezuhur için önceki sistemin bıraktığı anıların tesiri, sistemin nasıl işleyeceğine dair bir beklenti ufku oluşturacak ve bu anılar, nevezuhurun yeni üye olarak tanımlanan durumu devam ettiği sürece, uluslararası toplumun dış çemberinde kalabilme olasılığının çok yüksek olacağı şeklindeki eylemlerin habercisi olacaktır. Katılım süreci çok uzun sürebilir; hatta Rumelili (2007), uzun bir sosyalleşme süreci teşkil ettiği için bunu, ‘uygun giriş koşulu’ olarak adlandırmaktadır. Bu aynı zamanda, burada sunduğumuz yeniden kavramsallaştırmanın çağdaş geçerliliği iddiası üzerine kurmak istediğimiz zemini teşkil etmektedir. Sistemin kendinden doğan yeni nitelikleri ve güç kaynaklarıyla birlikte, uluslararası toplumun ‘iç çember/dış çember’ ya da çekirdek katman ve dış katman niteliğini devam ettiren faktör gerçekten de yeni gelenlerin varlığıdır. Bununla birlikte, prensipte, yeni gelenlerin dış çemberden kesinlikle ayrılacağına garanti yoktur. Türkiye’nin Batılı bir ülke yerine Batılılaşan bir ülke olarak tanımlandığına dikkat ediniz, aradaki fark hem Türkiye’nin öz kimliğinden hem de diğer devletlerle olan ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Dönüşüm süreci, yalnızca amaca yönelik bir araç olmaktan çok, önemli bir kimlik özelliği hâline gelmiştir (Wigen 2018). En az 150 yıldır uluslararası toplumun gerekliliklerine uyum sağlamış olmasına rağmen, uluslararası toplumda hâlâ farklı olarak mimlenmiştir.

Devam etmeden önce bir hususa daha değinmek gerekiyor. Mevcut literatürde, dâhil edilmesi gereken uluslararası toplumun bir şekilde muayyen olduğuna dair süregelen bir yaklaşım söz konusudur. Bu, ontolojik zeminde muhalefet edilebilecek

bir husustur – hiçbir sosyal varlık zamanla istikrarlı olamaz; bir bütüne yapılacak herhangi bir ekleme, o bütünü mutlaka değiştirecektir – ancak ister Wight'ın (1977), 1494 dönemine ilişkin (İtalyanca konuşanlar, Fransız işgaline direnmek için bir araya geldiklerinde) çıkışını, ister 1648 yılındaki Vestfalya Barış'ını (de Carvalho, Leira & Hobson 2011) bir kısayol olarak seçelim, günümüzde Türkiye ve Rusya gibi devletlerin zaten kendilerini tanımladıkları bir tarihe sahip oldukları hakikattir. Kendini tanımlama kısmen bozkır geleneğine göre gerçekleşmiştir. Bozkır geleneğiye Avrupa geleneklerinden ayrılmaktaydı. Sonuç olarak, Rusya ve Türkiye, en başından beri gerçek anlamda Avrupa-merkezli uluslararası toplumun kurucu dış unsurlarıydı.

Sonuç

Akademik sosyal bilimlerin en önemli kurucuları – Marx, Weber ve Durkheim – devletin ortaya çıkışına yönelik ortak bir ilgi göstermiştir ancak hepsi, devletin tanımı gereği bölgesel bir olgu olduğunu savunmak noktasında Hegel'i takip etmiştir. Nitekim Batılı on dokuzuncu yüzyıl siyasal düşüncesi, yerleşik düzeni, sosyal karmaşıklığın ortaya çıkması için bir ön koşul olarak kabul etmiştir. Bu yaklaşım, devlet olgusuna ilişkin siyasal düşüncenin bozkırdaki gelişmeleri ihmal edebileceği anlamına geliyordu. Bu görüş tamamen yersiz değildir. Çünkü ilk olarak İbn Haldun'un tespiti ve birinci bölümde bozkır geleneğini izah ettiğimiz çerçevede, bu gelenek gerçekten de belirli birimleri, yani haneleri zaman zaman imparatorluk altında birleştirmeye dayanıyordu. Güçlü liderlerin dışında birliği sağlamaya muktedir az sayıda kuruma sahip olan imparatorluklar, kurucunun ölümünden en fazla iki nesil sonra daima parçalanırdı ve yalnızca yeni bir güçlü adamın yükselişiyle beraber tüm bu süreç tekrarlanırdı. Yeni bir liderin seçilmesi noktasında Altın Soy ve *kurultay* birer toplanma türü olarak ortaya çıkmıştır. Yani sosyal topluma yönelik artan bir yönelim söz konusuydu. Ama yerleşiklik, toplumsal karmaşıklık ve devletin ortaya çıkışını hızlandırdığı için sosyal bilimlerin kurucuları haklıydı.

Bu bölümde yine de söz konusu hususun göz ardı edilmesinin yersiz olduğu noktasındaki iddiamızı sürdürdük. Bilim felsefesi, bir olgunun analizinin, o olgunun mevcut tüm durum-

larının incelenmesinden ibaret olması gerektiğini haklı olarak vurgulamaktadır. Siyasal çalışmalar yalnızca devletin değil, tüm yönetim biçimlerinin incelenmesinden ibarettir; yönetim, kendi kendini yansıtan bir kimliğe veya 'biz-liğe', 'bireyleri ve sahip oldukları kaynakları siyasi amaçlar için seferber etme kapasitesine' ve 'bir dereceye kadar kurumsallaşma ve hiyerarşiye' sahip bir insan grubundan müteşekkildir (Ferguson & Mansbach 1996: 34). Bozkır imparatorlukları binyıllık bir geçmişe sahiptir ve sırf bu nedenden ötürü incelemeye tâbi tutulmalıdır. Aynı zamanda karmaşıklık seviyeleri de düşük olduğundan incelenmelidir çünkü bu durum, bozkır imparatorluklarının siyaset ve yönetimler-arası ilişkilerin bazı temel yönlerini açığa çıkardıkları anlamına gelmektedir. Genel manada göçebelik ve özel manada pastoralizm yok olmak üzere olduğu için tarihsel kayıtlar, yakında bu tür yönetim biçimlerini inceleyebileceğimiz tek yer olacaktır.

Bozkır yönetimlerinin aynı zamanda soybilimsel bir çerçevede, Avrupa yerleşik devlet yapısını oluşturdukları için incelenmesinin gerekliliğini savunduk. Khazanov'a atıfta bulunarak (2001: 4-5) bozkırın; karizma, emperyal unvanlar ve sembolizm gibi uygulamalara dayanan patrimonial bir yönetim biçimiyle birlikte devletin veya halkın tek bir yöneticiye değil, yönetici klanın tüm üyelerine ait olduğu, baba soyuna dayanan aristokrat bir aileye tevdi edilen türde bir egemenlik anlayışı olduğunun altını çizdik. Bu uygulamaların bozkırda nasıl işlediğini detaylandırarak devam ettik. Hint-Avrupalı göç dalgasının MÖ üçüncü binyıldan MS ikinci binyıla değin Avrupa'ya akın ettiği elbette gayet iyi bilinse de Avrupa devlet inşasına ilişkin sosyal bilimlerin literatürü, bozkır geleneğinin siyasi modellerinin en başından itibaren Avrupa devlet inşası için esas teşkil ettiğini nadiren vurgulamaktadır. Kısmen, ikinci bölümde ele alınacak olan bozkır geleneğinin ikinci bir yolla, yani yerleşik devletler üzerinde sürekli ve melezleştirici bir baskı uygulayarak, Avrupa devlet inşasını nasıl oluşturduğuna dair tartışmaya önceden değinerek, madalyonun diğer yüzünü tartışmaya devam ettik. Literatürde 'gölge imparatorluk' veya 'bağımlılık sorunu' olarak bilinen şey buydu, yani bozkır yönetimlerinin varlıkları için yerleşik yönetimlere ne ölçüde bağımlı oldukları hususuydu. Daha küçük bozkır yönetimleri büyük ölçüde bağımsız bir varlık sürdürebilirken, bozkır imparatorluklarının gerçekten yerleşiklere bağımlı olduğu sonu-

cuna vardık. Çünkü yerleşiklerin (ve kervanlarının) yağmalanması, haraca bağlanması ve vergilendirilmesi, imparatorluğun lideri için araçlarını mutlu edecek kadar servet biriktirmesinin ve böylelikle imparatorluğunu sağlam tutmasının tek yoluydu. Yerleşiklerden gelen kaynak akışı olmadan, bozkır yönetimlerinin bir imparatorluk boyutuna ulaşması mümkün olamazdı.

Bölümün son kısmında, bu konuların incelenmesinin günümüz sosyal bilimlerine nasıl ve ne açıdan uygun düşeceği ele alınmıştır. Devlet inşasına ilişkin tarihsel sosyolojik literatüre ek olarak, temel çalışma konusu devletler sistemi olan uluslararası ilişkiler disiplininin nasıl avantajlı bir konumda olduğunu vurguladık. Günümüzdeki devletler sistemi, Avrupa devletler sisteminden doğmuştur ve Avrupa devletler sistemi, en önemli Öteki aktörler olan Osmanlı ve Rus İmparatorluklarıyla birlikte ortaya çıkmıştır (Neumann 1999). Sistem, küresel olma yolundaki dönüşümüne ancak bu yönetimlerin devletler sistemine katılmasıyla başlamıştır. Rusya ve Türkiye'nin egemenlik ve biçimsel eşitliğe dayalı devletler sistemine, süzerenlik ve biçimsel eşitsizliğe dayalı bozkır geleneğinden gelmelerinin, bu ülkelerin bugünkü dış politikasını anlamak açısından önem teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Rusya ve Türkiye günümüze değin, bozkır geleneği dışından gelen devletlere karşı Rusya (yakın çevre doktrini) ve Türkiye'nin (neo-Osmanlılık) üstünlüğünü kabul etmeleri gerektiği varsayımı üzerine dış politikalarını inşa etmiştir. Bu tarihsel yansıma beşinci bölümde ele alınacaktır. Devlet oluşumu ve devletler sisteminin şekillenmesine yönelik çalışmadan elde edilen bu temel bulgular ışığında, bozkır geleneğini daha ayrıntılı bir şekilde takdim edeceğimiz ikinci bölüme başlayabiliriz.

Moğol

700

200

MÖ-MS

400

800

1200

Batı

Bulgar

Hazar

Görsel 2: Bu kitapta ele alınan büyük bozkır imparatorluklarının zaman çizelgesi

İKİNCİ BÖLÜM

BOZKIR GELENEĞİNİN DOĞUŞU

Birinci bölümün amacı, Avrasya bozkırının sosyal bilimler çalışmaları göz ardı edildiğini vurgulayarak, bu yaklaşıma karşı koymak ve çoğu sosyal bilimcinin neredeyse bihaber olduğu, iki buçuk binyıldan fazla yaşamış bir geleneğin var olduğunu ortaya koymaktan ibaretti. Bu, bir rehabilitasyon vazifesidir. Rehabilitasyon, daima rehabilite edilecek olan şeyin tam olarak mukayeseli bir şekilde okunması demektir. Çünkü rehabilitasyon, tanımı gereği hâlihazırda mevcut olanın tamamlayıcısı olarak bir şeyi geri getirme uygulamasıdır. Başka bir deyişle, sosyal bilimlerin çoğu, Avrupa dışı deneyimleri kendi araştırmalarıyla bütünleştirmek yerine antropologlara bırakmaya devam ettiği sürece, Avrupa tarihsel deneyimi dışındaki her şey kalıntı olarak kalmaya devam edecektir.

Bu bölüm, bozkır geleneğinin Avrupa devletleri geleneğine göre olumsuz olarak tanımlandığı Avrupamerkezli tuzaktan kaçınmak için bozkıra arkeolojik ve tarihsel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Derin bozkır yerleşiminin ön koşulu olan at biniciliğinin gelişimi ve yük arabasının icadıyla başlayarak, erken bozkır sakinlerinin sosyal yapısını ve yerleşiklerle olan ilişkilerini tasvir edeceğiz. Ardından, 'bozkır geleneği' dediğimiz mefhumu oluşturan siyasal unsurları ana hatlarıyla belirtmek amacıyla bozkırın başlıca imparatorluklarını ele alacağız. Burada amaç sadece sosyal bilimler için yeni bir çalışma konusu oluşturmak değil, aynı zamanda bozkır devletlerinin daha sonra ortaya çıkan devletlere yönelik tatbik ettiği siyasal unsurları da tespit etmektir. Söz konusu ülkeler günümüzün iki büyük Avrasya devleti olan Türkiye ve Rusya'nın yanı sıra Pakistan, Afganistan ve Orta Asya devletleridir. Bu bölüm, bozkır geleneğinin ortaya çıkması için gereken ön koşulların değerlendirilmesiyle başlayıp, ilk

bozkır imparatorluklarının ortaya çıkmasıyla sona ermektedir. Bu imparatorluklar, MÖ beşinci yüzyılda Batı bozkırlarındaki İskit İmparatorluğu, MÖ üçüncü yüzyılda Doğu bozkırlarındaki Hiung-nu İmparatorluğu ve MS ilk yüzyıllarda batıya göç eden Hiung-nulardan temlik edilen bir müfrezeyle kurulan Hun İmparatorluğu'dur. Çinli yazarların Hu'nun varlığından bahsettiği ve Heredotos'un MÖ 450'lerde İskitler hakkında yazmaya başladığı dönemlerin öncesini değerlendirirken arkeolojik kanıtlara güvenmek zorundayız. Arkeologlar da sosyal bilimcilerin kullandığı sosyal teorilerden yararlanırlar ancak bu teorilerin tatbik edildiği verilerin yapısı, onlara aşına olmayan okuyucuların ileri sürülen argümanları anlayabilmeleri için gün yüzüne çıkarılması gereken birtakım özellikler meydana getirmektedir. Tarihlendirme bulgulara bağlı olduğundan, tüm eski tarihlendirmeler 'bildiğimiz kadarıyla' uyarısını barındırır çünkü yeni bir bulgu her zaman için mevcuttaki en eski bulgudan daha eski olabilir. Bununla birlikte, bulgular maddi olduğu için (mezarlıklar, silahlar, çanak çömlek parçaları, kemikler, tekerlek izleri, direk delikleri vb.) arkeologlar, Kültürü 'belirli bir zaman periyodu boyunca belirli bir bölgede birlikte meydana gelen, yinelenen yapıt türleri dizisi' diye materyalist terimlerle tanımlamaktadır (Anthony: 2007:130).⁵⁷ Ayrıca, arkeoloji materyaller üzerinden toplumsal yapı ve anlama ulaşmak için yaşamları benzer materyallere bağlı olan grupların etnografyalarından sıklıkla faydalanır. Bu, doğası gereği aldatıcı bir uygulamadır. Çünkü örneğin Maasai ve Nuer gibi yirminci yüzyıl pastoralistleri için geçerli olan şeylerin, arkaik pastoralistler için de geçerli olduğuna dair hiçbir garantimiz yoktur.⁵⁸

57 Buluntular yalnızca tek tip olduğunda, mesela geniş bir alanda bulunan belirli bir dekoratif desene sahip çanak çömleğin yanı sıra bu buluntulara benzer olmayan farklı eserler de bulunursa, arkeologlar birbiriyle bağlantılı ancak kültürel olarak benzer olması gerekmeyen bir 'ufuk' var olduğunu öne sürerler. Anthony (2007: 131) ufkı, 'çok geniş bir coğrafi alana aniden yayılan tek bir eser türü veya eser türleri kümesi' olarak tanımlamaktadır.

58 Bunun bir sonucu, dilsel ve benzeri kriterlere göre tanımlanan maddi kültürler ve kültürlerin eşleştirmesinin doğası gereği zor olmasıdır. Diller, belirlenebilecek birtakım kurallara göre değiştiğinden dolayı, Sanskritçe ve Yunanca ya da Fince ve Mari gibi bilinen dillerden, bir zamanlar konuşulan proto-dillere ulaşabiliriz. *Rig Veda* ya da *İlyada* gibi antik tarihin yazıldığı dönemi kapsayan metinleri de kullanabilir ve burada yer alan semboller, ritüelleri ve uygulamaları maddi bulgularla eşleştirebiliriz. Ancak

Tam tersine dördüncü olarak, genellikle zayıf bir argüman olmasına rağmen *argumentatio ex nihilo*⁵⁹ arkeolojide *de rigueur* bir konuma sahiptir. Erken dönem bozkır anlatısı için öne çıkan örneklerden biri göçebe kamplarıyla ilgilidir; nehir vadilerinden haberdarsak ve bu vadilerde yalnızca kış aylarında iskân edildiğini biliyorsak, yılın geri kalanında sakinlerin başka yerlerde olduklarını varsaymak durumundayız ve çağdaş ulaşım araçları göz önüne alındığında, ‘başka bir yer’ sadece açık bozkırlar anlamına gelebilir. Birlikte ele alındığında, gelecekteki olası buluntuların dört faktörü, anlatı kaynaklarının yeri, muhtemel yanlış analogiler ve olası bilinmezlikler, ‘muhtemelen’ ve ‘belki’ kelimelerinin neden arkeolojik metinleri kirlletme eğiliminde olduğunu açıklamaktadır.

Erken Dönemde Bozkır: Proto-Hint-Avrupa Göçebeleri

Bozkır sınırlarındaki pastoral göçebelik MÖ yedinci binyıldan itibaren bilinmektedir (Cunliffe 2015: 47). Hayvancılığın temeli olan inek ve keçileri besleyen tarımın (Akdeniz’in en doğusundan Güney Anadolu boyunca Basra Körfezi’ne kadar uzanan) Zagros Dağları çevresinde başladığı düşünülürse, okyanusun hafifletici etkileri nedeniyle Batı bozkırındaki iklimin Doğu bozkırından daha az sert olduğu göz önüne alındığında, bin yılın başlarında buluşların batıda gerçekleşip doğuya yayılmış

şurası kesin ki ne zaman bir arkeolog çıkıp da sosyal bilimsel düşünceye hitap eden geniş bir sentez ortaya koysa, diğer arkeologlar kanıtlarının bir kısmını ve hatta tüm anlatıyı sorgulayacaklardır. Binyılın erken dönemleri konusunda, Renfrew’de (1987) inşa edilen ve oldukça farklı olan senteze karşı bir cevap niteliği taşıyan Anthony’nin (2007) çalışmasına bel bağlamış durumdayız. Anthony’nin anlatısı büyük ölçüde hocası Marija Gimbutas’ın Kurgan hipotezine dayanmaktadır. En önemlisi, Anthony grup kimliğini sınır temaslarının yaratıcısı olarak görmek yerine, sınır temaslarını grup kimliğinin yaratıcısı olarak görüp, örneğin ‘uzun zamandır yerleşmiş, bozulmamış kabile dillerinin kabile maddi kültüründen daha çeşitli olma eğiliminde olduğunu’ savunmuş ancak ‘güçlü bir maddi-kültürel sınırın yüzlerce, hatta binlerce yıl sürdüğü yerde, dilin onunla bağıntılı olma eğiliminde olduğunu’ varsaymıştır (Anthony 2007: 80, 17; ayrıca bkz. Altıncı bölüm). MÖ ikinci binyıldan öncesi için Ural Dağları böyle bir sınırın örneği olabilir.

59 Yazarlar meşhur ‘creatio ex nihilo’ ibaresine ithafen hiç yoktan argüman yaratmak anlamında bir kullanım oluşturmuşlar. (ç.n.)

olması şaşırtıcı değildir. Altıncı binyılın sonunda, kış aylarında bozkırda dışarı çıkamayacak kadar soğuk olduğu zamanlarda sonradan Pontus bozkırı olarak tanımlanacak olan bölgenin güney sınırında ikamet eden ve yaz aylarında sürülerini bozkır içlerinde otlatan, kökenleri belirsiz yaylacı pastoralistlere rastlıyoruz. Bu pastoralistler, Proto-Hint-Avrupa (PHA) dili konuşan gruplardı (Mallory ve Adams 2006). Pastoralist yapıları, Proto-Hint-Avrupa kimlikleri, sosyal ve siyasal örgütlenmeleri açısından önem teşkil etmektedir.

Göçebe-Yerleşik Münasebetleri: Bir Girizgâh

MÖ 4000 civarında, bu PHA göçbeleriyle yerleşikler arasında vuku bulan ve muhtemelen bir çatışma olan münasebeti tespit edebiliriz. Söz konusu Hint-Avrupalı olmayan yerleşikler, 'Avrupa'ya' giren ilk göçebe pastoralistlerin torunlarıydı; Balkanlar'a yerleştiler ve MÖ 7000 civarında Avrupa'nın ilk tam teşekküllü tarımcıları oldular.⁶⁰ Bu torunlar, üç binyıl boyunca yerel avcı-toplayıcılarla evlenerek olağanüstü düzeyde altın ve bakır imal edebilmeleri sayesinde dönem itibarıyla gezegendeki teknik açıdan en gelişmiş yeri kurmuşlardı. Marija Gimbutas (ör. 1977) bu arkeolojik kültüre 'Eski Avrupa' adını vermiştir.⁶¹

60 Fındık ve diğer yerli bitkilerle uğraşmak o zamana kadar çoktan var olan bir meşgaleydi.

61 Gimbutas ayrıca 'Eski Avrupa'nın anaerkil şefliklerde örgütlendiğini öne sürmüştür. Bu iddia bize pek olası gelmiyor. Ana soyuna dayanan önermenin dayandığı tekgösterge kadın doğurganlık heykellerinin bulunmasıdır. Kadın heykelciklerinin neden anaerkil bir soyu ifade etmesi gerektiğini anlayamıyoruz. Antik Yunan'dan günümüze, Avrupa tarihi çıplak kadın heykelleriyle doludur ve hiç kimse bu gerçeğin anaerkilliği ifade ettiğini öne sürmeye kalkışmamıştır. Bunun yanı sıra, kadın doğurganlık heykelleri üreten ancak baba soyu temelli örgütlenmiş olan belli yönetimler de mevcuttur. 'Eski Avrupa' kazılarında bulunan zengin kadın heykelciklerinin anaerkil bir soyu işaret etmesi için hiçbir neden olmadığını göstermek niyetiyle bu hususları vurguluyoruz. Kısıtlı malumatımız, Anadolu'daki yaygın olmayan tarımın (dünyada bir ilk) aşırı nüfusa yol açtığını, fazla nüfusun sığırlarıyla birlikte batıya itildiğini ve ardından 'Avrupa'ya ulaştığını göstermektedir (Cunliffe 2008: 88 112). Ayrıca daha önce belirtildiği gibi, bilinen tüm tarihsel ve çağdaş pastoralistler baba soyu temelinde örgütlenmiştir. Bu nedenle, Avrupa'ya ulaşan ilk pastoralistlerin ataerkil olmayacağına düşünmek için özel bir sebebin olması gerekir. Bize göre böyle bir sebep mevcut değildir, dolayısıyla Gimbutas'ın (1982: 8) neden 'Eski Avrupa toplumunun baba soylu ya da ataerkil olduğuna dair kesinlikle

Eski Avrupa'da kritik kaynaklar boldu ve bu gerçek, silah buluntularının görece kıt olmasıyla beraber ele alındığında bazı arkeologlar, münasebetleri oldukça simetrik olan bir dizi yönetimin mevcut olduğunu savunmuştur (Chapman 1989). Başka bir deyişle, bu yönetimler akran grubu topluluklarından ibarettir (Renfrew 1986; Renfrew & Cherry 1986). Teknik olarak dünya lideri olsun ya da olmasın, Eski Avrupa'nın Balkanlar'daki *tepe-leri* – nesiller boyunca katman katman malzeme eklenerek, çevresine göre yüksekte kalan köyler ve hatta kasabalar – MÖ 4000 civarında ortadan kaybolmuştur. Terk edilmiş alanların sayısının yanı sıra el sanatları, ev ritüelleri, dekoratif gelenekler, vücut aksesuarları, konut stilleri, yaşam düzenlemeleri ve ekonomide uzun süredir devam eden birçok geleneğin hızla yok olması, kademeli bir evrimden ziyade, Eski Avrupa'nın ani ve muhtemelen şiddetli bir son yaşadığını işaret etmektedir (Anthony 2007: 228). Yerleşikler ise tamamen ortadan kaybolmamıştır çünkü daha kuzeyde benzer yerlerin varlığı söz konusudur. Bunun iki farklı olayla çakıştığı da malumumuzdur. Biri, Balkanlar'daki toprak ve otlakların verimliliğini etkileyen ve Hint-Avrupalı çobanları bozkırın ucunda daha güneye itecek kadar güçlü bir sıcaklık düşüşüydü (Piora Salinumu olarak adlandırılır) (Anthony 2007: 227, 254). Diğeriyse Avrupa'daki yerleşik popülasyonlar arasında yeni bir DNA soyunun ilk belirtileriydi.

Dolayısıyla, iklimsel değişimlerin mevcut durumda PHA grupları olarak tanımladığımız yapıları Pontus bozkırının ucundan Balkanlar'a ittiğini ve bu grupların bölgedeki yerleşiklerle çatışarak, kimini öldürüp, kimini asimile edip kimini de daha kuzeye sürmüş olduklarını iddia etmek mümkündür. Eğer öyleyse, Hint-Avrupalıların 'Avrupa'ya ilk defa ulaşması, bu kitabın ikinci konusu olan bozkır göçbelerinin mevcut durumda Avrupa olarak tanımladığımız coğrafyadaki siyasal örgütlenmeyi nasıl şekillendirdiği çerçevesinde bilinen ilk örneği teşkil etmektedir (ilk

hiçbir belirti olmadığı' şeklindeki ısrarını anlayamıyoruz. Her hâlükârda, MÖ 4000'de göçbelerin soyundan gelen yerleşikler ile yeni bir göçebe dalgası arasındaki çatışma, her ikisi de baba soylu düzene sahip olan bir PHA dilli ve bir PHA dilli olmayan iki yönetim arasındaki bir uyumsuzluktan ibaretti. Avrupa'daki ilk tarımcıların aslında PHA dili konuşan gruplar olduğunu iddia eden ayrı görüş, Renfrew'ün (1987) uzun çalışmasında ortaya konmuştur. Ayrıca bkz. Renfrew (1990) ve Gray & Atkinson (2003).

konusu ise bozkır geleneğinin ortaya çıkışıdır). Hint-Avrupalı çobanları işlenmiş araziye çeken faktörler, en başından beri otlaklar ve belirli mallara olan erişimdir.⁶² Daha sonra değerlendireceğimiz kültürel nedenler sebebiyle savaşçı kahramanlar için 'ebedî şöhrat' biçimindeki zafer vaatlerinin, kazanç vaatleriyle birlikte dillendirilmesi de ayrıca önemlidir (bkz. Hobbes 1991).

Buluşmanın nasıl gerçekleştiği üzerinde durmaya devam edebiliriz. Göçebeler muhtemelen atlıydılar ancak ordular hâlinde örgütlü değildiler; toplumsal örgütlenmesi bu çizgide ilerleyen halkların güç kullanımı hakkında bildiklerimiz, vur-kaç taktiklerine ve 'askerî disiplinin aksine bireysel başarıya vurgu yapıldığını göstermektedir (Carman & Harding 1999). Bu durum, büyük ölçekli bir şekilde öldürme olasılığını ortadan kaldırır. Koşullar kuşatma savaşını ekarte etmektedir, dolayısıyla bir tepeyi terk etmenin nedenleri yanmış ekinler ve saldırı korkusu olurdu.⁶³ Yerleşiklerin göçebe akınları, muhtemelen söz konusu yerleşime at sırtında ulaşarak, yayan bir şekilde saldırarak ve ardından yine at sırtında geri çekilerek gerçekleştirilmiştir (Anthony 2007: 239). Görünüşe göre bozkır insanları ve yerleşikler arasındaki münasebetler, farklı göçebe gruplarının farklı stratejilerle muhtelif yerleşikleri hedef alan baskınları ve ticaret arasında gidip geliyordu.

Burada bahsettiğimiz husus, belki de son altı binyılda tarih öncesi ve tarihsel Avrupa'da toplumsal örgütlenme açısından en keskin değişimdir. Çünkü sonraki 3.000 yıl boyunca (Proto) Hint-Avrupalılar, en kuzey ucu ve Pireneler haricinde Avrupa'nın tamamına, tartışmalı bir şekilde toplumsal yapıya hâlâ dayanak teşkil eden belirli bir tür sığır odaklı, baba soyuna dayanan ve hiyerarşik bir toplumsal örgütlenme yaymıştır. Bu kitabın geri

62 Bu kapsamda özellikle bakır önemli bir kaynak teşkil etmektedir (Anthony 2007: 255). Nitekim sonradan bozkır göçebeleri bakır alet üretiminde kendi kapasitelerini geliştirmişlerdir. Bu husus, Barfield'in (1989) bu bölümde daha sonra ele alacağımız 'gölge imparatorluk' tezine yönelik bir karşı-argüman oluşturduğu için önem teşkil etmektedir.

63 Hint-Avrupa göçbeleri, 'uzak bir mesafe seçebilir... [ve] bir düzine biniciden oluşan gruplar, elli ilâ yetmiş beş baş sığır veya atı oldukça hızlı bir şekilde yüzlerce kilometre boyunca hareket ettirebilirdi. Hırsızlık baskınları ölümlere ve ardından daha ciddi öldürme olaylarına ve intikam baskınlarına yol açabilirdi. Hırsızlıktan intikam baskınlarına uzanan bir savaş döngüsü, muhtemelen Tuna vadisindeki kasabaların çöküşüne katkıda bulunmuştur' (Anthony 2007: 239).

kalanında temel konu, yerleşiklerin yağmacı ve haraççı göçebelere karşı ellerinden gelenin en iyisini yapmak için nasıl çabaladıklarını incelemek olacaktır. Dolayısıyla bu yerleşiklerin, göçebe pastoralistler ile yerleşikler arasında yaklaşık 6.000 yıl önce vuku bulan bir dizi buluşmanın ürünleri olduğunu hatırlamak gerekir.

Pastoralizm, sığır hırsızlığının nasıl önleneceği konusunda önemli bir kolektif eylem sorunu barındırmaktadır. Bu konunun işlevselci bir yorumuna göre, sığırların çalınması riskinin temel ve sürekli bir tehdit teşkil ettiği durumlarda, bekçilik görevi için nesiller boyu erkek gruplara ihtiyaç vardır ve bur tür gruplar baba soyuna dayanan toplumlarda ana soyuna dayanan (*matrilineal*) toplumlardan daha güçlüdür. Bu nedenle, bilinen tüm pastoral toplumların ataerkil olmasının sağlam bir nedeni mevcuttur. Ve dolayısıyla hayvanlar, kardeşler ve güç üçlüsünün Hint-Avrupa ritüellerinin merkezinde yer almasına şaşırılmamak gerekir (Anthony 2007: 138). Ayrıca, 'kardeşler' sadece biyolojik kardeşleri değil, aynı zamanda hayali kardeşleri de ifade edebilir. Biyolojik kardeşler yeterli olmadığında, sosyal bağlar hayali kardeşler oluşturabilir.

Savunma stratejileri genellikle saldırı stratejileri görevi de gördüğünden, genç erkeklerin savunma için toplanmasının ikinci bir yönü daha vardır. Baskınlar erken dönem Hint-Avrupa kabul törenleri için önemli olmuştur ki bu da baskınlara karşı oluşturulan grupların da baskın düzenleyebileceğini göstermektedir. Kazanç beklentilerinin yanı sıra zafer umutlarıyla da bu yönde kışkırtılmışlardı.

Zira en eski mitler ve şiirsel geleneklere bakılırsa, erken dönem Hint-Avrupa savaşının esas olarak şöhret kazanmak için yapıldığı görülmektedir. Ebedî şöhret, Yunan öncesi ve Hint-İran öncesi dönem arasında kullanılan bir şiirsel ifadedir (Anthony 2007: 237; bkz. Watkins 1982: 104).

Eğer pastoralizm, yerleşik grupların çatışmalarını içinde barındırıyorsa ve bu baskın temelli yapı aynı zamanda yerleşiklerin akınına da elverişliyse, toplumsal örgütlenmenin bir diğer önemli yönü olan hiyerarşiye de uygundur. Hiyerarşi, gıda maddelerinin tüm güvenli dayanaklarını kollamaktadır çünkü güvenli bir gıda maddesi kaynağı olmadan, üzerinde iş bölümünün kurulacağı sağlam bir temel de olamaz. Avcı-toplayıcılar arasında servet biriktirme imkânı zayıftır ancak pastoralizme

geçişle birlikte sığırlar temel bir servet kaynağı hâline gelmiştir. Ama sığırlara sahip olmak noktasında muhtemelen eşitlik söz konusu değildi.⁶⁴ Kimi zaman zor durumdaki pastoralistler başka birinden sığır ödünç almak zorunda kalırdı. Bu tür iyilikler karşılıksız yapılmazdı. Dolayısıyla bilinen tüm pastoralistler, önde gelen bazı insanların (hâmiler) geri kalanlara (tâbiler) lüt-fedip yardım ettiği bir sistem geliştirmiştir. Tâbiler, hâmlerine hizmet vererek geri ödeme yapmak zorunda kalırdı. Krediler, bir yemin (*hóitos-)⁶⁵ aracılığıyla sözlü sözleşmeler olarak kurumsallaştırılmıştı. Bu kelimenin daha sonra 'dinî ritüellerde zayıflar (insanlar) ve güçlüler (tanrılar) arasındaki yükümlülükleri belirtmek için ortaya çıktığını' belirtmek gerekir (Anthony 2007: 191); bu sabitleyici bir sosyal kurumdur. Toplumsal bir gelenek olarak yemin, hediye alışverişinde olduğu gibi sadece klan içi değil, aynı zamanda hâmler arasında da kullanılmış ve tüm grupları bir hâmi-tâbi ilişkisine yerleştirebilmiştir.

Hint-Avrupalılar arasında bu tür asimetrik hediye ekonomisinin varlığı, sadakat yemininin toplumsal örgütlenmenin anahtarı olduğunu ve 'vermek'-'almak' fiillerinin farklı kardeş dillerde nasıl aynı kökten geldiğini gösteren lengüistik delillerle destelenmektedir (Benveniste 1973). Bu gerçek, yalnızca hâmler ve tâbiler arasında değil, aynı zamanda hâmlerin kendi arasında da biçimselleşmiş bir hediye alışverişinin varlığını güçlü bir şekilde göstermektedir. Biçimselleşmiş hediye verme, kalıcı sosyal bağlar oluşturmanın bir yoludur çünkü hediye, karşılık vermek için daha baskın bir sorumluluk yaratmaktadır (Mauss 2002). Bu nedenle saygılı davranış, karşı hediyeyi ve karşı hediye de yeni buluşmaları gerektirmektedir. Bu geleneği *Rigveda* ve *İlyada* gibi hayatta kalan ilk Hint-Avrupa yazılı metinlerinden biliyoruz. PHA kökenli dil bilimsel ve arkeolojik kanıtlardan faydalanarak daha evvelki varlığının izini sürebiliyoruz.

64 Bu konu daha da karmaşıktır. Çünkü tarımın gelmesiyle eşitsizlik artmış ve ardından tarımı geride bırakan pastoralistler arasında bir miktar azalmıştır; bkz. Flannery ve Marcus (2012).

65 Proto-Hint-Avrupa dili sözlü bir lisandı, dolayısıyla onun hakkında doğrudan bir bilginiz yok. Bununla birlikte, diller kendi kurallarına göre evrildiği için dil bilimciler, kulağa nasıl geldiğini kardeş dilleri karşılaştırarak çıkarabilir. Bu şekilde oluşturulan kelimeler geleneksel olarak bir yıldız (*) ile işaretlenmektedir.

PHA dilinin, Sanskritçe, Farsça ve şu anda Avrupa'da konuşulan neredeyse tüm dilleri oluşturan dil olduğu varsayılmaktadır (avcı-toplayıcılardan gelen Fino-Ugor dilleri ve Avrupa'nın ilk tarımcılarından veya avcı-toplayıcılardan gelmiş olan Baskça istisnadır).⁶⁶ Görünüşe göre kendilerini, kişinin kendi grubunun üyesi anlamına gelen **herós*, Aryanlar olarak tasavvur etmişlerdi (Mallory & Adams 2006: 213).⁶⁷ 'Klan liderleri veya şefleri (**weik-potis*) tarafından yönetilen klanlar (**weik-*) hâlinde örgütlenmiş bir veya daha fazla aileyi (**génhes-*) barındıran hanelerde (**domh*) yaşıyorlardı. Şehir diye bir kelimeleri yoktu. Haneler erkek merkezliydi... [Geleneksel olarak] kabile çiftçileri ve hayvan yetiştiricisiydiler' (Anthony 2007: 92, 191).⁶⁸

Sosyal ölçek genişledikçe hâmler, destekçilerinin şahsi sadakati karşılığında dar zamanlarında onlara ödünç hayvan veriyordu. En azından dördüncü binyılın sonlarından itibaren, çocuk cenaze törenlerinde görüldüğü üzere hâminin konumu kalıtsaldı. Siyasi yapı için bu çok önemli bir süreçtir çünkü destekçiler kişisel bir muhafız veya maiyet hâlinde birleşmiş ve di Cosmo'nun (2002) başarılı bir şekilde ileri sürdüğü gibi, MÖ ilk binyılda bozkır imparatorluklarını oluşturan ordulara bile dönüşmüşlerdir. Hâmlerin destekçiler biriktirerek ve onları koruyarak sahneye çıktığı bu süreç, bozkır imparatorluklarının kurulmasında daha büyük ölçekte tekrarlanmaktadır. Bu model, tarihî zamanlarda örneğin Gotlar ve Vikingler arasında silahlı grupların (*gens*) oluşturulmasında da kullanıldığı için bilindik bir modeldir (Heather 2007).

Tâbi edinmenin yanı sıra, PHAlı ataerkil hâmler, ritüel uygulamalardaki kilit rolleri nedeniyle konumlarını korumuştur:

Halk, hâmler, tanrılar ve insan tâbiler arasındaki karşılıklı hediye ve lütuf alışverişinde iyi hazırlanmış övgü dizeleri eşliğinde sürülerinin

66 Bu, bugün Hint-Avrupa dillerini konuşanların mutlaka bu insanların soyundan geldiği anlamına gelmemektedir; Hint-Avrupa dillerinin Avrupa'ya yayılmasını sağlayan şey, zaten var olan insan gruplarının en üstüne kendilerini yerleştirme yetenekleriydi. Dil nesli ve insan nesli iki farklı olgudur.

67 Bu kelime ile İngilizce 'kahraman' kelimesi arasında etimolojik bir bağlantı yoktur.

68 Anthony'nin **weik-potis* (veya **wikpots*) kelimesine karşılık 'şef' ibaresini da oldukça yanıltıcıdır. Burada söz konusu birimler çok küçüktür ve **weik-potis*'in gücü bu birimlerin şeflik olarak adlandırılması için çok sınırlıdır.

bir kısmını kurban ederek sunardı ve karşılığında tanrılar, hastalık ve talihsizliklerden korunma, güç ve refah nimetleri bahşederdi (Anthony 2007: 99).

Bu noktaya kadar özetlemek gerekirse, bozkırda, daha iyi otlaklar için süregelen mücadeleler ve sığır hırsızlıkları nedeniyle belli grupların güçlenmesi ve zayıflaması, yönetimler arasında ant içmeyle resmiyet kazandırılabilir bir hiyerarşi oluşturmuştur. Önde gelen hâmler tâbileri için ziyafetler verirdi, bazıları kendi tâbilerini de getirirdi. Yönetimler, dinî olarak onaylanmış ant içme, hediye alışverişi, saygı kuralları (ebedî şöhret arayışı) ve ritüel fedakârlık uygulamalarını paylaştıklarından ötürü birbirlerini tanımışlardı. Patronaj aynı zamanda yerleşik tâbileri de kapsayabilirdi. Yerleşikler akınların yanı sıra ticaretin de bariz öznesiydiler.

Yıl Boyu Pastoralizm Sahası Olarak Bozkır

Yaklaşık 7.000 yıl önce Balkanlar'da pastoralistler ve yerleşiklerin buluşması, bozkır ve yerleşikler arasında tam teşekküllü bir buluşma değildi çünkü pastoralistler sadece bozkırın uçlarında yaşıyorlardı. Ancak MÖ dördüncü binyılın ikinci yarısından itibaren bozkır halklarının varlığından bahsetmek mümkündür. MÖ 3400 ve 3000 dönemi, yalnızca bozkırın çevresinde değil, içlerinde de yıl boyunca kalmayı mümkün kılarak Pontus'ta ve Avrasya bozkırının geri kalanında pastoralizmi pekiştiren teknik bir yeniliğe şahit olmuştur. Bu yenilik, günümüzde Avrupa ve Orta Doğu olarak tanımlanan coğrafyalarda ortaya çıkan vagondur. Vagonun icadı bozkırda, arkeologların 'Yamnaya [bozkır] ufkı' dediği şeyle ilişkilendirilmektedir. Vagon sayesinde 'barınak, su ve yiyecek gibi toplu hâlde taşınamayan şeyler taşınabilir hâle gelmişti.' (Anthony 2007: 73).⁶⁹ Bu, daha önce ulaşım kapasitesinin yetersizliği nedeniyle imkânı olmayan insanların zamanla bozkırda kalabileceği anlamına geliyordu. Yük arabaları, bu insanların evcilleştirdiği ve nihayetinde binmeyi öğrendiği yük hayvanları tarafından çekiliyordu, bu da büyük ölçekli hayvan

69 Omeljan Pritsak'a (1988: 762) göre üç binyıl sonra ortaya çıkan göçebe Göktürk Kağanlığı, varlıklarını 'sekiz ayaklı mallar' -öküzler tarafından taşınabilen mülk- yerine 'dört ayaklı hayvanlar' temelinde sınıflandırmışlardır.

otlatmanın bir başka ön koşulunu teşkil ediyordu.⁷⁰ Göçebelerin ilerleyen dönemde baskın amacıyla atlı süvarileri sıklıkla kullanmasına rağmen savunma tekniği, en azından birinci binyılın ortasına kadar yük arabalarından bir bariyer çemberi oluşturmak suretiyle, kadınlar, çocuklar ve değerli eşyaların bu çemberin içinde ve savaşçılarınsa dışında yer aldığı bir düzende icra ediliyordu (örnekler için bkz. Maenchen-Helfen 1973: 215; Wolfram 1988: 99). Bozkırda olmak güvenli otlaklara ulaşım anlamına geliyordu (çünkü sıcaklıklar binyılın başından beri yüksekti), güvenli otlaklar, sığır ve koyun sürülerinin genişletilebileceği anlamına geliyordu; farklı aileler için farklı genişleme oranları hayvancılık ekonomisiyle birlikte gelen sosyal eşitsizlikte bir artışı işaret ediyordu ve belirgin toplumsal eşitsizlik, büyük ölçekli siyasal örgütlenmenin ön koşullarının mevcut olduğunun belirtisiydi.

Yerleşiklerle sınır komşusu olan göçebe yönetimler genellikle uç bölgelere yayılmışlardı. Çünkü bu şekilde toprağa erişimi olan göçebeler çoğunlukla geçici kimi zamansa kalıcı tarım yapıyordu; hâmler çoğunlukla yerleşik tâbilere sahip olmaya çalışıyordu ve bunlar, hâmler için sahip oldukları sürü hayvanlarının sayısındaki dalgalanmalara karşı sigorta sağlıyordu (Barth 1961). Kimlik, pratiğe doğrudan uyum sağlamadığı için yaşam tarzlarındaki bu tür bulanıklıklar, göçebeler ve yerleşikler arasındaki kimlik ayrımını zayıflatılabilir veya güçlendirebilir (Barth 1969). MÖ üçüncü binyılın başlarında, her zamankinden daha fazla bütünleşmiş olan bozkır ağlarının bir sonucu olarak, pastoralistler ve yerleşikler arasındaki kimlik farkı görünüşe göre derinleşmiştir:

Açık ve vahşi topraklar, bir bireye ait otlaklar hâlini aldı. Kısa süre sonra bu gezici çoban klanları, daha büyük otlakların ve mobil bir ana üsün daha büyük sürüleri bulundurmaları için olanak sağladığını fark etti. Sınırlar, otlaklar ve mevsimsel hareketler üzerine devam eden anlaşmazlıkların ortasında, kabul edilebilir davranışları tanımlamak için yeni kurallara ihtiyaç duyuldu, insanlar yerel göçmen davranışlarını

70 'Yaya bir kişi, iyi bir çoban köpeğiyle iki yüz kadar koyunu güdebilir. Aynı kişi, at sırtında aynı köpekle birlikte yaklaşık beş yüz koyun güdebilir' (Anthony 2007: 222). Ata binmenin ortaya çıkışı konusunda hararetli bir tartışma mevcuttur. Biz, dördüncü binyılı başlangıç olarak kabul eden Anthony'yi izliyoruz; farklı görüşler için bkz. Rassamakin (1999) ve Mills & McDonnell (2005).

yönetmeye başladı. Bu anlaşmalara katılmayan veya yeni kuralları tanımayanlar, özgün bir Yamnaya [yani bozkır] kimliğini tetikleyerek, kültürel anlamda Öteki hâline geldiler (Anthony 2007: 300).

Bozkır, 'MÖ 1900 ve 1800 yılları arasında Srubnaya ve Andronovo'nun [iki arkeolojik kültür] ortaya çıkışıyla [ve] tarihte ilk kez Çin'in uçlarından Avrupa sınırlarına kadar uzanan büyük ölçüde benzer kültürler dizisine' ev sahipliği yapmıştır. 'Andronovo ufkunun yayılması, Urallar'ın doğusundaki otlaklarda hemen hemen her yerde sığır ve koyun yetiştiriciliğine dayalı bir ekonominin olgunlaşmasını ve yoğunlaşmasını temsil ediyordu. 50 ilâ 250 nüfuslu ve büyük evlerde yaşanan kalıcı yerleşim birimleri ortaya çıktı. Kuyulardan kış boyunca su temin edildi' (Anthony 2007: 435, 449). Bu durum hem ticareti kolaylaştıran hem de siyasal bozkır geleneğinin ortaya çıkması için bir ön koşul olan toplumsal bozkır geleneğinin Avrasya genelinde doğuşunu işaret etmektedir. MÖ ikinci binyıldan itibaren Avrasya bozkırını *tek bir* siyasal alan olarak görmeliyiz. Avrupa tarihinin son 200 yılı boyunca (ve tesadüfen Orta Asya tarihinin son çeyrek yüzyılında da) çok önemli olan etnik köken ve konuşulan dil meselesi, siyasal bozkır geleneği için hayati bir öneme sahip değildi. Bu gelenek her şeyden önce Hint-Avrupalılar tarafından ant içmek, hâmi-tâbi ilişkileri ve hediye vermek gibi herhangi bir dilsel platforma bağlı *olmayan* ancak bozkır boyunca genel kullanıma uygun uygulamalar sayesinde oluşturulmuştur.⁷¹ MÖ 2000 yılı itibarıyla sosyal bozkır geleneği çok dilli ve çok etnikliydi. Yönetimlerin ve hâmi ağlarının boyutu hakkında fazla bilgiye sahip değiliz ancak önemli mezarlardaki hayvan kalıntılarına bakılırsa, yaklaşık 3.000 kişilik matem tutan bir grubun karnını doyurmuş olabileceği mümkündür (Cunliffe 2015: 135).

Bozkırın iskân edilmiş ve kültürel olarak özgün bir alan olarak gelişmesiyle beraber, muhtelif hâmilerle bunların otlaklar ve şöhet uğruna kurdukları ittifaklar arasındaki güç mücadeleleri yoğunlaşmıştır. MÖ 4000 civarında Balkanlar'da olduğu gibi pastoralistler, ortaya çıktıkları dönemin başından beri baskın yapmak,

71 Kurban törenleri (özellikle at kurbanı) ve rekabet (özellikle savaş arabası koşucuları arasında) da benzer bir durum söz konusuydu ancak bunlar geniş çapta benimsenmiş ve bu nedenle bozkır geleneğinin bütününe değil, yalnızca belirli parçaları için tanımlayıcı olmuştur.

ticarete bulunmak ve hatta yerleşmek için önemli nedenlere sahiptiler. Bozkır otlakları için yoğunlaşan rekabet, bu kapsamda yeni bir neden hatta tam anlamıyla bir itici etken teşkil eden bozkırdan bitişik tarım arazilerine itilme süreci veya olasılığını tetiklemiştir. Bilinen bütün vakalarda Hint-Avrupalılar itilmeleri durumunda derhâl veya belli bir süre sonra kendilerini, hâlihazırda kurulmuş olan yönetimlerin üzerine yerleştirmekte başarılı olmuştur (muhtemelen Anadolu'daki Hatti ve daha güneydeki Mitanni gibi krallıklarda ve Avrupa'da elitlerin devraldığı yeni kurulan şefliklerde paralı asker olarak hizmet ettikten sonra). Anthony (2007: 341-43) bu noktada beş temel faktöre değinmektedir. Bunlardan ikisi maddidir: Atların mülkiyeti ve bunun imkân tanıdığı operasyon sahası. Daha önceden bahsedilmiş olan diğer üçü ise toplumsaldır: Hâmi-tâbi ilişkilerini inşa eden ant içme ve misafir/ev sahibi ilişkileri geleneği; tâbilere sadakatlerini hatırlatan ve hâmlerine olan sembolik borçlarını yineleyerek söz konusu ilişkileri koruyan ve pekiştiren hâmi ziyafeti geleneği.

Teknolojik yenilikler aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi de arttırmıştır. MÖ 2.000'lerde 'yoğunlaşan savaşın, hafif savaş arabasının icadı başta olmak üzere taktiksel yenilikleri tetiklemesiyle' birlikte eylem kapasitesi de artırılmıştır. Kuzey bozkırlarındaki gruplar arasında gittikçe tırmanan çatışma ve rekabet, mevcut durumda istihkâm edilmiş yerleşim yerlerinin görüş açısında düzenlenen cenaze törenleri ve ziyafetleri de beraberinde getirmiştir (Anthony 2007: 391). Bu, bozkır ve güneydeki yerleşikler arasındaki münasebetler açısından önemliydi çünkü atın ve arabanın sağladığı askerî hüner, Hint-Avrupa gruplarına Hatti ve Mitanni gibi yerleşik yönetimleri ele geçirme imkânı sağlamıştı.⁷² Komşu halklarla çatışmış olmalarına rağmen, Hint-Avrupa gruplarının Avrasya'nın herhangi bir yerine işgal amaçlı doğrudan saldırı düzenlediklerine dair bir kanıt yoktur.

Bu Hint-Avrupalı göçmenler günümüzde Orta Doğu olarak bilinen coğrafyaya vardıklarında, bölgede yaşayan diğer kültür-

72 Hititler, muhtemelen Hatti'ye bozkır paralı askerleri olarak gelmiş ve daha sonra üstün güçlerini, Hint Avrupalı olmayan önceki hükümdarlardan devleti devralmak için kullanmışlardır (farklı bir bakış açısı için bkz. Renfrew 1987). Eğer öyleyse, bu durum, son binyılda oldukça önem kazanan bir eğilim olarak Memlûklar gibi grupların iktidarı gasp etmesi yaklaşımının ilk örneğidir (bkz. Üçüncü bölüm).

lerin bihaber oldukları ve Hint-Avrupalılara savaşta belirgin bir avantaj sağlayan savaş arabasından güç almışlardır. Savaş arabaları, 'başarılı bir şekilde kullanılması için dört ayrılmaz unsuru gerektiren sofistike makinelerdir: Savaş arabasının kendisi, iyi eğitilmiş evcil atlar, sürücüler ve okçular' (Beckwith 2009: 51). Kaynak gerektiren ve deneyimsizler için kopyalaması oldukça zor bir araçtır.

Savaş arabası o kadar hafiftir ki boş bir arabayı tek elle kaldırmak mümkündür ve tekerlekleri o kadar hassastır ki araba uzun süre ayakta bırakılamaz. Kullanılmadığında kasnakların deformasyonunu önlemek için yükseltilmiş bir dingil dayanağına yerleştirilmelidir veya tekerleklerin gövdeden çıkarılması ve ayrı olarak muhafaza edilmesi gerekir. Ağır veya hacimli bir şeyi taşımak için kullanılamazlar. En fazla iki kişi taşıyabilir ki bunu da zar zor taşır; her halükârda bu iki kişiden biri sürücü olmalıdır ve tarihteki tüm vakalarda diğer kişide bir okçu olmuştur. Bu nedenle savaş arabalarının savaş, avcılık ve nihayetinde geçit törenleri haricinde pratik bir kullanımı yoktu. Araba, hızlı gitmek ve içindekilerin oldukça hızlı bir şekilde savaşa müdahil olması için tasarlanmıştı; bu nedenle arabayı yüksek hızda çekebilecek tek evcil hayvan olan atlarla kullanılması amaçlanmıştır. Süvari henüz icat edilmediğinden, bir düşman için kimsenin tahmin edemeyeceği kadar hızlı hareket eden ve yanından geçerken sürekli ölümcül ok yağmuru yağdıran savaşçılarla yüzleşmekten daha korkutucu bir şey yoktu. Bu durum, savaş arabasını dönemin süper silahı hâline getirmiştir (Beckwith 2009: 53).

Bozkırdan Hint-Avrupalıların gelişine dek savaş arabasından bihaber olan Orta Doğu'nun Hint-Avrupalı olmayan halkları, evcilleştirilmiş atlardan da bihaber durumdaydılar (Filistin gibi bölgelerde var olan atlar, yüzyıllar önce nesli tükenene kadar avlanmıştı):

Ancak antik Yakın Doğu krallıkları oldukça örgütlüydü ve okuryazar oranı yüksekti; kendi bölgelerine yönelik Hint-Avrupalı göçlerini sineye çekmediler. Savaş arabaları ve onları çekmek için özel olarak eğitilmiş atları ya da onları sürmek için özel olarak eğitilmiş sürücülerini ve araba üzerinde nasıl savaşılacağını bilen savaşçıları olmadığı için, bu çatışmanın başlangıcında Hint-Avrupalı savaş arabalarına karşı savaşmalarının tek yolu, bu insanlardan bazılarını diğer Hint-Avrupalılara karşı savaşmak için kiralamaktan geçiyordu. Sonuç itibarıyla bu uygulama atlar ve savaş arabaları üzerine Hint-Avrupa tekelinin sürmesini sağlamıştır. Savaş arabasının Çin'de ilk defa görülmesine ilişkin kanıtlar arkeolojik olsa da aynı şekilde gerçekleştiği muhakkaktır (Beckwith 2009: 55-56).

Tüm bunlar, neredeyse tüm periferik devletlerin Avrasya bozkırlarından kaynaklanan göç kaynaklı tehditlere karşı, diğerlerini dışarıda tutmak için bozkır politikasını kullanarak nasıl başa çıktıklarına ilişkin bir şablon oluşturmuştur. Bu noktada teknolojik bir avantaj mevcuttur; yerleşikler, savaş arabası üretme, atları evcilleştirme, sürücü ve savaşçı eğitime kapasitesinden yoksundu. İlerleyen zamanlarda yerleşikler, bozkır halklarından at yetiştirme ve binicilik becerileri edindikçe at sırtında süren bir yaşamın göçebelere sağladığı askerî avantaj ön plana çıkmıştır. Bu yeni yönetimler anlatsal kaynaklarda da doğrulanmaktadır. Kuzeydoğu Akdeniz’de, Ege kıyılarında yeni gelen göçebeler tarafından Troya’nın kurulmasıyla birlikte Miken ortaya çıkmıştır. Bunlar aydın tarihçiler tarafından iyi bilinen veya bilinmesi gereken bir dünyanın şekillenmekte olan dış hatlarıdır.

Özetlemek gerekirse, bozkırın ucunda yaşayan göçebe çobanların yaptıkları baskınların izi en az 7.000 yıl öncesine kadar sürülebilir. Altı binyıl önce bu pastoralistler, ‘Eski Avrupa’ Balkanlarında ‘Avrupa’nın ilk tarımcılarını alt etmeyi başarmıştır. Göçebe, yerleşik Avrupa’nın kültürel ve siyasal açıdan en temel Öteki’si olmaya devam etmiştir ancak Eski Avrupa’nın çöküşünden sonra bozkır ve yerleşik siyasal geleneklerinin, ortak bir kültürel kaynak olan bozkır temelli Hint-Avrupa kökeninden geldiğinin altını çizmek gerekir. Bu kitabın hedefleri açısından tüm bunların kilit noktası; toplumsal bozkır kültürü ve Avrupa’nın Hint-Avrupa egemenliğindeki toplumsal kültürünü sosyal açıdan birleştirici faktörler, baba soyuna dayanan (*patrilineal*) akrabalık örgütlenmesi, sadakat yeminlerine bağlı hâmi-tâbi ilişkileri, büyük ölçekli şölenler, hediye verme ve belli bir soy boyuna yatırım yapmaya dayalı misafir-ev sahibi ilişkilerinden (kan kardeşliği) ibarettir.

MÖ birinci binyıl itibarıyla bu kurumsal faktörler temelinde bozkır imparatorlukları yetişmiştir. İmparatorluk, PHA dili konuşan ilk göçebelerin öncülük ettiği yapılara kıyasla çok daha geniş çaplı bir siyasal örgütlenme örneği idi ama imparatorlukların içinde yer aldığı toplumsal örgütlenme büyük ölçüde aynı kalmıştır. İmparatorluklar esasen erken dönem bozkır yönetimleriydi. Siyasal bozkır geleneğinin, nasıl kendine has imparatorluklar geliştirebildiğini kavramak için bu geleneğin yerleşmiş olduğu toplumsal bağlamı anlamak gerekir.

Bozkırda Toplumsal Örgütlenme

Bozkır geleneği, yalnızca siyasal örgütlenme söz konusu olduğunda değil, aynı zamanda yerleşmiş olduğu toplumsal örgütlenme konusunda da kökleşmiş analitik kategorilere meydan okumaktadır. Bozkır geleneğinin imparatorlukları nasıl doğurduğunu anlamak için bunu mümkün kılan toplumsal örgütlenmeyi anlamamız gerekir. Tamamen merkezî olan patronaj kurumunu daha önce ele almıştık; şimdi mekânın sosyal açıdan nasıl inşa edildiği, temel sosyal birim olan hanenin, büyüklüğünden bağımsız olarak tüm yönetimleri nasıl temellendirdiği ve verasetin nasıl işlediği gibi ek faktörleri değerlendireceğiz.

Mekân

‘Yer’ ve ‘mekân’ kavramlarının önde gelen bir teorisyeni, *Space and Place: The Perspective of Experience* başlıklı çalışmanın yazarı olan Çinli-Amerikalı Yi-Fu Tuan’dır (Tuan 1977). Tuan, kitabında ‘yer’ kavramının güvenlik ve yuva anlamlarının yanı sıra sınırlandırma anlamını çağrıştırdığını savunmuştur. Ancak ‘mekân’ kavramı, özgürlüğü, uzağı ve aynı zamanda tehlikeyi çağrıştırmaktadır. Tuan’ın çalışmasında ‘biz’ kelimesi yerleşik insanı karşılamaktadır. *Yer* kavramını güvenlikle eşitlemek ‘yerleşik-merkezli’ [*sedentariocentric*] (eğer bu bir terim olabilirse) dünya görüşüyle ters düşmektedir. Bununla birlikte bir göçebenin gözünden dünyanın oldukça farklı görüldüğü kolayca anlaşılabılır. Kavramsal yer/mekân ikilisinin yer değiştirmesinden ziyade, göçebe için mekân hareket özgürlüğü demektir ve hareket özgürlüğü bozkır savaşçılarının en önemli askerî avantajıdır. Yaklaşan tehlikeden uzaklaşabilmek, önemli bir savunma yeteneğidir. Aynı şekilde, bir meradan diğerine gidebilmek de göçebe ekonomisi için önemli bir ön koşul teşkil etmektedir. *Yurt* (İç ve Orta Asya’da kullanılan göçebe keçe çadırı) anlamında yer kavramı mevcuttur ancak göçebe bir yere bağlandığında, mekânın sağladığı hareketlilik engellenmektedir.

Göçebelerin coğrafyaya ve bölgelere bağlılıkları, yerleşik topluluklarındakinden farklıdır. Göçebelerinki seyyar bir mekândır ve bağlılıkları, merkezden uzaklaştıkça bir şeyin ‘daha az bizim’ olduğu anlayışı temelindeki eşmerkezli mekândan ziyade, mev-

simlik göçlerin rotasına bağlıdır (*il rah* veya kabile rotası).⁷³ En güçlü klan, meralar arasından en iyisini alır ancak bağlılık, yalnızca coğrafyaya yönelik değil aynı zamanda *hiyerarşi içerisindeki paya* yöneliktir. Bilhassa aristokrat soylar ve diğer haneler arasındaki seviye hiyerarşisi kaynakların dağıtımındaki en önemli mekanizmadır (bkz. Rogers 2012: 212). Bir mera bozulursa diğerine gidilirdi. Aynı şekilde hiyerarşide yukarı veya aşağı yönlü bir hareket, klanın meradan aldığı paydaki değişimi işaret etmektedir (Woods 1999). Hiyerarşi içerisinde bir konum olarak görülen statü ve iyi otlaklara erişim, eşit düzeyde esas teşkil etmektedir.

Mekânın temel sosyal kategorisine ilişkin farklı anlayışlarıyla göçebeler, yerleşik kimliğin Ötekisi'dir. Son yarım binyıldır pek çok Avrupa ülkesinde ahlakı, göçebelerin reddedilmesi olarak tanımlayan Avrupa Roma'sı⁷⁴ bu hususta kalıcı bir örnek teşkil etmektedir. Bu Ötekiliğin merkezinde iki farklı yer kavramı mevcuttur. Göçebe için ev seyyardır. Bir bozkır savaşçısı akından evine dönerken sürüsünü ve ailesini bıraktığı yere gitmek zorunda değildir, ailesinin *o an* bulunduğu muhtemel konuma doğru ilerler. Amerikalı siyaset bilimci ve antropolog James C. Scott *Seeing Like a State* adlı eserinde, devletin 'seyyar insanlar için daima düşman gibi görüldüğü'nü iddia etmiştir (Scott 1998: 1; 2009). Devletin yerleşik-merkezci anlayış temelinde kuramlaştırıldığı- nın yanı sıra öznel hareketliliğini en aza indirmekle açıkça ilgili olduğu düşünülmektedir (ayrıca bkz. Toje 2011). Devlet teorisinin Avrupamerkezci yapısına yönelik itirazlara rağmen, devletin yerleşik-merkezçiliği devamlılığını sürdürmektedir.

Yerleşik yaşam tarzına 'geçerken', göçebe yaşam tarzı, bu tür mekân-tanımlı varoluşun sağladığı üstünlüğü ortadan kaldırmaktadır. Kayda değer sayıda erkek yerleşik hayata geçtiğinde bozkır geleneği askerî gücünü kaybetmektedir çünkü atlı bir göçebe, binicilik, örgütlenme ve atış becerileri kapsamında atlı bir savaşçı olarak ikiye katlanırken, yerleşik bir göçebe evrensel manada geçerli bir eğitim olmadan bu becerileri sürdüremez. Moğol İmparatorluğu'nun dörde bölündüğü dönemde bu konuya dair önemli bir örneğe değineceğiz. Moğol İmparatorluğu'ndan

73 Bkz. Lindner (1983: 770). *İl rah* Lindner'in Güney İran'daki Basserilerden aldığı bir kavramdır; bkz. Dahl ve Hjort (1976).

74 Gezgin insanlar eskiden Çingene olarak tanımlanırdı.

kopan yapılardan üçünde, Moğol liderleri yerleşik tebaaları arasına yerleşerek asimile olmuşlardır. Yalnızca dördüncü yapıda yani çağdaşların Kıpçak Hanlığı olarak adlandırdığı ve bizim 'Altın Orda' olarak bildiğimiz devlette, Moğol liderleri iki yüzyılı aşkın bir süre boyunca hâkimiyetlerini sürdürmeyi başarmıştır. Nedeniyse oldukça basittir; han ve maiyeti, Rus tebaasının arasına girip göçebe bir yaşam tarzını yerleşik yaşama değiştirmek yerine Volga'da, tarım arazilerinin ve bozkırın ucunda keçe çadırlardan bir başkent inşa etmiş ve bölgesel üstünlüklerini koruyarak, siyasal üstünlüklerini de koruyabilmiştir.

Hane, Çadır Köyü, 'Kabile'

Bozkır göçebelerinin iktisadi yapısı tamamen özgün değildi. Tüm haneler veya iktisadi birimler, esasen kendi geçimleri için aynı yiyecek ve giysileri üretmiştir. Bölgesel olarak sabit bir kaynak tabanının olmaması ve bundan kaynaklanan hareketlilik gereksinimi nedeniyle toplumdaki konumu ne olursa olsun tüm aileler, aynı hayvanları yetiştirmiş ve aşağı yukarı aynı yaşam tarzını sürdürmüştür. A. M. Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya* başlıklı kitabında göçebe üretim tarzı olarak adlandırdığı sistemin beş karakteristik özelliğini şöyle tanımlamıştır.

1. Pastoralizm hâkim iktisadi faaliyet türüdür.
2. Sürülerin bakımının yıl boyunca ahır olmadan yapılması ile karakterize olmuştur.
3. Periyodik hareketlilik, pastoral ekonominin gereklilikleri doğrultusunda gerçekleşir.
4. Nüfusun tamamı veya büyük çoğunluğu pastoral hareketliliğe katılmaktadır.
5. Üretim geçim ihtiyaçlarına yöneliktir.

Bozkırın temel sosyal birimi olan hane, normalde çadır sayısı ile ölçülürdü. Ataerkil akrabalar ortak otlakları paylaşır ve şartlar izin verdiğinde beraber kamp kurarlardı. Amerikalı antropolog David F. Aberle, özgün hane örgütlenmesi modelini şöyle tarif etmektedir:

Geniş bir aile, eşleri ve ergen olmayan çocuklarıyla birlikte ataerkil köken itibarıyla aşağı yukarı yakın akraba olarak sayılacak erkek akrabaların birkaç kuşağından oluşabilir ve kıdemli ailenin kıdemli erkeği tara-

findan yönetilir. Oğullardan biri, evlendikten sonra hayvan talep ederek ayrılabilir ama ideal olanı, babası ve erkek kardeşleriyle beraber kalmasıdır. Ayrılmak aile içerisinde bir sorun olduğunun işaretidir. Geniş ailenin sahip olduğu hayvan sürüsünün mümkün olduğunca uzun bir süre boyunca ortak tutulması yönünde bir eğilim vardır (Aberle 1953: 9).

Kamp grubundaki mera ortak kullanılırdı ve tek bir çobanın yüzlerce hayvanla ilgilenmesi mümkün olduğundan, sürüler genellikle bir arada tutulurdu. Geniş aileler, kadınların süt ürünleri elde etme ve keçe yapımı (kıvrıcık yünü önce ıslatıp sonra döverek sertleştirme tekniği kullanılır ve buklelerin birbirine dolanmasıyla birleştirilerek yapılır) gibi ortak görevleri yerine getirmelerini de kolaylaştırmıştır. Ancak bir adam için sahip olduğu hayvanlar her zaman büyük sorumluluk teşkil ediyordu ve eğer sürünün nasıl yönetileceği hakkında farklı bir fikri varsa, en azından hayvanlarını ayırma ve başka bir yere gitme hakkına sahipti (böylesi bir durumun olası maliyetlerine ilişkin bir tartışma için bkz. Sneath 2007). Omeljan Pritsak (1988: 759), iddialarını çok daha yakın tarihli metinlere (MS on birinci yüzyıla) dayandırarak, bir kamp biriminin veya 'çadır köyünün' halkına topluca *il-kun* denildiğini ve 'köy'ün normal şartlarda yaklaşık elli çadırdan oluştuğunu iddia etmektedir.

Birkaç geniş aile [*il-kun*] bay veya klan adı verilen ve kelime anlamı itibarıyla 'bağ, bağlantı' manasına gelen büyük bir topluluk oluştururdu... Baylar, en yüksek toplumsal grup olan *bod* veya 'proto-kabile'ye katılırdı. Bu kelimenin tam manasıyla 'endamlar, insan boyutu, vücut'tu. *Bodun* toplumsal örgütlenmesi bir göçebe toplumun, sosyal antropologların 'şeflik' olarak tanımladıkları, bölgesel bir kabile ve devletin ortaya çıkmasından hemen önce gelen aşamaya ulaştığı anlamına gelmektedir. Ve nitekim Türkiye kabile devleti için kullanılan terim *bodun* çoğul/kolektif hâli olan '*bodōn*'du. *Bod* yalnızca göçebe bir birimi temsil ederken, *bodōn* siyasal kabile, kabile yönetimi ve bölgesel birim anlamlarına geliyordu (Pritsak 1988: 763-64).

Pritsak'ın siyasal bir kabileye sahip olmanın bölgeselleşme anlamına geldiğine yönelik iddiasına katılmıyoruz ancak bu iddia, göçebe toplumsal örgütlenmeyi ve dönem itibarıyla elit kesim tarafından kullanılan unvanları tartışmak için yararlı bir çerçeve teşkil etmektedir.⁷⁵ Pritsak'ın (1988: 764) iddia ettiği

75 Bununla birlikte, Scott'ın (2009) tarihsel olarak 'kabileler' kavramının devlet kurucuları tarafından kendi çabalarına direnen unsurları adlandırmak

gibi, 'kabile reisinin unvanı *beydi*... Kabile reisinin daha hırslı siyasal planları varsa, kendisine han unvanını bahşederdi [han, khan ve xan diye yazılmaktadır].' Göçebeler kendisine unvan bahşedilen müddeiyi terk ederse, bu iddia elbette başarısız olabilirdi. Bir hâmi (veya Türki dilleri konuşan soyların yönetiminde *bey* veya *han*) için gezgin hane yönetimini sürdürmek kolay değildir. Bunu mümkün kılan şey akrabalık ilkesiydi. Barfield'e (1990: 164-65) göre;

Akrabalık terimleri, büyük-küçük erkek kardeşleri, genç ve kıdemli nesiller ile soylu ve sıradan klanları ayırtmıştır. Bunlar, ortak bir soy grubunun ataerkil çerçevede akraba olan tüm üyelerinin soy bağı boyunca hiyerarşik olarak bölümlere ayrıldığı ve sıralandığı, konik klan adı verilen ve iç içe akrabalık gruplarından oluşan bir yapı yaratmıştır... Karşılıklı evlilik bağlarına yapılan vurgu, konik bir klan içindeki, görünüş itibarıyla katı olan ataerkil ilişkiler dizisini çapraz kesen ittifak kalıpları yaratmıştır. Bu nedenle kabile yöneticileri tarafından yapılan çok eşli evlilikler yaygındı ve bu evlilikler akraba olmayan kabilelerin düzenli ilişkilere dâhil edilmesine yardımcı oluyordu.

Bu yazının yayınlanmasından önce ve sonra sahada çalışan bir dizi antropolog, analitik bir yapının –konik klan– yoğun dinamik bozkır örgütlenmesine sorunsuz bir şekilde uygulanmasını eleştirmiştir (bkz. Lindner 1982; Sneath 2007; Rogers 2012). Her ne olursa olsun, söylem düzeyinde akrabalık en önemli olguydu ve uygulama düzeyinde burada ele aldığımız aristokrat soylar arasındaki evlilik kalıpları siyasal açıdan merkezî bir konna sahipti.

Amaçlarımız açısından önemli olan, farklılaşmamış üretim tarzının ve mekânsal olarak yurdu tanımlayan esnek anlayışın, 'kabile'nin üstündeki yönetimlerin, ant içerek kolayca daha büyük ölçekli yönetimlere dönüştürülebileceği anlamına gelmesidir. Bu tam olarak aynı şekilde sosyal açıdan şekillendirilmiş daha küçük devletlerin birleşerek oluşturdukları bozkır imparatorlukları için hayati bir toplumsal temel teşkil etmektedir. Bu birleşimler karizmatik liderler tarafından bir arada tutulmuştur.

için kullandıklarına yönelik argümanına sempati duymamız nedeniyle pek çok farklı ve çoğu zaman çelişkili çağrışımlarıyla 'kabile' teriminden uzak durmaya çalıştık. Pritsak'ın yaptığı analizin, şeflik ve imparatorluk arasında bir ara aşamanın varlığını, âdeta bir han tarafından yönetilen devletin bir eş değerini ima ettiği dikkat çekicidir.

Bu onların kişiye bağımlı ve oldukça kısa ömürlü oldukları anlamına gelmektedir. Ampirik olarak denilebilir ki nadiren iki nesilden fazla devam etmişlerdir. Bunun nedenlerinden biri, hanelerin yönetimin temel birimi olduğu, askerî ve toplumsal baskıların haneleri ayrılmaya sevk edebileceği gerçeğidir. Bu nedenle büyük ölçekli bozkır yönetimleri, keçe çadırlarının içinden bakıldığında dışardan görüldüğüne kıyasla çok daha farklı görünecektir. İçeriden bakıldığında her an için yeni hanelerin baş göstermesi ihtimalinin yanı sıra, kolay bir tercih olmasa da başka bir himaye aramak niyetiyle ayrılmak her zaman bir seçenek olduğu için koşullar geçiciydi (Sneath 2007).

Ancak dışarıdan bakıldığında bozkır yönetimleri daha uyumlu görünüyordu. Göçebe imparatorlukların yerleşiklere göre uyumlu görünmesi, bölünmenin yerleşik topluma geçmek anlamına gelmediğini göstermektedir. Bölünme ne eski bozkır yönetimlerinin ne de yerleşik yönetimlerin ulaşamayacağı bir yere gitmek anlamına geliyordu. Ayrıca büyük ölçekli bozkır yönetimlerinin, mensupları üzerinde daha sıkı bir tahakküm sağlayacak kadar istikrarlı hâle gelememesinin toplumsal sebeplerinden biri akrabalık ve veraset karakterinden kaynaklanmaktadır. Siyasal olgu, toplumsal fenomen tarafından temellendirilmişti çünkü yönetim düzeyindeki veraset hane düzeyindeki veraseti yansıtıyordu.

‘Altın Soy’ ve Veraset

Her bozkır hanesinde en küçük oğul ebeveynlerden sorumluydu ve bu nedenle ömrü boyunca evde kalır, kendi payının yanı sıra haneyi de miras alırdı. En küçük oğul iki hisse miras alırken, diğer erkek kardeşler evlenip kendi yuvalarını kurmaları üzerine bir hisse miras alırlardı. Fletcher (1980: 240) veraset ilkesini ‘yerleşik bilim adamlarının hayal gücünün bir ürünü’ olduğunu söylese de burada söz konusu olan ilkeye ‘son doğan hakkı’ (*ultimogeniture*) denir.⁷⁶ Bunun tam karşıtı ve Avrupa’daki

76 Fletcher, en küçük oğulun aileyi devralacağını kabul etmiş ancak bunun sadece bir mülkiyet meselesi olduğunu ve babanın ölmesi durumunda en küçük oğulun nadiren hâmi veya vekil olarak hareket ettiğini iddia etmiştir. Fletcher, bu miras ilkesinin yerleşik bir veraset ilkesi olmadığını ve yazar Cüveyni tarafından Cengiz Han’ın en küçük oğlu Tuluy’un hanesinin tahta geçmesini meşru kılmak için kullanıldığını öne sürmektedir.

temel ilke olan 'ilk doğan hakkı' (*primogeniture*) yani ilk doğan oğlun küçük kardeşlerine göre daha büyük bir hayvan sürüsü alması da söz konusudur. Bu iki genel prensip, aynı zamanda 'hanedan veraseti' diyebileceğimiz bir düzeyde de geçerliydi. Hanedanların ailelerden veya daha doğrusu hane işletmelerinden müteşekkil olması şaşırtıcı değildir (Leira 2018).

'Hanedan' analitik bir terimdir. Heredotos, İskitlerden bahsederken, 'kraliyet' soyu diye yazmıştır. Roma kaynakları genellikle *stirps regis* ibaresini kullanmıştır. Yukarıdaki pasajda Barfield, asil ve sıradan klanlara değinmiştir. Bozkırda bu olgu, önde gelen ailelerin yönergesi altında ve Moğol İmparatorluğu'nda 'altın soy' örneğinde gözlemlenmektedir. Önemli olan nokta, bozkır geleneğinin Hint-Avrupa'daki kalıtsal liderlik ilkesini sürdürmesi ve bu sayede hâmi statüsünün oğullara geçebilmesidir. Muhtemelen MÖ birinci binyılın ilk yarısında bu prensip, diğer aile grupları üzerinde egemenlik kuran ve en önemlisi, lider yetiştirme hakkını tekelleştiren bütün bir ataerkil aile grubunu (birçok çanakçı olduğundan spesifik bir grubu ön planda tutarak) kapsayacak şekilde genelleştirilmiştir. 'Kraliyet' ve 'altın soy' çerçevesinde veraset için iki söylemsel ideal vardır: Son doğan hakkı ve ilk doğan hakkı. Hanedan düzeyinde ise 'yanal sistem' olarak bilinen ve görece daha yeni olan üçüncü bir ideal mevcuttur. Yanal sistem, bir jenerasyondaki en küçük erkek kardeşin ölümü üzerine, o zaman için ölen liderin, ölen ağabeyinin en büyük oğluna dönmek için verasetin en büyük kardeşten başlayıp sırasıyla en küçük kardeşe kadar devredilebilmesi uygulamasıdır. Başka bir deyişle, bir kuşak kardeşler grubu üzerine düşeni yaptıktan sonra ölen amcaların en yaşlısının, yaşayan en yaşlı yeğeninden başlayarak, sonraki kuşak oğullar ve yeğenler grubunun devreye girmesidir.

İyi bir şekilde belgelenmiş ilk bozkır imparatorluğu olan Hiung-nu İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında, hanedan verasetinin temel ilkesi olarak biraz karmaşık bir ilk doğan hakkı yürürlükteydi. Baba-oğul ilkesi, yalnızca oğulun yönetemeyecek kadar küçük olduğu düşünüldüğünde yanal ilke lehine terk edilirdi. Bu durumun özü itibarıyla barındırdığı desise olarak reşit olmayan bir kralın hayatına yönelik risk teşkil eden ve kral naibi olarak hizmet eden bir amcanın varlığının endişe verici olması, Avrupa geleneğinde de gözlemlenmektedir. Bununla birlikte bozkır

imparatorluklarının yöneticileri çok eşli oldukları için en büyük oğul her zaman veraset soyunun en kıdemlisi değildi. Hiung-nu geleneğine göre veraset hakkı, tahtın vârisi olan en kıdemli eşin en büyük oğlundaydı. Kardeşler arasında yanal veraset ilkesi, MÖ 31'de gün yüzüne çıkan Çin kaynaklarına göre şöyleydi:

MÖ 31'de Hu-han-yeh [Hiung-nu'nun en büyük lideri] öldüğünde, Hu-yen klanından kız kardeş olan iki baş karısı vardı. Chuan-ch'ü Eş olan büyük kız kardeşin iki oğlu vardı: Chü-mo-chü ve Nang-chih-ya-szu. Büyük Eş olarak adlandırılan küçük kız kardeşinse dört oğlu vardı: Büyük kız kardeşin oğullarından daha büyük olan Tiao-t'ao-mo-kao ve Ch'ü-mi-hsu ve daha genç olan Hsien ve Le. Hu-han-yeh'in diğer eşlerinden de en az on oğlu vardı. Hu-han-yeh, ölüm döşeğindeyken kıdemli karısının en büyük oğlu olduğu için Chü-mo chü'yü vârisi olarak atamak istedi ancak bu seçime yönelik bazı pratik sakıncalardan bahsetti: "On yıldan fazla süredir Hsiung-nu [Hiung-nu] bir türbülans hâlinde ve yok edilmek üzere. Çin'in gücü sayesinde barış yeniden sağlandı ama yeni yerleşmiş olmamıza ve yaralarımızın hâlâ acıyor olmasına rağmen, yine kavga ve çekişme var. Oğlum daha genç ve eğer halk ona bağlı olmazsa, ulusun büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalacağından korkuyorum. Büyük Eş ve ben aynı anıne babanın kardeşleriyiz ve Chü-mo chü'nün kıdemlisi olan Tiao-t'ao-mo-kao'yu atamak daha iyi olacaktır." Veraset; tahtın, bu konumu güvenli bir şekilde elinde tutacak kadar yetişkin olan üvey erkek kardeş yerine kıdemli soya sahip olan oğula verilip verilemeyeceğine bağlıydı (Barfield 1989, Wylie 1875'ten alıntı yapılmıştır, vurgular orijinaldir).

Yanal ilke, Hiung-nu hanedan verasetinde geçerlilik kazanmıştır. Bu durum, kardeşler arasında birlik oluşturmuş ve ilk kardeşler grubu arasında (genellikle bir imparatorluk kurarken) güçlü bir ittifak yaratmıştır ancak az önce bahsedilen iki kız kardeş, verasetin nesiller arasında nasıl gerçekleşeceğini planlamamışlardı. Bu bozkır siyasetini karmaşıklştırmış ve birçok şekilde engellenmesi mümkün olan bir istikrarsızlığa sebep olarak sistemi bir bütün hâlinde zayıflatan önemli bir özellik şeklinde nüksetmiştir.

Barfield açıkça söylemese de kullandığı argümanın özü, somut bir sorunu çözmek için bu pratik düzenleme yoluyla yanal veraset uygulamasının takdiminden ibarettir. Böyle bir argüman, Barfield'in içeriğin biçime göre ayrıcalıklı olduğu ve eğer pratik bir amaca hizmet ediyorsa, alışıldık uygulamalardan vazgeçmekte yanlış bir şey olmadığı şeklindeki bozkır siyaseti-

ne ilişkin genel yorumuyla büyük ölçüde uyumludur. Barfield, 'vasal' göçebelere sunulan 'simgesel hediyeler'in – gerçekten de uzun süre boyunca bozkır imparatorluğunu böyle idame ettirmişti – göçebelerin Çin imparatoruna sunduğu 'haraç'tan çok daha büyük bir değere sahip olmasına rağmen siyaset yapmanın bu pragmatik yolunu, Çin imparatorunun en üstte ve barbar göçebelerin en altta olduğu sembolik bir düzeni korumaya daha fazla önem atfeden Çin siyasi geleneğiyle yan yana getirmektedir. Yanal veraset idealinin gerçekten bu şekilde olup olmadığını söylememiz mümkün değil ancak ilk doğan ve son doğan hakkı ilkelerinden *sonra* ortaya çıkmış ve onların yerini almaktan ziyade onlarla birlikte varlık göstermiş gibi görünmektedir.

Bu sistemlerle ilgili bir görüş, onların sadece ideal oldukları yönündedir. Pratik açıdan, bozkır göçebelerinin 'tanistri' – yani en yetenekli erkek adayın veraseti hak etmesi – yönetimini izlediklerini ve çeşitli ideallerin yalnızca topyekûn veraset mücadelelerinin kazananını meşrulaştırmaya hizmet ettiği ileri sürülmüştür (Fletcher 1980). Askerî mahareti kanıtlanmanın bir yolu, hanedan düzeyinde akrabalar arasındaki –tanistri mücadelesinde yalnızca kraliyet soyu ve altın soy yer alabilirdi– veraset mücadeleleriydi. Kazanan, hükmen meşruiyet kazanırdı ve elde ettiği zafer hükümdar olarak haklılığının temel kanıtıydı.

Kraliyet klanının en yetenekli erkek üyesinin, genellikle cinayet ve savaş yoluyla tahtı devralması prensibine verilen isim tanistriydi. Bozkırın sahip olduğu koşullar bu prensibi desteklese de bu gelenek bozkırın göçebe halklarına göre değildi. Muhtelif Sahraaltı Afrika krallıkları bu prensibi uygulamıştır. Tayland ve Güneydoğu Asya'daki Budist ve Müslüman krallıklar da bu yolu izlemiştir; İngilizcede kullanılan tanistri (tanistry) kelimesinin kaynağı olan Keltler de bunu uygulamışlardır (Fletcher 1980: 239).

Dolayısıyla bozkırda veraset tek ailelik bir hadise hâline gelmiştir. Aksine, mutlakiyet öncesi yerleşik Avrupa'daysa birkaç farklı aile taht için mücadeleye girişirdi. Bu aileler yerleşik yaşam ve toprak mülkiyeti bağlamında gelişmiştir. Başlangıcı itibarıyla Roma İmparatorluğu, herhangi bir akraba soyunun doğal olarak dominant olduğu fikrine dayanmıyordu (bunun sonradan bozkırla yapılan temaslar neticesinde öğrenildiği görülmektedir; aşağıya bakınız). Cumhuriyet güç için yarışan farklı akraba soylarıyla karşı karşıya kalıyordu. İmparatorlar döneminde, ka-

deme kademe yükselen askerler genellikle en tepeye çıkabilen kilit oyunculardı. Ordu tarafından alkışlarla makamı yükseltilen birçok general imparator oluyordu.⁷⁷ Hanelerin önemli olduğu yapıda bir değişim meydana gelmiş ancak Kilise'yle birlikte hanelerin önemi korunmuştur. Ayrıca Kilise, soylu olmayan askerler ve yönetici akrabalık bağlarının gücünü pekiştiren ve de piskopos olma şansına sahip soylu olmayan kişiler için bir araç olarak kullanılmıştır. Yerleşik siyaset, kırsal mülklerden ve büyüyen bir şehir sektöründen kaynaklanan maddi varlığa dayandığı için güç aktarımı farklı ve daha istikrarlı bir biçim olan ilk doğan hakkı üzerinden icra ediliyordu. En büyük oğulun babasının unvanını ve mülklerini miras alması, kesinlikle tartışılmaz olmasa da veraset mücadelelerinde o kadar önemli bir rol oynamıştır ki temeldeki uygulamayla uyum göstermiştir. Bu, bozkırdaki duruma aykırıdır, burada kalıtım kurallarının dağınık olmaya devam eder ve yanal veraset, ilk doğan ve son doğan hakkı gibi birbiriyle çelişen ilkeleri barındırır.

Hiung-nu örneğinde belirtildiği gibi, mekânın toplumsal olarak nasıl üretildiği, hane halklarının çeşitli ve daha kapsayıcı siyasi örgütlenme düzeylerini nasıl temellendirdiği ve verasetin bir aile soyunda nasıl tutulduğuna ilişkin toplumsal örgütlenme ilkelerinden birbirini izleyen bozkır imparatorlukları yetişmiştir. Şimdi bunların üzerinde duracağız.

Bozkır İmparatorluklarının Doğuşu: İskitler ve Hiung-nu

Bozkır geleneğinin tipik örneği olarak tam teşekküllü bir göçebe imparatorluk ancak MÖ birinci binyılın ortalarında meydana gelmiştir. İkisi daha önce ele aldığımız genel toplumsal örgütlenmeye dayanan ve üçüncüsü de teknolojik olan üç spesifik gelişme, imparatorlukların ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. İlk olarak, etnik açıdan homojen yönetimlerin aksine çok ırklı göçebe yönetimler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkması uzun zaman almış ve MÖ ikinci binyılda kesinlikle bozkıra yayılmıştır. MÖ

77 Bu, tanistriyle birçok paralellik barındırmaktadır ve ordunun genellikle en yetenekli generaller arasından yeni imparatorların seçilmesini meşrulaştırmaya hizmet etme şekli, kurultay (resmî olarak kağan seçimini yapan liderler konseyi) kurumunu andırmaktadır.

ikinci binyılda at sırtından her yöne etkili bir şekilde atış yapmayı mümkün kılan kompozit yayın icadı ve ikmali, teknolojik bir gelişme olan ikinci faktördü. Bu iki etken, üçüncü ve toplumsal faktör olan hâminin maiyeti dışında disiplinli bir göçebe atlı ordusu kurmasıyla birlikte sonraki 2.500 yıl boyunca bozkıra egemen olacak bir dizi imparatorluk yaratmak için birleşmiştir.⁷⁸

Uluslararası ilişkiler perspektifinden bakınca sahnenin merkezinde yer alan farklı bir ön koşul daha olması mümkündür. Erken dönem bozkırının ne ölçüde kendi kendine yeterli olduğu konusunu ele aldığımızda bu hususa değinmiştik. Göçebeler, pastoralist uğraşlarını ticaret veya baskınlarla desteklemedikçe ne lüks malları ne de tuz ve tahıl gibi kullanışlı olup da lüks olmayan başka malları ele geçirmeleri mümkün değildi.⁷⁹ Yalnızca yerleşiklere baskın yapmak için yeterli kuvveti toplayabilecek büyüklükte bir göçebe yönetimin, bu lüks ve yarı lüks malları elde edebileceği ve bozkır imparatorluklarının da yalnızca bu yüzden ortaya çıktığına ilişkin Barfield'le işlevsel bir tartışmaya girmek mümkündür. Bize göre bu sözde bağımlılık tezinin lehindeki ana argüman, ne zaman kendi maiyetini oluşturacak ve başka yönetimleri yola getirecek kadar nüfuzlu ve karizmatik bir lider çıksa, kervanlara ve yerleşim yerlerine baskınlar yapmanın onun yapılacaklar listesinde bir numara olmasından ileri gelmektedir. Ve herhangi bir engelle karşılaşmadığı sürece, bu girişimler bir bozkır imparatorluğu kurulmasıyla sonuçlanmaktadır. Baskın, araçlara ödeme yaparak ve ebedî şöhret kazanma fırsatı sunarak meşruiyet inşa etmektedir ya da Türki terimlerle ifade etmek gerekirse, liderin *kut*, yani semavî yetki ve iyi talih sahibi olduğunu kanıtlamaktadır. Liderin karizması araçlarına aksetmekte ve zaferle pekiştirilmektedir.

Bu tartışmayı sürdürebilmek için iki paragraflık bir arka plan sunmamız gerekir. Bozkırın batıya açılmasıyla birlikte, muhtemelen MÖ on üçüncü yüzyıl civarında savaş arabası gibi icatlar

78 Beckwith (2009), Avrasya tarihi boyunca comitatus kurumunun önemini kuvvetle vurgulamaktadır ancak bu kurumun zamanla düzene koyulan özelliklerini vurgulamak konusunda oldukça soyutlanmış görünmektedir; bir eleştiri için bkz. Waugh (2008/2009).

79 Barfield (1989) ve diğerleri ayrıca koşum takımları ve metali de bu mallara dahil etmektedir ancak bunların aslında çok erken dönemlerden itibaren bozkırda üretilmekte olduğu açıkça görülmektedir.

batıdan doğuya ihraç edilmiştir (Di Cosmo 2002: 29). Bununla birlikte, MÖ ilk binyıl boyunca bozkır geleneğinin ağırlık noktası, genel yapıda yoğun bir şekilde iç içe geçmiş olan Türki ve Moğol halklarının eş zamanlı yükselişiyle doğuya doğru kaymıştır. Savaşın örgütsel ilkeleri kapsamında bireysel cesareten organize disipline geçilmesiyle, İranî nüfuzlu İskitlerin (**skuda* kelimesinden, 'okçu', *atış*) öncülük ettiği tarihteki ilk bozkır süvarisi ortaya çıkmıştır. İskitlerin önde gelen veya kraliyet klanı batı kökenliken (Davis-Kimball, Bashilov & Yablonsky 1995) İskit Devleti'nin daha doğuda, Altay bölgesinde kurulduğu ve dokuzuncu yüzyılda batıya doğru yayıldığına dair güçlü ve artan arkeolojik işaretler mevcuttur.⁸⁰ Hatta Cunliffe (2015: 196-97) bu ayrıntıyı, 'yırtıcı göçebelik' olarak adlandırdığı anlayışın doğudan kaynaklandığını ima etmek için kullanmıştır. Buraya kadar bahsedilenlerin ışığında, bu iddia yanıltıcı görünmektedir çünkü baskınlar, göçebeler bölgeye kalıcı olarak yerleşmeden önce bile bozkır yaşamının temelini oluşturuyordu. Burada söz konusu olan, siyasal örgütlenmedeki niteliksel değil niceliksel değişimdir ve dikkate değer şeyse, görünüşe göre bozkır liderinin maiyetinden tam teşekküllü bozkır ordusuna doğru bu niceliksel sıçramanın doğu kökenli olduğudur. Ancak amaçlarımız doğrultusunda önem teşkil eden husus, kökenin neresi olduğu değil, MÖ birinci binyılda İskit tarzı siyasal örgütlenmenin bozkır boyunca her yerde mevcut olması ve etnik grupların sirkülasyonu (Di Cosmo 2002: 35-37) sonucunda sonraki bozkır imparatorluklarının çok dilli ve çok kültürlü karakteristik bir yapı kazanmasıdır.

Genel kanunun aksine, daha evvel belirttiğimiz gibi birleşik bozkır kültürü tamamen göçebe değildi. Bazı bozkır göçebelere, yabancı tohumları toplayarak nişasta tüketmeye başlamıştı ve bozkırda çeşitli dönemlerde tarım ve arıcılık kesimleri mevcuttu (Di Cosmo 2002: 22). Yerleşik Yunanlarla komşu olan bazı İskitler tarımcıydılar. MÖ üçüncü yüzyıla kadar Çin sınırındaki Altay sığır yetiştiricileri yarı-kalıcı bir düzende yaşamış ve tarımsal faaliyetlerle uğraşmıştır (Di Cosmo: 2002: 40). MS birinci binyılın sonunda, bozkırın en batısında yaşayan Hazarlar hem tarım hem

80 Bu noktada yeni bir bulgunun tüm resmi nasıl değiştirebileceğine dair bir örnek mevcuttur çünkü bu değişim, Arzhan'da, bugünkü Tuva'daki mezarlıklarda 1978'den ve özellikle 1998'den itibaren yapılan kazılara dayanmaktadır.

de arıcılıkla uğraşmıştır. Di Cosmó'nun (2002: 156) özetlediği gibi 'ekolojik koşulların izin verdiği yerlerde göçebeler, çiftçileri kendi toplumlarına dahil etmiştir. Göçebe aristokrasi, tarımsal gelirlerin bir kısmını ticari araçlardan ziyade siyasi yollarla kendine mâl eden ayrıcalıklı bir tabaka oluşturmuştur.'

Bozkır/yerleşik bağlamındaki toplumsal koşullar hakkındaki bu tartışma, bozkır sosyal yapısının yerleşiklerin türevi olarak yerleşiklere bağlı olduğunu, baskınların ve ticaretin esasen bir çöpçü olgusu olduğunu savunan bağımlılık teorisi için önem arz etmektedir (Lattimore 1940; Barfield 1989). Barfield (1989) bozkır müessesesini, haneler, geniş aileler ve 'kabile' olarak tanımladığı yapıların etkin bir şekilde baskın ve ticaret yapabilecekleri bir seviyede birleşmesi çerçevesinde tamamen reaktif olarak tanımlamıştır. Heather (2007), dördüncü ve beşinci yüzyıl Avrupa'sının, Germen devletlerinin – Gotlar, Vandallar, Alamanni vb. – Roma İmparatorluğu'nu ele geçirebilecek düzeyde nasıl bir araya geldiklerini vurgulayarak bu noktanın altını çizmektedir. Mesele doğrudan işlevselcidir: Mevcut görevi yerine getirmek için yeni yönetimler doğmaktadır. Bu noktanın asıl iyi yanı *tüm* yönetimler için geçerli olmasıdır. Bu, aynı zamanda evrimsel bir noktadır: Fiziksel ve toplumsal çevrelere uyum sağlayan yönetim biçimleri başarılı olmaktadır. Bu husus, birinci bölümde de ele aldığımız Batılı olmayan yönetimlerin melezleştirici etkisini ihmal eden Batı geleneği bağlamında değerlendirildiğinde sorun ortaya çıkmaktadır. Bu görüşe karşı çıkan Anthony (2007) Batı'dan kopyalamak şöyle dursun, bozkırın sadece at yetiştiriciliği ve biniciliği değil, aynı zamanda savaş arabalarının da kökeni olduğunu ikna edici bir şekilde savunmaktadır. Ayrıca erken dönemde bozkır, metal üretiminde kendi kendine yetmesinin yanı sıra Mezopotamya gibi yerlere metal ihracatında başı çekmiştir.

Bizim kanaatimizce, Anthony bozkır yönetimlerinin zaman zaman otarşik bir yapıya sahip olduğunu vurgulamakta haklıdır ve bununla birlikte aklımızda tutmamız gereken şey bozkırın, yerleşiklere yaptığı maddi ve kültürel ihracatla sık sık melezleşmeye sebep olan bir aktör olduğudur. Aynı zamanda bozkır devletleri için yeterli kapasiteye sahip yerleşik kaynaklar, bozkır hareketliliği için güçlü bir teşvik olduğundan, göçebelerin yerleşikleri düzenli aralıklarla hasat edilecek mahsuller olarak görmeye meyilli oldukları açıktır. İşlevsel yorumlar, ne bir olgu-

yu tam olarak açıklayabilir ne de göz ardı edebilirler. Bağımlılık teorisi, bozkır imparatorluklarının ortaya çıkışına ilişkin anlayışımızda haklı bir yere sahiptir ancak bozkır ve yarattığı sonuçları görmezden gelmemize sebep olmamalıdır.

Antik dönem yazarlarının eserlerinden tanıdığımız, topraklarını İskitlere kaybeden Kimmerler, İskitler ve İskitleri mağlup eden Sarmatlar, Hint-Avrupa dili konuşan elit akraba soylarına sahip son bozkır devletleriydiler.⁸¹ Önce Hing-nu'nun ve ardından Hunların yükselişiyle birlikte, diğer soy boyları da kraliyet soyu veya altın soya dâhil olmuştur. İranî elit akrabalık soylarının yerini Türk-Moğol soylara *nasıl* bıraktığını bilmiyoruz ancak bunun muhakkak gerçekleştiğini ve başta bu iki grup olmak üzere, bozkırda yaşayan diğer grupların daha fazla melezleşmesiyle sonuçlandığını biliyoruz.⁸² İranlıların da tamamen yok olmadığının altını çizmek gerekir. İranî halklar olan İskitler, Soğdlar, Toharlar, Partlar ve Alanlar, bozkır-göçebe yönetimlerde önemli roller oynamayı sürdürmüştür. Bugün Türki halklar olarak bildiğimiz insanların çoğu, muhtemelen bu İranî soydan gelmektedir. Bu husus, bozkır halklarıyla ilgili literatürün vitrininde yer etmiş sorunlardan biridir ancak dilin siyasal örgütlenmede önemli bir faktör olmaması gibi basit bir nedenden ötürü ilgi alanımızın merkezinde yer almamaktadır. Netice itibarıyla, siyasal bozkır geleneğini öncelikle dilsel ve etnik açıdan analiz etmek temel bir hata olacaktır. Türki, Moğol ya da farklı akraba soyları, daha önce değindiğimiz PHA dilli gruplarla birlikte ortaya çıkan toplumsal ve siyasal örgütlenme kalıplarını sürdürmüştür.

81 Genetik yöntemler ileri bir düzeyde uygulandıkça, daha fazla karutın gün yüzüne çıkmasını beklemek durumundayız. Şimdilik, Grousset'in (1970: 20) iddiası hâlâ geçerlidir: İranî soyun göçebeleri (İskitler ve Sarmatlar) bozkır bölgesinin batı kısmı, Güney Rusya ve şüphesiz Turgai ve Batı Sibirya'da varlık gösterirken, doğu kısmı Türk-Moğol halklarının egemenliği altındaydı. Antik çağda bunlar arasından egemen olan ulus, Çinliler tarafından Hsiung-nu [Xiongnu] adıyla biliniyordu; bu isim, daha sonra Romalılar ve Hintlilerin bu barbarları tanımlamak için kullanacakları Hunlar (Hunni) ve *Huna* ile aynı kökene sahiptir. Muhtemelen sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Çinliler, Hsiung-nular (MÖ üçüncü yüzyılda Ch'in Hanedanı'na değin bu isim Çin yıllıklarında açıkça zikredilmemiştir) için Hsien-yün adını kullanmıştır.

82 Bunun tam olarak ne zaman gerçekleştiğinden emin olmamız mümkün değildir, nitekim Hun veya Göktürk liderleri de muhtemelen Türki bir dil konuşuyor olsalar da bunu kesin olarak bilmiyoruz.

Bozkır süvarilerinin Çin'in kuzeyinde ne zaman ortaya çıktığını tam olarak bilmesek de bunun MÖ ilk binyılın ilk yarısında gerçekleştiği bilgimiz dâhilindedir (Di Cosmo 2002: 127). 'Hiung-nu [Xiongnu] kültürü' dönem itibarıyla bozkırdaki melezleşme durumuna daha iyi uyduğu için belirli bir etnik grup veya siyasal topluluğa atıftan ziyade, arkeolojik kapsamda 'erken dönem göçebe kültürü' ibaresinin eş anlamlısı olarak bir şemsiye terim şeklinde kullanılabilir. 'Şu an için Hiung-nu [Xiongnu] konfederasyonunun farklı etnik ve dilsel grupların bir karışımı olduğu sonucunun ötesine geçemiyoruz' ki bunlar kesinlikle Altay, Moğol ve muhtemelen Türki ve İrani unsurları da içeriyordu (Di Cosmo 2002: 81-82, 164, ayrıca 251, n. 156). Nitekim Hiung-nu siyasal yapısı hakkında bildiklerimizin çoğunu çalışmalarına borçlu olduğumuz Çinli 'büyük tarihçi' Sima Qian (MÖ 145-85), 'yay çekenler' (yani göçebeler) arasındaki bugün için çok ırklı siyasal ittifaklar olarak adlandırdığımız yapının, Hiung-nu yönetimin siyasal gücü için arz ettiği önemi vurgulamıştır.

Hiung-nu'dan önce Çin kaynaklarında göçebeler, Omeljan Pritsak ve Amerikalı Türkolog Peter Golden'a göre erken dönem göçebe imparatorlukları üzerinde yönetici olarak önemli rol oynamış İrani bir halk olan Soğdları işaret ettiğine inandığı 'Hu' jenerik adıyla biliniyordu (Hu kelimesini yalnızca Çinlilerin verdiği bir isim olduğundan bu etnonimin Çinli kökeni, Hu'nun etnik veya dilsel karakteri hakkında hiçbir şey söylememektedir). Çin kayıtlarında 'Xiongnu' (Hiung-nu) adı, MÖ 221 civarında ortaya çıkmış ve belirli bir barbar grubunu tanımlamak için kullanılmıştır. Daha sonraki bozkır-göçebe devletlerin birçoğu tarafından sürdürülen ve tekrarlanan bozkır uygulamalarının büyük bir bölümü Hiung-nu'yla birlikte belgelenmiştir. Aynı zamanda MÖ 201'de Han Hanedanı yönetimindeki Çin'e büyük akınlar yapan ve sırasıyla MÖ 60 ve MÖ 43'teki iki iç savaşla parçalanmış Hiung-nu İmparatorluğu, görünüşe göre bozkırın açık ara en uzun ömürlü hanedan imparatorluğu olmuştur.⁸³

83 'Görünüşe göre' ibaresini kullandık çünkü bozkır imparatorluklarının neden genellikle en fazla iki nesil sürdüğünü sağlam toplumsal sebepler kapsamında vurgulamıştık.

Çin kaynaklarında ortaya çıkan Hiung-nu'nun uzun ömrü, muhtemelen bir dizi imparatorluğun da var olduğunu gölgelemektedir. Eğer durum

İskitler ve Hiung-nu'da gördüğümüz siyasal örgütlenme ölçeğindeki sıçrama, bozkır geleneği için ciddi bir önem teşkil etmektedir. Bu sıçrama olmasaydı bozkır, tarih öncesinde köy temelli yönetimleri devralan Tunç Çağı seçkinlerini doğurmuş olmakla kalırdı. Söz konusu sıçramayla birlikte bozkır, genç Avrupa devletleri için bir melezleştirici hâlini almıştır. Bozkır geleneğinin ikincil yönü, bizi bu geleneği kendi terimleriyle kavramaya çalışmaktan alıkoymamalıdır çünkü böyle bir seçim, genel olarak bozkır öznelliğinin reddi olacaktır. Chakrabarty'nin (2000) izinden gitmenin, birtakım yerel söz dağarcıkları için sosyal bilimler söz dağarcığımızdan ve bununla birlikte sosyal bilimsel analiz ve mukayese planının tümünden vazgeçmenin mantıklı olduğunu düşünmüyoruz. Önemli olan, bozkır geleneğini sosyal bilimlerin terimleri çerçevesinde kendi terimleri ile anlamlandırmaktır.

Hiung-nu'nun *kağan* müessesesini ele aldığımızda anahtar terim 'chanyu' (*shan-yü*) kelimesidir.⁸⁴ Bu terim, öncesine göre daha güçlü tahakküm ve daha geniş erişime sahip olma ve daha fazla insanın lideri olma iddiasının bir yansımasıydı. Bu unvan sahipleri yalnızca bir maiyete komuta etmekle kalmamıştır. Dostlardan müteşekkil olan maiyet veya cenk grubu, hakiki orduların çekirdeği hâline geliyordu (Di Cosmo 2002). Analitik kelime dağarcığımız göz önüne alındığında, sosyal bilimler açısından bu tür bir lideri ve onun önderlik ettiği yönetimi sınıflandırmak asıl zorluğu teşkil etmektedir.

Di Cosmo (2002: 184-85) 'devlet' oluşumu konusunda 'İç Asya Geleneği' adını verdiği olguyu ileri sürmüştür. Bu geleneğe göre yerleşik askerî varlığın gerekliliklerinin ve semavi bir korumaya haiz olan hanun kutsallaştırılması, kabilenin 'süper-kabile' ölçeğine doğru niteliksel yükselişi üzerindeki etkisi açısından temel noktayı oluşturmaktadır. Burada en önemli faktör, hanın kişisel

bundan ibaretse, bilinen iki iç savaş, bir dizi iç savaştan daha yıkıcı ve bütün iç savaşlar içerisinde en iyi bilinenleri olacaktır.

- 84 Golden (1992: 71) *kağan* kelimesini 'göçebe bozkır halklarının imparatoru' olarak niteleyerek bu terimi, Orta Asya'daki merkezî ve karizmatik otoriteyle açıkça ilişkilendirmektedir. Bu unvanın kökeninin izi başarılı bir şekilde sürülememiştir. Bailey (1985: VII, 36-38) bunu, kazanç veya zafer anlamına gelen bir terim olan *han-*, *hâta-* kelimesine kadar uzanan İranî bir etimolojiye bağlamaya çalışırken, Pulleybank (1962: 91) Hiung-nu kökenli olduğunu ileri sürmüştür (ki eğer Hiung-nu liderleri Soğdlu ise, aynı zamanda İranî de olurlar).

korumasının daimî bir ordu komutanlığı şeklindeki genişlemesidir. Bunun sonucu, devletin aşiret grupları tarafından kontrol edildiği bir *kabile devleti* değil, hiyerarşi ve iktidara erişim açısından kabile gibi yapılanmış bir devlet olan ve Di Cosmo'nun 'kabile-devlet' olarak adlandırdığı yapıdır. En önemlisi, doğrusal (oğullar) veya yanıl (kardeşler ve yeğenler) şekilde gerçekleştirebilen veraset konusundaki belirsizlik gibi, liderliği yalnızca bir (veya en fazla iki) soy(lar)a bırakma geleneği korunmuştur. Temelde tek klanlı soyluların siyasi yapıları tekeline aldığı bir patrimonial –yani bir baba figürünün konumunun mirasına dayanan– sistem vardır. Semavi yetkiye rağmen çanyu (şanyu) bir despot olmaktan ziyade *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) konumundadır. O, bir kanun koyucu değildi ve verdiği emirlerin uygulanması kesinlik arz etmiyordu; Çinli yerleşiklerin yaptığı baskınlar ve yabancılarla ittifak kurma girişimlerinden de anlaşılacağı üzere, çanyunun tebaasını dizginlemekteki yetersizliği önemli bir zayıflık olarak kalmıştır. Di Cosmo (2002: 223) onu karizmatik bir şef olarak nitelendirmektedir.

Di Cosmo, yeni imparatorluğun bir 'kabile' şeklinde yapılandırıldığını vurgulayarak temel analitik soruna parmak basmaktadır; sosyal bilimler açısından niceliksel bir değişim söz konusudur ancak nitelik açısından, ölçekteki değişimin getirdiği sonuçlar haricinde bir değişim söz konusu değildir. Ancak Hiung-nu'nun spesifik 'İç Asya' karakterini veya bu kapsamda İç Asya geleneğini bir bütün olarak sorgulamak durumundayız. İskitler hakkındaki detaylardan emin olmak için çok az malumata sahip olmamıza rağmen, buraya kadar tanımladığımız bozkır geleneğine göre Hiung-nu'nun sahip olduğu temel yenilik, semavi liderlik fikrinin yoğunlaştırılması olabilir. Ancak değindiğimiz üzere bu fikir, zaten bozkır geleneğinin bir gerçeğiydi ve hâmlerin ritüel yapma sorumluluğunu üstlendikleri PHA döneminden beri vardı. Di Cosmo'nun 'İç Asya geleneği'ni, batıda doğan ve bu dönemde merkezinin doğuya doğru hareket ettiği Avrasya geneli bozkır geleneği içerisindeki bir dönem olarak anlamak daha doğru olacaktır. Sonraki iki binyıl boyunca merkez doğuda kalacak ancak bozkır geleneğinin temel birliği korunacak, bozkır boyunca yönetimler batıda şekillenen ve doğuda pekiştirilen temel siyasi yapıları sürdürecekti.

Analitik kavramlar açısından, di Cosmo (ve ayrıca Barfield, ör. 1989: 8) birinci bölümde ele aldığımız nedenler kapsamında devlet nosyonu muhakkak yerleşik deneyimine bağlı olduğu için pek de anlam ifade etmeyen bir 'devlet'ten bahsetmiştir. Bu analitik terimi bozkır gelişmelerine uygulamakta hiçbir fayda görmüyoruz. Di Cosmo ayrıca bir reis tarafından yönetilen mevzubahis devletin liderinden de söz etmiştir. Ancak devletleri, niceliksel ve niteliksel açıdan şefliklerden daha farklı yönetimler olarak düşünürsek, bu husus doğası gereği çelişkilidir (Earle 1997). Yine de önceki bozkır yönetimlerinden İskitler, Hiung-nu ve müteakip büyük yönetimlere doğru ölçeksel sıçramayı tanımlamak için bir terime ihtiyacımız vardır. 'İmparatorluk' terimi, bu kapsamda gerekli esnekliğe sahip bir kelimedir (Nexon & Wright 2007). Bir imparatorluk, ilk olarak araçların önemli olması açısından karakterize edilmektedir çünkü maiyetin varlığına rağmen, kağan, işleri sürekli olarak doğrudan yürütecek eylem kapasitesine sahip değildir. Kağan, aşırılık olarak gördüklerini düzeltirken, bu da araçlara bırakılmıştır. İmparatorluğun ikinci tanımlayıcı özelliği, lider ile çeşitli araçlar arasındaki ilişkilerin birbirinden farklı olduğu ve bu şekilde kabul edildiği anlamına gelen sözde heterojen sözleşmedir. Devlet yapısına dâhil oldukları için benzer olmamalıdır. Bu durum İskit ve Hiung-nu devleti için geçerlidir.

Di Cosmo (2002), MÖ birinci binyıl boyunca bozkır-yerleşik ilişkileri üzerine önemli revizyon çalışmaları yapmaktadır. MÖ dördüncü binyıldaki Mezopotamya yerleşiklerinden bahsederken ele aldığımız bir konu olan yerleşiklerin at temelli savaşları benimsemesi olgusunun Çin'de taklit edilmesinden başlayalım. Çin'de süvari sisteminin benimsenmesine ilişkin temel metinsel kanıt, MÖ 307'de yapılan meşhur bir tartışmadır. Tartışma süvari ve atlı okçu sisteminin benimsenmesi hakkındaydı ve top-rağa bağlı Çinliler için genellikle aşılmaz bir engel teşkil eden göçebelerin üstün binicilik yeteneklerinden ilham almıştı. Süvari sisteminin benimsenmesi, 'danışmanlarının muhafazakâr yaklaşımına karşın ileri görüşlü bir kral tarafından ısrarlı bir şekilde desteklenmişti... Tartışma, süvarilerin göçebe saldırılarını püskürtmek için gerekli olduğuna dair geleneksel fikre dayanmıyordu... bu reform, öncelikle devletin güçlendirilmesine yönelik geniş bir gündeme sahipti' (Di Cosmo 2002: 135, 137). Nitekim di

Cosmo'nun geniş çapta beğenilen revizyonist çalışmasının kapsayıcı etkisi, göçebe akınlarının önemini tasdik etmekle birlikte Han Hanedanı'na kadar muhtelif Çin yönetimlerinin izledikleri politikaların devlet topraklarını genişletmeye yönelik olduğundan kaynaklanmaktadır. Göçebe-yerleşik ilişkileri, göçebelerin saldırı ve yerleşiklerin savunma yaptığı bir ilişki değil, saldırganlığın daha dengeli olduğu ve yerleşiklerin bozkıra göçebelerden daha fazla güç yansıttığı bir ilişkiden ibaretti. Di Cosmo'nun erken dönem sur inşası hakkındaki yorumu bu konuya bir başka örnek teşkil edebilir:

Kuzey bölgelerdeki surların varlığı, göçebe ve yarı-göçebe halkların otlaklarına yayılmak ve yerinden edilmiş veya Çin devletlerinin bölgedeki askerî varlığını nedeniyle saldırganlaşan diğer göçbeleri fethedilen bölgeden uzaklaştırmak için, merkezî devletler arasında geliştirilmiş bir savunma teknolojisini benimseyen Yen, Chao ve C'hin gibi devletlerin istikrarlı bölgesel büyüme modeliyle bağlantılıdır (Di Cosmo 2002: 155).

Bu, yerleşik-bozkır ilişkisine yönelik genel anlayışımız için önemlidir çünkü bu argüman, en azından belli bir bölgede ve dönemde, durumun açık bir şekilde savaşçı bozkır geleneğinin barışçıl yerleşiklere tecavüz etmesinden ziyade, saldırgan Çinliler tarafından 'kuzeyin kolonizasyonundan ve askerileştirilmesinden (Di Cosmo 2002: 158) ibaret olduğunu belgelemektedir. Di Cosmo bu konu kapsamında, böylesine saldırgan bir politikanın etkilerinden birinin Hiung-nu Bozkır İmparatorluğu'nun vücut bulması olduğunu savunmuştur. Barfield (1989) gibi, di Cosmo da Hint-Avrupa evresinden sonra bozkır imparatorluklarının oluşumundaki tepkisel unsuru vurgulamıştır. Ancak Barfield ve bozkır göçbelerini atavistik olarak gören Morgan, Engels ve Marx'ın dâhil olduğu geleneğin aksine, di Cosmo ayrıca bozkır yönetimlerinin ekonomik açıdan kendi kendine yeterli olduklarını ve en önemlisi, özellikle süvari sistemini benimseyerek bozkır askerî organizasyonunu kopyalayanların aslında yerleşikler olduğunu vurgulamaktadır. Burada söz konusu olan, bozkır imparatorluklarının yerleşik örgütlenmeyi gölgelemesi değil, bozkır-yerleşik arasındaki dinamik ilişkidir. Yerleşik yönetimler, hayatta kalarak çağımızın baskın örgütlenme ilkesi hâline gelmiş olabilir. Ancak yerleşik yönetimlerin kendileri bile kısmen bozkırla olan etkileşimin bir sonucudur.

Hiung-nu Bozkır imparatorluğunun oluşumundan önce asıl saldırganlar yerleşik hâldelerse, di Cosmo'ya göre Hiung-nu İmparatorluğu'nun MÖ 221'den itibaren yükselişi, Çinlilerin savunmada kaldığı ve uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin kabul edilmiş çift kutupluluk olarak niteleyebileceği, her iki tarafın da temelde otarşik olduğu bir durumla karakterize edilen 'yatıştırma politikası' (*ho-ch'in*) benimsediği yarım asırlık bir dönemle sonuçlanmıştır.⁸⁵ Ancak MÖ 162'de o zaman için 'büyük güç görüşü' diye niteleyebileceğimiz olguyu kutsayan bir antlaşma gerçekleşmiştir. Buna göre 'Hiung-nu, Çin Seddi'nin kuzeyindeki okçu uluslara hükmedecek, güneyde yaşayan ve şapka, kuşak takan yerleşik insanlar, Çin imparatoru tarafından yönetilecekti.' (Di Cosmo 2002: 196).

Barfield'a (1989: 42) göre Hiung-nu yönetiminin istikrarına katkıda bulunan en önemli iki özellik, sabit imparatorluk rütbe-lerinin varlığı ve yeni bir 'Chanyu'nun belirlenmesi sürecini idare eden kabul görmüş kurallar dizisidir. Devletin merkezî kısmını yöneten ve kendi sürülerini de otlatan Chanyu'dan hemen sonra gelen hiyerarşi 'Solun ve Sağın Bilge Kralları'ndan oluşuyordu. Bunların altında 'sol-sağ Luli kralları, sol-sağ generaller, sol-sağ komutanlar, sol-sağ hane yöneticileri [ve] sol-sağ Ku-tu markizleri' vardı (Barfield 1989: 37). Krallar ve solun diğer üyeleri, su ve otlak aramak için serbestçe dolaştıkları doğu bölgesinde yaşarken, sağın kralları ve liderleri de aynı şekilde batıda yaşıyordu. Bu, aynı zamanda dört temel yön ve güneye bakarken sol/sağ şeklinde hizalanma biçiminde Hiung-nu askerî güçlerinin muharebe düzenini de oluşturmuştur. Her Chanyu, Solun Bilge Kralı görevine kendi halefini atardı. Bozkır uluslararası toplumuna belirli bir köken atfedilmesi gerekiyorsa, Hiung-nu hiyerarşisi bozkırın nasıl yönetileceğine ve bozkır toplumunun hiyerarşisinin nasıl görünmesi gerektiğine dair bir kurallar bütünü'nün şekillenmesi noktasında etkili bir kestirme yol görevi görebilir.

Örgütlenme açısından göçebe imparatorluk yapısında üç katman bulunuyordu (Barfield 2001: 13). Böyle bir sistem, bozkırdaki ilişkileri düzenlemek için ihtiyaç duyulan düzenin çok ötesindedir. Bununla birlikte böylesine bir örgütlenme göçbelerin,

85 Resmî olarak, bu dönem ancak MÖ 51'de, Hiung-nuların aldığı askerî yenilginin ardından astlık durumunu kabul etmesiyle sona ermiştir.

Çin’le başa çıkabilmek noktasında kendilerini savunabilmeleri için tek çareydi. Barfield (1989: 37), Hiung-nu politikasının yerleşiklere yönelik örgütlenme ilkelerini şu şekilde özetlemektedir:

1. Kabileler-üstü (*supratribal*) Shan-yü’nün [Chanyu] gücü, yerli kabile liderleri tarafından dâhili olarak sınırlandırılmış ve imparatorluk makamına geçiş sıkı bir şekilde düzenlenmiştir.

2. Shan-yü [Chanyu], Çin’den sübvansiyonlar ve ticari faydalar elde etmek için Han hükûmetiyle imparatorluktaki kabileler arasında hem müzakereci hem de savaş lideri olarak tek aracı şeklinde hareket etmiştir.

3. Hiung-nu [Xiongnu] Devleti, Çinle ilişkilerinde kasıtlı olarak yağmacı bir politika inşa etmiş ve Han hükûmetiyle pazarlık pozisyonunu güçlendirmek için özellikle sert bir itibar kazanmıştır.

4. Hiung-nu [Xiongnu] Devleti, Han hükûmetinin Hiung-nu [Xiongnu] Devleti’yle kendi devleti arasındaki farkları kavramadaki başarısızlığıyla pekişen önlemlerine karşı sağlam bir şekilde örgütlenmeyi başarmıştır.

Zincirleme Reaksiyonlar

Toplumsal örgütlenmeye değinirken vurguladığımız üzere, birtakım sosyal maliyetlere sebep olsa da hoşnutsuz bir hane –ya da hoşnutsuz bir hâmi– istediği zaman sürüsünü alıp topluluğu terk edebilirdi. Yeni gelenlerin vardığı yerde zaten yaşayan insanlar olacağından, bu tür hareketlerin, nihayetinde yerleşik yönetimlerin yakınında kamp kuran bozkır insanlarını bozkırdan yerleşik nüfusa doğru sürükleyecek zincirleme etkiler yaratması mümkündü (Grousset 1970: 32).⁸⁶ Örneğin Hiung-nu Devleti bir başka bozkır yönetimini güneydeki bir bölgeden sürdürdüğünde, bu yönetimin de günümüz Afganistan’ındaki yönetimleri yerinden etmesi ve söz konusu yönetimlerin güneye doğru ilerlemesi sonucunda bunun yansımaları daha güneyde de hissedilmiştir. Bu dalgalanma etkisi, MÖ 128’de Gucerât’ta (bugün Hindistan’da bir eyalet) niha’yet bulmuştur. Yeni gelenle-

86 Maenchen-Helfen, Hunlar üzerine yaptığı klasik çalışmasında (1973: 61) bu teorinin Gibbon’ın asılsız bir iddiasına dayandığını ve kaynaklar tarafından doğrulanmadığını iddia etmektedir.

rin burada İskender'in mirasının son kalıntılarını yok etmesiyle birlikte bölge Helen karakterini kaybetmiştir. Ayrıca bu olaylar zinciri, Hindistan'ın kuzey kesimini ilk kez bozkırla bütünleştirmiş ve bu süreç Budizm'in Orta Asya'ya gelmesiyle sonuçlanmıştır (Grousset 1970: 32). Hunların batıya doğru genişlemesiyle birlikte diğer yönetimleri Orta Asya'ya sürüklemesi temelinde, Hunların Sakaları batıya doğru sürmeleri ve Sakaların da burada Sarmatları yerinden etmesi, bir başka örnek olarak gösterilebilir. Bu zincirleme reaksiyonlar, insan akışıyla birlikte göç etmiş olan Hiung-nu'yu unsurlarını da içermiş olabilir. İsyançı bir liderin peşine düşen Hiung-nu grubunun MÖ 44'te Çin'in kuzeyini terk ederek Orta Asya'ya gitmesi bu kapsamda üçüncü ve önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu göçebeler, Hazar Denizi'nin kuzeyinden Anadolu ve Balkanlar'a ulaşana ve dördüncü yüzyılın sonlarına doğru Romalıların ilgisini çekene dek tarihî kayıtlardan kaybolmuştur.⁸⁷ 'Batı Xiongnu' örneğinde, zincirleme reaksiyonlar uzun bir süre devam etmiştir ancak temel mantık Gucerât'ta dönüşüme yol açan mantıkla aynıdır. Otlakların başkalarına kaptırılmasının ardından, 'Batı Hiung-nu' doğudan başlayarak bozkır boyunca ilerlemiş ve buradakilerin otlaklarını ellerinden alarak, onları tâbisi hâline getirmiştir. Nitekim böylece yolları üzerindeki klanlardan bir yönetim inşa etmişlerdir. Romalılar, bu yeni gelenleri 'Hunlar' diye tanımlamıştır (Heather 2007: 628).

Hunlar ve Germenler

Tipik bir zincirleme reaksiyon kapsamında Hunlar batıya doğru ilerlerken püskürttükleri yönetimler, Romalıları üzerlerine gelen tehlike konusunda ikaz ediyordu. Hunların yerleşiklere doğru ittiği yönetimler bozkır insanlarından değil, önceki iki yüzyıl boyunca kuzeyden aşağı doğru inmeyi sürdüren Hint-Avrupalı Germen gruplardan mürekkepti. Romalıların bu durumu fazla umursadığı söylenemezdi; bozkır halklarına ('Sarmatlar'), Gotlara ve diğer Germen gruplarına farklı yapılar olarak muamele etmelerine ve dâhili durumları hakkında bir parça bilgi sahibi olmalarına rağmen, Romalılar için 'Barbaricum' siyasal bir belirsizlikten ibaretti (Beard 2007). Halsall'ın (2007) barbarlara

⁸⁷ Buradaki iddia *ex nihilo* bir argümandır çünkü bu Hunların nereden gelmiş olabileceğine dair geçerli bir hipotez mevcut değildir.

karşı yapılan savaşların Roma'nın patronaj sisteminin işlemesine ilişkin bir role sahip olduğuna dair yorumu göz önünde alındığında, detaylı bir ayrıştırmaya gerek kalmayacaktır. Bununla birlikte bu yönetimlerin, bozkırın kuzey-batı ucunda, bozkır geleneğiyle sürekli temas hâlindeki yerleşik arkeolojik kültürlerden doğmasının yanı sıra, büyük ölçüde bozkır geleneğini geride bırakarak, döngüsel tarıma⁸⁸ (*swidden agriculture*) dayalı yarı göçebe bir yaşam sürmesi analitik açıdan önem arz etmektedir.

Erken dönem Germen grupların tarihyazımı, yoğun bir milliyetçilik tesirinde üretildiği için bozkırın olası etkileri göz ardı edilmiştir (bkz. Todd 1992: 256–69). İngilizce literatürde E. A. Thompson'ın kaleme aldığı iki önemli örneğe değinecek olursak, daha öncesinde *A History of Attila and the Huns* (1948) başlıklı bir eser yazmış olmasına rağmen, Thompson *The Early Germans* (1965) adlı çalışmasında bozkırın Germenler üzerindeki etkisi şöyle dursun, kitabın hiçbir yerinde bozkırdan söz etmemiştir. Thompson, bu yönetimlerin bazılarında 'verasetin kraliyet klanının üyeleri haricinde kimseye açık olmadığına' (Thomson 1965: 35) dikkat çekmiş ancak söz konusu 'kraliyet klanı'nın ya da *stirpes regian*ın muhtemel soyundan hiç bahsetmemiştir. Yarı göçebeliliğin benimsenmesiyle bu kurumun kaybolmuş olma ihtimali mevcuttur. Roma ile ilk temaslar sırasında var olan Germen liderliğinin genellikle savaş zamanı liderleri (*reiks*) ve barış zamanı liderleri (*thiudans*) gibi bir ayrım içermesi, durumun bundan ibaret olduğuna dair güçlü bir göstergedir (Geary 1988: 61). Bu kesinlikle bozkır geleneğinden sapma anlamına gelmektedir. Buna karşılık, birçok yönetimde barış zamanı liderleri yalnızca 'kraliyet klanı'ndan seçilebilirdi, dolayısıyla bu kurum ayakta kalmış olabilir. Yerleşen diğer göçebelerin, örneğin İskitlerin soylu neseplerini korudukları kesin olarak bilimiz dâhilindedir. Eğer Germenler gerçekten *stirps regian*ı kaybetmişlerse, bozkırdan ödünç alınan şeylerin yanı sıra bu kurum da yeniden diriltilmiş olabilir. Bunu bilmiyoruz ancak çarpıcı olan şu ki, söz konusu alandaki uzmanların çoğu, siyasal örgütlenme noktasında bozkır

88 Burada döngüsel tarımdıye belirtilen kavram (*swidden agriculture*), üretim yapılan tarım arazisinde kısa süreli ekim yapılan ve ardından arazinin genellikle yakılarak normal bitki örtüsünün yeniden yetişmesine izin verilen ekim sistemini ifade etmektedir. (ç.n.)

modelleri konusunu gündeme dahi getirmiyorlar (Wolfram'ın [1988] Gotlar üzerine yaptığı ve bozkır melezliğinin önemli bir unsur olarak yer aldığı çalışması bir istisna teşkil etmektedir).

Ölü yakma geleneğinin de eski Germanler arasında yaygın olduğunu biliyoruz ancak milattan önceki yüzyıllarda, ölüleri tümseklere defnetme geleneği geri dönmüş ve Viking çağında olduğu kadar geç bir tarihte gözle görünür bir şekilde varlık göstermiştir. Thompson'ın halefi Todd (1992: 81) 'defnetme geleneğinin uzun zamandır... doğu hakları arasında tercih edilen bir ayin' olduğuna dikkat çekmiştir. Todd (1992: 118) aynı zamanda at kurban etme geleneğinin erken dönem Hint-Avrupalılar arasında olduğu gibi, erken dönem Germanler arasında da yaygın olduğuna değinmektedir. Ancak hiçbir yerde bu yerleşik uygulamanın menşesine değinmemiştir. Hatta Todd (1992: 94-95), 'Rus bozkırlarında yaşayanların sadece Karadeniz ve Ege şehirlerinden değil, aynı zamanda İtalya'dan, Orta Tuna vilayetlerinden ve hatta belki Galya'dan da mal aldıklarını' vurgulamıştır. 'Bilinen ithalatın büyük bir kısmı MÖ birinci yüzyıldan MS ikinci yüzyıla kadarki döneme ait gibi görünmektedir. Bu mallar büyük ölçüde Özgür Germania'ya geçen aynı nesne gruplarından müteşekkildi.' Böyle bir paralellik, bir yazarı farklı ortak noktaların varlığı ihtimaline karşı duyarlı hâle getirmelidir ancak Todd yine de adım atmaktan geri kalmıştır. En azından, erken dönem Germanler üzerine uzman olan kişilerin, Germanlerle bozkır geleneği arasındaki olası devamlılık ve alışveriş konusunu tasdik etmeleri ve incelemeleri beklenebilir. Birinci bölümde ele aldığımız hususlar kapsamında, bu yazarları Avrupamerkezcilikle suçlamak mümkündür. MS 376'da German devletlerinden biri olan Amal Gotları, sahip oldukları kuvvetlerle Tuna kıyısına gelmiş ve Romalılara iltica talebinde bulunmuştur. Bu durum, bozkır ve yerleşik arasında önemli melezleşmeye yol açan sıralı olaylardan birini teşkil etmektedir. Yaygın bir görüşe göre (bkz. Heather 2009) Roma İmparatorluğu'nun bu kapsamda iskân etmek zorunda olduğu insan sayısı sindirilemez bir seviyedeydi. Bu durum ayrıca tarıma zarar vermiş ve imparatorluğun askerî kontrolü sürdürmek için şiddetle ihtiyaç duyduğu vergileri tüketmiştir. Merkez daha fazla dayanamamış ve böylece German yönetimlerin imparatorluğun yerini almasının yolu açılmıştır. Bunun aksine, Guy Halsall (2007) barbarların Roma İmparatorlu-

ğu için büyük bir askerî tehdit oluşturmadıklarını ancak karmaşık bir patronaj ağını meşrulaştırmak için harici bir tehdit olarak kullandıklarını savunmaktadır. Halsall ayrıca 'barbar göçleri'nin patronaj ağındaki çöküşe sebebiyet vermediğini, aksine Roma imparatorunun tepe noktasını işgal eden patronaj ağındaki çöküşün 'barbar göçleri'ne sebep olduğunu iddia etmektedir (Halsall 2007: 34, 150). Buna rağmen mevcut literatürün ezici çoğunluğu, bu kuzeyli barbarların – evvela German ve sonrasında Slav halkları – sahip oldukları modelleri ve hatta devlet yapısı olarak biçimlerini Roma'dan aldıklarını vurgulamaktadır (bkz. Halsall 2007: 151). Haklı olarak, tarihsel ve arkeolojik kanıtlar göz önüne alındığında, terzilik, tarımsal, askerî ve genel siyasi gelişmelerin Roma modellerine ve hatta bazen Roma eylemlerine çok şey borçlu olduğuna dair çok az şüphe olabilir (Curta 2001; Heather 2007). Ancak bu, Germanlerin bozkır melezleşmesine dikkat atfetmemek için bir neden teşkil etmemektedir. Bozkır melezleşmesi Romanizasyondan açıkça daha az önemli olmasına rağmen, şimdiye kadar gördüğü Avrupamerkezli muameleyi hak etmeyen kolayca gözlemlenebilir bir olgudur (ve bu, birinci bölümde değindiğimiz genel anlayış düzeninin tipik bir uzantısıdır). Gotlar ve diğer Germanler, bozkır uygulamalarını 'Avrupalı' yerleşiklere aktaran ana aktörler olmasa da önemli bir aktarıcı oldukları için kısa bir girizgâh yapılması makbuldür.

Germanler

Bozkırdan Avrupa'ya ulaşan Hint-Avrupalı dalgası, yaylacı göçebelikten, sığır yetiştiriciliğini de barındıran döngüsel tarıma geçiş yapmıştır. Milattan sonra German grupları, yüksek kuzeyden güney Jutland'ın çok altına, Batı'daki Alçak Ülkelerden doğudaki bozkırlara kadar yerleşmişlerdi. En doğuda MS birinci binyıla ait iki arkeolojik kültürü teşkil eden Przeworsk ve Wielbark, yaklaşmakta olan Hunlar tarafından batıya doğru itilen iki German yönetimi Vandallar ve Gotlarla yakından bağlantılıdır (Barford 2001: 24). Daha batıda, günümüzün Aşağı Saksonya bölgesinde, yine German yönetimleriyle de ilişkili olan Jastorf kültürü bulunuyordu (Wolfram 1999). 'İlişkili' ibaresi, bu kültürlerin büyük olasılıkla çok dilli veya çok-yönlü oldukları anlamına gelmektedir ancak MS 200'den kalma veya daha eski

olabilecek arkeolojik buluntuların gösterdiği üzere, ileri gelen akraba soyu (*stirpes regis*) yüksek ihtimalle Germen dili konuşuyordu (Todd 1992: 74; Geary 1988: 43). Yarım binyıl sonra batıda Germen liderliğinde bir dizi yönetim oluşmuştur (Allamani, Heruli, Burgonyalılar vb.) ancak Baltık Denizi'nin güneyinde yaşayan Doğu Germen yönetimleri bozkırın sınırındaydı ve bozkır devletleriyle düzenli temas hâlindeydiler. Bozkıra sınır olan bu yönetimler Hun saldırılarına maruz kaldıklarından melezleşme için kayda değer öneme sahiptiler.⁸⁹

Germen yönetimleri gibi yapılar, bozkırdan gelerek yerleşik düzene daha doğrusu döngüsel tarım uygulamaları çerçevesinde sürekli hareket hâlinde oldukları için yarı yerleşik düzene geçtiklerinde, onlar için bozkırla kurdukları ticari ilişkiler ve aynı zamanda baskına maruz kalma olasılığı varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla Germen yönetimleri, MS 370'te'ya üzerlerine gelen Hunlara bağımlı hâle gelmek ya da yerleşik Romalılara doğru itilmek seçenekleri arasında tercih yapmak zorunda kaldıklarında tamamen hazırlıksız değildiler. Bunlardan geriye kalanlar Hunlaştırıldılar ve böylece, daha uygun bir terimle ifade etmek gerekirse, yeniden bozkırlaştırıldılar. Çağımızın ilk yüzyılında ilkel sabanın ortaya çıkmasıyla birlikte Germen tarımı zirai yeniliklere sahne olmuştur. Bunun yanı sıra iklim de ısınmıştır. Sonuç olarak toprak üzerindeki baskı gibi nüfus da artmıştır. Arkeolojik kayıtlar, Wielbark kültürüne ait yerleşimlerin güneye doğru nasıl yayıldıklarını göstermektedir (Heather 2007: 103). Yazılı kaynaklarda Germenlerden ilk bahseden Romalı tarihçi Tacitus'tur. Roma yerleşimlerine baskın düzenleyen Germen çetelerine atıfta bulunmuştur. Bu çeteler, güneye doğru ilerleyen köyleri Romalıların sahip olduğu zenginliklerden haberdar etmiş ve çetecilik faaliyetlerinin artmasına sebep olmuştur. İkinci yüzyıla gelindiğinde, bu çeteci gruplar daha etkili baskınlar yapmak için toplanmış ve tam teşekküllü bir savaş başlamıştır. Romalıların 'Markoman Savaşları' (yaklaşık 166-180) olarak adlandırdıkları savaşlar, adını Germen dili konuşan bir yönetim

89 Dördüncü yüzyıldan önceki genel Germen-bozkır ilişkilerinin yoğunluğu hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Hedeager (2011) maksimalist bir görüş benimsemiş ve İskandinavya'da ara sıra Hunların varlık gösterdiğini varsaymıştır.

olan Markomanlardan almıştır ancak İrani dilli bir aile soyunun egemenliği altında olan Sciri gibi bazı yönetimler Avrasya bozkır geleneğinin canlı birer örneğiydi.

Üçüncü ve dördüncü yüzyıllara gelindiğinde, Germen dilli soylar egemenliğindeki bütün yönetimler, dönem itibarıyla kuzeybatıda Ren Nehri, kuzeydoğuda Tuna Nehri'ni ve bu iki nehir arasındaki (kireç-lime) çitleri (sonrasında tahkim edilmiştir) izleyen Roma sınırları boyunca yerleşmişlerdi. Bir yönetimin yerleşme mantığı hem en verimli topraklar için mücadeleyi hem de arkadan (kuzeyden) gelen yönetimlerin Roma sınırı boyunca kurulmuş yönetimler üzerinde baskı uygulayacağı bir zincirleme reaksiyonu içermesi bakımından bozkır mantığına benziyordu. Barbarlara göre baskın ve ticareti kolaylaştırdığı için bu birincil bir konum teşkil ediyordu. Roma'nın bu gruplara yönelik politikaları, Çin, Pers ve Roma'nın daha doğudaki bozkırlara yönelik politikalarıyla aynı olmasının yanı sıra bir gözdağıyla iş birliğinden ibaret olması, önemli oranda Roma sübvansiyonu elde etmek anlamına geliyordu (Heather 2001). Bununla birlikte, güney bozkır çevresinin tamamında olduğu gibi kuzeydeki grupların baskılarına yenik düşen yönetimler, sık sık Roma İmparatorluğu'ndan iltica talep ettiler ve kendilerini yerlerinden eden yönetimlere karşı verilen mücadeleye destek vermeleri karşılığında Roma İmparatorluğu'na sığındılar. 370'ler itibarıyla Germen egemen yönetimlerle bozkır yönetimleri arasında yalnızca iş birliği yoktu, aynı zamanda Greutungi Gotları, Tervingi Gotları, Vandallar, Alaman-ni, Burgundlar, Rugi, Heruli, Gepidler gibi isimlerle Germen egemen yönetimlerde kurucu unsur olarak bozkır temelli hanelere rastlamak mümkündü. Bu yönetimler, çok etnikli ve çok dilli olmaları bakımından bozkır yönetimleriyle benzerlik gösteriyordu ancak siyasal açıdan farklılık arz ediyorlardı. Bozkır yönetimleri yalnızca iki erkek grubundan oluşurken –bir yanda kağan ve maiyeti, diğer yanda geriye kalan herkes– Germen yönetimleri görüşüne göre dört gruptan müteşekkildi: Bir kral veya krallar (veya bir yargıç gibi kralın işlevsel eş değeri) ve maiyeti, ant içen özgür insanlar (önemli ölçüde siyasal nüfuza sahip oldukları muhtemeldir), lortlarıyla olan bağları hâlâ geçerli olan azatlı köleler ve son olarak savaşmayan köleler (Heather 2007). Dolayısıyla bozkır ve Germen yönetimleri, arasındaki benzerliklere ve hatta örtüşmelere rağmen, birbirlerinden tamamen farklıydılar.

MS 376'da yaklaşık 80.000 ilâ 90.000 arasında erkek, kadın ve çocuktan müteşekkil Amal Got yönetiminin bir kısmının, Tuna'da ortaya çıkması ve artık iyice aşına oldukları İmparatorluk himayesinde yerleşme talebinde bulunmasıyla birlikte bozkır halkları, Doğu Germen liderliğindeki devletler ve Roma İmparatorluğu arasındaki ilişkiler gittikçe ısınmıştır. Çağdaş bir tarihçinin belirttiği gibi onları Karadeniz'in kuzeyindeki köylerini terk etme kararına sevk eden mücbir sebep, bir bozkır halkının –dönem itibarıyla Hazar Denizi'nin kuzeyinde bir çekirdek alan tesis eden Hunlar– sonu gelmez saldırılarıydı.⁹⁰ Ancak Romalılar muhtemelen kendilerini buna karşı hazırlamışlardı. Roma İmparatoru Valens, birkaç yıl önce konumunu pekiştirmek ve şan, şöhret kazanmak niyetiyle Gotlara karşı büyük bir saldırı başlatmıştı. Bu saldırı başarısız olduğunda İmparator, Gotlar içerisinde liderlik iddiasına sahip birini desteklemeye başladı ve Gotların ticarete erişimini engelledi ki bu hamleler, nihayetinde Got yönetimini zayıflattı (Halsall 2007: 173–75). İrani bir dil konuşan Alanlar, Hunlar tarafından batıya doğru itildiler.⁹¹ Gelişmekte olan bozkır imparatorluklarına özgü bir süreç kapsamında Hunların, Germen egemen yönetimlerine ve nihayet Roma İmparatorluğu'na baskın yapma ve bunlardan haraç alma umutları gittikçe yeşerdi. Tam teşekküllü bir Hun İmparatorluğu 420'lerde vücut bulmuştur; iki kardeş tarafından yönetilen imparatorluk, görünüşte ağabeyin doğu bölgesini ve genç kardeşinin ise batı bölgesini yönettiği karakteristik yönetim mo-

90 Çoğu uzmanın, Hiung-nuların başlangıçta Soğd kökenli bir liderliğe sahip olduğunu savunmasına rağmen, Kim (2013: 28-29), onların batıya doğru göç ettikleri süreçte, muhtelif İrani, Altay ve Türk-Moğol gruplarına hükmeden bir Yenisey liderliğinden, Türki kraliyet soyu geliştirmeye yönelik bir dönüşüm geçirdiklerini savunmaktadır.

91 Görünüşe göre Alanlar, eskiden ya bir Sarmat yönetimi ya da Sarmatlarla çok yakından ilişkiliydi. Romalılar, sahte ricat ve ani ricat gibi bozkır süvarilerinin taktiklerini benimsemişti (Bachrach 1973: 9). Yine Romalılar, Alanları uzun ve sarışın olarak nitelerken, Hunları bodur ve çirkin olarak niteliyorlardı (Bachrach 1973: 19); bunu, Alanların Romalılara daha çok benzediği yani içlerindeki İrani unsurların Hunlardan daha fazla olduğu şeklinde yorumlayabiliriz. Alanlar, toprağa saplanmış bir kılıç suretindeki savaş tanrısına tapıyorlardı. Bir Alan için en güzel ölüm, savaş meydanında ölmektir. Bachrach (1973), sözde-Alanların 1066'da Norman İngiliz seferine ilham vermelerini, bozkır etkisinin gecikmiş bir örneği olarak tanımlar (sahte ricat gibi tipik bozkır taktiklerinin kullanımı aşikârdır).

deline göre idare edilmiştir. Küçük erkek kardeş 330 yılında öldüğünde, ağabeyi Rua tek hükümdar olmuştur. Sonrasında Rua'nın da ölmesi üzerine, küçük erkek kardeşi veya oğlu olmadığı için bozkırın yanal veraset usulüne göre yeğenleri Bleda ve Attila yönetimi devralmıştır.⁹² Bürokrasi olmadan Alanların imparatorluğa dâhil edilmesi ve ardından genç Hun İmparatorluğu içerisindeki Germen kontrolündeki bir dizi yönetim, bozkır imparatorluklarının standart modelini takip etmiştir. Hunlar bazı liderleri öldürüp, yerlerine yenilerini getirmiş ve gerektiğinde buralara kraliyet soyundan gelen Hunları yerleştirmiştir. Sonuç olarak bir grup insan savaşçılık kariyerine atılarak, birer Hun olmuştu ancak İmparatorluğun farklı araçlar tarafından kontrol edilen grupları arasında nispeten az bir dikey entegrasyon ve hatta daha az yatay entegrasyon vardı ve bu nedenle karakteristik olarak gevşek bir şekilde entegre kaldılar. Hun İmparatorluğu'nun *lingua francası* muhtemelen Gotça'dır (Heather 2007; ayrıca bkz. Kim 2013: 30). Attila'nın oğullarının yönetimi altında Hun İmparatorluğu'nun parçalanması bozkır kültürüne göre olağan bir şekilde gerçekleşmiştir. Araçların önderlik ettiği yönetimler, bağımlı gruplar olarak uyumlarını korudukları için bunlardan bazılarının belli ölçüde değişime uğrayan versiyonları, Hun egemenliğinden sonra Avrupa'nın proto-devlet-inşasında önemli yönetimler olarak sahneye çıkmıştır. Bu yönetimler bozkır etkisinin en önemli aktörleridir.

Yerleşiklerin Melezleşmesi

Bu bölüm içerisinde daha önce değindiğimiz üzere, birbiriyle çelişen en az üç farklı veraset ilkesi olduğu için bozkırda hanedan veraseti uğruna bir rekabet bekleniyordu (yanal veraset, ilk doğan hakkı ve son doğan hakkı). MÖ 51'de, devam eden Hiung-nu iç savaşında daha zayıf olan taraf güneye taşınmış, onları sınır muhafızları ve müttefik olarak kullanan Çinlilere boyun eğmişti. Bu noktada Barfield'in (1989) yerleşik 'iç sınır stratejisi' olarak adlandırdığı olgunun önemli bir örneği söz konusudur (bu, temel olarak yerleşiklerin göçebeleri mümkün olduğun-

92 Ne yazık ki Hunların kullandığı unvanlar hakkında çok az malumat mevcuttur. Maenchen-Helfen (1973: 270-71) Attila'nın ilahî krallık iddiasında bulunmadığını, yalnızca soylu olduğunu iddia etmiştir.

ca uzak tutması anlamına gelen 'dış sınır stratejisinden' farklıdır). Stratejinin odağı yerleşik nüfustur. Konuşlandırılan unsur, kendisi de sık sık eski otlaklarından sürülmüş olan daha güçlü bir bozkır yönetimi tarafından, bozkırın ucuna, yani yerleşiklerin yakın çevresine sürülen bozkır yönetimidir; burada bahse konu olan zincirleme reaksiyondur. İç sınır stratejisinin hedefi, konuşlandırılmış bozkır yönetimini bozkır dışına ve ilk etapta yerleşikler arasına iten bozkır yönetimidir. Bu yabancılaşmış bozkır yönetiminin, onları otlaklarından uzaklaştıranlarla savaşmak için son derece motive olması ve geçimlerini sağlamak için yeni yollar aramaları mantıklıdır. Bu nedenle belirli yerleşik avantajlar üzerine inşa edilmesi anlamında sağlam bir strateji mevcuttu. Yerleşikler için en büyük risk konuşlandırılan unsurun, ya yerleşik yönetimi tek başına ele geçirmeye çalışarak ya da bozkır saldırganlarıyla tek seferlik bir ittifak kurarak, yerleşik efendilerine başkaldırması ihtimaliydi. Nitekim Hatti ve Mitanni'deki Hint-Avrupalı paralı askerlerin efendilerine saldırarak krallığı ele geçirmeleri örneğinde olduğu gibi böyle bir durum, hâlihazırda bozkır imparatorluklarının yükselişinden önce vuku bulmuştur. İç sınır stratejisinin iki ucu keskin bıçak olduğunu kanıtlayan birçok tarihsel örnek olmasına rağmen, bozkıra komşu olan tüm yerleşik yönetimler (Çin, Pers, Bizans, Rus vb.) bu stratejiyi kullanmıştır. Barındırdığı riskler bir yana, yerleşikleri savunan bozkır yönetimleriyle savundukları yerleşikler arasında simbiyotik bir ilişki mevcuttu.

Yerleşik iç güvenlik çerçevesinde, göçebeler genellikle yerleşik hanedanların son savunucuları olduğu için iç bozkır stratejisi başarılı olmuştur. Gerekçesi oldukça barizdir. Eğer hanedan düşerse, göçebelerin pazarlık yapabileceği merkezî bir otorite olmayacaktı ve hediye/haraç sistemi çökerek, yeniden müzakere edilmesi gerekliliği doğacaktı. Kağan, destekçilerini ödüllendirmek için kullanabileceği kaynakları yerleşiklerden koparmaya muktedir olduğu sürece, içerideki problemlere karşı (çoğunlukla) emniyette olacaktır. Sonuç olarak, Hiung-nu MS 220'de Han Hanedanı'nın çöküşüne kadar dağılmamıştır.⁹³ İlişki derin bir

93 Bundan sonra, MS beşinci yüzyıla kadar Hiung-nu adıyla anılmaya devam ettiler ancak tutarlı bir imparatorluk yapısı mevcut değildi. Çin'e göre bozkır göçebelerini kullanarak, yağmacı kuzeylilere karşı savunma oluştur-

simbiyotik karaktere sahip olduğu için eş zamanlı çöküşler tesa-
düfi değildir. Bir yandan, Hiung-nu kağıdı, hiyerarşisini dâhili
olarak sürdürmek için Han İmparatorluğu'ndan alınan haraçlara
bağlıydı fakat öte yandan Han İmparatorluğu, Hiung-nu'yu daha
uzakta konumlanmış olan diğer göçebe imparatorluklara karşı
savaşmak için kullanmanın yanı sıra, hanedan içi problemlere ve
yerleşik toplumu hedef alan isyanlara karşı da kullanıyordu.

Tarihyazımına ilişkin birinci bölümde değindiğimiz sebepler-
den ötürü, bozkır ve yerleşik arasındaki ilişki çoğunlukla yer-
leşiklerin barbarları yuttuğu bir hikâye olarak anlatılmıştır. Bu,
revize edilmesi gereken bir hikâyedir çünkü söz konusu olan şey
asimilasyon değil melezleşmedir. Yerleşik halkları melezleştiren
uygulamaların en belirgin örnekleri askerî uygulamalardır (bkz.
örneğin Graff 2016; Petersen 2017). Yaklaşık yedi yüzyıl önce
Çin'de olduğu gibi, Muhalif Devletler'den birinin prensi, yaşlı
muhafazakâr danışmanlarıyla süvari sistemi kurmak konusun-
da tartışırken, sınırlarında atlı bozkır savaşçıları belirdi. Atlı sa-
vaşçılar, Germanler ve Romalılar için kendi süvari sistemlerini
nasıl kuracakları ve organize edeceklerine dair soruları gündeme
getirmiştir. Bu durum karşısında Gotlar, bozkır savaşçılarının at
sırtında dövüş taktiğini benimsemiş, Germanler de aynı şekilde
Gotları örnek almıştır (Wolfram 1988: 99). MS yedinci yüzyılın

mak, tamamlayıcı bir uygulama teşkil ediyordu. Bununla birlikte 'Çin Sed-
di'nin bölgede sürekli inşa edilmekte olduğuna dair popüler algı son derece
yanıltıcıdır. Arthur Waldron (1990) böylesi çalışmaları 'Çin Seddi' kavramı
altında toplamının, anakronistik bir çaba olduğunu ikna edici bir şekilde
savunmaktadır. Çin Seddi, tarihsel bir süreklilikten yoksundur ve kavram
oldukça yenidir. Söz konusu kavram, Çin tarihiyle ampirik olarak sağlam
bir ilişki kurmaktan ziyade, Çin fikrine ve Çin dış politikasına uyum ve
süreklilik kazandırmaya hizmet etmektedir. Waldron'un çizgisinden gider-
sek, Çin tarihinin en kullanışlı başlangıç noktası, 'Çin kültür dünyasının ku-
zey sınırındaki hakiki atlı göçebelerin, ilk defa MÖ birinci yüzyılda ortaya
çıkmasının yarattığı derin içsel süreksizliğin kabul edilmesidir. Geniş ama
bağları kuvvetli olmayan bir Çin İmparatorluğu yaratan ve imparatorluğu
bir arada tutacak temel kültürel yönelimleri şekillendiren ilk devletlerin ta-
mamı, – Hsia, Shang ve Chou – bu göçebeler ortaya çıkmadan önce vücut
bulmuştur (Waldron 1990: 31). Kwang-chic Chang (1983), bu yönetimlerin
esasen askerî birlik yerine kültürel birliğe dayandığına dikkat çekmiştir.
Hem Waldron hem de Chang, Çin tarihinde süreklilikten yana olan Lat-
timore'dan ayrılmaktadırlar. Lattimore'un Chiang Kai-shek'in danışmanı
olarak görev yapmış olması, bu açıdan anlamlı görünmektedir. Nitekim bu
deneyim, onu Çin tarihinin tutarlılığını abartmaya yöneltmiş olabilir.

ortalarında Bizanslılar, *thema* veya *themata* adı verilen ve belirli bir coğrafi bölgenin yerlileri tarafından sürdürülecek olan süvari birimleri kurmuştur. Bu noktada bozkır örgütlenmesiyle olan paralellikler dikkat çekicidir. James Howard-Johnston (1984) belirgin bir etimolojik malumat olmaksızın, Yunanca *themata* kelimesiyle *tümen* ('on bin' anlamına gelmektedir) olarak adlandırılan birimler hâlinde organize edilen bozkır süvarileri arasında bir bağlantı olduğunu öne sürmüştür. Bu isimlendirmenin Bizanslılar tarafından, Araplarla yapılan savaşta birliklerin moralini yükseltmek niyetiyle Arapların, dönem itibarıyla Tuna sınırına hâkim olan Avarlar kadar vahşi olduklarını ima etmek için verildiğini iddia etmiştir. Bir de taktik meselesi vardır.⁹⁴ Askerî tatbikatın, hayvanları sürekli daralan bir çemberde yakalamak amacıyla büyük birlikler tarafından uzun zaman aralıklarında koordineli bir şekilde avlama faaliyetine dönüştüğü ve sahte ricat icra etmek için bolca alanın olduğu bozkırda, baskın taktikleri oldukça gelişmişti. Roma askerî el kitaplarından yola çıkarak, bozkır taktiklerinin geniş ölçüde kopyalandığını söylemek mümkündür. At koşum takımları da aynı şekilde kopyalanmıştır. Bozkırdan ödünç alınan en yaygın unsurlardan biri at sırtında kullanılan metal zırhlardır. Silahlar arasından Saksonyalılara adını veren saks kılıcı da Hun kökenli olabilir (Geary 2002: 142). Atların yanı sıra, doğancılık da Hun istilalarının ardından bozkır uğraşlarını devralan Avrupalılar örneğini açıkça yansıtmaktadır.

Bu açıdan, ödünç alınan şeyler ve etkiler daha az belirgin hâle gelmektedir. Kim (2013), Hunlardaki yapay kafa deformasyonu gibi marjinal uygulamaların bile Germen Allamaniler arasında da görülebileceğini savunmuştur. Diğer cesur revizyonist çıkış-

94 Edward Luttwak (1976) Roma stratejisi hakkında kitaplar kaleme almasından beri, Romalıların önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmak amacıyla tutarlı uzun vadeli planlama ve uygulama anlamında bir stratejiye ne ölçüde sahip olduklarının söylenebileceği gündemde olmuştur (Genel bir değerlendirme için bkz. Heather [2001]). Bozkır yöneticilerinin, her zamankinden daha fazla destekçinin sadakatini satın almak için mümkün olduğu kadar çok taşınabilir değerli eşyaya el koymak gibi stratejik hedefleri olduğu açıkça söylene de mantıklı bir melezleşme değerlendirmesi yapabilmek için çok az malumata sahibiz. David Graff, 'Avrasya tarzı savaş' konseptini ileri sürerek, bu konsept temelinde bozkır göçebeleriyle etkileşimlerinden dolayı, Tang Hanedanı ve Bizans İmparatorluğu arasında birtakım benzerliklerin meydana geldiğini savunmuş ve Luttwak'a karşı çıkmıştır.

lar gibi, Kim'in bu iddiası da biraz abartılıdır (Whittow 2014). Doğancılık örneğinin asıl meseleye yönelik bir ipucu taşıdığını düşünüyoruz. Bozkırdan ödünç alınan doğancılık, Gotlar aracılığıyla yayılmış (Wolfram 1988: 209–10) ve nihayetinde bu uygulama genç Avrupa aristokrasisinde ayrıcalıklı bir yer tutmuştur. Bozkırda olduğu gibi doğancılık Avrupa Orta Çağ üst sınıfının kurucu bir unsurunu teşkil ediyordu.¹

Doğancılık nispeten çok kullanışlı olmadığı için esasen simgesel bir değer barındırdığı söylenebilir. Roma sonrası Avrupa'ya egemen olan seyyar krallıklarda, böyle bir uygulamanın sembolik açıdan çok faydalı olması anlaşılabilir bir durumdur. Faydası gittikçe azalan bir dizi Romalı heykeltıraş (örneğin anıtlar, nadir gıdaların tüketimi, banyolar vb.) yerine, doğancılık çok daha dikkat çekici ve portatif bir uygulamaydı. Zırh giyen iki atlı şövalye arasındaki teke tek dövüş etrafında dönen şövalye turnuvaları da böyleydi. Tam teşekküllü mızrak dövüşleri, muhtemelen birinci binyılın başında ortaya çıkmıştır ve bu uygulamanın bazı stilizasyonları açıkça Avrupa'ya özgüdür. Ancak bunu mümkün kılan süvari, taktik ve zırhın bozkırdan ödünç alınmasıydı. Birinci binyılda icra edilen uygulamaların bozkır kökenli olup olmadığına yönelik çalışma yapılması gereklidir. Fakat binicilikte, bozkırdan ödünç alınanları hesaba katmadan anlaşılamayacak olan bir dizi tanımlayıcı üst sınıf uygulamalarına sahip olduğumuz su götürmez bir gerçektir.⁹⁵

Bir spekülasyonla devam edersek, bilinen tüm Germen liderliğindeki yönetimlerin aksine, Roma sonrası Vandalların, bir kardeşler zincirinin sıradaki kardeşin oğullarıyla birlikte yer tuttuğu sözde yanal veraset düzeni uyguladıklarına dikkat çekmek istiyoruz (Liebeschuetz 2003: 72).⁹⁶ O zaman için dün-

95 Bu nedenle Avrupalıların, bozkır askerî uygulamalarının birçoğunu ödünç alarak, Moğol kılığına giren on altıncı yüzyıl Moskova şövalyelerini görünüşleri itibarıyla tamamen gayriAvrupalı olarak addetmeleri şaşırtıcı değildir. Muhtemelen Moskovalılar, süvari sistemiyle ilgili bozkır uygulamalarını kopyalarken, batıdaki Avrupalıların birkaç yüzyıl önce yaptıklarını tekrar ediyorlardı.

96 Vizigot Kralı Theodorik, 451 yılında Attila'ya karşı yapılan bir savaşta can verdikten sonra, Theodorik'in altı oğlundan dördü, yanal veraset benzeri bir süreç işletmeyi başarmıştır ancak aynı süreç sonraki nesillerce tekrarlanmadığı için yerleşmiş bir gelenek olarak yanal veraset kavramından bahsetmek mümkün değildir (Wolfram 1988: 202).

ya üzerinde buna benzer bir düzenin uygulandığını bildiğimiz tek yer bozkırdır. Vandalların kendi başlarına böyle bir sistem üretmeleri pek olası görünmediği için, bu yüksek ihtimalle bir bozkır melezleşmesi vakasından ibarettir. Vandalların, neden bozkırdan böylesine bir uygulamayı ödünç alan tek Germen devleti olduklarını bilmiyoruz.⁹⁷

Hun etkileri kapsamında en belirgin ve en kapsamlı melezleşme, Gotların doğu bölümünde, önce Greuthungiler ('bozkır sakinleri') ve ardından Ostrogotlar arasında görülmüştür. Bu etkilerin yalnızca birkaçını göz önünde bulunduracağız. Attila MS 453'te öldüğünde, imparatorluğunun bir parçası olan Amal Gotları, Macar bozkırını merkez alan Pannonia'da bir Ostrogot Krallığı kurmuştu. Görünüşe göre Amal Gotları, bu krallığı kurarken bozkır geleneğinden faydalanmışlardır çünkü krallığı ve halkı, üç erkek kardeş tarafından yönetilen üç farklı kısma bölmüşlerdi ve büyük kardeş doğuya hükmediyordu (Wolfram 1988: 261). Birden fazla lider barındıran birçok girişim gibi bu da bir nesilden fazla sürmemiştir. Roma İmparatorluğu önemli bir referans noktası teşkil etse de bozkır geleneğinin Ostrogot krallarının egemenlikleri boyunca yalnızca sembolik bir düzenden ibaret olduğunu söylemek mümkün değildir. İtalya'daki Got Krallığı'nın kayda değer son kralı, 552'de Umbria'da Bizans birliklerine karşı verilen ve hayatına mâl olan savaşta, muhtemelen bozkır düzenine başvurmuştur.

Totila, ordusunun sayı bakımından yetersiz olduğunun farkındaydı. Bu nedenle düşmanın dikkatini dağıtmaya ve beklenmedik bir saldırı düzenlemeye çalıştı. Kraliyet nişanını taşıyan muhteşem zırhına bürünerek, heybetli atının üzerinde bozkır göçebelerinin artistik mızrak gösterisi olan 'cirit' icra etti. Kralın yeteneğini sergilediği bu gösteri hem dost hem düşman herkesi büyülemişti (Wolfram 1988: 360).

Bizim kanaatimizce, Avrupa'nın bozkırdan ödünç aldığı en önemli şey, belirli aile soylarının kendilerini kralın münhasır te-

97 Hasdingi Vandalları, Alanlarla tam teşekküllü bir ittifak kurarak, kayda değer sayıda bozkır halkını bünyesine katan tek Germen yönetimiydi. Ödünç alınan uygulama ve gereçlerin buradan kaynaklandığını düşünebiliriz. Bu tahmini muhtemel kılan, Vandalların da ondalık sistem temelli askerî örgütlenme gibi bozkırdan alındığı aşikâr olan belli uygulamaları tatbik etmesidir (Liebeschuetz 2003: 66).

darikçileri olarak kabul ettirmesi konusuyla ilgilidir. Roma İmparatorluğu'nun hanedanları sekizinci yüzyıla kadar bu biçimi benimsememiştir. Diocletianus Roma İmparatorluğu'nu ikiye ayırdığında, İmparatorluğun batı kısmına müsterek bir imparator atanmasıyla ilk defa ortaya çıkan Roma hanedanları çok daha farklı bir kurum teşkil ediyordu. Bu bölünme, Diocletianus'un memleketi Illyricum'daki bir generali oğlu olarak evlat edinmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. Gerekçe tamamen stratejikmiş gibi görünse de sınıfsal akrabalık izleri barındırıyordu. Britanya'da, Ren ve Tuna Nehri boyunca Perslere karşı savaşlar yürütmek, tek bir imparator için koordine etmesi zor bir vazifeydi. Warren Threadgold'un belirttiği gibi, imparatorlar bu noktada (MS dördüncü yüzyıl) tamamen hareket hâlindeydiler ve imparator neredeyse 'başkent' de oradaydı. Seyyar 'barbarlar'ın Romalılara karşı artan muhalefetiyle Roma'nın örgütsel tepkisi arasında yapısal bir benzerlik söz konusudur. Diocletianus'un reformlarından doğan hanedanlar, esasen *caesarın* yetenekli bir generali oğlu olarak evlat edinebildiği askerler arası sınıfsal akrabalık temeline dayanıyordu.

Bizans İmparatorluğu'nda temel olarak sınıfsal akrabalığa (evlat edinme yoluyla) dayanan hanedan sisteminden imparatorun oğullarından birini (ki herhangi biri olabilir) halefi olarak *atadığı* bir sisteme geçiş, Gotlar, Hunlar ve daha sonra Bulgarlar ve Hazarlar gibi bozkır yönetimleriyle birkaç yüzyıllık kapsamlı etkileşimden *sonra* oluşmuştur. Nitekim babadan oğula geçen verasetin kurumsallaşması ve uzun süreli hanedanların kurulması ancak MS sekizinci yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu arada, hanedanın kurucusu III. Leo, oğlunu (yani müstakbel imparatoru) Hazar hanının kızıyla evlendirerek Hazarlarla ittifak kurmuştur (Threadgold 1997: 354). Hanedan kurumu, Bizans hanedanına uzun ömür kazandıracak kadar dayanıklı hâle geldiği dönemde tam anlamıyla melez bir yapıya sahipti. Sekizinci yüzyıldan önce Bizans İmparatorluğu'nda hanedanlar mevcut olmasına rağmen, birbiriyle çelişen birçok veraset ilkesine sahiptiler ve kısa ömürlü olmuşlardır. Askerî yetenek ve kan bağı çatışan ilkelerdi. *Kan bağına* önem veren bir kültür nezdinde, Threadgold'un (1997: 31) en eski hanedanları nitelediği gibi bu hanedanlar da genellikle 'yapay' olarak tanımlanır. Üstelik *bir* Hazar prensesi/Bizans imparatoriçesi böylesine bir kurumu tanıtmak için yeterli değildir. Hükümdar tedarikinin bir aile tekelinde olduğu-

na vurgu yapan eş zamanlı bir hareket, önceleri vâris olmayan bir ailenin vâris olan aileyi tanımlamak için kullandığı ve daha sonra diğer önemli ailelere de yayılan soyadı kullanımı Bizans'ın üst kademelerinde yaygınlaştırmıştır (Threadgold 1997: 543-44, 571-72). Akrabalık ve soyun siyasal önemi, bozkır geleneğine sahip yönetimlerle yoğun etkileşim döneminde gittikçe artmıştır.

Göç öncesi Germen siyasal örgütlenmesi hakkında kesin olmayacak kadar az şey bilmemize rağmen, bu yönetimler muhtemelen çok farklılaşmış değillerdi ve tek bir aile soyuna dayanan yönetim ilkesini kendi başlarına geliştirmek için de oldukça küçük ölçekliyidiler. Bununla birlikte, Romalıların dikkatini cezbettiklerinde yani İmparatorluğu daha kolay ele geçirebilmek için kendilerini daha küçük grupların ittifakları hâline getirdikten sonra (Heather 2007), çoğunun kalıtsal kutsal krallar tarafından yönetildiğini biliyoruz. Geç dönem Roma'da da kutsal liderler mevcuttu ancak kalıtsal ve ilahî olarak tasdik edilmiş soylar yoktu. Germenler bu uygulamayı kendi başlarına üretmedilerse, bu fikri alabilecekleri tek bir yer vardır: Özel ve ilahî olarak tasdik edilmiş kraliyet soylarının en azından İskitlerden bu yana kesin bir kural olarak var olduğu Avrasya bozkırı. Hakikaten bozkıra en yakın yerde konumlanmış olan ve Germen aile soylarının önderlik ettiği devletler, aynı zamanda en güçlü hanedanlara sahip olanlardı. Amal ve Balt Gotları, Hasdingi Vandalları, Langobard kraliyet soyu (ki açıkça tanrısal bir soy olduğu kabul ediliyordu; Jarnut 2003: 414) sonrasında Merovenj ve Karolenj Frankları gibi Germen devletlerinin bu kavramı kendi başlarına bulmadıkları göz önüne alındığında, bozkırın örnek alındığı aşikârdır. İlerleyen süreçte Attila, 'Gotlar, Gepidler, Sciriler ve diğer tebaaları arasında kraliyet liderliğini teşvik etmiş ve onların kimliklerini pekiştirmiştir' (Pohl 2003: 580).

Avrupa devlet inşasında hususi kraliyet soylarının önemi abartmak mümkün değildir (Heather 2007: 241). Ancak bu önemli kurumun nereden geldiği belirsizdir. Vandallar, bu tür uygulamalar üzerinde bir tesir oluşturmamadan Kuzey Afrika'ya göç etmiştir. Ostrogot ve Vizigot yönetimlerinin bu uygulamayı aktardığına dair hiçbir kanıt görmüyoruz.⁹⁸ Yine de devletlere

98 Ancak bu uygulamaları açıkça uygulamışlardır, bkz. Wolfram (1988: 342 ve devamı).

benzemeye başlayan ilk yönetimler olarak niteleyebileceğimiz yapıların MS birinci binyılın sonunda Avrupa'da ortaya çıkması çerçevesinde Frank örneği Avrupa devlet inşası konusunda kilit bir öneme sahiptir. Bu husus, en azından daha fazla araştırılması gereken ilgi çekici ve anlaşılması güç bir konudur.

Son olarak, din ve mit alanında da melezleşme söz konusudur. Kılıç, bozkırda güçlü bir semboldü, öyle ki İskitler bir savaş tanrısı olarak toprağa saplanmış bir kılıca taparlardı. Hiung-nu, Hunlar ve belki de Alanların da kutsal bir kılıca taptikları bilinmektedir (Maenchen-Helfen 1973: 278-80; Bachrach 1973). Bununla birlikte, birinci sınıf kılıçların Germen dili konuşan halklar tarafından özellikle talep edildiği, iyi demircilerin saraydan saraya seyahat ederek krallar için kılıç dövdüğü ve Terving Gotlarının kendi adını taşıyan Tyrfingr ve Germen Gram (namı diğer Balmung, Nothung) gibi sihirli kılıçlarla ilgili hikâyelerin bol olduğu da malumdur.⁹⁹ Bu unsurların Arthur efsanesiyle ve taş a saplanmış bir kılıcı çekmeyi başaran kişinin gerçek kral olduğuna dair diğer hikâyelere ne ölçüde karıştığını bilmiyoruz ancak daha fazla kanıt yerine, bozkır etkisi bir kaynak olasılığı olarak değerlendirilebilir.

Bozkır geleneğinin 'Avrupalı' yerleşikleri nasıl melezleştirdiği konusunu tamamlamadan ve Göktürk Kağanlığı'nın yükselişiyle bozkır geleneğinin ortaya çıkış sürecine geri dönmeden önce, tam da bu yükselişin neden olduğu zincirleme reaksiyonla bozkırdan sürülen bir yönetimin, yani Göktürklerin önceki hâmisi olan Avarların yarattığı Hun deneyimine ilişkin önemli bir hususu ele almak için kronolojiden kopacağız.¹⁰⁰ Avarlarla daha önce ele aldığımız Alanların isim benzerliği ve her iki yönetimin de İranî dil kullanan soylar tarafından yönetilmiş olma ihtimali dışında hiçbir alakası yoktur. Avarlar, 550 yılları civarında Göktürkler tarafından Kafkasya'nın kuzeyindeki bölgeye

99 Antik etnografya çalışmalarında, 'İskitlerin, Getaelerin, Gotların ve Gutların ilahî babası olan kılıç biçimindeki Ares-Mars'a, sıkça değinilmiştir' (Wolfram 1988: 109). Çeliği sertleştirmek için kemik kullanılabileceği için, belirli sihirli kılıçların, yapımında kullanılan kemiğin sahibine döneceğine dair hikâyeler anlatılmıştır.

100 Peter Golden, bu argümanla Avarların, Çin kaynaklarında *Juan-juan* (ve ondan önce *Hsien-pi*) olarak bilinen yönetimin devamı olduğunu iddia etmektedir.

itilmiş, yeni göçebe ve yerleşik tâbiler arayışında olan bozkır yönetimlerine özgü bir şekilde, Kutrigurlar, German grupları ve Proto-Slavca konuşan bir grup olan Antalar gibi hâlihazırda orada yaşayan grupları özümsemeye başlamıştır. Bölgedeki tarımcı kitleler Proto-Slav dili kullandığı için söz konusu dil Avar İmparatorluğu'nda lingua franca hâline gelmiştir (Curta 2011). Ayrıca Avarlar bozkır halklarının tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Çünkü büyük bir yerleşik yönetim olan Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu'nun çevresine göçtüklerinde, hemen askerlik hizmeti sunmuşlardır.

Orta Asya'dan kaçarken İmparatorluğun çevresine varır varmaz, yaşlanmakta olan Bizans İmparatoru Justinianus'a 558 yılında elçi göndermeleri oldukça karakteristik bir davranıştır. İmparatorluk için asi barbarlara karşı savaşmayı kabul ettiler ve karşılığında yıllık ödemeler ve çeşitli yardımlar almak üzere anlaşma sağladılar (Pohl 2003: 573).

Avarlar, araçların sadakatini korumak için kullandığı ödemeleri almak amaçlı imparatora baskı yapmak suretiyle otoritesini idame ettiren bir kağan tarafından yönetiliyordu. Yerleşik düzene geçmek zorunda kalmış ve bozkır geleneğinin parçası olmaya devam edecek kadar bozkıra yakın olan bu bozkır halkından böylesine bir yönetim modeline sahip olması beklenirdi. Ancak iki farklı gelişme, kağanın Karpat Havzası'ndaki hâkimiyetini tehdit etmiştir. İlki, 626'da Avarların sürekli büyüyen ordunun taleplerini karşılamak niyetiyle Konstantinopolis'i yağmalama girişiminde bulunmasıydı. Başarısızlıkla sonuçlanan bu girişimin ardından imparatorun gelen ödemeler oldukça azalmış ve Bizanslıların büyüyen Bulgar tehdidine karşı koymak için Avarlara ihtiyaç duyacağı elli yıl sonrasına değin yükselmemiştir. İkinci gelişme, döngüsel tarımının aşırı kullanımı, eskiden verimli olan toprağı bozkıra çevirmiş (sonradan 'puzsta' veya 'Macar Pannonia Bozkırı' olarak adlandırılmıştır), Avarların atlarını yetiştirmeye ve sığırlarını otlatmaya devam etmelerine olanak sağlamış olmasına rağmen, Avarların da tarımsal faaliyetlerle uğraşmış olmasıdır.¹⁰¹ Dolayısıyla artık her erkek tam anlamıyla

101 'Yaprak döken ağaçlar ve karışık orman, Karpat Havzası'ndaki doğal bitki örtüsü türleridir. Bugün Macaristan'ın bazı bölümlerinin Avrasya bozkır bölgesine aitmiş gibi görünmesi, aslında Erken Modern Dönem'deki insanların hatalı kullanımının sonucudur' (Daim 2003: 485).

yetenekli bir savaşı değildi ve ağır zırhları hafiflemişti. Kağan hazineleri biriktirmeye başlamıştı. Bütün bunlar, bozkıra özgü karakterin zayıfladığını gösteriyordu. Savaşçı özellikleri yok olmaya yüz tuttu. Sonuç olarak, genişlemekte olan Frank İmparatorluğu, Saksonlara boyun eğdirmeyi başarmasının ardından gözünü Avarlara dikmişti. Avarlar mağlup edilmiş ve 803 yılında Avar Kağanlığı resmen sona ermiştir. 800 yılında Avarlara karşı kazanılan zafer, aslında Charlemagne'nun imparator olarak taç giydiği zamandı; dolayısıyla bozkır yönetimiyle olan ilişkiler Karolenj İmparatorluğu'nun kurucu faktörlerinden biriydi.¹⁰²

Heather (2007: 150), Avar Kağanlığı'nın 'Avrupa üzerinde Hunlarla aynı türden bir etkiye' sahip olduğunu varsaymıştır. Avarların varlığı, daha önce değinilen uygulamaları devam ettirmiştir. Bununla birlikte yine askerî alanda, Avarlar aracılığıyla Romalılara ulaşan üzenği muhakkak merkezî bir kültür yayılımı örneği teşkil etmektedir (Daim 2003).¹⁰³ Avrupalıların, manevra kabiliyetini önemli ölçüde arttıran temel bir yenilik olan üzenğinin tartışılmaz şekilde bozkır kökenli olduğunu kabul etme konusundaki 1.500 yıllık isteksizliği (örneğin White 1962), artık Avrupalı uygulamalar hâline gelen şeylerin bozkır kökenli olma olasılığını hayal dahi etmemeye yönelik genel eğilim için güzel bir örnektir. Şimdi Avarlar konusunu noktalayarak, onları bozkırdan süren Göktürk Kağanlığı'na odaklanacağız.

Göktürk Kağanlığı

MS altıncı yüzyılda eski derebeyleri Avarları bozkırdan süren Göktürk Kağanlığı, Hunlar gibi Hiung-nu'nun vârisiydi. Göktürk Kağanlığı, bozkır imparatorluklarının karakteristik döngü-

102 Bozkır-yerleşik etkileşiminin mantığını kurmuş bulunuyoruz. Bu nedenle, yedinci yüzyılda bir grup Bulgar'ın Avar İmparatorluğu'na sığınması veya Peçenek Türklerinin dokuzuncu yüzyılın sonunda Macar kabilelerini bozkırdan, Pannonia'ya doğru göçe zorladığı ve bu Macar kabilelerinin de göçtükleri yerde bulunan yerleşikler tarafından savaşlarda kullanılması gibi yeni örneklerle değinmeyi gerekli görmüyoruz (Barford 2001: 111).

103 Bu döneme ait bozkırdaki askerî temas ve etkilerin genel bir değerlendirmesi için bkz. Graff (2016: 131–52). Graff ayrıca, üzenğinin hayatı at üzerinde geçmemiş bir biniciye çok daha büyük bir avantaj sağladığı için yerleşiklerin, göçbeleri savuşturmak için süvari sistemini benimsemeye çalıştığı sırada doğu sınırında geliştirildiğini savunmaktadır (2016: 141).

sel yükselişi ve zayıflaması açısından bir sonraki örneği teşkil ettiği ve Türkiye tarafından, genellikle çok ırklı ve çok dilli bir yönetim için oldukça güçlü bir şekilde öncü olarak görüldüğü için özellikle ilgi çekicidir. Bu konu üçüncü bölümde değerlendirilmeye tâbi tutulacaktır. Ancak bozkır geleneği bağlamında Göktürk Kağanlığı'yla ilgili en önemli nokta, Hiung-nular, İskitler ve Hunları ıslah ederek, bozkırın tamamını tek büyük hâmi-bağımlı ağında toplayan ilk bozkır imparatorluğu olmasıdır. Göktürk Kağanlığı, bozkır geleneğinin bilinen tüm özelliklerini sergilemekle birlikte, köken efsanesi ve siyasal meşruiyet noktasında birtakım yeni özellikler de barındırmaktadır. Bu özellikler, Peçenekler, Kıpçaklar, Hazarlar ve Bulgarlar gibi Türki diller konuşan soyların önderlik ettiği müteakip yönetimlerin de temel unsurları olmaya devam etmiştir.

Avarlar ve Göktürkler, Çin sınırında Hiung-nu'nun vârisleri olarak ortaya çıkmıştır. Tüm bozkır devletleri gibi çok ırklı ve çok dilliydiler (Golden 1992: 76). MS 552'de Göktürkler hâmlerine karşı ayaklanmış ve Göktürk Kağanlığı'nı kurmuştur. Bundan öncesine kadar Göktürkler, imparatorluk derebeylerinin demircileri olarak biliniyordu. Demircilik, onlar için önemli bir törensel meşgale olmanın yanı sıra –demirci (metali çıkararak ve döverek) madeni nasıl kılıca çevireceğini bilen ve şamanistik güçlere sahip olduğu düşünülen bir kişidir– ekonomik açıdan da kayda değer bir konum kazandırmıştır.

Omeljan Pritsak (1988: 749), *pax nomadica* üzerine yazdığı meşhur makalesinde, *pax* olarak tercüme ettiği kavramın –yani *il* veya *el*– ‘selamet’ ve bozkır göçebelerinin geniş aile konfederasyonu anlamına geldiğini ve aynı zamanda bozkır imparatorluğunun yerel tanımı olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁴ Yönetmek, en basit şekliyle ‘*el*’i geçindirmek’ anlamına geliyordu. Pritsak’a (1988: 749) göre *Türk* adı, ‘genç ve güçlü’lerin *Männerbund*’u¹⁰⁵ anlamına gelmektedir. Hiung-nu'nun üçe bölünmesine rağmen Göktürkler yalnızca doğu ve batı olarak ikiye bölünmüştür. Hem doğu hem de batı kısmındaki hükümdarın kağan unvanına sahip olmasına rağmen doğudaki kağan, Pritsak'ın ‘Avrasya bozkırının tüm halkları’ anlamına geldiğini iddia ettiği ‘dün-

104 Bu, *il rah* kapsamında değindiğimiz *il* ile aynıdır.

105 *Männerbund*: Erkekler birliği. (ç.n.)

yanın dört bir köşesi' üzerinde egemenlik iddiasında bulunan en yüksek hükümdar olarak kabul görmüştür (1988: 754). Hiung-nular tarafından kullanılan solun doğu ve sağın batı anlamına geldiği sol-sağ sistemi detaylandırılarak sonradan kıdemli olan sol/doğu yönü gök mavisiiyle ve ast olan sağ/batı yönü beyazla ilişkilendirilmiştir.¹⁰⁶

Göktürk Kağanlığı önemli bir İrani unsura sahip olmalıdır. Çinliler, 545 gibi erken bir tarihte Göktürlere göndermek için Soğdlu (ağırlıklı olarak İrani bir halk) elçiler kullanmıştır. Ayrıca Göktürk Kağanlığı'nın en eski yazıtı Soğdca ve Sanskritçe olarak iki dilde yazılmıştır ve Göktürk unvanlarının birçoğu buradan ödünç alınmıştır (Golden 1992: 122; Pritsak 1988: 754-55). El değmemiş bir Türk kökeni arayışında olan milliyetçi Türk tarihçiler, metodolojik olarak sürekli Türki ve İrani unsurlar arasındaki bu melezliğe rastlamaktadır. Belirli yönetimlerin dilsel dengesinden tam olarak emin olamayız ve amaçlarımız doğrultusunda bu çok da önemli değildir ancak Göktürklerin, İrani kültürden yoğun bir şekilde etkilendikleri açıktır. Golden, hem İrani göçebelerin Türkler tarafından özümsemişliğini hem de İranlı yerleşiklerin Göktürk Kağanlığı'nda önemli bir rol oynadığından bahsetmektedir.

İktidardaki Türk tabakasının yakın ilişki içinde olduğu önemli bir kent- sel nüfus veya İrani kökene sahip halklar (Soğdlu, Harzemşahlı, Baktriya) vardı. Soğdlular... tüm Göktürk ticari ve diplomatik girişimlerinde varlık gösteriyordu. Soğd kolonileri İç Asya'da da önemliydiler ama Orta Asya'da Göktürkler, Soğdların kalpgâhındaydı ve etkileri çok daha fazlaydı. Göktürk yönetim yapısı, en başından beri fethedilen yerleşik İrani vaha şehir devletlerindeki vasıflı ve okuryazar insanlardan müte- şekkildi (Golden 1992: 134).

Prototip bir Türki yönetim, aslında bozkır kökenli gelenekle- rin ve bozkırın yakın sınırındaki yerleşik kültürlerin karışımın- dan ibaretti ve erken dönemde en çok teması olanlar vaha şehir devletleriydi. Nitekim en sembolik 'saf' Türk eseri olan Orhun Yazıtları bile, bir Sâmi dili olan Aramice'den türetilen ve Türk dilini taş yazmanın gerektirdiği epigrafik ihtiyaçlara göre ayar-

106 Beşinci bölümde değinileceği gibi, bu sistem erken dönem Rus çarlarının neden zaman zaman kendilerini beyaz çar olarak adlandırdığını açıkla- yabilir.

lanmış runik bir yazıyla yazılmıştır. Ayrıca yazıtları oymak için Çin'den zanaatkârlar getirilmiştir (Golden 1992: 152).¹⁰⁷

Göktürkler, ilk dönemlerde Orta Asya'nın kentsel merkezlerini kontrol eden başka bir (eski) göçebe gruba karşı İran'daki güçlü Sasani İmparatorluğu'yla ittifak kurmuştur.¹⁰⁸ Bu grubun mağlup edilmesinden kısa bir süre sonra Göktürkler ve Sasaniler arasında ticaret konusunda anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Sasaniler Göktürk ipeklerini ateşe vermiş ve Göktürk elçilerini zehirlemiştir. Böylece Göktürklerin İran'a meydan okumaya çalıştığı bir çatışma doğmuştur. 568'de Soğdlu danışmanların teşviki üzerine Göktürkler, hem ipekleri için yeni bir destinasyon hem de yeni bir müttefik olarak Bizans'a yönelmiştir. Ardından karşılıklı elçi atamaları düzenli bir şekilde yapılmış ve Göktürk Kağanlığı, Bizans siyasetine karışmaya başlamıştır (Golden 1992: 128–30).¹⁰⁹

Birçok bakımdan Bizanslılar ve bozkır imparatorlukları aynı kurallara göre hareket etmiştir. Askerî gücü kontrol etme, yönlendirme ve etnik grupları bütünleştirme yöntemleri her iki tarafta da benzerdir. Temas ve çatışma bölgesi, evrensel Hristiyan imparatorluklarıyla barbar etnik devletlerin coğrafi yakınlığıyla karakterize edilmemiştir (Pohl 2003: 581).

Bu noktada yerleşik şekilde organize olmuş sınır muhafızlarının, kilit personelini nasıl diğer bozkır halkları tarafından hükmedilen ve/veya marjinalleştirilen ve öyle ki bazılarının sonradan bozkır otlaklarından çıkmaya zorlanarak, yerleşikler arasında yaşamaya başlayan bozkır halkları arasından tedarik edildiğine dair bir örnek mevcuttur. Bizanslılar bu oyunu oynamakta maharetli, hatta usta olsalar da böylesine bir 'iç sınır stra-

107 Bölgenin etnik yapısı konusunda, Oshanin (1964: 20) Altay bölgesinde (Göktürk Kağanlığı'nın merkez bölgesi ve bozkırın bu bölümündeki birçok göçebe için kutsal bir dağ) Mongoloid unsurların ortaya çıkmaya başladığı beşinci ve altıncı yüzyıla kadar temelde Kafkas ırklı halkların meskün olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar muhtemelen hem Barfield hem de Grousset tarafından Türk, Tunguz ve Moğol etnogenezinin alanları olarak işaret edilen Trans-Baykal bölgesinden geliyordu. Burada Göktürklerin, isimlerine rağmen Türki olmayabileceğine ilişkin bir sınıflandırma problemiyle karşılaşırız. Veya Golden'ın (1992: 124) iddia ettiği gibi, en önde gelen yönetim olan A-shih-na ve Göktürk yönetimlerinin büyük bir bölümünün farklı kökenlere sahip olması ve iki veya daha fazla farklı etnik gruptan teşekkül etmiş olması mümkündür.

108 Eftalitler veya 'Ak Hunlar'; bkz. Cunliffe (2015: 225 327).

109 İttifakın baş düşmanı Sasani İranı'ydı.

tejisinin' iki ucu keskin bir kılıç olduğunu daha önce belirtmiş-tik. Bu açıdan bozkır halklarının yerleşikler üzerindeki nüfuzu tehlike arz ediyordu (binyıl sonra, huysuz yerleşikleri kendine asker edinen Kozaklar [*Cossack*] bozkır yöntemlerinin yerleşik-ler üzerinde devam eden nüfuzunun ispatı olacaktı; ayrıca bkz. Scott 2009). Bunun yanı sıra muhafızların isyan etme ihtimali de söz konusuydu. Üçüncü tehlike, muhafızların yerleşiklerin muhafızı olarak kalmaktansa eski düşmanlarıyla güçlerini birleştir-mesi ihtimaliydi ancak bu, muhafızların onları marjinalleştiren ve en başından beri yerleşiklerin hizmetinde muhafız olmaları-na neden olan bozkır halkına karşı kendi şikâyetleri olduğu için uzak bir ihtimaldi. Dördüncü ve bu durumda geçerli olan ihti-mal, muhafızların etkisiz kalmasıydı. Daha önce gördüğümüz gibi, Göktürk muhafızları Avarların Pannonia'ya (Romalıların bölgedeki ormanları yok etmesi nedeniyle, bozkır benzeri bir karakter kazanmış olan Tuna çevresindeki eski Roma eyaleti) ge-lerek Bizans'tan haraç toplamaya başlamasını durduramamıştır. Ancak bunun geçici bir başarısızlık olduğu sonradan görülmüş-tür. Yaklaşık 580'de Batı Göktürk Kağanlığı kurulmuştur.

Ancak dönem itibarıyla bağımsız bir siyasi varlık değildi. Doğudaki kıdemli kağan, en yüksek siyasi gücü temsil ediyordu. Genellikle do-ğulu ve batılı bir hükümdar çerçevesinde ifade edilen bu ikili prensip, sonraki Türk devletlerin siyasal örgütlenmesinde de yer etmiştir... Ara-daki mesafe ve yönetici klanın 'kolektif egemenlik' kavramı göz önüne alındığında, düzen veya bağımsız bir yönetim biçimi yaratmak ve hat-ta 'kıdemli' kağanlığın kontrolünü ele geçirmek kaçınılmaz bir şekilde cezbedici olmuştur (Golden 1992: 131).

Tüm yönetim biçimlerinin tanımlayıcı özelliklerinden biri, yaratılış mitidir. Osmanlı Türklerinin ve Göktürkler ile Osman-lılar arasında bir soy bağı görevi gören Oğuzların kendilerine ait mitleri vardı. Yaklaşık 629 yılına ait bir Çin el yazmasında ilk defa değinilen Türk etnogeneze mitinden şöyle bahsedilmiştir:

T'u-küe, Hsiung-nu'nun [Xiongnu] ayrı bir kabilesidir. Soy adları A-shi-na'dır. Onlar bağımsız ve kalabalık bir ordu oluşturdular ancak daha sonra komşu bir devlet tarafından saldırıya uğradılar ve on yaşı-n-daki bir erkek çocuk dışında hepsi yok edildi. Düşman askerleri onun ne kadar genç olduğunu görünce öldürmeye razı olmadılar. Sonunda çocuğun ayağını kestiler ve onu çimenlerle kaplı bir bataklığa attılar. Burada yaşayan bir dişi kurt, çocuğu etle besledi. Çocuk büyüdü, dişi

kurt çocuktan hamile kaldı. Sonra komşu devletin kralı, gencin hâlâ hayatta olduğunu duyunca, adamlarını onu öldürmeleri için tekrar gönderdi. Kralın adamları delikanlının yanında bir dişi kurt görünce onu da öldürmek istediler. Ancak kurt, Kao-ch'ang şehrinin kuzeyindeki bir dağa kaçtı. Bu dağın içinde, uzunluğu 100 li'den¹¹⁰ fazla olan ve etrafı dağlarla çevrili ovaya açılan bir mağara vardı. Dişi kurt dağlarda saklandı. Sonra on erkek çocuğu doğurdu. Büyüdüklerinde dışardan kadınlarla evlendiler ve çocuk sahibi oldular. Her nesil kendine bir soy adı koydu. İçlerinden biri A-shi-na adını aldı. .. Birkaç nesil geçtikten sonra mağaradan çıktılar ve Ju-Ju'nun (Juan Juan) [yani Avarlar] tebaası oldular. Kinshan'ın (Altay Dağları) güney yamacında yaşadılar ve Ju-jular için demirci olarak çalıştılar (Golden 1982b: 42, Mau-Tsai 1958:I:5'ten alıntı yapılmıştır).

Bu, 'altın soy' –yani kaderinde liderlik olan soy– olarak bilinen olguyu meşrulaştıran bir efsanenin standart formatını temsil etmektedir. Anlatı, Şamanist sembolizmle dolu olması bakımından yerli Göktürk kaynaklarına dayanmaktadır. Göktürklerin ve tüm Türki halkların sembolik atası olan kurt, bozkırdaki en mükemmeli yırtıcı hayvandır ve hem Türki hem de Moğol mitolojik soy boylarında ve onlardan birçoğunun sancaklarında (*bayrak*) belirgin bir şekilde yer almaktadır. Bununla birlikte kurt, Proto-Hint-Avrupalılar arasında da önemli bir sembol teşkil ediyordu (Mallory ve Adams 2006: 420). Dolayısıyla bu süreklilik, bozkır geleneğinden veya doğal olarak kurdun her iki taraf için de yırtıcı bir sembol olmasından kaynaklanıyor olabilir. Mağara ise yeraltı dünyasına açılan bir kapı olarak yorumlanabilir. Türki kültürlerde demircinin şamanistik marifetlere sahip olduğuna inanıldığı ve dinî itibar sıralamasında şamandan sonra ikinci sırada geldiğinin altını yeniden çizmek elzemdir. Yönetici soy böylece doğaüstü güçlerle ilişkilendirilir (Golden 1982b: 43). Bu yönetici soyun, birçok Türki bilim insanının varsaydığı gibi Türk kökenli mi yoksa, 'kurt teması'nın Göktürk yönetici sınıfının en azından belli kesimlerini Soğdlara ve onların da ötesinde – hepimizin bildiği gibi – İranî bir kökene sahip olan Wu-sunlara bağlayan Göktürk inanç sistemindeki Hint-Avrupalı veya İranî bir unsuru temsil ettiğini yazan Sinor (1996: 329) gibi bilim insanlarının iddia ettiği üzere Hint-Avrupa kökenli mi olduğuna dair tartışmalar mevcuttur. Eğer ikinci iddia doğruysa, Ashina

110 Li: Çin uzunluk ölçüsü birimi. (ç.n.)

aile soyu Hint-Avrupa egemenliğindeki bozkırdan Türk-egemen bozkıra geçiş sürecindeki en önemli noktayı teşkil etmektedir. Ayrıca, yönetici klanı biyolojik olarak sembolik bir hayvanla ilişkilendirmek ortak bir özelliktir. Bu noktada, bir klanın birçok klana hükmetme meşruiyetini güçlendirerek bozkır toplumunu beraber tutmaya yarayacak önemli bir toplumsal unsur mevcuttur. Arap çölündeki bedevilerden bahsederken İbn Haldun'un altını çizdiği gibi, muhaliflerin ayrılarak kendi topluluklarını oluşturabilecekleri ve böylece insan gücünün bozkır üzerinde seyrek bir şekilde yayılmasıyla birlikte hiçbir hiyerarşinin oluşmadığı bir durumda, bu oldukça zor olurdu.

Daha öncesinde değindiğimiz gibi, Avrasya bozkırının ve onun türevi olan yönetimlerin toplumsal örgütlenmesi katı hiyerarşilerden birini teşkil etmektedir ve Peter Golden'a göre (1982b: 44), böyle bir yapıyı meşrulaştırmanın ilk temellerine dinî pratikler ve mitlerde rastlamaktayız:

Esrarengiz bir imparatorluk unvanı olan qağan [kağan] haricinde, eski Türk yönetim konsepti üç farklı terim daha barındırmaktadır: *ël*, *töre* ve *kut-ülüg*. *Ël* kelimesinin orijinal anlamı selamettir ve batıdaki 'kraliyetin asayışı' fikriyle mukayese edilebilir. Ortak hükümdarların (qağanlar) temel görevi, kabileleri '*ël*' olarak da adlandırılan bir yönetim biçimi altında örgütleyerek asayışı (*ëlög* tut-) korumaktan ibaretti. Bu görev, kıdemli qağanın uygulamaya konulmasını talep ettiği (*törüg* et- I E 3) örfi kanunlar (*töre*) temelinde icra edilmekteydi. Onun başarılı bir şekilde hareket etme kapasitesi, hükümdarın *kut-ülüg*'e sahip olmasında tecelli eden *Tenri*'nin (*tenri*: yarlıkazu) emrine bağlıydı (Pritsak 1988: 751–52).

Yeraltı dünyası ve gök tanrısının (*tengri*¹¹¹) arzu etmesiyle, yönetici klan hükmeder ve tebaa klanlar esasen bu sembolizmi kabul ettikleri için buna karşı çıkmazlardı (Roux 1956). Gök tanrı anlayışı, Hint-Avrupalılarda **dyeustan* Moğollarda *Tengri*'ye kadar tüm bozkır yönetimlerinde yer etmiştir. Panteonlardaki bu benzerlik bozkır geleneğinin önemli bir parçasıdır.¹¹² Bu ilke

111 Ayrıca *Tänggri* olarak da yazılır. Moğol *Tänggäri*, klasik Türki *Tängri* ve modern Türkçe Tanrı farklı varyasyonlar arasında yer almaktadır (bkz. Roux 1956: 55). Bu terim, 'nurani gök' ve 'kutsal baba' (*heavenly father*) gibi Hint-Avrupa kavramlarıyla benzerlikler göstermektedir (bkz. Winn 1995: 20-21).

112 Kavramlar benzer olsa da aralarında dilsel bir bağlantı olması pek olası değildir. Ancak Türkçe *Tengri* kavramının Çin kökenli bir etimolojisi olabilir;

göz önüne alındığında, hakiki bir seçim prensibinden bahsetmek hiçbir zaman için mümkün değildir. Kraliyet klanının üyeleri kağanlığa yükseltilebilir veya kanları dökülmeden yönetim devrilebilirdi çünkü kraliyet kanını dökmek bozkır göçebeleri arasında bir tabu sayılırdı. Karizmanın kökleri kutsal kan efsanesine dayandığından, diğer hevesli hükümdarların tahtı ele geçirmesi fiilen engelleniyordu.¹¹³ Göktürklerin yönetim sistemi geleneksel bozkır-göçebe sistemine bazı yenilikler getirmiştir.

Göktürk Devleti bir kabile konfederasyonundan doğmuştur. Bu yapı, konfederasyonun çekirdeğini oluşturan yönetici klandan ve müttefiklerinden ('üvey' kabileler de dâhil) oluşuyordu. Bu 'iç kabileler' birliğine, bazı kabileler özgürce katılırken bazıları katılmaya zorlanmıştır (ve kendi yerel yönetici hanelerini tutmalarına izin verilmiştir). Katılmaya zorlanan kabilelerin yönetici klanları, genellikle gözetim altında tutulur veya merkezî idare yetkilileri onların yerini alırdı. Yeni katılan kabileler savaşlarda daima öncü müfreze olarak görevlendirilirdi. Bunların altındaysa haraç veren yerleşik halk vardı (Golden 1992: 146).

Bu sistemin zirvesinde yer alan kağanın unvanı, 'Proto-Moğol' yönetimi olan Siyenpilerden alınmıştır. Golden'ın da değindiği üzere kağanla han arasındaki ilişki, her iki terimin bazen birbirinin yerine kullanılması nedeniyle belirsizlik teşkil etmektedir (Golden 1992: 146). Kağan unvanı zamanla değişime uğramış gibi görünmektedir. Söz konusu unvan, Hiung-nu'da lider için kullanılan Chanyu unvanıyla neredeyse eş anlamlıdır. Göktürkler döneminde, önde gelen A-shih-na klanında kağan unvanını taşıyan ve bazıları ruhani işlevlere sahip kişiler mevcuttur (Golden 1992: 147). Bu durum, kağan güçlerini tek bir birey yerine klana bağlayan yönetici klanın kolektif rolünü işaret etmektedir.

Göktürklerin MS sekizinci yüzyılın ortalarında dağılmasına, kısmen 744'ten 840'a kadar devamlılığını koruyan Uygur İmparatorluğu'nun yükselmesi sebep olmuştur. Öte yandan bozkırı

bkz. Dybo (2007). Mançu Tunguz dillerindeki şaman kelimesinden gelen Şaman ise daha sonra eklenmiştir.

113 Göktürklerle değinen en eski kaynakların işaret ettiği birtakım gelenekler temelinde Golden (1992: 120), Göktürklerin daha önceki unsurlardan mürekkep birleşik bir grup olduğunu ileri sürmüştür. Liderleri Na-tu-liu'nun dışardan getirildiği sonucuna varmıştır. Ayrıca liderin kurtarıcı güçlere sahip olduğu söylenmektedir. *Stranger King* teorisinin teması, birçok devlet inşası örneğinden bilinmektedir (Sahlins 2008).

ilk defa tek bir önderlik altında birleştiren Göktürk Kağanlığı'dır. Dolayısıyla Göktürkler, halefleri olan imparatorlukların yanı sıra tüm coğrafi çevre üzerinde derin bir etki oluşturmuştur. Golden'a göre (1992: 149),

Azınlığı devlet olmayı başarabilen ve Göktürklerin halefi olan Türki yönetimler, Göktürkler tarafından açıkça ifade edilmiş olan kalıplar temelinde farklı derecelere göre modellenmiştir. Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu, birçok bakımdan Göktürk Devleti'nin daha büyük bir ölçekte yeniden doğmuş versiyonuydu. Göktürk Kağanlığı ne kadar güçlü olursa olsun, gerilemeye başlamasıyla birlikte devlet olma karakteri de kaybolmaya başlamıştı. Bu, özellikle Batı Göktürk Devleti için geçerlidir. Kalpgâhın doğusunda, Moğolistan'da (Uygurya) ve Uzak Batı'da (Hazarya) devlet ayakta kalmayı başarmıştır.

Uygurlar, sahip oldukları topraklarda önem kazanmalarına rağmen benzer bir etki bırakamamışlardır. Dolayısıyla Göktürk Kağanlığı'nın yerini bir dizi yönetim almıştır. Bizim anlatımımız çerçevesinde en fazla önem teşkil edenler İran sınırında yaşayarak İslamlaşanlar ve Göktürk Kağanlığı döneminde muhtemelen bir birlik oluşturmayı başarabilmiş olan Pontus bozkırındaki Hazarlardır. Hazarlar üçüncü ve özellikle dördüncü bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Sonuç

Bu bölümde, yerleşik yönetimler ve bozkır arasındaki münasebetleri düzenleyen yapıların yanı sıra bozkırın binyıl boyunca gelişen temel siyasal kurumlarını takdim ettik. Söz konusu yeni uygulamalar, 'bozkır geleneği' olarak adlandırdığımız mefhumu oluşturmuştur. Bozkır geleneği kapsamında, Marx ve Mill gibi on dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinin savunduğu bir tür durgun Asya tipi üretim tarzı olmaktan öte, sonraki bölümlerde tasvir etmeye devam edeceğimiz gibi daha iyi bir terim olmadığı için 'Avrupa geleneği' olarak adlandırabileceğimiz olguyla melezleşen dinamik ve yenilikçi bir gelenekten bahsediyoruz. Her iki gelenek de aynı kökene sahiptir ve yerleşik Avrupa yönetimlerini, başlangıç itibarıyla diğer bozkır halklarıyla melezleşmeleri neticesinde şekillenen diğer yönetimlerden ayıran şey zamandır; melezleşmenin *ne zaman* gerçekleştiği çok önemlidir. Zamanla anılar kaybolur, gelenekler yeniden şekillenir ve sem-

bolik düzen yerini yenisine bırakır. Avrupa geleneği konusunda göçebe-yerleşik melezleşmesi, bozkır geleneğinden çok daha eskilere dayandığı için birtakım farklılıklar söz konusu olabilir. Bozkır-yerleşik ilişkilerini anlamak noktasında temel faktör benzerlik değil farklılıktır, bu yüzden farklılaşmaya odaklanmaktayız. Birinci bölümdeki analitik tartışma ve bu bölümdeki tarihsel yaklaşımın ışığında bozkır geleneği şu şekilde özetlenebilir: Toplumsal örgütlenme açısından bozkır geleneği hayvancılık ve genellikle yaylacılık uygulamasına dayanır (belirli bir kış kampı ile daha esnek bir yazlık mera arasındaki hareket). Bölgeye olan uzaklık, kamplara ve kamplar arası uzaklığa bağlıdır yani belirli yerlerden ziyade *il rah* (kabile rotası) boyuncadır. Temel birim, genellikle son doğan hakkına dayalı bir hanedir; büyük oğullar yeni haneler kurar ve en küçük oğul evi devralır. Birkaç hane bir klan oluşturmaktadır. Metaforik akrabalık fikri yaygın şekilde kabul edildiği için klanlar mutlaka tek dilli ve/veya etnik açıdan homojen değildi. Liderlik veraseti, ilk doğan hakkı, son doğan hakkı ve yanal veraset ilkelerine dayanıyordu. Söz konusu düzenin sebep olduğu gerginlikler, örgütlenmenin bu seviyesinde belirli bir esneklik oluşturmuştur. Gerilimler yeni bir imparatorluk ortaya çıktığında daha da belirginleşmiştir. Bu durum, genellikle bir lider yerleşiklere (ve onların kervanlarına) yapılan baskınlarda ve yerleşiklerden haraç toplama faaliyetlerinde olağanüstü bir hüner gösterdiğinde, diğer klanlar bu liderin etrafına üşüştüğü için yaşıyordu. İmparatorluk savaşıarak fethettiği yönetimleri de kendine dâhil ederek daha fazla güç kazanırdı. Tüm bozkırı tek bir imparatorluk altında toplamayı başaran ilk örnek olan Göktürk Kağanlığı'yla bu bölümü tamamlamış olduk. Bir imparatorluk kurmak için gereken klanların sayısı, baskın bir dil ve etnik kökene sahip klanların sayısından daha fazla olmak zorunda olduğu için bozkır imparatorlukları tanım gereği çok dilli ve çok ırklıydı. Ancak egemen klanın baskın dili ve etnik kökeni temelinde ifade edilmişlerdir. Bu husus, kendi çağdaşlıklarının toplumsal kategorilerini çok farklı bir toplumsal ve siyasal gerçekliğe uygulama eğiliminde olan on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl ulus-zihniyetli tarihçiler için kafa karışıklığına sebep olmuştur.

Bozkır yönetimleri, en başından beri arıcılık ve genel kanının aksine tarım unsurlarını barındırmış olabilir (İskitler ve Hazarlar

tarımsal faaliyetler için birer örnektir).¹¹⁴ Tarıma dayalı yerleşik topluluklara ve bu topluluklarla ticaret yapan kervanlara baskınlar yapmanın yanı sıra yerleşik yönetimlere baskınlar yaparak haraç toplamak, ek bir gelir kaynağı sunuyordu. Haraç toplamak sosyolojik açıdan yerleşmiş bir uygulamaya dönüşmüş, yani zaman içinde belli düzeyde kalıcılığı olan, her iki tarafça da zımnen tanınan bir dizi uygulama ve beklenti hâline gelmişti.¹¹⁵

Bozkır imparatorluğu dinamikleri, yerleşiklerle ilişkiler için iki temel açıdan önem teşkil ediyordu. İlk olarak, imparatorluklar, yerleşiklere yapılan başarılı saldırıların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Bozkır imparatorluklarının artan başarısı, yerleşiklerden yeterli kaynak toplamak için gereken yerleşik faaliyetin olmasına ve bu kaynakların toplanabilmesi için gereken askerî gücün sürdürülmesine bağlıydı. Karizmanın rolü, veraset sisteminin doğasında var olan sorunlar ve yerleşik yönetimlere bağımlılık dikkate alındığında, bozkır imparatorluklarında doğal olarak istikrarsızlık mevcuttu. Barfield'in bozkır imparatorluklarını 'gölge imparatorluklar' olarak adlandırmasının temel sebebi budur.

Bozkır imparatorluğu dinamiklerinin yerleşik yönetimlerle ilişkiler için önem arz ettiği ikinci husus, önde gelen bir klanın diğer klanları içlerine kabul etmesi ve/veya uzaklaştırmasından ibaret olan büyüme prensipleriyle ilgilidir. Bu şekilde tetiklenen zincirleme reaksiyonlar, ya yerleşik toprakların sınırında yer alan bozkır klanlarının özümsemesiyle ya da bu klanların yerleşik alanlara taşınmasıyla bozkırın bittiği yerde durmak zorundaydı. Genellikle bu klanlardan bazıları, onları otlaklarından uzaklaştıran bozkır imparatorluğuna tamamen yabancılaşmış ve yerleşik yönetimler için üzerlerine gelmekte olan bozkır imparatorluklarına karşı bir siper olarak kullanılabilir hâle gelmiştir. Söz konusu klanlar aynı zamanda yerleşik yönetim unsurlarıyla da birleşmişlerdir. Barfield'in yerleşik yönetimlerin 'iç sınır stratejisi' dediği olgu işte budur. Bunun bugün canlı bir şekilde

114 En şaşırtıcı türden niş tarımın, kötü zamanlar için bir tasarruf işlevi görebileceğini unutmamak gerekir. Örnekler için bkz. Scott (2009).

115 Baskın yapmak da yerleşmiş bir uygulama olarak değerlendirilebilir; bir noktayı tekrar etmek gerekirse, Evans-Pritchard (1940), 1930'larda üzerine çalışmalar yürüttüğü Nuerler için 'Dinkalara baskın yapma'nın mevsimlik bir faaliyet olduğuna dikkat çekmiştir.

hatırlanan ve hatta kopyalanan bir örneği Güney Rusya ve Ukrayna'daki Kozaklardır.

Bozkır geleneğinin, bu kitapta ele alınan konular bakımından kilit öneme sahip son bir unsuru da altın soy uygulamasıdır. Altın soy bir hanedan soyudur. Üçüncü bölümde değineceğimiz üzere, imparatorlukların veraset savaşları, hasmane bir devir-teslim şeklini almıştır. Silahlı çatışmaların ardından kazanan taraf, kaybeden tarafa mensup olanlardan yüksek mertebede bulunanları tasfiye eder ve yerine hükümdarın yandaşlarını getirirdi. Sadık olduğuna inanılan alt kademedekilere kimse ilişmedi. En önemli nokta, hükümdarın tebaasını siyasal aktörler olarak değil, ekonomik varlıklar olarak görmesiydi. Hükümdar ile yönetilen arasında, tebaanın vergi vermesi ve emirlere doğrudan itaat etmesi ihtiyacının ötesinde hiçbir bağ yoktu. Ayrıca göçebeler ve yerleşik halklar arasındaki temas, bir noktada, imparatorluk yöneticileri üzerinde odaklanmıştı. 'Düzenli' göçebelerin yerleşik insanlarla ticaret yapmaya gittiği sınır pazarlarında da bazı temaslar söz konusuydu. Bozkırın ucunda beliren melez yönetimler, genellikle yerleşik yönetim usullerini benimseyen ve yerleşik örgütlenme biçimlerinin bir kısmını uygulamaya başlayan yüksek rütbeli göçebelerden ibaretti. Bu bölüm, göçebelerin yerleşik toplumla ilişkilerinin gittikçe arttığı, Göktürk Kağanlığı'nın düştüğü ve göçebe sembolik dünyasının tüm yaşam tarzlarını kapsayacak şekilde olmasa da giderek artan bir şekilde Çin, Pers ve Rusya'daki yerleşik halklarınkiyle iç içe geçtiği bir dönemle sona ermektedir. Bu artan melezleşme üçüncü bölümün konusudur.

Harita 2: Osmanlı'nın Yayılması

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOZKIR GELENEĞİ YERLEŞİYOR

Hem Türk-Moğolların hem de Hint-Avrupalıların bozkır kökenli olduğu göz önünde tutularak, bu gruplar arasındaki farklılıkları özelleştirmemeye dikkat edilmelidir. Bu soy çizgisi üzerinden kendini tanımlayan günümüzdeki gruplar, göçebe-yerleşik melezleşmenin ürünüdür ancak melezleşmenin ne kadar zaman önce en yüksek seviyeye ulaştığı konusunda farklılıklar gösterirler. Hint-Avrupalılar MÖ son iki binyılda dalgalar hâlinde bozkırdan göç etmiş ve vardıkları yerlerde yerleşiklerle evlenmiştir. Hint-Avrupalıların melezleşmesi, MS 300 ilâ 1300 yılları arasında yerleşik yönetimleri fetheden ve bozkırdan göç eden Türk-Moğolların melezleşmesinden daha erken bir tarihe dayanmaktadır. Her iki örnekte de temel yapı aynıdır. Ancak aradan geçen iki binyılda hem Avrasya bozkır göçebeleri hem de bozkır periferisindeki yerleşikler arasında toplumsal ve siyasal örgütlenme değişim geçirdiği için ortaya çıkan kültürel melezleşme farklılık göstermektedir. İki temel örneğimiz olan Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu, Türk-Moğol soylarının bozkırda hâkimiyet kurmasının *ardından* göçebe tarzı yayılma vasıtasıyla (yeniden) melezleşen yönetimlerdir. Avrasya bozkırının periferisindeki yerleşik yönetimlerin birçoğu, bozkır geleneğiyle olan melezleşmenin birer ürünüdür ancak aşağıda ele alacağımız hususların çoğu için Türk-Moğol melezleşmesini temel alacağız.

Bozkır geleneği ile çeşitli yerleşik devlet geleneklerinin buluşması iki temel yönetim biçimini doğurmuştur. Bu bölümde ele alacağımız ilk biçim, bozkır yöneticilerinin yerleşik devletlerin yöneticisi olarak yerleşik düzene geçtiği biçimdir. Bozkır geleneği ile yerleşik devlet geleneğinin buluşmasının ikinci biçimi, bozkır yöneticilerinin devlet inşasına doğrudan müdahil olduğu, hatta nihayetinde yöneticilerin yerleşiklerden olduğu modeldir.

Bu biçim Avrasya bozkırının tamamında mevcuttur. Günümüzde Osmanlı bakiyesi olan devletlerin, hem Osmanlı yönetimi vasıtasıyla melezleşme deneyimine sahip oldukları hem de birçok Osmanlı fethinden hemen önce bozkır unsurlarıyla uzun bir melezleşme geçmişine sahip olduğu için ikinci yönetim biçimine dâhil oldukları söylenebilir. Bununla birlikte Rusya bizim için önemli bir örnek teşkil etmektedir ve dördüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

İlk biçimin erken dönem örnekleri arasında, muhtemelen paralı askerler olarak davet edilen Hint-Avrupalı göçebeler tarafından ele geçirilen Hatti ve Mitanni yer almaktadır. Yakın dönem örnekleri arasındaysa Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Moğolistan ve muhtemelen Kırgızistan sayılabilir. Delhi Sultanlığı (1206-1526) ve Bâbü İmparatorluğu'nun (1526-1857) da bu biçime dâhil olduğu ve bu nedenle Pakistan, Afganistan ve (toplumsal açıdan biraz daha uzak olan) Hindistan'ın da bu tür yönetimlerin vâris devletleri olduğunun altını çizmek elzemdir.¹¹⁶ Avrupa'daki Macaristan'ın melezliğiye sınıflandırmayı zorlaştırmaktadır (Rona-Tas 1999). Bozkır modeli hâkimiyeti ele geçirme yapısında bozkır unsurları askerî açıdan hâkim durumdadır ancak devletin zirvesini yerleşik yöneticiler elinde tutmaktadır. Görünüşe göre Abbasi Halifeliği'nde, dokuzuncu yüzyıldan 1517'de Osmanlıların Mısır'ı fethine kadar olan dönemde böyle bir durum söz konusuydu. Her iki varyant da muhtelif Çin imparatorluklarının kuzey sınırlarında görülmektedir ancak ilerleyen sayfalarda bunlara yalnızca yeri geldiğinde değinilecektir. Bu kitap kapsamındaki ana odak noktamız, mekânsal olarak Avrasya ve zamansal olarak şimdiki zaman temelli olduğundan, bu bölümün merkezi Türkiye'nin kendi öncülleri olarak tanımladığı yapılardır. Dolayısıyla Selçuklulardan Osmanlılara kadar bozkır hükümdarlarının MS 1000-1683 döneminde, başlangıçta Fars kâtiplerin yardımıyla nasıl yerleşik yönetimler kurdukları konusu üzerinde duracağız.

Hem Rus hem de Osmanlı Devletlerini doğuran melezleşme, Bizans süzeren yapısından izler taşımaktadır. Farklı unsurlar te-

116 Bâbü yönetimini bu bağlamda ele alan bir çalışma için bkz. Blake (1979); aynı bağlamda Osmanlı yönetimiyle mukayeseli bir yaklaşım için bkz. Alam ve Subrahmanyam (1998).

melinde melezleşmelerine rağmen (Ruslar Bizans keşişleri tarafından Hristiyanlaştırılırken, Osmanlılar Hristiyanlaşmamıştır) hem Rus hem de Osmanlı yönetimleri, devlet inşası ve savaş yöntemleri açısından yoğun bir şekilde Bizans geleneğinden faydalanmıştır (bkz: Kafadar 1995; Lowry 2005). Abbasi Halifeliği'nin güney sınırlarında bir rekabet oluşturmaya rağmen Bizans İmparatorluğu, Osmanlı ve Rus yönetimleri ortaya çıkana kadar bölgedeki en önemli yerleşik imparatorluktu ancak kendisi de bozkır melezleşmesinden nasibini almıştı. Bozkır etkileri Osmanlı ve Rus yönetimlerinde daha marjinal bir şekilde kendini gösterse de Bizans İmparatorluğu MS dördüncü yüzyıldan itibaren sürekli olarak bir grup bozkır göçebesiyle birbiri ardına savaşmıştır (Vásáry 2005). Bizans İmparatorluğu, egemen bozkır halklarıyla savaşmak için kaçan bozkır halklarını sürekli olarak kullanan bir yerleşik imparatorluk olmasının yanı sıra altıncı yüzyılda Avar askerî tekniklerini benimsemiş ve taht uğruna yapılan güç mücadelelerinde göçebe savaşçıları kullanmıştır (Cahen 1968; Graff 2016: 131–152; Threadgold 1997: 341–455 ve devamı). Daha önce de belirtildiği gibi süvari birliklerinin *themata* formunda askerî örgütlenme yönetiminin Avar kökenli olma ihtimali vardır (Avarlardaki tümen sistemi esin kaynağı olmuştur; Howard Johnston 1984). Hükümdarlar bozkırda yaşayan Hazar Hanedanı'yla melezleştikçe, Bizans İmparatorluğu'nda hanedan soyu daha fazla önem kazanmıştır (bkz. İkinci bölüm).

Melez Altyapı

Bu bölümün büyük kısmı tanımlanabilir bir Osmanlı geleneği çerçevesinde melezleşen unsurlara odaklanmaktadır ancak Osmanlıların yakın zamanda melezleşmiş yerleşik nüfuslara hükmettiğinin altını çizmek gereklidir. Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki tarihyazımı, genellikle Selçuklu egemenliği altındaki bir grup Türkmen klanın 1071 yılında Malazgirt Muharebesi'nden sonra Bizans Anadolu'sunu ele geçirmesini, 1299'da Batı Anadolu'da bir Osmanlı hanlığının ortaya çıkabilmesinin ön koşullarından biri olarak vurgulamaktadır (Cahen 1968; Gürpınar 2012). Moğol istilasının MS 13. yüzyılın ortalarında bölgedeki Selçuklu iktidarını bastırması ve bölmesinden sonra Anadolu'da mevcut bulunan birkaç Türki yönetimden biri bu hanlıktı (MS 1243'teki

Kösedağ Muharebesi Moğolların Anadolu'yu fethinin sembolüdür). Osmanlı yönetimi önce Batı Anadolu'da, ardından Balkanlar'da gittikçe genişlemiş, kısmen fethederek ve özümseyerek Yunan yerleşikleri kendi girişimine dâhil etmiştir (bkz. Kafadar 1995; Lowry 2005). Sonrasında Osmanlı yönetim tekniklerini uyarlayarak (genellikle bozkır-göçebe unsurları barındırdığı kabul edilir), Hristiyan Balkanları ve Müslüman Arap topraklarını fethetmiştir. Bozkır geleneği açısından bakıldığında bu yaklaşım Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya çıkışını anlamak noktasında hâlâ daha faydalı bir anlatı olsa da Anadolu, Balkanlar ve Levant arasındaki ilişki belli bir ölçüde farklılık göstermektedir. Balkanlar ve Anadolu'daki Osmanlı öncesi bozkır melezleşmesi ve Levant'ta Abbasi Halifeliği egemenliğinde hüküm süren İslami siyasal geleneğin kapsam ve özgün yapısındaki farkı vurgulamak önem arz etmektedir. Öncelikle, Anadolu ile eski Bizans topraklarının daha sonra Osmanlıların eline geçen diğer bölgelerle arasındaki temel fark, göçebelerle olan yoğun etkileşim süresinden ileri gelmektedir. İmparatorluğun tüm bölgeleri akıncı ve tüccar göçebelere yönelik tecrübeye sahipken, Selçuklular kendi hâkimiyetleri altında asırlardır savaşarak Anadolu'ya giren ilk bozkır-göçebe aktör olmuştur. Bu olay, Anadolu'nun iç göçe açıldığı bir dönemin başlangıcı olmuş ve Anadolu bu süreçte bozkır hâline gelmiştir (Beihammer 2016). Anadolu on beşinci yüzyılda Osmanlı egemenliği altında birleşmeden önce, 1070'ten sonra Selçuklular, 1240'larda Moğollar ve 1402'de Timurlenk tarafından fethedilmiştir. Göçebelerin ekseriyetle Bizans hizmetine girmesiyle Türki gruplar daha önce yapamadıkları bir şekilde kırsala hâkim olmayı başarmıştır. Malazgirt'le birlikte Anadolu'da başlayan Selçuklu akını, Türkmen boyları ve Bizans imparatorluk geleneği arasında oldukça yoğun bir melezleşme dönemi başlatmıştır. Bu melezleşme süreci ancak 1453'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Konstantinopolis'i fethinden ve Bizans yönetici sınıfının bir bölümünün Osmanlı yapısına dâhil edilmesi sonrasında sona ermiştir (Kafadar 1995; Lowry 2005). Bundan sonra, görünüşe göre Osmanlı'da hizmet belirli roller dışında Rumlara kapanmıştır (Tezcan 2010). Yine de birçok yönden Osmanlılar, Bizans İmparatorluğu'nun fethi yoluyla Roma İmparatorluğu'nun mirasçıları olduklarını ve dolayısıyla dönüştürülmüş bir Bizans geleneğinin koruyucuları olduklarını iddia etmiştir (Kafadar 2007; Wigen 2013).

Balkanlar, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'ya göre daha az gerçek göçebeyle sahipken, çok daha uzun süren bir melezleşme dönemi yaşadı; bu da bozkır geleneğini bölgedeki siyasetin önemli bir parçası hâline getirdi (Vásáry 2005). Periyodik dalgalar hâlinde bozkırdan Balkanlar'daki Bizans sınırına doğru itilen bozkır göçebeleri, bu bölgede Osmanlı yönetiminden önceki binyıl boyunca Bizans'ın süzeren yapısı altında melezleşmiştir. Hunlar tarafından melezleştirilen Gotlardan, Avarlar aracılığıyla Bulgarlara, Macarlara, Kıpçaklar ve Tatarlara kadar Balkanlar, asırlar boyunca bozkır geleneğinden doğan veya bu geleneğin içinde sosyalleşen yönetimlerin önemli roller oynadığı bir bölge olmuştur. Ayrıca bölgenin Moğollar tarafından istilaya uğramasının sonucunda özümseyen ve yeniden örgütlenen Balkan yönetimleri ile Moğol süzeren yapısından doğan yönetimler kesinlikle farklı olmalarına rağmen, bozkır geleneğinin yerel yönetimler üzerinde oluşturduğu etki devam etmiştir. Osmanlılar Balkanlar'a yayılmaya başladıklarında, bozkır-Bizans melezleşmesi çerçevesinde benzer bir tecrübe yaşayan rakiplerle karşılaşmıştır (Vásáry 2005).

Osmanlı yönetiminin ortaya çıkmasına ilişkin ön koşul teşkil eden şartların bozkır geleneği çerçevesinde farklılık göstermesinin bir başka nedeni, bozkır göçebesi köle-askerlerin İslami Orta Çağ siyasal geleneğinin ayrılmaz bir özelliği hâline gelmesidir (Bosworth 2007; Crone 1980; Mottahedeh 1980). Dolayısıyla Selçuklular bu gelenekle melezleştiğinde ve Osmanlılar sonradan Levant ve Mısır'daki 'Arap topraklarını' fethettiğinde, bozkır geleneği unsurlarıyla yakın zamanda melezleşmiş bir İslami gelenekle karşılaşmıştır.¹¹⁷ MS dokuzuncu yüzyıldan itibaren, bozkır göçebesi köle-asker birliklerinin Bağdat merkezli Abbasi Halifeliği'nde siyasal alanda her zamankinden daha büyük bir rol oynamaya başladığı açıktır. Askerî anlamda her zaman için etkili olmasa da halife yerel emirlikler üzerinde sembolik bir hâkimiyet kurmuştu. Roy Mottahedeh (1980), 'Türklerin', kendilerini yansıtan bir kimlik temelinde, Abbasi siyasetinde kilit bir rol oynadıklarını ve Mısır'da 1250'lerdeki Moğol istilasının ardından

117 Bu örnek, Abbasi ve Memlûk vakalarından farklıdır çünkü melezleşme bozkır göçebeleri ile Bizans imparatorluk yönetim geleneği arasında değil, bozkır geleneğiyle yeni ortaya çıkmış olan İslâm halifeliği arasında gerçekleşmiştir.

kurulan Memlûk Sultanlığı'ndan çok daha önce, günümüzde Arap Orta Doğu'su olarak görülen bölgenin çoğunda etkinliklerini arttırdıklarını savunmuştur. Bu nedenle, on birinci yüzyılda Anadolu'daki seferlerinden sonra güneye yönelen Selçuklu tarruzu, İslâm halifeliği içerisinde melezleşmiş bozkır göçebesi birliklerin farklı bir türüyle karşılaşmıştı. Patricia Crone (1980), göçebe köle-askerlerin Orta Çağ Müslüman siyasi geleneğinde önemli bir özellik hâline geldiğini savunmuş ancak bu göçebe askerlerin sahip olduğu siyasal uygulamaların, yönetimin şekillenmesinde oynadığı rolden bahsetmemiştir. Onun bakış açısına göre bozkır göçbeleri, basitçe, doğası gereği İslami bir kurum olarak görülen bireye bağlıydı. Bunun aksine biz, köle-askerlerden müteşekkil bir askerî maiyetin aslında çok daha eski bir bozkır geleneğinin melezleşmesine dayandığını savunan Peter Golden'ın (2001b) izinden gidiyoruz. Üstelik bunun daha kapsamlı bir melezleşme için yönetim oluşturacak türden bir melezleşme olduğunu savunuyoruz. Kurumun kendisi ve kurumu yöneten insanlar bozkır kökenli olabilir. Bununla birlikte göçebe köle-askerlerin, bozkırdan çıkarıldıktan sonra bozkır yöntemlerini hemen unutmayacakları kanısındayız. Hegel (2014), efendilerin köleleri üzerindeki üstünlüklerini korumak için tanınmaya (*recognition*) bağımlı olduklarına dikkat çekmiştir. Söz konusu köleler, Hegel'in ele aldığı örnekteki gibi Haitili kölelerden ziyade (Buck-Morss 2000), bir yönetimin ordusunun bel kemiğini oluşturan bir yapı teşkil ettiği için bu kölelerin siyasal uygulamaları melezleştirme konusunda güçlü bir potansiyele sahip olmaları beklenir. Osmanlılar Suriye ve Mısır'ı fethettiğinde, İslâm geleneği ile bozkır geleneği arasındaki melezleşmenin bölgede zaten altı ya da yedi asırlık bir geçmişi vardı. Osmanlı'nın fet-hi akabindeki melezleşme sonuncu ve en belirgin örnek olduğu için Osmanlı bakiyesi olan toprakların çoğu bozkırla ardışık melezleşmenin izlerini taşımaktadır.

Türk-Fars

Sonraki yönetimde hangi unsurun en üstte olduğuna bağlı olarak bozkır tarzında yönetimi ele geçirmenin temel ve türev formu güçle ilişkilidir. Bu husus, kültürel terimlerle yazılmış Osmanlı öncesi Türkler hakkındaki literatürün çoğuyla ters düş-

mektedir. Bu bölüme kadar, Türk ve Moğol etnik kökenine sahip kraliyet soylarının bozkıra hâkim olmasından sonra bu iki etnik kökenin siyasal geleneklerinin iç içe geçmiş doğasına dikkat çekmek için Türk-Moğollardan bahsettik. Şimdi bu ilişkiyi, Türk egemenliğindeki göçebelerin MS ikinci binyılın başında Avrasya bozkırının güneyinde yerleşik Fars uygarlığını istila etmesiyle ortaya çıkan özel bir göçebe-yerleşik melezleşmesi olan Türk-Fars konseptinden ayırmamız gereklidir (Canfield 1991). Bu konsept katı bir coğrafi alan olmaktan ziyade, Türki bir hanedan ve Türki bir orduya ancak Farsi bürokrasiye, Farsi entelijansiya ve Farsi bir saray kültürüne sahip olan ve İslâm'ın, iktidarın meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynadığı farklı etnik gruplar arasındaki iş bölümüne dayanan bir yönetim-inşası geleneğidir (Barfield 2010: 10). Bu yapı, güneyde Hindistan'dan (Bâbürlar ve Delhi Sultanlığı) Mâverâünnehir'e, kuzeyde Tarım'a,¹¹⁸ İran ve Kafkaslar üzerinden batıda Osmanlı İmparatorluğu'na kadar farklı zamanlarda ve farklı şekillerde görülmüştür. Osmanlıların bu Türk-Fars kültürüne olan bağlılıkları, onları Osmanlı fetihlerinden önce Balkanlar ve Levant'ta bulunan yönetimlerden ayırmaktadır çünkü bu bölgelerdeki yönetimler Osmanlılar gibi Fars kültürüne yüksek hürmet beslemek yerine, yüzlerini Bizans ve Arap yüksek kültürüne dönmüşlerdi.

Köle-askerlerin bir hanedana hükmedebilmesi ve nihayetinde kendi hanedanlarını kurabilmesi, bozkır-yerleşik melezleşmesinin esas biçiminin ortaya çıkması noktasında önemli bir dinamiktir (Golden 2001b; özgün bir yaklaşım için bkz. Beckwith 1984, 2009). MS onuncu yüzyıl itibarıyla, bugün Afganistan, İran ve Özbekistan arasında kalan sınırda Samaniler olarak bilinen yerel bir İranî hanedan ortaya çıkmıştır. Samani Hanedanı, Abbasi Halifeliği ve onlardan önce aynı bölgedeki emirlikler gibi, baskınlar neticesinde devşirilen (çoğunlukla Türki) göçebe köle-askerlerden oluşan *gulam* (sonrasında daha batıda memlûk adı verilmiştir) ordusuna giderek daha fazla bel bağlıyordu. Köle-askerlerin kendilerini hanedana meydan okuyabilecek derecede bir güç merkezi olarak inşa ettiği Samani Hanedanı, bu birliklere o kadar bağımlı hâle geldi ki, yönetimin kimde olduğu belirsizleşti.

118 Çin'in Sincan Uyğur Özerk Bölgesi'nde bulunan ve Tarım Havzası (Tarım Oymanlığı) olarak adlandırılan bölge. (ç.n.)

Bu *gulam*lardaki iki önemli aileden biri, 'Türk-Fars' yönetimine benzeyen bir yapının ilk örneği olan ve günümüz Afganistan'ındaki Gazne merkezli Gazne Emirliği'ni (yaklaşık 998-1040) kurmayı başarmıştır. Samanilerden çıkan eski *gulam*lar, Samanileri mağlup ederek, Sünni İslâm ve Fars kültürüne dayanan ilk Türk sultanlığını kurmuştur. Bunlar hem Sünni İslâm hem de Fars kültürü açısından acemiydiler. İçselleştirilmiş bir yönetim anlayışı açısından ne Sünni İslâm'ın ne de Fars kültürünün ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalmaları pek olası değildir. Ancak yönetimlerini meşrulaştırmanın bir yolu olarak, bu ilkeler Müslüman İran halklarını yönetmek için *sine qua non* (olmazsa olmaz) nitelikteydi ve bu nedenle Türk-Fars konseptini kültürel ve siyasal bir süreklilik hâline getiren türden bir melezleştirmeyi tetiklemiştir (Dale 2010: 17).

Yönetimlerin, teşkilat olarak bir araya gelen ve akrabalık bağı olmayan gruplar tarafından reforma uğramasının ardından *gulam* kurumu, mevcut göçebe yönetimlerin yapısını yıkmıştır. Golden'ın (1992: 341) belirttiği gibi, yine de Türk-Moğol yönetimlerinde siyasal bağlarını akrabalık açısından ifade etme ve akrabalık için bu tür siyasal oluşumları takip etme eğilimi vardır. Gazneli Mahmud (Gazneli hanedanının kurucusu) oldukça merkezileşmiş bir Türki askerî despotizme liderlik etmiştir ancak yine de kendini kültürel terimler çerçevesinde Samanilerin bir Farsi-İslami varisi vârisi olarak tanıtmıştır.

Mahmud ve *gulam* arkadaşları profesyonel savaşçı ve fatihdiler ama aynı zamanda Müslümandılar. Bu nedenle Mahmud, kendisini Abbasi halifesinin sadık bir Sünni Müslüman hizmetkârı gibi sunarak fetihlerini meşrulaştırmıştır. Mahmud, Gucerât'taki Somnat tapınağı gibi meşhur Hindu şehir ve tapınaklarına yönelik yaptığı seferlerle birlikte kendini gazi ve Müslüman bir cephe savaşçısı olarak tasvir etmiştir. Mahmud ayrıca İranlıların sahip olduğu Şii inanca ve dönem itibarıyla Büveyhiler tarafından kontrol edilen Sunni Abbasi halifesine verdiği desteğe atıfta bulunarak, İran ve Irak'taki Büveyhi bölgelerine yapılan saldırıları haklı çıkarmıştır (Dale 2010: 18–19).

Bu, standart bir bozkır savaşçısı rutinini andırmaktadır: At sırtında gelmek, yağmalamak ve at sırtında ayrılmak. Ancak görüşe göre Gazneliler bu uygulamayı, Mahmud'un kısmen bir *gulam* olarak kaynaştığı Farslaşmış Sünni Müslüman kültürünün kurallarına göre icra etmiştir. Yerleşik bozkır-göçebe uygulamalarının Fars ve İslami ilkelerle meşrulaştırılması bir melezleşme

örneğidir. Ayrıca, kısa zaman önce dönüştürülmüş olan bozkır göçebeleri eskiden yaptıkları şeyi, yani yağmalamayı sürdürmüştür fakat bunu artık halife için yapıyor olmaları, burada bir tanınma (*recognition*) motifi ortaya koymuştur. Tanınma mutlaka bu şekilde halife nezdinde değil, Mahmud'un yönetimi altında yaşayan ve halifenin güya ruhani liderleri olduğu halk nezdinde de aranıyordu. Böylece İslâm'ı kaldırmak yerleşik bozkır-göçebe uygulamasını meşrulaştırmanın bir yolu hâline gelmiştir.

Mahmud, yalnızca sadık bir Sünni Müslüman hükümdar olarak değil aynı zamanda şairler veya diğer bilginler olsun, prestij sahibi İranlı entelektüelleri himaye ederek de meşruiyet kazanmaya çalışmıştır. Kültürel olarak Farsi Samani bir dünyada büyümüş ve yönetiminde Farsça kullanmıştır. Fars kültür alanının büyük bir bölümünü teşkil eden bölgedeki Müslüman bir hükümdar için ister şair ister bilim adamı olsun İranlıların himaye edilmesi, medeni kimliğini kanıtlamak açısından içgüdüsel bir yoldu. Mahmud, hanedanın avam kökenlerine ve başkentinin izolasyonuna rağmen çağının en önemli iki İranlı âlimi olan bilim insanı el-Biruni (973–1048) ve şair Firdevsi'yi (yaklaşık 940-1020) sarayına çekmeyi ya da sarayına gelmeye mecbur etmeyi başarmıştır (Dale 2010: 19).

Mahmud'un içgüdülerine ulaşmak, yirmi birinci yüzyıldaki bir bilim insanı için biraz zor olabilir, dolayısıyla araşsal bir bakış açısıyla burada izleyeceğimiz rasyonel bir yol olduğunu söyleyelim. Aslında bu çok da önemli değildir çünkü egemenliğin meşruiyetini arttırmanın bir yolu olarak Fars normlarına göre davranmak (veya en azından davranmaya çalışmak), Türk-Fars siyasetinde sürekli tekrar eden bir konuydu. Türki göçebeler askerî gücü elinde bulunduruyordu ancak yüksek kültür ve dolayısıyla tanınma, Farsça konuşan yerleşikler tarafından bahsedilebilirdi. Burada önemli husus, göçebe liderlerin yönetim dağarcıklarına yerleşik uygulamaları dâhil etmelerinin giderek daha önemli bir hâle gelmesidir. Yerleşik düzene geçilmesiyle birlikte, hükümdarın ordusundan uzak kalmasının yanı sıra klanına ait olan yönetim hakkı çerçevesinde hükümdarın kuzenleri orduyla birlikte bozkırda olacağı için hükümdarın göçebe olmayan müttefiklere ihtiyacı vardı.

Yerleşik uygulamaları benimsemeye yönelik işlevsel bir ihtiyaç, göçebelerin yönetim dili olarak neden Arapça değil de Farsçayı seçtiğini açıklamaya yetmez. Yüksek kültür yerleşik halkın üserydi ve söz konusu yerleşik halk, Farsça konuşan Müslüman-

ların büyük bir bölümünü oluştuyordu, Samani bürokrasisi de (Orta) Farsça kullanıyordu. Öte yandan Arapça, İslâm ve hilafetle olan ilişkisi sayesinde önemli bir prestij taşıyordu. MS 1010'da Gazneli Mahmud'a takdim edilen *Şahname*'den (*Krallar Kitabı*) sonra prestij ölçeği kesinlikle Farsçaya yönelmiş görünmektedir. Bu ünlü kitap, İslâm öncesi Fars efsanelerini harmanlayan ve Farsçayı edebî bir dil olarak yeniden canlandıran destansı bir şiiirdir. Farsça, Gaznelilerden itibaren Türki hükümdarların yönetiminde İran, Mâverâünnehir ve Horasan'da aydınların dili olma konumunu yeniden kazanmıştır. Bu bölgenin nüfusu İslâm'ı kabul ettiğinden beri Arapça, Farsçanın yerini almaya başlamıştır. Türki dil göçebe hükümdarların lisanını benimseyen yerliler aracılığıyla sözlü bir dil olarak yayılmış ve Farsça da yönetim ve yüksek kültür dili olmuştur. Bu iki yönlü hareket kapsamında, batıdaki tüm İslâm bölgelerinde hâkim hâle gelen Arapçanın doğu yönlü ilerlemesi durmuştur. Gerçekten de İslâm inancının yayılmasında kilit rol oynayanlar artık Araplar değil, Türkler ve Farslardı.

Mahmud aynı zamanda Hindistan yarımadasına yayılmayı başaran ilk Türki hükümdardı ve bu başarı, göçebe yayılma döneminde yaygın şekilde görüldüğü gibi muhtemelen baskınların planlanmamış bir sonucu olarak gerçekleşmişti. Düşmanlarını kesin bir yenilgiye uğratmasına rağmen Mahmud yine de Lahor kentinde bir garnizon kurmuştur (Dale 2010: 19). Bu garnizon, yarımada ya yönelik ileri genişleme için zemin hazırlamıştır. Bu dönemden itibaren Türki hanedanların Hindistan'ın kuzey bölgelerindeki (Lahor ve Delhi merkezli) egemenliği, sekiz yüzyıl boyunca devam etmiş ve 1856'da resmen sona ermiştir. On dokuzuncu yüzyılda yoğun İngiliz baskısı altında kalan Bâbürlerin sahip olduğu güç, sembolik olmaktan öteye gidemiyordu ancak 1856'daki Hint Ayaklanması, hanedanı meşruiyet için bir siper olarak değerlendirmiştir. On ikinci yüzyıldan 1526'ya kadar Delhi'nin köle sultanları Delhi Sultanlığı'nu yönetmiştir ve bu yapı bozkır melezleşmesine uğramış yönetimler için bir başka örnek teşkil etmektedir.

Selçuklular

Gazneli Mahmud'un rakipsizliği uzun sürmemiştir. Selçuklular, 1040'ta Gaznelileri mağlup ederek (muhtemelen planlanmamış bir şekilde) İran'ın yeni efendileri olarak sahneye çıktılar.

lar. Daha önce değindiğimiz birbiriyle çelişen veraset ilkeleri çerçevesinde söz konusu yönetimin kırılğan yapısı, tek tek baş edilmesi gereken birçok yönetici ve rakibin var olduğu anlamına gelmektedir (bkz. Claude Cahen 1968, 2002). Yine de Selçuklu İmparatorluğu, Türk-Fars İslâm imparatorluğunun en önemli örneğidir. Toprakları Afganistan'dan Batı Anadolu'ya kadar uzanıyordu ve yönetim çatlamaya meyilli olmasına rağmen göçebelilerin İslami ilkeler temelinde yerleşik bir yönetimi belli bir süre boyunca yönetebildiği ilk başarılı girişimlerinden biridir. Farsi yöneticiler, yerleşik bir yönetimi idame ettirmek için gerekli olan becerilerin çoğuna sahip oldukları için güven kazanmışlardı.

Kendilerinden önceki Gazneliler gibi Selçuklular da bozkırdan çıkıp Farslaşmış yüksek kültürle olan bağları vasıtasıyla İslâm Dünyası'na girmişlerdir. Devleti yönetmek için Farsları kullanmış ve bel bağladıkları Farslar, kimi durumlarda resmî Selçuklu hükümdarlarından daha güçlü bir pozisyona sahip olmuştur.¹¹⁹ Göktürklerin her önemli idari görev için Soğdları görevlendirmesi gibi Selçuklular da Farsları görevlendirmiştir. Ama Farslı yerleşiklerle melezleşmenin bir bedeli vardı. Fetih göçebe yaşam tarzına bağlı bir askerî üstünlüğe dayandığından ve yerleşik danışmanların tavsiyelerine sıkı bir şekilde uyulması durumunda bu yaşam tarzı tehlikeye gireceğinden, yerleşik yönetimlerin göçebe fatihleri kolayca zayıf düşebilirdi. Dahası, yönetim içerisindeki meşruiyet bir klan ya da bir grup kardeş arasında paylaşıldığı için meşruiyet sahipleri yerleşik düzene geçemedikleri takdirde askerî avantajı ele geçirebilecek birçok

119 Tuğrul ve Selçuk'un soyları, Gaznelilerle aynı İranî kültür portalı üzerinden İslâm Dünyası'na girmiştir. İlk dönemlerden itibaren Türki isimlere sahip olan Selçuklu hükümdarlarının yönetiminde başlıca kullanılan dil Farsça olmuştur. Hem Tuğrul hem de yeğeni Alparslan muhtemelen herhangi bir dilde okuma yazma bilmediğinden, ilkel hükümetlerini yönetmek için Farsi yöneticileri kullandıklarını söylemek daha doğru olacaktır. Selçuklularda Fars etkisinin sembolü olan kişi, ünlü, zengin ve son derece nüfuzlu olan ve Nizamülmülk – 'Devletin Düzenleyicisi' (1018-92) [onurlu bir unvan olarak verilmiş ve sonradan takma ada dönüşmüştür] lakabıyla tanınan vezirdi. Nizamülmülk, Horasan'ın Tus şehrinde dünyaya gelmiş ve babası gibi bir süre Gaznelilere hizmet etmiştir; sonrasında Selçuklulara katılmış ve Alparslan'ın safına geçerek, 1060 yılında atandığı Horasan valiliği görevini de bir süre devam ettirerek nüfuz kazanmıştır. Gazneli modelini örnek alarak otuz yıl boyunca Selçuklu sultanlığının *de facto* hükümdarı olarak görev yapmıştır (Dale 2010: 34).

potansiyel rakip vardı. Diğer bir seçenek onları baskınlara göndermekti.¹²⁰

Bozkırda ganimetleri taşımak zordur. Hâmi, bu nedenden ötürü ganimetleri tâbilerine dağıtmış ve böylece ganimet, maiyetin ve diğer savaşıların sadakati temelinde ağları koruyan bir sosyal sermayeye dönüşmüştür. Göçebelik büyük miktarda sermaye birikimi için uygun değildir. Göçebeler yerleşikleri fethettiğinde, yönetimin işleyişiyle görevli olanlar açısından yeni hükümdarın yerleşik ortamda, özellikle de vergi konusunda işlerin bozkırdan daha farklı olduğunu anlamasını sağlamak önemliydi. İranlı şair Sa'di'nin genç bir prense tavsiye ettiği gibi:

Bir hazineyi sıradan insanlara dağıtsan,

Her köylüye bir pirinç tanesi düşer.

Her gün bir hazine biriktirmek için

Neden her birinden biraz gümüş almıyorsun?

(Sa'di 2008: 30)

Yerleşik devlet idaresi anlayışını göçebe fatihlere aktarmak ya da en azından danışmalarının tavsiyeleri noktasında onlara temel bir değerlendirme sağlamak, MS on birinci yüzyılda doğan Fars türü bir siyasetnamenin ortaya çıktığı tarihsel bağlamdır.¹²¹ Bunlar, hükümdarı devlet idaresi –siyaset– konusunda eğitmeyi hedefleyen nasihat kitaplarıdır. İran'daki yerleşik yönetim, yerleşikleri nasıl yöneteceğini bilmeyen bozkır göçebeleri tarafından fethedilmişti. Julie Meisami (1987) bu türün, Türki hükümdara Farsi ve İslami normları aktarma girişimi olarak, Fars saray şiirleriyle birlikte yazıldığını vurgulamıştır. Bu metinlerde, Fars yazı geleneğinin Fars danışmanlar ve Türki hanedanları arasındaki

120 Selçukluların ilk etapta Bizans savunmasını aşip Anadolu'ya girmelerinin nedenini burada bulabiliriz. Bununla ilişkili olarak, Bizans imparatorunun Ermeni *theması* dağıtması ve 1053'te mali nedenlerle yaklaşık 50 bin Ermeni askeri emekliye ayırması da önemlidir. Çünkü bu durum, Ermeni sınırını özellikle baskınlara karşı savunmasız bırakmıştır (Threadgold 1997: 595-96, 600).

121 Bu tür, söz konusu bölgedeki birçok siyasal geleneğin paylaştığı bir türdür. Kökleri Mittani'ye kadar uzanır; Bizans, Ermeni, Arap, Latin, Osmanlı ve Fars örnekleriyle birlikte ortaya çıkışı İskender anlatılarına bağlanabilir. Bkz. Beaudoen (2017); Darling (2012); Nöhr (2017).

diyalojik ilişkisi vasıtasıyla, yerleşik Fars yazı geleneğiyle bozkır hükümdarlık geleneği arasında bir melezleşme görülebilir.

Nizamülmülk'ün *Siyasetname* adlı eserinin Türk-Fars siyaset teorisinde sahip olduğu konum, Machiavelli'nin *Prenc* kitabının Avrupa siyaset teorisindeki konumuna benzerdir. Nizamülmülk, iç muhalefetle (hâlâ at sırtında olan ve bu nedenle hükümdar herhangi bir zayıflık belirtisi gösterirse iktidarı ele geçirebilecek olan akrabalarla) nasıl başa çıkılacağını ve yerleşik bürokrasiye karşı göçebe süvarilerin nasıl kullanılacağından bahsetmiştir. Onun tavsiyesi, göçebe akrabaları baskınlarla meşgul tutmak ve ganimetlerle zengin etmektir.¹²²

1071'deki Malazgirt Muharebesi, Selçukluların Anadolu'yu fethi hakkındaki tarihyazımının sembolüdür. Muzaffer Selçuklu lideri Alparslan'ın ne Bizans Küçük Asya'sını fethetmek ne de İslâm adına kâfirlere karşı kutsal savaşa girişmek gibi bir niyeti olduğu, makul bir varsayım olacaktır. Muhtemelen Nizamülmülk'ün tavsiyesine uyarak klan üyelerini baskınlarla meşgul etmek istemiştir. Yine de muharebenin sonrası hakkında malumat azdır. Muharebe, Selçukluların Anadolu'yu işgali gibi gösterilse de bir dönüm noktası olarak daha az önemli görünmekte, 1070'lerde ortaya çıkan sürecin başlangıcı olarak önem arz etmektedir (Beihammer 2017).

Selçukluların, filizleyen Osmanlı İmparatorluğu için iki yönlü önemi vardır. İlk olarak Selçukluların Anadolu'yu fethi, bir Osmanlı yönetiminin ortaya çıkabilmesi için askerî ve demografik ön koşul teşkil ediyordu. İkincisiyse Osmanlı yönetiminin, İran'da şekillenen Türk-Fars yönetim geleneği temelinde devamlılık sağlamasıdır. Selçuklu Anadolu'su edebî üretiminden yoksun değildi ancak bir Türk-Fars yönetim geleneğinin ortaya çıkması için gereken entelektüel merkez daha doğudaydı. Bu durum muhtemelen Anadolu'da Türk-Fars konsepti çerçevesinde Selçuklu meşruiyetini desteklemek için aydınlar çıkarabilecek

122 'Sayıca çok fazla olan Türkmenler sıkıntı yaratmaları ve sayıca fazla olmalarına rağmen hanedan üzerindeki hak iddialarını uzun süre devam ettirdiler çünkü başlangıçta iyi hizmet ettiler, çok zayıf verdiler ve ayrıca hanedanla akrabalık bağına sahiptiler... Sürekli istihdamda olduklarında silah kullanmayı öğrenecekler ve görevleri kapsamında eğitileceklerdir. O zaman yerleşik düzene geçerler ve yerleşik hayata karşı gösterdikleri isteksizlikten vazgeçerler.' (Nizamülmülk, Dale 2010: 35'te aktarılmıştır).

büyük bir yerleşik Müslüman nüfusu olmamasıyla alakalıdır. Göçbelerin çoğu okuryazar değildi ve yerleşikler çoğunlukla Ermeni ve Ortodoks Hristiyanlardan ibaretti. Rum Selçukluları (Anadolu'daki Selçuklular genellikle böyle tanımlanır; Rum kelimesi hem Arapça hem de Türkçede Roma İmparatorluğu ve Anadolu anlamına gelmektedir; bkz. Kafadar 2007) kısa süre sonra Bizanslılarla yakın bir etkileşime girmiş, Bizans'ın kalpgâhı olarak değerlendirilen yerleri fethederek, İznik'te¹²³ sahneye çıkmış ve Bizanslı siyasal muhalifler tarafından imparatorluk siyasetinin bir parçası hâline getirilmiştir. Selçuklu siyasetinin kırılğan doğası göz önüne alındığında, Selçuklular ve Bizanslılar arasında Selçukluların iktidar mücadelelerinde Bizanslı siyasal muhaliflerin yanında yer alarak Bizans siyasetine müdahale ettiği ve Bizanslıların da göçebe Selçuklu akraba soylarını ve muhalifleri birbirine düşürdüğü karşılıklı bir böl ve yönet oyunu söz konusuydu (bkz. Cahen 2002: 8). Bu çekişme, neredeyse Bizans sarayındaki Norman ve Vareg paralı askerlerinin davranışlarına benzer bir bağlamda gerçekleşmiştir. Selçuklu ve Bizans yönetimi bir bütün olmamıştır ama yine de Anadolu Türkmenlerinin Bizans imparatorluk geleneğiyle melezleşmesinin doğrudan on birinci yüzyılda başladığı açıktır.¹²⁴ Görünüşe göre melezleşme asimetrik olmasına rağmen karşılıklı olmuştur.

İslâm, Selçuklu yönetimini meşrulaştırmak için önemli bir referans noktası teşkil ettiği için ve Osmanlılar Selçukluları selefleri olarak gördüklerinden, Türk tarih yazımında Selçukluların İslâm geleneği ile olan melezleşmesine, Bizans geleneğiyle melezleşmeye kıyasla öncelik verilmiştir (ama bkz. Köprülü 1992). İslâm halifeliğinin MS dokuzuncu yüzyıldan itibaren giderek daha güçlü bozkır-göçebesi köle birliklerini barındırmaya çalışması kapsamında bu İslami geleneğin bozkır geleneğiyle zaten melezleştiği göz önüne alındığında, bu gelenek Selçukluların uyum sağlaması için çok uygundu. Söz konusu düzen, halifenin sözde ast ancak kimi zaman askerî açıdan baskın olan bir hükümdara *sultan* unvanını bahşettiği bir yapıdan ibaretti. Ancak Selçuk-

123 İznik, Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'ten yaklaşık doksan kilometre veya elli beş mil uzaktaydı.

124 Selçuklu-Bizans melezleşmesi hakkında iyi bir değerlendirme için bkz. Barkey (2009:36-45).

lular bu düzene kısmen uymuştur. Selçuklu lideri Kutalmış'ın İran'daki Selçuklulardan ayrılıp Anadolu'da kendi saltanatını kurmasıyla, *sultan* unvanı kendisine Abbasi halifesi tarafından değil Bizans imparatoru tarafından bahşedilmişti.

İznik'teki Selçuklu Sultanlığı, kurulduktan kısa süre sonra Bizans siyasetine karışmaya başlamıştı (Beihammer 2016; Cahen 1968, 2002). İznik'teki Selçuklular, bir anlamda ters giden iç sınır stratejisinin örneğidir. Bizanslılar, Selçukluların imparatorluk merkezine çok yakın şekilde konumlanmasına izin vermişti ve Bizans hiyerarşisi o kadar geçirgen hâle gelmişti ki herhangi bir Bizanslı isyancı veya muhalif, bedeli karşılığında onlara yardım etmeye oldukça istekli olan Türklerden kolayca medet umabiliyordu (Cahen 2002: 9). Bizanslıların, Birinci Haçlı Seferi'nde aldıkları destekle birlikte Selçukluları İznik'ten çıkarması on altı yıl sürmüştür. Selçuklular daha sonra başkentlerini İç Anadolu'da Konya'ya taşımış ve 1243'te Moğollarla yaptıkları Köseadağ Muharebesi'nde mağlup oluncaya kadar orda kalmıştır. Öte yandan Bizanslılar, Latin Haçlı Seferlerinin yarattığı sorunlarla Selçuklularla uğraştıkları kadar uğraşmak zorunda kalacaklardı çünkü her iki grup da Bizans siyasetine yoğun bir şekilde karışmıştı. 1204 yılında Dördüncü Haçlı Seferi'yle Konstantinopolis yağmalandı, Bizans hanedanı İznik'e taşınmak zorunda kaldı ve 1261 yılına kadar geri dönemedi. Bizanslılar devamlılık konusunda ısrarcı olsalar da Molly Greene'ye (2015: 43-45) göre imparatorluk başkentinden ayrılarak yarım asır sürgün hayatı süren hanedanı Bizans İmparatorluğu'nun önceki yönetimiyle bir tutmak mümkün değildir.

Bizanslılar ve Türkmen göçebeler arasındaki iç içe geçmiş bu yapının etkisini Selçuklu uygulaması düzeyinde değerlendirmek zordur. Türkmen göçebeler, imparatorluğun dışlı bir güç olarak kalması için gereken zorlayıcı gücün bir kısmını sağlamanın yanı sıra, Bizans entrikalarının da parçası olmuşlardı. Bununla birlikte Bizans uygulamalarını ne ölçüde benimsediklerini tespit etmek biraz farklılık göstermektedir.

Buna karşılık, Anadolu Selçuklularının siyaset işlerinde bozkır geleneğinin önem teşkil ettiği muhakkaktır. Cemal Kafadar'a (1995: 4-5) göre,

Kabile kuvvetleri ve hırslı savaşçı beylerin enerjileri etrafında inşa edilen bu Orta Çağ Türki devletlerin tüm büyük fay hatları, Anadolu

Selçuklu Sultanlığı'nda aktifti: İdari yapının zorlukla ulaştığı büyüklü küçüklü birçok sınır bölgesi vardı; kontrol edilmeyen birçok kabile söz konusuydu; bir kısmı muhtemelen Selçuklular tarafından yaratılmış ve kendilerini Selçuklu otoritesinden bağımsız hayal etmeye hazır birçok hırslı savaşçı vardı; bu sayılanlardan ikisi ya da üçü bir araya geldiğinde ki sık sık bu yaşanırdı, devlet iktidarını yıkmaları da sarsmaya muktedir olurlardı. Ayrıca Anadolu Selçukluları da topraklarını hanedan vârisleri arasında paylaşırma uygulamasını sürdürmüştür; daha önce değindiğimiz iki savaştan muzaffer ayrılan Selçuklu sultanı, topraklarını dokuz oğlu, bir erkek kardeşi ve bir erkek yeğeni arasında on bir parçaya bölmüştür. Topraklar, diğerleri tarafından kabul edilen bir 'kıdemli paydaş' liderliğinde prensipte birlik içinde kalabilirdi ama bazı vârislerin Türkmen aşiretleri veya savaşçı çetelerden destek bulması ve rakip güç odaklarının ortaya çıkması an meselesiydi.

Başka bir deyişle Selçuklular, Bizans ve İslâm dağarcığını melezleştirdikleri için bozkır geleneğini kesinlikle devam ettirmiştir. Selçuklular, Moğol saldırılarından kaçarak Anadolu'ya sığınan göçebe gruplardan ötürü güçlük çekse de 1243 yılındaki Köseadağ Muharebesi'yle Moğolların Anadolu'yu fethetmesinden önce güçlerini pekiştirmiştiler.

Moğollar

Osmanlı İmparatorluğu'nun adını taşıdığı kurucusu Osman Bey'in ataları, göçebe grupların Moğol saldırılarından kaçmasıyla birlikte on üçüncü yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelen ikinci büyük Türki göç dalgasının bir parçası olabilir (Kafadar 1995: 2). Moğollar üç sebepten ötürü bu kitabın merkezinde yer almaktadır: İlki, Moğol süzeren yapısının melezleşen iki önemli yönetimin, yani Osmanlı *Beyliği*¹²⁵ (1299) ve Moskova Büyük Knezliği'nin (1283) şekillendiği siyasal bağlamı oluşturmasıdır. İkincisi Moğolların bozkır geleneğinin birçok unsurunu yeniden şekillendirmesi ve böylece Moğol sonrası kurumları, bozkırdaki ve mücavir yerleşiklerin hükümdarları olmadan önceki kurumlara göre farklı kılmalarıdır. Son olarak Moğollar, büyük bozkır imparatorluklarının sonuncusu ve en başarılısı olmalarının yanı sıra en iyi belgelenmiş bozkır imparatorluğu olduğu için tarihsel

125 1453'te Konstantinopolis'in fethiyle imparatorluk iddialarının gerçekleşmesinden önce *beylik*, *hanlık* ve *emirlik* terimleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu ifade etmek için eş anlamlı olarak kullanılıyordu.

sosyoloji bağlamında bozkır göçebelerine yönelik hem popüler imgelem hem de teori kurucu yaklaşımlar temelinde prototipik bir bozkır-göçebe yönetimi örneğidir.

Cengiz Han (hüküm süresi: 1206-27) dönemindeki Moğol nüfusunun 700.000 olduğu tahmin edilmektedir (Allsen 1987: 5). Moğollar, ağır ahşap eğer ve kompozit yay gibi ticari emtia olan göçebe ekipmanlarından önemli ölçüde faydalanmış olsalar da savaştaki en önemli avantajları stratejileriydi. Moğollar uzun süreli eğitim, önceden planlama, çok yönlü koordinasyon ve sıkı disipline önem vermiştir. Dönem itibarıyla, Moğollar dikkatlerini tek bir savaşçı veya küçük bir asker grubu üzerinde değil, genellikle 10.000 adamdan oluşan bir birlik olan *tümen* (Rusça: *t'ma*) üzerinde yoğunlaştırmıştır. *Tümenin* adam sayısı açısından yetersiz kalacağı resmen kabul edilmiştir çünkü bir 'üst *tümen*'in en az 7.000, orta *tümenin* 5.000 ve alt *tümenin* 3.000 askerden müteşekkil olacağı öngörülmüştür (Allsen 1987: 193). Bir *tümen* askeri toplamak için gerekli olan toprak ayrıca Moğollar tarafından temel idari birim olarak kullanılıyordu (Bizanslılar *tümen* anlayışını benimsemiş ve *themata* sistemine uyarlamış olabilirler bkz. Howard-Johnston 1984).

Moğol İmparatorluğu bozkır geleneğinin tipik bir örneği idi ancak olağanüstü bir şekilde başarılı olmasıyla öne çıktı. Moğollar, Uygurlardan alfabe ödünç almış ve yaklaşık bir asır öncesine kadar bu alfabeyi kullanmaya devam etmiştir. Daha önceki bozkır imparatorlukları gibi Moğollar da dokuzuncu yüzyılda Çinlileri mağlup eden Liao Hanedanı'nı kuran, ardından yerlerinden edilen ve on ikinci yüzyılda önemli bir bozkır gücü olarak geri dönen yarı göçebe Türk-Moğol yönetimi olan Kitanlarla uzun bir geçmişe sahiptir. 1218 yılında Moğol boyunduruğuna giren Kitanlar, ondalık olarak organize edilmiş süvari birliklerinin topladığı haraçlar üzerine kurulu ve dine dayalı olmayan bir imparatorluğu yönetmiştir (Morgan 1986: 49).¹²⁶ Dolayısıyla araçlar kul-

126 Kitanların ötesinde, en az 1.500 yıl öncesine uzanan kesintisiz bir bozkır imparatorluklar geleneği vardır. Güneydeki komşularına göre Moğol İmparatorluğu'nun yükselişi bir iş kazasıydı: Onlarla başa çıkmak için standart bir emperyal Çin politikası mevcuttu. Göçebeler dikkatle izlenirdi ve eğer bir göçebe şef, güç ve nüfuz kazanmaya başlıyorsa, göçebe şefin rakiplerinden birine Çin sübvansiyonları, tanınma ve unvanlar vaat edilerek, bu kalkınmayı etkisiz kılmak için teşvik edilirdi. Yeni çömez de tehlikeli bir şekilde güçlenmeye başlarsa süreç tekrarlanırdı (Morgan 1986: 35).

lanmışlardı ve bu araçlar Moğollar tarafından kullanılan *daruga* araçlarının selefleriydi. Rusya'daki Altın Orda'yı ilk dönemlerinde yöneten Moğol araçları yerel olarak *baskaki* diye biliniyordu. Cengiz'in en önemli aracı, merkezinde kan kardeşleri (*anda*) ve yoldaşları (*nöker*) bulunan imparatorluk muhafızlarıydı. Tüm büyük Moğol gruplarını içeren (Morgan'a göre etkili bir rehin alma biçimi, Morgan 1986: 90) ve pratikte Cengiz'in hanesi olan muhafız birliği, Cengiz'in fetihlerinin başlangıcı itibarıyla yaklaşık 10.000 kişiden oluşuyordu.¹²⁷ Allsen'in açıklamasına göre,

Cengiz Han, ordularını ondalık sistem düzeninde kurmuş ve ayrıca kişisel bir koruma sistemi (keşik) geliştirmiştir. Koruma birliği, gündüz nöbeti tutan yetmiş kişi (turgha'ud), gece nöbeti tutan seksen kişi (kepte'üd) ve bin kişilik bir yiğit müfrezesinden (ba'atur) oluşuyordu. Keşik mensupları nökerlerden temin edilirdi. .. muhafızlarsa (késigden) hanın şahsi korumaları olmanın yanı sıra onun özel ihtiyaçlarını karşılayan ve mallarına göz kulak olan hizmetlilerdi. Késigden, hizmetli görevi kapsamında, mabeyinci (cherbi), kâhya (ba'urchi), sadak taşıyıcısı (khorchi), kapıcı (e'ütenchi) ve seyis (aghtachi) atamaları yapmakla yükümlüydü. Muhafızlar ayrıca kadın hizmetliler, deve ve sığır çobanları gibi görevlilerin faaliyetlerini denetlerdi; hanın çadırına, arabalarına, silahlarına, müzik aletlerine ve kıyafetlerine göz kulak olur; yemeğini ve içeceğini hazırlardı... Ve muhafız/hane kurumu hem kişisel hizmet sağladığı için hem de Cengiz Han'ın hızla çoğalan tebaaları, toprakları ve ekonomik gelirlerini yönettiği bir mekanizma görevi gördüğü için han nereye giderse gitsin –sefere veya avlanmaya– ona eşlik ederdi.

Moğollar cihan hükümdarlığı iddiasında bulunmuştu. Onlar, dünyayı Cengiz Han'ın halefleri yani 'altın soy' olarak bilinen kraliyet soylarının egemenliği altında bir Moğol İmparatorluğu olarak hayal ettiler. Bütün halklar evrensel Moğol İmparatorluğu'nun potansiyel üyeleri idi (Voegelin 1940). Allsen'e göre bu siyasal idealar,

Göktürk Kağanlığı'na kadar geri götürülebilir ve büyük ihtimalle Uygur Türkleri tarafından Moğollara aktarılmıştır. Bu ideolojik sistemin Moğol versiyonunda, Şamanist bozkır göçebelerinin baş tanrısı ve gök tanrısı olan Ebedî Gök'ün (Möngke Tengri) Cengiz Han'a tüm dünyayı kendi egemenliği altına alma yetkisi verdiğine inanılıyordu. Bu evrensel egemenliğin bahşedilmesi Moğollara, Büyük Moğol İmpara-

127 'İmparatorluk idaresi... esas itibarıyla örgütlenme, işlev ve personel açısından hükümdarın hanesinin bir uzantısından ibaretti. Bu nedenle genel olarak Moğol İmparatorluğu ve özel olarak Möngke'nin hükümdarlığı belirgin bir patrimonial dokuya sahiptir' (Allsen 1987: 100).

torluğuna gönüllü olarak katılmayı reddeden herhangi bir ulusu ya da halkı boyun eğdirme ve cezalandırma hakkı veya daha doğrusu, yükümlülüğünü vermiştir.

Cengiz Han'ın dört oğlu vardı: Cuci, Çağatay, Ögeday ve Tuluy. Bu dört soy arasındaki ilişkiler Moğol siyasetinin merkezini teşkil etmektedir. Örgütlenmenin temel ilkesi hem biyolojik akrabalık hem de kan kardeşliği idi. Veraset mücadeleleri, ataların uyulması ve saygı duyulması gereken kuralları olan *jasagh*¹²⁸ (yasa) çerçevesinde gerçekleşirdi. En küçük oğlun babasının yanında kalması ve haneyi miras alması bir gelenek gibi işlerken, iş kağan olmaya geldiğinde böylesine otomatik şekilde işleyen bir veraset kuralı mevcut değildi. Adaylar birbirlerini bastırmak için güçlü ittifaklar kurar ve nihayetinde baskın çıkan aday, Cengizli halefleri tarafından takdis edileceği *kurultaya* çağrıda bulunurdu (Allsen 1987: 34). Cengiz Han 1227'de öldükten sonra en küçük oğlu Tuluy naipliği devralmış ancak 1229'da Ögeday kağan olmayı başarmıştır. Ögeday'ın 1241'de ölmesinin ardından Tuluyoğulları ve Ögedayoğulları arasındaki uzun süreli veraset mücadelesi, 1251'de Tuluy'un en büyük oğlu Möngke'nin kağan olmasıyla sonuçlanmıştır.¹²⁹ Bu uzun soluklu mücadele Avrupa tarihi için ciddi bir önem arz ediyordu ki bu hususu daha sonra ele alacağız.

İmparatorluktaki merkeziyetçilik Möngke devrinde zirveye ulaşmıştır. Möngke, merkezî idare bünyesinde Çin, Türkistan, İran ve kesin olmamakla birlikte Kiev Rusyası için bölgesel müduriyetler kurmuştur (Allsen 1987: 101). *Yarıktan* tüm imparatorluk mühürleri, nişanları ve beratlarını kaldırıp yerine yenilerini çıkarmıştır. Bu, Möngke'ye imparatorluğun tüm araçlarını ve kendi sakinlerini koruma şansı vermiştir. Nitekim sonradan önemli posta sistemini yalnızca bu kişilerin kullanımıyla sınırlandırmıştır.

Üçüncü bir önlem, imparatorluk veliahtlarının gücünü kendilerine tahsis edilen bölge (fen-ti) içinde sınırlamaya yönelikti. Böylelikle bu veliahtlar, önce saraydaki yetkililerle görüşmeden ne kendi yetkilerine dayanarak tebaalarını çağırabilir ne de mali meselelerle ilgili herhangi bir emir verebilirdi (Allsen 1987: 80–81).

128 Türkçede bu kavram *yasa* olarak kullanılır ve daha genel anlamda din dışı hukuk kuralları bütününü ifade eder.

129 Ardından kardeşi Kubilay Han yönetimi (1260-94) devralmıştır. Kubilay, genellikle Çin'e odaklanmış ve *eski* Moğol İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde pek bir varlık göstermemiştir.

Möngke vergi tahsilatını yapmak için kendi adamlarını gönderiyordu. Yerel aracının ihtiyaç hâlinde kendine temsilci belirlmesine izin verilmişti ancak aracının bizzat vergiyi almasına izin verilmiyordu. Allsen'e (1987: 46) göre,

Kağanın yüksek nüfuslu merkezlerin tamamında ve tüm yerel hanelerin nezdinde konuşlu darugaçi veya basqaq olarak adlandırılan Moğol sakinlerini atama yetkisi hususi bir öneme sahipti. Geniş idari, askeri ve inzibat yetkilerini kontrol eden bu görevliler, tebaaların idaresi ve kullanılması noktasında önemli kişilerdi.

Bizim açımızdan altı çizilmesi gereken bir diğer önemli husus, 'büyük hanın, imparatorluk adına başkalarıyla ilişkileri yürütmek için münhasır bir yetkiye sahip' olmasıdır (Allsen 1987: 45). Moğol idaresi ve onun tarihsel ön koşulları üzerinde sadece Moğolların uzun siyasi bozkır geleneğine sıkı sıkıya bağlı olduklarını göstermek için değil, aynı zamanda bu idari yapılanmanın 1240'lardan itibaren Volga'ya yerleşen Moğolların Rus topraklarına nasıl hükmettiklerini ve yaklaşık aynı dönemlerde İlhanlıların Tebriz'de Anadolu'yu nasıl yönettiklerini gösteren bir plan görevinde olduğunu göstermek açısından üzerinde durulmuştur.

Osmanlı Kökenleri

Selçuklular hem öz kimliklendirmeleri hem de siyasal uygulamaları açısından Osmanlıların selefiydi ancak Moğol hükümdarlığının da Osmanlı *Beyliği'nin* (bir bey –bozkır-göçebe lordu– tarafından idare edilen ast bir yönetim) doğuşunda eşit derecede önem teşkil etmiş olması muhtemeldir. Selçukluların 1243 yılındaki Köseadağ Muharebesi'nden itibaren İlhanlılara tâbi oldukları göz önüne alındığında, Osmanlıların hükümdarlık beratını (*yarlık*), geleneğin aksine, Selçuklu sultanından almış olmaları pek olası değildir. Bekleneceği gibi altı yüzyıl yaşayan ama kökenleri, kendilerini meydana getiren olayları bile kaydetmeyen göçebelere dayanan bir imparatorluk olan Osmanlı Hanedanı'nın kökenleri mitler temelinde şekillenmiştir. Buna rağmen Osmanlıların on dördüncü yüzyılın başlarında (muhtemelen 1299) Batı Anadolu'daki Bitinya'da ücra ve bozkır benzeri bir bölgede reisler olarak ortaya çıktıklarına eminiz.

Osmanlıların atalarının otlakları hakkında tüm vakanüvisler hemfikirdir... Kışık otlaklar (kışlak), Bilecik/Belocome ile Eskişehir'i birbirine bağlayan yol üzerinde uzanan verimli bir vadi olan Söğüt vadisinde yer

alır. Yazlık otlaklar (yaylak), Bitinya Olimpos'unun güneydoğusunda ve Eskişehir'in batısındaki Ermeni Beli ('Ermeni' Geçidi) ve Domaniç Dağları'nda yer alır... Göç nispeten kısadır: Sakarya'dan Söğüt'ün aşağısında Bozüyük'ün yamaçlarına belki elli kilometre ve aynı yerden Domaniç'e en fazla yüz kilometre çekmektedir. Sürülerin bu mesafeyi katetmesi muhtemelen on günden fazla sürmezdi. Dolayısıyla Osmanlı geleneği burada coğrafi ve pastoral anlam ifade etmektedir (Lindner 1983: 20).

Yeni hanedanın siyasal meşruiyeti ve veraseti biraz daha karmaşıktır. Genelgeçer kanıya göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce gelen Osmanlı Beyliği, esas itibarıyla Anadolu'da Selçuklu sultanından alınan bir beratla kurulmuştur. Bu kanıyla ilgili temel problem, Anadolu'nun 1239-43 yıllarında Moğol işgali altında olması ve Selçukluların ne başkalarına unvan verecek ne de kendi unvanlarını koruyacak bir durumda olmasıdır (Lindner 2007).

On üçüncü yüzyılın ilk yarısında Cengiz topraklarını genişletirken, bazı Türki yönetimler Moğolların genişlemesiyle daha doğudaki topraklara itilmişti. Muhtemelen ikinci bölümde daha genel bir düzeyde ele aldığımız türden bir zincirleme reaksiyonun sonucu olarak, bozkırın iç kesimlerinde iyi otlakların ele geçirilmesi, sonunda bazı yönetimlerin bozkırdan itilip yerleşik bir nüfusa dönüşmesiyle sonuçlanacak bir süreci tetikleyeceğinden dolayı bu yönetimler Anadolu'ya sığınmıştır. Bir kısmı da Moğol imparatorluk planına dâhil edilerek, yeni bölgelere dağılmıştır. Türki göçebelerin parçalanması, dağılması ve yerlerinden edilmesinin yanı sıra Moğollar toplumsal örgütlenmeyi de etkilemiştir. Moğollar Selçuklu topraklarını Selçuklu veliahtları arasında bölerek, tipik bir böl-yönet yaklaşımı izlemiştir ve 1277'de daha doğrudan kontrol sağlamak için askerler ve otlatılmak üzere atlar göndermiştir. Belki de Cengiz'in bozkır liderliğine yükselmesinin spesifik koşulları sebebiyle (dördüncü bölümde ele alacağız) kan kardeşliği, biyolojik akrabalıktan daha büyük bir rol oynamaya başlamıştır. Cengiz Han, güvenebileceği bir akrabası olmadığından kan kardeşlerine (*anda*) güvenmeye başlamıştı. Ayrıca *nöker*ler (yoldaşlar) Cengiz'in devlet yönetiminde merkezî bir rol oynuyordu. Bu, uzun ömürlü bir bozkır örgütlenmesi geleneğinin örneği olmaktan ziyade, bozkır yönetimlerinin nasıl oluşturulacağına dair bir dönüm noktasıydı.¹³⁰

130 Bu yönelim, biyolojik akrabalığı küçümseyerek, daha liyakata dayalı bir sistemin kapısını aralamıştır. Ancak bu uzun sürmemiştir; altın soy asırlar

Moğolların genişlemesiyle bozkır-göçebe yönetimlerin yeniden yapılanması, belirli karizmatik liderlerin önderliğinde yeni yönetimlerin oluşmasıyla sonuçlanmış ve kişisel maiyetlerin önemini arttırmıştır. Bu, Peter Golden'ın (1992: 305) 'siyasal tanımlama' (*politiconym*) olarak adlandırdığı bireysel kurucuların adını taşıyan ve etnonimin yerini alan kavramı meydana getirmiştir. İlk defa Cengiz döneminde, Osmanlı (Osmanlılar-Osman'dan), Özbek, Nogay, Çağatay ve Karamanlı gibi antroponomi¹³¹ kökenli devlet adlarıyla karşılaşmaktayız. Bu isimlendirme yöntemi, Arap-İslâm veya Moğolların kültürel tesirlerine dayanırılmıştır ama Golden bu savı reddetmektedir. Ona göre,

İsimlendirme yöntemindeki bu değişim, 'kabilelerin' yapısına ve kendilerini nasıl kavramsallaştırdıklarına yönelik kapsamlı bir değişikliği işaret etmektedir. Akrabalık ilişkileri çok zayıflamış veya kopmuştu. Zamanla yeniden ortaya çıkacaklardı. Ama belirli bir tarihsel şahsiyete veya hanedana hizmet etmiş birliklerden gelen nesle odaklanan yeni bir siyaset temelli sistem ortaya çıkıyordu. Bu yeni sistem, sanırım nöker (çoğulu nököd) kurumundan türemiştir... Bunlar, çeşitli nedenlerle aile-klan-aşiret birimlerinden ayrılanlar veya onlardan ayrılan ve bir efendinin hizmetine giren kişilerdi (Golden 1992: 305).

Bu, isimlendirme uygulamasının birdenbire ortaya çıktığı manasında anlaşılmamalıdır. Yönetimleri hanedan kurucusu tarafından isimlendirilen Selçuklularda da benzer bir uygulama mevcuttur ve bu gelenek Germenlerin Männerbund kavramıyla benzerlik teşkil etmektedir. Rudi Lindner (1983, 2007), Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıkışına ilişkin 'Osman'ın önderliğinde hem Bizanslıları hem de Türkleri kucaklayan bir aşiret' tanımıyla, keskin bir analiz sunmuştur (Lindner 1983: 2). Sırasıyla Haçlılar (1204) ve Moğollar (1243) tarafından mağlup edildikleri için hem Bizans merkezî gücü hem de Selçuklu Sultanlığı çökmüş durumdaydı. Takriben 1256 yılından sonra Moğol İmparatorluğu'nun güneybatı kısmı, İlhanlılar olarak bilinen ayrı bir yönetim hâline gelmiştir. Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin ortaya çıktığı Bizans-İlhanlı sınırı hem Rum hem de Türkmen akıncıların ve yağmacıların aktif olduğu bir noktaydı. Osmanlı yönetiminin, Dördüncü Haçlı Seferi (1202-4) sonucunda Bizans Hanedanı'nın

boyunca bozkır siyasetine hâkim olduğu için Cengiz'in oğullarının dünya-ya gelmesiyle birlikte akrabalık sistemi intikamla geri dönmüştür.

131 Antroponomi: Kişi adlarını inceleyen bilim dalı. (ç.n.)

Konstantinopolis'ten kovulmasının ardından İznik'te ortaya çıkan Bizans yönetimi altında *akritai* –hudut birliği– olarak varlık göstermiş olması da bir ihtimal teşkil etmektedir. Başka bir deyişle Osmanlı yönetiminin, İznik'teki Bizans yönetiminin Selçuklulara karşı iç hudut stratejisi izlemesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olma ihtimali söz konusudur.¹³²

Bu öneri, hudut bağlamı için faydalı bir tanım görevi görse de Lindner, Osmanlı'nın, Bizans'ın bir Moğol bağlantısı lehine icra ettiği iç sınır stratejisi neticesinde ortaya çıkmış olma ihtimalini reddetmektedir. Lindner öncelikle, güçsüz durumdaki Selçuklu Sultanlığı'ndan Osmanlı Beyliği'ne geçişin bir *translatio imperii* teşkil etme olasılığının olmadığına değinmiştir. Ardından 1298 yılında gerçekleşen isyanın genel siyasal bir bağlam çerçevesi çizdiğini vurgulamıştır. Üçüncü olarak Lindner, 1299 yılında basılan bir madeni paranın, Osman'ın, babası Ertuğrul'un topraklarını yönetmek için İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın vekili (*kaymakam*) olarak atandığını temsil ettiğine inanmaktadır (Lindner 1983: 21). Burada bahse konu olan şey Moğol *yarlığı*dır – Moğol hanı adına belirli bir bölgeyi yönetmek için verilen berat. On üçüncü yüzyılın sonlarında Anadolu'daki şartlar düşünüldüğünde bu öneri mantıklıdır. Anadolu'daki yerel İlhanlılar, Tebriz'deki hana karşı kışın ortasında bir isyan başlatmışlardı. Gazan Han, Tebriz'e gelerek asayişi sağlamış ve bölgedeki İlhanlı hiyerarşisi yerine, isyana katılmayan (veya bastırılmasına yardım eden) göçebeleri atamıştır. Bildiğimiz kadarıyla Lindner, – oldukça zayıf kanıtlara dayanarak – (rakip açıklamaların kanıtları kadar zayıf olmasa da) böylesine bir sonuca ulaşan tek yazardır. Her hâlükârda, Osman'ı sıradan bir göçebenin acizliğinden kurtaran, ister İlhanlı hanı ister (Lindner'ın isyana verdiği destekten sonra tamamen marjinalleştirildiğini ve dolayısıyla huduttaki yönetici ve yardımcılarını ataması mümkün olmadığını iddia ettiği) Selçuklu sultanı olsun, bizim iddiamız geçerlidir. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun sudur ettiği hiyerarşi, aynı zamanda Moskova Knezliği'nin temayüz ettiği hiyerarşiyle aynı olabilir.

132 Lindner, bu savı reddetmektedir. Ancak söz konusu grupların birbirlerine yakın bir konumda bulunduğunu ve *akritainin* erken dönem Osmanlı Beyliği'nde mevcut bir unsur olduğunu ve daha sonra siyasi gayeler temelinde Osmanlı tarih yazımında özellikle yer verildiğini belirtmiştir (Lindner 1983: 11.12). Bu konuya daha sonra döneceğiz.

Baskınlar ve Fetihler

Erken dönem Osmanlı yönetimi konusundaki temel sorulardan biri, Bizans'a kıyasla sayısal açıdan daha güçsüz olan bir bozkır-göçebe yönetiminin Bizans'ı tehdit edecek şekilde genişlemesinin nasıl açıklanacağıdır. Osmanlı Beyliği'nin imparatorluğa dönüşmesinin izahı noktasında, bozkır geleneğinin ve Moğol sonrası devlet inşasında bozkır uygulamalarının eklektik bir şekilde kullanımının önemli birer faktör teşkil ettiği kanusındayız. Osmanlı'nın genişlemesine ilişkin temel açıklama, 1938'de Paul Wittek (2013) tarafından öne sürülen *gazi* teziydi. Bu teze göre Osmanlı yönetiminin genişlemesi *gaza* veya İslâm'ın terakkisi için verilen Kutsal Savaş olarak bilinen uygulamayla açıklanabilir. *Gaza* yapan kişiye de *gazi* denmektedir. Gazi tezine Rudi Lindner (1983, 2007) ve Cemal Kafadar'ın yanı sıra bu tezin büyük ölçüde çok daha sonradan yazılmış bir ideolojik incelemenin 'geriye doğru okunması' çabasının ve önceki olayları anlamak için kullanılmasının bir sonucu ve bunun klasik bir *post hoc ergo propter hoc*¹³³ hatası olduğunu savunan Heath Lowry (2005) tarafından da karşı çıkmıştır. *Gaza* kavramını reddetmek yerine, Linda Darling'in (2000: 157) *gaza* kavramının farklı gruplar için farklı anlamlar içerdiği ve bu kavramın yaygın kullanımının "kâfir"lere karşı Kutsal Savaş uygulaması anlamına gelmediği yönündeki iddialarına katılmak mümkündür. Bu, Lowry'nin şu iddiasıyla birçok yönden uyumludur:

Osmanlılar, her şeyden önce kendini *gaza* (Kutsal Savaş) kavramına adanmış bir devlet değildi; çoğu Müslüman bile olmayan gaziler, her şeyden önce İslâm'ı yaymak arzusuyla hareket etmiyordu. Hedefleri ganimet, yağma ve kölelerdi (Lowry 2005: 43).

Dolayısıyla *gazi* göçebeler, *gaza* ederek İslâm'ı kılıçla yayma taahhüdünde bulunmak yerine, ortak bir akın meşgalesi peşinde koşmuş olabilirler. Fakat Cemal Kafadar'ın (1995: 85, 87) iddia ettiği gibi bu akınları, belirli bir onur, görgü ve aidiyet anlayışı çerçevesindeki anlatı sosyabilitesine göre yapmışlardır. Göçebe kökenli bir hanedanın motivasyonunun ganimet olduğunu ve ordusunu yerleşik halklardan yağmalanan ganimetleri dağıtarak harekete geçirdiği, artık okuyucuda şaşkınlık uyandırmasa

133 Birbiri ardına gerçekleşen iki olaydan ilkinin, ikincisinin sebebi olmak zorunda olduğu anlamına gelen geçersiz bir akıl yürütme yöntemini ifade eden kavram. (ç.n.)

gerek.¹³⁴ Ancak Osmanlı tarihçileriyle beraber Türk ve Balkan tarihçileri camiası için bu, Osmanlıların esas itibarıyla bir kabile hanedanı olarak görüldüğü Wittek öncesi Osmanlı tarihi çalışmalarına geri dönmek mesabesinde (bkz. Gibbons 1916).

Daha önce değindiğimiz üzere ve Lindner tarafından da tasdik edildiği gibi, Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu bölge Moğol İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğu arasındaki sınırdır. Karen Barkey, Osman ve oğlu Orhan'ın, bölünmüş grupların bulunduğu ve doğru grupları birleştirerek çok şey kazanabileceği böyle sine bir ortamda çıkan fırsatları kullanmakta özellikle iyi olduklarını savunmuştur. Barkey'e göre onları, yükselen bir yönetimin liderleri olarak yükselişlerini anlamak noktasında 'merkezini teşkil ettikleri bir merkez uç şebekesini inşa etmeye başlamaları, ayrı gruplar arasında başlattıkları aracılık faaliyetleri ve eylemleri sonucunda bir araya getirdikleri ağ yapısının sürdürdüğü çokseslilikleri' en önemli faktörlerdir (Barkey 2009: 45). Merkez-uç ağları vasıtasıyla kontrol ve bağlantılarını sürdürmelerinde Moğol, Selçuklu ve Bizans siyasal uygulamalarının daha fazla melezleştirilmesiyle mümkün olan uzlaştırıcı bir yapı şekillendirmişlerdi.

Lowry'ye göre daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'na dönüşecek yönetim, Osman ve muhtemelen yakın zamanda İslâm'ı kabul etmiş olan iki Hristiyan komutan tarafından kurulmuştur. Lowry, bozkır uygulamaları üzerinde detaylıca durmasa da ona göre (2005: 65) Osman'ın yönetim içerisinde eşitler arasında birinci olması, *böylesi toplumlar da liderlerin geleneksel olarak belirlendiği/seçildiği meclisler olan Türk-Moğol uygulaması Kurultay'ı andırmaktadır.*

Bozkır-göçebe geleneklerinin bu şekilde kullanımının (dinin yalnızca ikincil bir rol oynadığı) göçebe ve yerleşikleri melezleştiren yönetimlerde kendini göstermesi, bu melezleşme süreçlerinin farklı örnekleri göz önüne alındığında şaşırtıcı değildir. Üstelik bu, Lindner'in (1983: 23) şu iddiasıyla uyum göstermektedir:

On üçüncü yüzyılın sonlarında Osmanlılarda emaretin seçime bağlı olduğuna dair belirtiler söz konusudur. Halk nezdinde liderlik konumu için destek gören daima en büyük veya en küçük oğul değil, en donanımlı oğuldu.

134 Gazneli Mahmud, baskınları sürdürmüş ancak yaptığı baskınları Fars İslâm dilinde meşrulaştırmış ve buna göre yönlendirmiştir.

Lindner, liderlik için destek görenin 'en donanımlı oğul' olduğunu iddia etse de –yani tanistri– Osman'ın rakibi kardeşi değil amcası Dündar'dı. Bu durum, veraset ilkeleri arasında bir çelişkiye –yanal veraset temelinde rekabet hâlindeki oğullar arasındaki tanistriyle beraber– ya da altın soy içerisinde liderlik için toplu bir iddia olduğuna işaret etmektedir. 1324 yılında Osman'ın oğlu Orhan'ın, kıdemliliği sebebiyle değil kardeşleri arasından seçilerek lider olması, ayrıca Osmanlılarda hükümdar seçimi için icra edilen bozkır-göçebe konseyi olan *kurultay* geleneğinin uygulandığına da işaret etmektedir (Lindner 1983: 28). Osmanlıların kurultayı ne ölçüde icra ettikleri ve Hristiyanların bu yönetim içerisinde oynadıkları rolün mahiyeti, uzmanlar tarafından tespit edilmelidir. Biz yalnızca, Kafadar, Lindner ve Lowry'nin söz konusu hususlara ilişkin açıklamalarının, bozkır geleneği çerçevesinde makul olduğunu belirtiyoruz.

İsenbike Togan, fetih geleneğinin bozkır göçebe karakteri üzerinde duran yakın tarihli bir çalışmasında (1992:189), bunun Osmanlıların Moğollarla paylaştığı üç aşamalı bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Hem Moğol hem de Osmanlı oluşumları, aşiret topluluklarını yayarak genişlemiş ve böylece eski yönetimlerin sınırında ve ticaret yollarının üzerinde duran iki imparatorluğun kuruluşuna öncülük etmişlerdir. Ayrıca yayılan aşiret toplulukları, girdikleri kozmopolit çevrelerde yeni kültürel biçimler geliştirmiştir. Bu bilinçli 'sınır' politikası, eski aşiret topluluklarını aşiret bağlılığından uzaklaştırmış ve onları yeni merkeze sadakat duymaya teşvik etmiştir. Yayılan bu topluluklar, yönetimden ihraç edilmiyor, aksine sınır hattında resmî bir vazifeyle görevlendirilmiş oluyordu. Selçuklu, Moğol ve Osmanlı hudut politikaları birbirini takip eden üç aşamadan geçmiştir:

1. Aşiret kökenli toplulukların yeni bir 'sınır' bölgesine sızması (Selçuklular Küçük Asya'ya, Moğollar Kuzey Çin'e);
2. Önce askerî ardından bürokratik yollarla, yeni 'sınır' boyunca kolonizasyon ve yerleşim kurmak;
3. Pastoral göçebe toplulukların ve aşiret gruplarının devlet idaresine tâbi kılınması ve merkez ve çevre arasında ilişki tesis edilmesi.

Bozkırdan çıkan tüm yönetimler bu fetih uygulamasının ilk iki aşamasını uygulamıştır ancak Osmanlılar, fethedilen halkları kurumsal olarak tâbi kılma konusunda benzersiz bir başarı sergi-

lemiştir. Bu başarının anahtarlarından biri hem İslami *ikta* sistemi hem de Bizans *pronoia* sisteminin Anadolu bağlamında yeniden uyarlanmış bir versiyonu gibi görünen *tımar* sistemi olabilir.¹³⁵ Osmanlı tımar sistemi, çeşitli yerleşik köylerden elde edilen fazlalıkların (ganimetlerin), süvarilerin hükümdara duydukları sadakat ve verdikleri hizmete dayanan bir göçebe hiyerarşi temelinde, hükümdarın destekçileri arasında pay edilmesi olarak görülebilir.

Fetih ordusu geri çekilmeden önce, stratejik öneme sahip birkaç kaleye küçük garnizonlar kuruyordu. Sonrasında kalan kaleler sultanın özel emriyle yıkılıyordu. Osmanlılar tarafından sıklıkla uygulanan bu önlem, kalelerde kuvvet bulundurma zorunluluğundan kurtulmak ve yerel lordların yönetimi altında kurulabilecek direniş merkezlerinin yeniden ortaya çıkmasını engellemek amacıyla alınmaktaydı. Daha sonra kural gereği, Osmanlı ordusunun ana kuvvetini teşkil eden sipahilere (süvariler), yeni fethedilen ülkenin dört bir yanındaki köylerden tımar verilirdi. Bunlardan bazıları, hisarlarda konuşlandırılır ve hisar eri veya kale eri olarak anılırdı. 15. yüzyılda hisarların büyük bir bölümündeki askerî gücün büyük bir kısmı bu hisar erlerinden oluşuyordu. Görünüşe göre bu düzenli kuvvetler, bir güvenlik önlemi olarak imparatorluğun uzak bölgelerinden toplanıyordu. Kayıtlara göre Anadolu'daki hisar erleri Rumeli'den (Balkanlar) ve Rumeli'deki hisar erleri Anadolu'dan geliyordu (İnalcık 1954: 107).

Nitekim bu kadro Hristiyanlara da açıktı. Bir Hristiyan, bu kadro için asker kökenli olmalı ve padişaha bağlılığını kanıtlamalıydı. Bütün Hristiyan tımarlı sipahiler, aslen önceki Balkan yönetimlerindeki soyluların himayesindeydi (İnalcık 1954: 114). Osmanlılar, Balkan soylularını, mekâna-özgü feodal mülklerinden koparmalarının yanı sıra, sadakatlerine göre ayrıcalıklı statülerini yeni hiyerarşiye aktarmalarına müsaade etmiştir. Birinci neslin sahip olduğu mülklerini tımar arazisi olarak tutmalarına izin verilmişti ancak sonraki nesiller tımar rotasyonu ile kökenlerinden koparılacak zamanla Osmanlı yönetim geleneği içerisinde asimile edilmiştir (İnalcık 1954: 119).

Bozkır Geleneğinin Kurumsallaşması ve Yeniden Tahakkuk Etmesi

Mevcut literatür, Selçukluların ve Osmanlıların bozkır geleneğini, İslâm ve Bizans unsurlarıyla melezleştirerek siyaset icra

135 Öztürk (2012) tımar sistemini, Howard-Johnston (1984) tarafından önerilen *tümenden themaya* doğru bir süreklilik bağlamında değerlendirmektedir.

ettiği gerçeğine çok az değinmektedir. Böylesine bariz bir gerçeğin üzerinde durulmaması, Osmanlı siyasetinde bozkır geleneği kalıntılarının muhteviyatının sistematik bir şekilde teşhis edilmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu hususu burada detaylı bir şekilde ele almak mümkün değildir ancak dağarcığa dayalı yaklaşımımız söz konusu teşhis için kavramsal bir plan ortaya koymaktadır. Hanedanın yerleşik düzene geçmesiyle birlikte bozkır temsili uygulamalar, yönetim kurumlarında melezleştirilmiş bir unsur ve en azından yönetimin sembolik düzenine ilişkin yedek uygulamalar dizisi olarak önemini korumuştur.

On dördüncü yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı yönetimi Hristiyan yerleşik hakların yanı sıra diğer göçebe yönetimleri de kendi çatısı altında toplayarak bir imparatorluk hâline gelmeye başlamıştı. Bu süreç içerisinde Bizans dağarcığından birçok uygulama ödünç alınmıştır. Ancak bu süreç aynı zamanda Timur'un (namı diğer Timurlenk, yaklaşık 1330-1405) imparatorluğunu Anadolu'ya doğru genişlettiği döneme denk geliyordu. 1402 yılındaki Ankara Muharebesi'nde Osmanlı Sultanı I. Bayezid, bozkır-göçebe bağlamındaki şöhret iddiası kendisinininkinden çok daha büyük olan bir hükümdarla karşı karşıya kalmıştı. Timur'un soyu ve Cengiz Han'ın soyundan gelen bir kadınla yaptığı evlilik neticesinde *güregen* ('damat') lakabını kazanması da farklı bir hususu teşkil ediyordu. Aslında Timur, bozkır göçebesi olmamasına ve büyük ölçüde piyadeye bel bağlamasına rağmen meşruiyetini bozkır geleneğine dayandırıyordu. Bununla birlikte görünüşe göre Osmanlı Hanedanı, varlığının ilk yüzyılında bozkırdan gelen büyük soylarla rekabet ederek, meşruiyetini abartmaya ihtiyaç duymamıştır. Timur, Ankara Muharebesi'nden önce Bayezid'e gönderdiği mektuplarda Bayezid'in denizci Türkmenlerin soyundan geldiğini söyleyerek, hanedanın mütevazı kökenleri hakkında alay etmişti (Lowry 2005: 78). Timur işgalinden önce Osmanlıların kullandığı unvanlar çoğunlukla Arap veya Yunan kökenliydi ve muhtemelen kendilerini bir Arap soyu olarak görüyorlardı. Dolayısıyla 1402 yenilgisi hem bozkır uygulamalarının hem de bozkır geleneğinin Anadolu'da meşrulaştırıcı bir sembolik düzen olarak yeniden tahakkuk etmesiyle sonuçlanmıştır. Cengizli bir kağan adına hareket eden Timur böyle bir liderdi.¹³⁶

136 Bu yorum bizim yaklaşımımıza çok uygun olsa da daha fazla ganimet ve daha yüksek hayatta kalma ihtimali vadedtiği için Bayezid'in ordusunun

Ankara Muharebesi'nin ardından Timur, ordusuyla birlikte Anadolu'da dokuz ay kaldı; kırsal bölgeleri, Bursa'yı ve diğer Osmanlı vilayetlerini yağmaladı ve Bayezid'in mülklerine el koyduğu Türkmen beyliklerini yeniden ihya etti (Kastritsis 2007: 2). Ayrıca Osmanlı'nın elinde kalan mülkü, sonraki on yıl boyunca Osmanlı tahtı için savaşıacak olan Bayezid'in dört oğlu arasında paylaştırmak için özen gösterdi.

Ankara'da yaşanan felaket, I Murad (1362-1389) ve I. Bayezid dönemlerinde Osmanlı'nın genişlemesi ve merkezileşmesi sonucunda ortaya çıkan dâhili toplumsal ve siyasal bölünmeleri gün yüzüne çıkarmıştır. Osmanlı Devleti'ni Selçuklu veya Bizans modelinde merkezî bir imparatorluğa dönüştürme projesine muhalif olanlar için Bayezid'in Timur karşısında uğradığı mağlubiyet, Bayezid'in uyguladığı politikaların ciddi şekilde kusurlu olduğunun kanıtıydı. Bayezid'e yöneltilen en büyük eleştiri, Anadolu'nun Müslüman beyliklerine saldırarak ve onları bünyesine dâhil etmek için yenicileri ve Hristiyan vasalları kullanmasıdır. Nitekim Tanrı'nın İslâm adına yeni topraklar fethetmekle kutsadığı bir hükümdarın diğer Müslümanlara karşı savaşmasının kibirden başka bir şeyin belirtisi olmadığı düşünülürdü. Bununla ilgili olarak daha az dikkat çeken bir husus ise Timur'un istilasının ardından Anadolu'da Orta Asya göçebe siyasal geleneklerinin canlanmasıdır. Timur'un siyasal ideolojisi, İran'daki İlhanlı Moğol apanaj devleti tarafından da temsil edildiği gibi, İslami bir biçimde Cengizli siyasal düzen temeline dayanmaktadır. Anadolu Selçuklularının Köseadağ Muharebesi'nde (1243) yenilmesinin ardından, Anadolu'nun büyük bölümü Sivas'a bir vali tayin eden İlhanlıların yönetimine girmişti (1277). Anadolu'da Moğol egemenliği uzun sürmemiş olsa da Osmanlıların ataları gibi 1220'ler ve 1230'larda Cengiz fetihlerinden kaçarak Anadolu'ya göç etmiş olan büyük ölçüde göçebe Türklerin (Türkmenler) yaşadığı bölgeyi etkilemiştir (Kastritsis 2007: 10-11).

Tüm bunlar bozkır geleneğiyle daha fazla melezleşmeye işareti ediyordu. İç savaştan galip çıkan oğul Sultan I. Mehmed de meşruiyet için göçebe sembolik düzeni aktif olarak kullanmıştır. Timur'un Anadolu'ya gelişi, bozkır-göçebe uygulamalarının gündelik siyasetle ilişkisini yeniden canlandırmasının yanı sıra, Anadolu ve Rumeli'yi de neredeyse tepeden tırnağa siyassallaştırmıştı, zira yerleşiklerin sadakati veraset mücadelesinde de ciddi bir önem kazanmıştı. Selçuklular döneminde kurulan

barındırdığı bu unsurlar kazanan tarafta olmakla yakından alakalıydı. Ancak bunlar, zaferin ve meşruiyeti sembolize ettiği bozkır geleneği içerisinde yaygın olarak görülen mülahazalardandı. Yine de oportünizm tarih-ötesi bir fenomendir.

ittifaklar da göçebe-yerleşik sınırını aştığı için bu durum yeni ortaya çıkan bir mesele değildi. Ancak 1413 yılında Mehmed'in kararlı bir savaş için toparladığı ordu örneğinde görüldüğü gibi bu husus, her türden imparatorluk aracısının sadakatini korumak açısından önem kazanmıştır.

Mehmed, bu muharebeye hazırlanırken, Anadolu'dan, kayınbiraderi olan Dulkadir şehzadesi komutasındaki kuvvetler de dâhil olmak üzere, büyük ölçüde Tatar ve Türkmenlerden oluşan bir ordu getirmişti. Bu ordu, kendi birliklerinden bazılarını da takviye eden Bizans imparatoru tarafından boğazlardan karşıya geçirilmişti. Sonrasında muhtelif Türk lortların (uç beyleri), Selanik'teki Bizans valisinin ve ordusunda Boşnak ve Macarların da bulunduğu söylenen Sırp despot Stefan Lazarević komutasındaki başka birlikler de katılmıştı (Kastritsis 2007: 5).

İç savaş, bu dönemde bozkır geleneğinin önemini fazlasıyla göstermesinin yanı sıra 'daha saf' bir bozkır göçebesinin, giderek yerleşik hâle gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun meşruiyetine meydan okuyabildiği son zamanlardan biriydi. 1453'te Konstantinopolis'in fethini takiben, Osmanlı padişahları meşruiyetleri için Bizans'tan ve dolayısıyla Roma sembolizminden giderek daha fazla istifade etmeye başladılar. Ancak Osmanlı Hanedanı'nın yok olması durumunda, Kırım Tatarlarının zayıf vasal hanlığının hükümdarlarını en uygun halefler olarak görüyorlardı (Emecen 2011). Tatar hanedanı Giraylar, nihayetinde Cengiz Han'ın torunlarından geliyordu ve Osmanlılar tarafından Moğol altın soyu olarak kabul görmüştü.¹³⁷ Nitekim 1795 gibi geç bir tarihte, Sultan III. Selim'in 'yeni düzen' askerî reformlarına muhalif olanlar, sultanın yerine Girayları yönetime geçirmeyi önermiştir (Emecen 2011: 55). Avrupa'da Moğollar bazen Tatar diye ifade edilmektedir ve Rusçada Moğolların ve Kıpçakların torunları bugün dahi Tatar diye nitelendirilmektedir.¹³⁸ Kırım

137 Bu, Cengiz'in oğlu Cuci'nin on üçüncü oğlu Toka Temür aracılığıyla ifade edildiği için oldukça uzan bir bağdı. Sultan IV. Murat (1623–24), son günlerinde, öldürülmesini istediği beyhude oğlunun yerine Girayların tahta geçmesini bile önermiştir (Emecen 2011: 47–48).

138 Bu isimlendirmenin neden böyle olduğunu tam olarak bilmiyoruz ancak mevcut durumda Tatarlar olarak bilinen Türki dilli halkın Cengizli Moğollarıyla olan tarihsel bağları sebebiyle bu etnonimi taşıdığı açıktır. Avrupalıların Moğollara karşı nasıl tepki verdiğini ilginç bir şekilde kaleme alan Matthew Paris'e göre, Tartarlar denilen komşu bir yönetimi neredeyse yok eden Moğolların ve dolayısıyla Tatarların cehennemden geldiklerini cinaslı bir şekilde söyleyen Fransa Kralı XI. Louis'ydi (Morgan 1986: 57).

Hanedanı haricinde kimsenin halef olarak uygun görülmediği ve Kırım Tatar asilzade soyunun İslami gelenek çerçevesinde ihtişam sahibi olmadığı gerçeği göz önüne alındığında, (nitekim Hülagü 1258'de Bağdat'ı yağmaladığı için Moğolları özellikle barbar olarak tanımlama eğilimi vardı) Osmanlıların Cengiz Han'ın soyunun prestijine ve dolaylı olarak bu prestijin doğduğu bozkır geleneğine karşı tetikte oldukları anlaşılmaktadır.

Osmanlılar, prestijli bozkır-göçebe soylarından geldiklerini iddia eden zayıf argümanlarına rağmen, krallığın en yüksek biçimi olarak gördükleri cihan hükümdarlığı iddiasına sahiptiler. Gösterdikleri başarılar, Tanrı'nın iradesinin somut bir kanıtıydı ve Osmanlılara cihanı kuşatma konusunda meşru bir hak tevdi ediyordu. Fleischer'ın (1986: 280–81) belirttiği gibi 'bozkır halklarının siyasal açıdan egemen olduğu gerçeğiyle Moğol öncesi dönemlerde şeriat tarafından temsil edilen ve halifelikle sembolize edilen ilahî olarak tesis edilmiş bir toplumsal düzenin İslami mefkûresini uzlaştırmak için çok çaba harcanmıştır'.¹³⁹ Bu, açıkça bir melezleşme örneğidir ama birtakım özellikler hem İslâm geleneği hem de bozkır geleneğinde görüldüğü için çeşitli unsurlar arasındaki ilişkinin belirlenmesi mümkün değildir. Aksine biz, bunu iki geleneğin bir gelenek içinde kaynaşmasının örneği olarak görüyoruz; bozkır, İslâm ve Bizans geleneklerinin karışımından müteşekkil bir Osmanlı imparatorluk geleneği (bkz. Ahmed 2015: 547).

Osmanlı imparatorluk inşası sürecinde bozkır geleneğinin, İslami gelenekle melezleştiği bir diğer alan bozkır-göçebe hükümdarların kanun yapma kabiliyetlerinin kurumsallaşmasıydı. Bu, Türk-Fars geleneği oluşturmak için Nizamülmük gibi adamlar tarafından Fars yüksek kültürüyle uzlaştırılmış olan bozkır geleneğinin bir yönünü teşkil ediyordu ancak Guy Burak'ın (2015) işaret ettiği üzere, İslami hiyerarşiyi kendi himayesine ilk defa alarak, padişahın *müftüler* atamasını ve kanun hükmünde karamamelele yönetimi sürdürmesini mümkün kılan Osmanlılardı. İslâm hukukuna göre hükümdarın o döneme kadar kanun yapma yetkisi yoktu; hükümdarın rolü, en azından resmî olarak öncelikle Tanrı'nın yasalarını dünyada uygulamaya koyan bir uygulayıcıdan ibaretti. Osmanlı bağlamında Türk Moğol hükümdarların yasa

139 Fleischer'ın bahsettiği, 'bürokrat ve entelektüel Mustafa Ali'ydi' ancak bu konuda çaba harcayan tek kişi Mustafa Ali (1541–1600) değildi.

yapma gücü, *kanun* – genellikle ‘padişah kanunu’ (*sultanic law*) diye tercüme edilir – temelinde resmîleştirilmişti. Dinamik bir konsept olan bozkır geleneğini ele alırken, İslami geleneği özselleştirme dürtüsüne direnmek noktasında Shabab Ahmed’i (2015) izliyoruz. Osmanlı imparatorluk sisteminin oluşum sürecinde İslâm geleneğinin bozkır geleneğiyle melezleşmesi, bu süreç içerisinde İslami geleneğin değişime uğradığı anlamına gelmektedir.

Bozkır geleneği ile İslami geleneğin hukuki zemindeki melezleşmesinin belirgin şekilde kurumsallaştığını gösteren örneklerden biri Osmanlılardaki *kanunname*dir – kanunların tedvin edilmiş hâli.¹⁴⁰ Kanunname o dönemdeki fiili kanunlardan ziyade Osmanlı siyasal geleneğinin muhteviyatına dair tartışmalar çerçevesinde geriye dönük olarak ortaya çıkan bir kavramdan ibarettir – öte yandan sonraki müstensihler, ‘Altın Çağ’ padişahları tarafından yaptırılan belli kanunnamelerin var olduğunu iddia etmiştir (Imber 2011, 174–78; Sariyannis 2015: 57). Bu gelişmenin on beşinci yüzyıl yerine on altıncı yüzyılda gerçekleşmiş olması, yalnızca çağdaş siyasete daha yakın bir melezleşme olduğuna işaret ettiği için bizim argümanımız temelinde bir sorun teşkil etmemektedir. Her ne olursa olsun, aslında siyasal uygulamaların geriye dönük bir yorumlanmasından ibaret olabilecek kanun tedvini, bozkır yönetiminin yerleşik uygulamalarını İslami gelenekle uyumlu hâle getirmeye yönelik başka bir girişim olarak yorumlanabilir. İlginçtir ki Fatih Kanunnamesi, yaygın bir şekilde kardeş katline cevaz vermesiyle bilinmektedir –yani *en yetenekli* oğlun tahta geçerek sultan olmasının ardından diğer kardeşlerin aday olma ihtimalini engellemek için idam edilmelerini yasal hâle getirmiştir. Hem Osmanlı bağlamında hanın kanun yapma kabiliyetini kurumsallaştırması hem de tanistri çerçevesinde verasetin gerçekleşmesinden sonra kardeş katlini yasal hâle getirmesi bakımından Fatih Kanunnamesi, Osmanlıların Konstantinopolis’i fethetmesi ve bölgedeki yerleşik imparatorluk geleneğinin en önemli sembolik özelliklerini edinmesiyle birlikte temel bozkır uygulamalarını kurumsallaştırmıştır.

140 Kanunların tedvini, Osmanlıların Balkanlar’da fethettikleri topluluklar arasında hâlihazırda var olan çeşitli hukuk yapılarını benimseyip kendilerine uyarlamaları sonucunda ortaya çıkmış gibi görünmektedir; bkz. Bu-zov (2005: 120).

Ayrıca bozkır geleneği, idarenin mülkiyet kanunuyla buluştuğu Osmanlı imparatorluk sisteminin de bir parçası hâline gelmiştir. Padişah hiyerarşisindeki bir konumun sağladığından farklı olarak mirasa konu olan mallara *yurtluk* veya *ocaklık* denirdi –*yurt* (keçe çadır) veya hane (bkz. Kılıç 2013)-. Otlaklara erişim kamp grubunun hiyerarşideki konumuna bağlıyken, babanın sahip olduğu sürünün oğullar arasında paylaşılması ve dolayısıyla doğrudan kalıtsal olması ilkesinde devamlılık söz konusudur. Osmanlılar, 1516-17’de Levant ve Mısır’ı fethettikten sonra mirasa konu olan topraklar (miri arazi olmayıp, sultanın maiyeti ve askerlerin geçimi için taksim edilen arazi) için bir sistem geliştirmiştir; tam manasıyla *yurtluk* konsepti kullanılmıştır. Ayrıca Osmanlılar, bozkır geleneğini bölgedeki diğer imparatorluk gelenekleriyle melezleştirdiği için valiliğin babadan oğula geçtiği vilayetlerle padişahın kullanınan vermiş oldukları hizmetlerden (*hükûmet*) ötürü ödüllendirilmeye müsait olduğu vilayetler arasında ayrım yapmak için *yurtluk* sistemini kullanmışlardır (Kılıç 1999).

Osmanlılar Balkanlar’da savaşırken, taaruzları kuşatma topçularına ve piyadelere giderek daha fazla bağımlı hâle gelmişti, zira kale ve hisarlara yönelik kuşatma ve saldırı gereklilik hâlini almıştı. Sonuç olarak göçebelerin savaşçı rolü önemli ölçüde zayıflamıştır. Üstelik Edirne’deki ‘göçebe zümre’ İstanbul’daki saray entrikalarında kaybeden taraf olmaya devam etmiştir (Kafadar 1995: 143, 146-47). Nitekim göçebe zümre bu adlandırmayla tanımlanıyordu ve bozkır geleneği olarak nitelediğimiz unsurla ilişkilendirildikleri sembolik bir düzenin parçası olarak kabul ediliyorlardı (bkz. Piterberg 2003: 164–65). Göçebe zümre hesaba katılması gereken bir kuvvetti ve imparatorluğun sembolik düzeni, özellikle savaş zamanlarında bozkır kökenli geleneklere güçlü bir şekilde bağlı kalmıştı. Bununla birlikte göçebeler ile İstanbul’daki yerleşik yönetim arasındaki ilişkiler genellikle gergin olsa da göçebeler, on yedinci yüzyılın sonlarına kadar Balkanlar’da, on sekizinci yüzyılda Kafkasya’da ve on dokuzuncu yüzyılda güneydeki Arapça –ve Kürtçe– konuşulan topraklarda hudut savunmasında önemli bir rol oynamıştır. Türk tarihçi Reşat Kasaba’ya göre Osmanlı tarihinin erken dönemlerinde ‘özellikle imparatorluğun sınır bölgelerinde göçebe varlığını sürdürmek önemli bir güç kaynağı teşkil ediyordu. İmparatorluk merkezi, bu toplulukları komşu bölgelere ulaşmak için dokunaç olarak kullanıyordu’ (Kasaba 2009: 8). Altın Orda Devleti’nin, ça-

dır başkenti bozkırın ucunda yer aldığı ve dolayısıyla en azından kısmi bir şekilde göçebe yaşam tarzını sürdürebildiği için Moğol İmparatorluğu'nun en uzun süre ayakta kalmayı başaran parçası olduğunu iddia ettiğimiz dördüncü bölümde bu konuya benzer bir hususa değineceğiz. Kasaba'nın bulunduğu 'dokunaçlar' yalnızca Türkleri değil, Altın Orda'nın kalıntıları olan Tatarları da içeriyordu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun göçebelerini sadece 'dokunaçlara' indirgemek durumu hafife almak demektir. Göçebeler, yalnızca merkezin komşulara ulaşmak için kullandığı bir araç değil, güçlü bir şekilde melezleşmiş olan göçebe-yerleşik yönetimin önemli bir bileşeni olarak varlığını sürdürmüştür. Göçebe kuvvetler dışarıya oldukları kadar içeriye de yönelmiş durumdaydılar. Yerleşikleri (ve daimî orduyu, genellikle piyadeleri) göçebelere (göçebe süvari) karşı dengelemek – yani melezleşmiş yönetimlerin istifade ettiği ilgili bozkır ve yerleşik askerî dağarcığa sahip önemli unsurları dengelemek – Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde merkezî bir rol oynamaya devam etmiştir. Osmanlılar, tüccarların, göçebelerin ve diğer gezici grup ve bireylerin hareket hâlinde olduğu büyük ölçüde açık ve işaretlenmemiş hudutları korumaya özen göstermiştir. Osmanlı yöneticilerinin böylesine bir açıklığı ve hareketliliği güç kaynağı olarak gördüklerine şüphe yoktur. İmparatorluk genelinde farklı toplulukların etkileşimini barındıran ve güçlendiren sosyal yapılara ve politikalara destek vermişlerdir (Kasaba 2009: 47).

Yönetim ve veraset düzeyinde Osmanlı imparatorluk yönetimi tek evlat prensibinde (*unigeniture*) – tek bir vârisin hanedanın bütün egemenliğini miras alması – ısrar etmesiyle öne çıkmaktadır. Önceden değindiğimiz üzere, imparatorluğun kardeşler arasında pay edilmesi bozkır geleneğinde oldukça yaygın bir özelliktir. Ancak

Osmanlı veraset uygulamaları uzun vadede değerlendirildiğinde, on yedinci yüzyıla kadar vârise hem aile egemenliği içerisinde bir etki alanı hem de gelecekte hükümdar olma şansı veren İç Asya geleneğinin devam ettirildiği açıktır ama bu geleneği kendi güçlü merkezî hükümet vizyonlarına uyarlamışlardır. Apanaj cömert bir tımarı ibaretti; şehzadelerden biri babasının yerine tahta geçtiğinde diğer kardeşlerin mülkleri ellerinden alınmıştır ve Orhan'dan sonra diğer kardeşler saf dışı bırakılmıştır. Osman'ın klanından 'yeni isimli' bir hanedan çıkmamıştır (Kafadar 1995: 137–38).

Bunun yerine Osmanlılar, bu apanj sistemini tanistri unsurunun temeli olarak kullanmıştır. Şehzadeleri karşılıklı taht rekabe-

ti ve ardından yönetim konusunda eğittiler. Bozkır göçbelerinin uygulamaları zamanla imparatorluğun merkezindeki belirginliğini kaybetmeye başladı ancak Guy Burak'a göre (2015), bu uygulamalar aynı zamanda Osmanlı Hanedanı'nın İslami hiyerarşiyi kendi patronaj sistemine entegre etmesiyle kurumsallaşmıştır ve bu durum Osmanlılara, önceden İslami hükümdarların sahip olmadığı ancak bozkır yöneticilerinin yasayı –hanın kanunları– yürütme kabiliyetinde belirgin olarak görülen kanun yapma gücü vermiştir. Bir diğer tortulaşmış bozkır uygulaması ise Osmanlıların özenle icra ettiği kraliyet kanunun dökülmesi yasağıydı. Kan akmasını önlemek amacıyla tahtta hak iddia etme ihtimallerine binaen, mevcudiyetleri devletin istikrarına karşı tehdit oluşturan şehzadeler boğularak öldürülmüştür. Ancak bozkır uygulamalarının en yoğun şekilde gözlemlendiği alan askeriyedir. Sultan II. Mehmed 1457 yılında Belgrad Kalesi'ne saldırı emri verdiğinde hudut savaşçılarının emre karşı geldiği rivayet edilmektedir: 'Belgrad fethedilirse... toprağı sürmek zorunda kalacağız' (Kafadar 1995: 147). Göçebelik, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında, on beşinci yüzyılda olduğu kadar askerlerin yaşamının merkezî bir yönünü teşkil etmiyordu ancak Doğu Anadolu bölgesi, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Safevilerle yapılan uzun savaşlar sırasında peyderpey yeniden göçbeleşmiştir (Akşan 2007: 85). Ayrıca Virginia Aksan'ın (2007: 39) belirttiği gibi

Sefere çıkan geleneksel hane kavramı, belki de uzak geçmişteki Orta Asya kökenlerinin (ve son derece mitolojikleştirilmiş) bir mirası olarak saltanat meşruiyetiyle eşit derecede önemliydi. Yeni teknik ve stratejik gelişmelerin aksini gerektirdiği hâlde, Osmanlı askerî kuvvetlerinin meydan muharebelerinde tatbik ettiği hilal düzeni, devletin askerî aygıtının tam olarak şöyle olduğu temelinde icra edilmiştir: Padişah veya onun yardımcısı olan vezir tarafından bahşedilen imtiyazlara düzen ve yakınlığın bir ifadesi. Yani Osmanlı kuvvetlerinin muharebe alanındaki konuşlanması, 'Osmanlı Devleti'nin siyasal hiyerarşisi' i temsil ediyordu. Kurucu mitlerin bu şekilde temsil edilmesi on sekizinci yüzyıla kadar çağrışımlar yapmayı sürdürmüştür.

Fakat sefere çıkan ordunun bozkır geleneğini idame ettirmesi yalnızca sembolik düzen seviyesinde gerçekleşmiyordu. Habsburglara karşı 1769 yılındaki sefer sırasında,

Osmanlılar, eskiden olduğu gibi, büyük yük katırları ve orduyu takip eden çok sayıda sivilde birlikte seyahat etmek için ısrar ettiler. On seki-

zinci yüzyılın sonlarındaki Osmanlı kampları, huzursuz arı kovanlarına benzetilebilir. Aynı zamanda hükümet veziriazama eşlik ediyordu ve bu nedenle örneğin hazine amiri ve personeli karargâhları komuta ederken, vekilleriye İstanbul'da bu makamı yürütüyordu. Vahim derecedeki subay kıtlığı, bu savaşı ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar devam eden savaşları karakterize etmektedir. Öyle ki devlet bürokratları çoğu zaman boşluğu doldurmak için anlık bir şekilde memur olarak atanırlardı (Aksan 2007: 144).

İmparatorluk, ordu sefere çıktığında âdeti, eskiden olduğu gibi, göçebe hâle gelmekle kalmadı (önceden saray da sefere iştirak ederdi¹⁴¹ ancak padişahlar artık sefer yapmıyorlardı, bu yüzden saray ve padişah İstanbul'da kalmıştı). İhtiyaç hâlinde bürokratların memur olarak görev yapması bekleniyordu. Dahası, görünüşe göre 'bireysel kahramanlığa yönelik teşvik ve yiğitlik gösterilmesi karşılığında verilen ödüller' devam etmiştir (Aksan 2007: 144) ki bu uygulama, aslında Osmanlı ordusunun yeniden örgütlenmesini engelleyen bir unsurdur. Burada Moğol sonrası bozkır geleneğinin iki farklı yönünün çatışması söz konusudur. Cengiz'in göçebe süvarilere kazandırdığı koordinasyonun da disiplin gerektirdiği söylenebilir ancak bireysel kahramanlık ve yiğitliğin hoş görülmesi, daha önceki bozkır ülküsüyle çok daha uyumludur. Ayrıca Tatar göçebe süvarileri, 1790'larda yani Rusya'nın Kırım Hanlığı'nı resmen ilhak etmesinin ardından Osmanlıların, Ruslara ve Habsburglara karşı verdiği savaşlarda merkezî bir rol oynamıştır. Osmanlılar geleneksel ordularını harekete geçirirken Tatar süvarileri de tedarik mevkilerini sabote ederek Rusların uzak tutulmasına yardımcı olmuştur.

Sonuç

Bu bölümde Türki göçebelerin bozkır geleneğini İslami Fars yerleşik geleneğiyle melezleştirdiği Türk Fars siyasal geleneğinin oluşumunu, Türki göçebelerin Anadolu'ya nasıl yayıldıklarını,

141 Wheatcroft'a (2008: 15) göre on yedinci yüzyılın sonlarına değin 'sarayın her işlevi için seyyar bir muadil mevcuttu'. Sultan sefere çıktığındaysa İstanbul'daki saray göçebe bir yapıya bürünüyordu. Ve sultan sefer için yola çıkmadan önce İstanbul dışındaki çadırına bizzat yerleşirdi (Wheatcroft 2008: 43). Törenselleşen ordu düzeni, fiili yapılanmaya geçildikten sonra bile Moğolların kullandıkları sancaklara benzer bir *tuğla* (at kuruklu sancak) birlikte ordunun her bir unsurunun sahip olduğu önemi simgelemiştir.

daha sonra bu toprakların Moğollar tarafından nasıl istila edildiğini ve MS on dördüncü yüzyılın başında Osmanlıların, Moğol İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğu arasındaki sınırda nasıl ortaya çıktığını ele aldık. İslami ve Farsi unsurlar Osmanlı İmparatorluğu'na özgü olmakla birlikte, bu sınır bağlamı aslında Rus topraklarında var olan ve dördüncü bölümde değineceğimiz sınır unsuruyla nispeten benzerlik göstermektedir. Ayrıca Osmanlı fetihleri devam ederken, hem on altıncı yüzyılda Osmanlıların fethettikleri bölgelerdeki İslami geleneğin hem de Balkanlar'da fethettikleri Bizans sonrası Hristiyan yönetimlerin bozkır geleneğiyle zaten yoğun bir şekilde melezleşmiş olduğunu vurguladık. Osmanlılar, tekerrür eden bir melezleşme (çeşitli geleneklerin etkileşim yoluyla değişmesi) modelinin yalnızca bir örneğidir. Ancak Karen Barkey'in (2009) iddia ettiği gibi, Osmanlılar çeşitlilik uygulamalarıyla farklı grupları birbirine bağlamak konusunda özellikle başarılıydılar ve böylesine bir ağ oluşturmaya yönelik çabaları Osmanlıları, aralarındaki rekabetin çok daha az olduğu sınırdaki gruplardan oluşan bölünmüş bir ağın merkezi hâline getirmiştir. Osmanlıların İslam ile Hristiyanlığı sentezleyebilme ve yerleşik Bizans usullerini bozkır geleneği unsurlarıyla melezleştirebilme yeteneği kilit öneme sahipti. Bozkır imparatorluklarını bir arada tutan ve binyılı aşkın bir geçmişe sahip olan hâmi-tâbi sistemi aracılığıyla ilişkileri kolaylaştırdılar. Birbirinden farklı bu uygulamalar yeni ve melezleşmiş bir Osmanlı imparatorluk geleneği bünyesinde kurumsallaştıkça, bu gelenek giderek direnç kazanmış ve Osman'ın başarısının anahtarı olan pragmatizm de bu başarının kurbanı olmuştur. Öte yandan beşinci bölümde değineceğimiz gibi Osmanlılar on sekizinci yüzyılda büyük ölçüde toprak kaybetmeye başlayınca, Osmanlı imparatorluk geleneğini oluşturan dağarcığın bozkır kısmının yeniden canlanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bozkır dağarcığının Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının son yüzyıllarında nasıl bir hâl aldığına dair tartışmamıza devam etmeden önce bozkır geleneğinin taşıyıcıları, bir yönetimin hükümdarları olarak yerleşik düzene geçtiğinde bu geleneğin nasıl sürdüğüne dair yaptığımız vaka analizinden, bozkır egemenliği tarafından bozkır dağarcığının yerleşik bir yönetime empoze edilmesi durumunda neler olduğunu gösterecek bir vaka analizine yöneliyoruz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GENÇ RUS YÖNETİMİNDE BOZKIR

Üçüncü bölümde bozkır dağarcığının, bu birikime sahip yerleşik yönetimlerin hükümdar olmasıyla nasıl melezleştiği üzerinde durduk. Bu bölümdeyse yerleşik bir yönetimin, bozkır yönetimleriyle kurduğu çeşitli temaslar sonucunda melezleşmesini konu alan bozkır ve yerleşik yaşam arasındaki bir diğer etkileşim örneğini tartışacağız. Bu çerçevede asıl vaka, Rus Kağanlığı'ndan (yaklaşık 800-950), Kiev Rusyası (yaklaşık 950-1240) ve Altın Orda (dönem itibarıyla Kıpçak Kağanlığı olarak biliniyordu, 1240- yaklaşık 1480) vasıtasıyla Moskova Büyük Knezliği'ne (yaklaşık 1480-1547) doğru birbiri ardına gelen yönetimlerdir. Bu konu, yalnızca bugünümüz göz önüne alındığında değil (Moskova'nın halefi olan Rusya, bugün Avrasya'nın en önemli devletlerinden biri olmaya devam etmektedir), aynı zamanda bozkır yönetimleriyle özellikle bir dizi muhtelif bulaşma neticesinde ortaya çıktığı için de merkezî bir vakadır. Bu bozkır yönetimlerinin başlıcaları; erken dönemdeki kalkınma noktasında önem teşkil eden Hazarya, ardından Peçenekler (onuncu ve on birinci yüzyıllar), peşi sıra Kıpçaklar (Kuman veya Polovets olarak bilinen Türki dil konuşan bir halk, on birinci ilâ on üçüncü yüzyıllar) ve sonrasında Moğol altın soyu tarafından çadır başkenti Saray'dan yönetilen ve çok sayıda Kıpçak nüfusu barındıran Moğol liderliğindeki Altın Orda Devleti'dir. Bu Hristiyan olmayan halklar Tatarların ortak paydası olarak tanınmıştır.

Bu bölümün asıl amacı, bozkır dağarcığının 1547'de ortaya çıkan Rus yönetimine damgasını vuran uygulamaları nasıl şekillendirdiğini göstermek olsa da bölümü, Osmanlı ve Rus deneyimlerinin on altıncı yüzyılda nasıl benzeştiğine dair bir tartışmayla sonlandıracağız.

Rus Kağanlığı, ormanlık alanların başladığı Avrasya bozkırının en batı sınırında ortaya çıkmıştır. Fin-Ugor kavimleri ilk gelenler arasındaydı ve diğerleri de son buzul çağının bıraktığı devasa buzulun MÖ 4000 civarında Pontus bozkırından çekilmeye başlamasıyla bu kavimleri takip etmişti (Christian 1998: 30-65).¹⁴² İlk tam teşekküllü bozkır imparatorluğu İskit İmparatorluğu'dur (MÖ 700). Avrasya bozkırının batı ucu boyunca İskitleri önemli yönetimler izlemiştir: Sarmatlar, Gotlar ve Vandallar. Bu yönetimler 370'te, 454 yılına kadar egemenliğini sürdüren Hunlar tarafından fethedilmiştir. Sonrasında Pontus bozkırını farklı yönetimler tarafından ardı ardına istila edilmiş ve ikinci bölümde ele aldığımız bozkır boyunca gerçekleşen türden bir zincirleme reaksiyon vuku bulmuştur. Sekizinci yüzyıl itibarıyla bu bölgenin kuzey bölgelerinde bulunan ve ayrı zamanda haraç toplayıcılar olarak da görülebilecek akıncı ve tüccarlar, doğuda Hazarlar, güneyde Bizanslılar, batıda Macarlar ve kuzeyde Vikinglerden ibaretti.¹⁴³ Okuryazar yerleşik bir imparatorluk olan Bizans İmparatorluğu, ilgili her unsurun temel odak noktasını teşkil ediyordu. Bizans, farklı yönetimleri birbirine düşürerek, ustalıkla iç sınır stratejisini tatbik etmiştir. Obolensky (1982: 5) mükemmel bir yorumla şöyle demiştir:

İmparatorluğun Kafkas cephesinin kuzey ucunda hususi olarak stratejik öneme sahip bir bölge bulunuyordu: Aşağı Volga ile Azak Denizi arasındaki ovalar, Asya'dan batıya doğru ilerleyen göçebe istilacılara kolay geçiş sağlıyordu... Bizans devlet adamları, bu bölgede güçlü bir müttefik bulmanın acil ihtiyacını fark etmek noktasında gecikmediler: Ve bu görevde iki defa başarılı oldular. Yedinci yüzyılın ilk yarısında Bizanslıların 'Büyük Bulgar Hanlığı' (Old Great Bulgaria) olarak bildiği

142 Tekrar etmek gerekirse, Pontus bozkırını kabaca batıda Dinyeper'deki ormanlık alanlarla güneyde Karadeniz ve Kafkasya, doğuda Urallar ve kuzeyde Tayga arasında kalan bölgedir.

143 Omelian Pritsak'ın (1981: 14-17) göçebe fetihlerinin, Radhanitler gibi erken Orta Çağ'da köle ticareti yapan Yahudi loncalar tarafından başlatıldığı tezi, Khazanov (2001: 7) tarafından 'temelsiz ve son derece aşırıya kaçan' bir iddia olarak nitelenmiştir, ayrıca Golden da (2001a: 61, n.61) bu tez hakkında kuşkuyla sahiptir. Bu kapsamda söz konusu tezin önemi, Pritsak'ın Vikinglerin başlangıçta kendi istekleriyle değil, Frank topraklarındaki Radhanitler (aynca adından ötürü Rus yönetiminin etimolojisine yönelik bir açıklama getirebilir) adına hareket ettiğini düşünmesinden ileri gelmektedir. 'Hazarlar, Hilafet ve Bizans'ın yanı sıra Yakın Doğu'nun üçüncü büyük gücü olarak, sekizinci yüzyılın başlarında büyük güç statüsüne ulaşmıştır' (Howard-Johnston 2007: 164).

bir barbar krallığı ortaya çıktı, bu krallığın iktidara yükselişi şüphesiz Doğu Roma'nın desteği sayesinde olmuştur. Bulgar Hanı Kubrat, Konstantinopolis sarayında yetişmiş ve vaftiz edilmişti... Yedinci yüzyılın ortalarında Büyük Bulgar Hanlığı yerinden edilerek, Hazarlar tarafından fethedildiğinde Bizanslılar, nevezuhurlara destek vermeye başladı... Hazarlarla yapılan ittifakın sekizinci yüzyılda Bizans'ı Arap tehdidinden kurtarmak noktasında işe yaradığı söylenebilir çünkü eğer Hazarlar, Kafkasya'da İslâm'ın kuzey yönlü ilerlemesini durdurmasaydı, Araplar Güney Rusya'nın bozkırlarını pekâlâ işgal edebilirdi.

Ayrıca Bizans, üç katmanlı bir yaklaşım temelinde bozkır yönetimlerini imparatorluk yörüngesine sokmaya çalışmıştır (Chrysos 1992: 35). İlk olarak, yeni hükümdar krallar ailesine kabul ediliyordu. Vaftiz töreni bunun için söylemsel bir ön koşul teşkil ediyordu ancak menfaat bir şekilde yolunu buluyordu. Üçüncü bölümde Bizans imparatorunun bir Selçuklu hükümdarına sultan unvanını vermesi örneğinde olduğu gibi bu konudaki nesnel kayıtlar düzensizdir.¹⁴⁴ İkinci katman, Bizans toplumsal tutumlarının özümsemesine ilişkindi. Üçüncüsü ise ikinci katmanın yasalaşmasını sağlayacak olan kanunlar hakkındaydı. Rus siyasetinin, bu ilişkiler tarafından nasıl şekillendirildiğine dair genel değerlendirmeler konusunda Bizans anahtar vazifesi görür. Ancak bu konu, mevcut literatürde kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır ve bozkır geleneğiyle melezleşmeye odaklandığımız bu çalışmamızda ikincil bir öneme haizdir.

Hazarlar, Vikingler, Bizanslılar ve Rus Kağanlığı

Dışardan görüldüğü üzere, kürkleri uzaktaki saraylar tarafından gıpta edilen tüylü hayvanlar başta olmak üzere bölge-

144 Söz konusu hükümdara *basileus*, hatta *archibasileus* unvanı verilebilir ve kimi zaman Pers *şahı*na yapıldığı gibi, Bizans imparatorunun kardeşi imparatorla bir tutulabilirdi ama genellikle imparatorun oğlu gibi temsil edilirdi (bkz. Haugevik ve Neumann 2018). Habeşistan necâşisi örneğinde olduğu gibi oğulluktan kardeşliğe geçmek de mümkündür; böylesine bir durum Bizans ve İran arasındaki kriz dönemlerinde de gerçekleşmiştir. Bu konuda Batı'daki en iyi örnek, 1070'lerde Macaristan kraliyet tacının (Aziz Istvan'ın tacı) İmparator VII. Mihail Dukas tarafından Geza'ya sunulması ve Geza'yı krallar ailesinin bir parçası yapmasıdır (Kazhdan 1992: 20; uyarılar için bkz. Chrysos 1992: 37). Obolensky (1970: 14) vaftiz edilen Vladimir'in de bir *basileus* olduğunu ileri sürmüştür ancak bu, bir spekülasyon olmaktan öteye gidememiştir.

deki farklı kaynaklar Rus yönetimini, baskın, ticaret ve haraç için hedef hâline getiriyordu ama ne buradaki halk ne de yaşam alanları, potansiyel haraç toplayıcılar tarafından arzulanıyordu. Sekizinci yüzyıl itibarıyla kuzeyde Baltık Denizi'nden güneyde Karadeniz ve Hazar Denizi'ne kadar olan bölgede büyük Dinyeper ve Volga Nehirlerinin her iki yanındaki ormanlık bölgedeki siyasal örgütlenme hakkındaki malumatımız, Slav, Fin-Ugor ve Baltık dillerini konuşan erken dönem yönetimleriyle sınırlıdır. Söz konusu bölgede Vareg tüccarları vardı. Bir çıkarımda bulunmaya çalışırsak, Hazarların haraç toplayan ilk kalıcı yönetim olduğunu varsayabiliriz. Orman yoğunluğu o kadar fazlaydı ki hem Hazarlar hem de bölgedeki herkes için nehirler iletişim açısından büyük önem taşıyordu.

Görünüşe göre Hazar Kağanlığı veya Hazarya, bileşenleri bölgede hâkimiyet kuran Göktürk Kağanlığı'nın (bkz. İkinci bölüm) kalıntılarından doğmuştur.¹⁴⁵ Hazarlar muhtemelen Göktürklerle tâbiyken haraç almaya başladılar; galiba onlardan önce haraç alan yarı kalıcı epey kişi vardı. Bizanslılar bu bölgedeki Türk-Moğol yönetimleriyle MS altıncı yüzyıldan itibaren temas hâlindeydiler. İki yüzyıl sonra Rus yönetiminin en önemli merkezi hâline gelecek olan Kiev, Hazarlar tarafından Sambat adıyla bir ileri karakol olarak kurulmuştur (Porphyrogenitus 1967: 57-63). Polyane (*pole* kelimesinden türemiştir, 'bozkır, açık alan' anlamındadır) gibi Slavca konuşan yönetimler güneyden ormanlık alana doğru göç ettiklerinde, Hazarlar haraç almak için bölgede hazır bekliyordu. Noonan (2007: 243-44), Hazar ekonomisine ilişkin bir hususu şöyle özetlemiştir:

Hazar Kağanlığı'nın refahı, ve siyasal kapasitesi, kârlı bir uluslararası ticaret ve gelişmiş bir iç ticaretin varlığına dayanıyordu. Gelişmiş tarım, kapsamlı besicilik ve emek yoğun üretime sahip çeşitlendirilmiş iç ekonomi, yaygın balıkçılık ve avcılıkla desteklenmişti. Hazarya, büyük ölçüde kendi kendini idame ettirebildiği ve temel ithalata bağlı olmadığı için bu kadar uzun süre varlığını sürdürmüştür. Bu dengeli iç ekonominin

145 Üçüncü bölümde değindiğimiz gibi, Oğuzlar muhtemelen sadece Selçukluların değil, Osmanlıların da atasıydı. 965 yılında Hazar yönetiminin yıkılmasında önemli bir rol oynadılar (Golden 1982b: 67) ve 985'te İdil Bulgarlarına karşı Rus yönetimiyle ittifak kurdular. Kısa bir süre sonra, Oğuzlar ve bir başka Türk kolu olan Peçenekler önce Ruslarla, sonra da Bizanslılarla savaşa tutuştular.

yanı sıra, Hazarya İslâm Dünyası ve Kuzey Avrupa arasındaki ticarete oynadığı önemli rol sayesinde kayda değer bir gelir elde etmişti. Yaklaşık 775'ten 900'e kadar olan dönemde kağanlık, büyük ölçüde bu ticaretten elde ettiği gelire bağlı olarak geniş, güçlü ve zengin bir yapıya kavuştu. Ancak ana ticaret yolunun İslâm Dünyası'ndan, Volga Bulgarları üzerinden Avrupa Rusyası'na kayması, Hazarya'nın gelirlerinde keskin bir düşüşe neden oldu ve siyasi gücüne yönelik bir tehdit oluşturdu. Hazarların zayıf düştüğünün farkına varan Bizans gibi hasım komşular, kağanlığı yok etmek ve topraklarının büyük bölümünü ele geçirmek niyetiyle kararlı bir saldırıya giriştiler. Büyük ölçüde çeşitlendirilmiş olan iç ekonomi, dış ticarete oluşan yüksek gelir kaybını telafi edemedi.

Noonan, başka bir yerde (2001: 91) Hazar egemenliğinin ve bunun sonucunda ortaya çıkan 'Pax Hazarica'nın, pastoralizm, tarım, arıcılık, bağcılık, toplayıcılık ve zanaat üretiminin gelişebileceği çeşitlendirilmiş bir ekonominin ortaya çıkmasını nasıl teşvik ettiğini vurgular. Böylesine çeşitlendirilmiş bir ekonomi, daha önce yalnızca İskitler döneminde var olmuştu (ve Altın Orda egemenliğinde yeniden ortaya çıkacaktı). Önde gelen Hazar akraba soyları, tebaalarının büyük bir kısmı gibi Hunca ve yerli Kafkas dili konuşanlar da dahil olmak üzere Türki dil konuşuyordu. Bununla birlikte daha sonraki bozkır imparatorlukları gibi, ana unsurları Uzak Doğu'daki Altay bölgesinden kaynaklanıyordu ve Şamanistik bir dinleri vardı (Vernadsky 1943: 216–17, 293). Dokuzuncu yüzyılda Vikingler kuzeyden gelerek, bu bölgeyi merkez alan bir yönetim oluşturdularında karşılarında buldukları rakip Hazarlardı. Haraç toplamak, ticaretin yapılmasını sağlamak ve güç ilişkilerini şekillendirmek noktasında Hazar yöntemleri egemendi. Bölgedeki siyasal örgütlenmenin hegemonik prensipleri ve dolayısıyla bozkır geleneğinin bir bölümü Hazar temelliydi.

İskandinavların Baltık'ın doğu kıyısına ne zaman yerleştikleri ve bu bölgedeki siyasal örgütlenmenin derecesi hakkında kayda değer tartışmalar mevcuttur (Noonan 1986: 326–27). Arkeolojik bulgular, yedinci yüzyılın ortalarından itibaren belli bir yapının var olduğunu ortaya koymuştur. Bir asır sonra İskandinavlar, iç kesimlerdeki sık ormanlara girerek bölgedeki halkla düzenli ilişkiler kurmuş ve dokuzuncu yüzyılın başlarında bölgenin sakinleri hâline gelmiştir (Noonan 1986: 339). Büyük olasılıkla İskandinavlar, küçük bir kasaba olan Ladoga'daki gümüş Arap dirhemlerini ele geçirmeyi amaçlıyorlardı. Gümüş oldukça kıymetliydi ama aynı zamanda İskandinavların güneyindeki Hris-

tiyan bölgesiyle (günümüzdeki Avrupa) ticaret yapmak için de kullanılabilirdi. İskandinavlar, kürk postlarına el koyarak ve köle toplayarak tüccara dönüştüler. Akabinde güneydeki Hazarlar ve Bulgarlarla (Türki bir dil konuşan komşu bozkır imparatorluğu) daha fazla gümüş elde etmek için ticaret yaptılar. *Annales Bertiniani* sayesinde biliyoruz ki, 839 yılı itibarıyla söz konusu İskandinavlar Rus Kağanlığı olarak bilinen yönetimi kurmuş ve bunların bir kısmı Konstantinopolis'e ulaşmıştır. Daha fazlasını bilmiyoruz ancak Noonan (2001: 32) şöyle der:

Rus Kağanlığı'nın kökenleri hakkında somut bir bilgiye sahip değiliz. Hem Pritsak hem de bu satırların yazarı, Hazar kağan soyuyla Rus hükümdarlar arasında bir tür evlilik bağı olduğu sonucuna varmıştır. Pritsak, bu soyun kurucusunun 830'larda Kabar isyanından kaçarak, Yaroslavl – Rostov bölgesi yakınlarında hayati öneme sahip Volga-Donets güzergâhına hâkim olan Rus ticaret merkezine sığınan bir Hazar kağanı olduğunu öne sürmüştür. Ben de kan bağı argümanını savunuyorum çünkü (bu tür imparatorluk iddialarının en önemli destekçi kitlesine sahip olan) Avrasya bozkırında bunun aksine rastlamak anlamsız olurdu.

Anlamsız olurdu çünkü burada bahse konu olan bir kağanlıktır ve ikinci bölümde ifade ettiğimiz gibi bozkır geleneğinde kağan unvanı hafife alınmamalıdır.¹⁴⁶ Noonan (2001: 90) kağan unvanının benimsendiğini ve on birinci yüzyıla kadar kullanımda kaldığını ileri sürmüştür çünkü Rus yönetimi bozkır halklarıyla yakın bir münasebete sahipti ve

Rus yönetimi, Hazarların cihan imparatorluğu iddialarının dikkate alınması gerektiğinin farkındaydı... Hazarlar olmasaydı, Güneydoğu Avrupa'nın büyük bölümü Emeviler ve Abbasiler tarafından fethedilerek İslâm Dünyası'na dâhil edilirdi. Kiev Rusyası şüphesiz bu durumun farkındaydı. Semavi gücün Hazarlara, Arapları Güney Rusya ve Ukrayna'dan uzak tutmak için yardım ettiğini anlamıştı.

İbn Fadlan (2012: 54) Rusların maiyet kullanımı hakkında şu malumatları vermiştir:

146 Bozkırda yaygın olarak görülen kan kardeşliği uygulamasını göz önünde bulundurarak, Noonan'ın akrabalık bağının mutlaka biyolojik (kan bağı) olması gerektiği konusundaki ısrarını istisna olarak kabul ediyoruz. Birinci bölümde belirtildiği gibi, biyolojik bir temelin var olup olmadığına bakılmaksızın, akrabalığın toplumsal gerçeklik olması için kalıcı bir toplumsal tasdik gereklidir.

Rus kralının âdetlerinden biri, en cesur arkadaşları ve güvенеbileceği adamlardan sarayında dört yüz kişi bulundurmaktı. Bunlar, kral öldüğünde ölen ve kral için canını feda eden adamlardı.

İskandinavlar (Varegler, Vikingler veya Rus olarak da bilinir) ve Hazarlar haraç ve ticaret ortakları için rekabet hâlindeydiler. Daha önce değinildiği üzere, Ruslar ayrıca Hazarlardan belli uygulamaları ödünç almıştır. Ancak bu iki yönetim arasındaki ilişki ve Rusların Hazarlardan tam olarak ne ödünç aldığı noktasında bilgi sahibi değiliz. Bölgedeki erken dönem devlet inşasının ne tür uygulamalardan mürekkep olduğunu bilmemiz gerektiği için bu husus önem arz etmektedir.

Yakın dönemdeki tarih araştırmalarında, Hazarların Rus Kağanlığı'nın siyasal örgütlenmesindeki rolünü yükseltmeye yönelik bir eğilim söz konusudur (özellikle bkz. Çolden ve Noonan'ın çalışmaları).¹⁴⁷ Vikingler gelir gelmez hem haraç toplamak hem de ticaret yapmak noktasında kendilerini Hazarlarla doğrudan bir rekabet içerisinde bulmuştur.

Vikinglerin, üstün silahlar ve en önemlisi nehir yollarına hâkim olmaları gibi bazı askerî avantajları vardı. Tüm bozkır halkları gibi Hazarlar da su yoluyla nakliyat yapmak konusunda çok az bilgiye sahipti (ve gerçekten de bu unsurla ruhsal açıdan karmaşık bir ilişkileri vardı). Hazar Nehri (bugünkü Don Nehri) olarak bilinen nehirde kullandıkları küçük sandal benzeri tekneleri vardı. Ancak imparatorlukları farklı zamanlarda Hazar ve Azak denizlerine komşu olsa da bu denizlere gemiyle açılma teşebbüsünde bulunmadılar.¹⁴⁸ Nehir yollarında toplu hâlde belirmeye başlayan Vikinglerin gemilerinden ayrılmadığı sürece Hazarların onlarla savaşmasının hiçbir yolu yoktu. Viking liderlerinin Arap kaynaklarında bazen 'deniz kralları' olarak geçme-

147 Bazı Rus bilim insanları arasında hâlâ popüler olan bir görüşe göre, Rus yönetimi Vikingleri Araplara karşı paralı asker olarak 'kullanmıştır' (bkz. Vernadsky 1943: 285).

148 Hazar Denizi (*Caspian Sea*), günümüz Türkçesinde hâlâ 'Hazar Gölü' olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde Moğollar 1247'de nehir tekneleriyle Japonya'yı işgal etmeye çalıştıklarında, daha sonra 'ilahî rüzgâr' tarafından vaftiz edilmiş veya *Kamikaze* olarak nitelenecek bir fırtına, tüm filoyu yok etmişti. Phillips ve Sharman (2015a), Bâbürlülerin denizcilikle çok az ilgilendiklerini ve böylece Hint Denizi çevresinde Avrupalı 'talassokratik' nüfuzun oluşması için kapı araladıklarına vurguda bulunmuştur.

sinin bir nedeni vardı. Ruslar için Volga Nehri'nin bir kolunun Hazar Denizi'ne doğru aktığı bölgede bulunan Hazar başkenti İtil'e giden en kolay ticaret yolu Volga'nın (Volga Nehri günümüz Türkçesinde İdil olarak adlandırılmaktadır) aşağısıydı. Ancak burada yaşayan Volga Bulgarları, Rusların geçmesine izin vermeye istekli değildi. Ruslarla ticaret yapmaya ilgi duyan fakat sırf bu ilgiden ötürü iyi silahlanmış Rusların, pazarlarına kolayca erişmesine izin vermesi mümkün olmayan Volga Bulgarlarının derebeyleri olan Hazarların da böyle bir niyeti yoktu. Bu nedenle Rusların güzergâhı, Dinyeper'den Karadeniz'e ve sonra Herson'a, Azak Denizi üzerinden Don Nehri'ne kadar uzanıyordu. Ardından Ruslar, güneye doğru İtil'e gitmek için kullanılan Volga üzerinden nakliye yapmıştır. Vikinglerin nehirlerdeki üstünlüğü göz önüne alındığında, Hazarlar için Viking ilerlemesini durdurmanın tek yolu, yollarını kapatmak ya da karada, özellikle gemi nakil yollarında onlara saldırmaktır.

860 yılından önce, Vikinglerin ticaret faaliyetlerini genişletip bir yönetim inşa ettiklerine dair belirgin olmayan kanıtlar mevcuttur. Fakat bu erken dönemde Vikinglerin bir haraç toplayıcı olarak Hazarlarla rekabet hâlinde mi oldukları ya da Viking yönetiminin haraç toplamayı kolaylaştırmak için Hazarya tarafından dayatılmış bir mekanizma mı olduğuna ilişkin herhangi bir bilgi mevcut değildir (Petrukhin 2007). İngilizcede *The Tale of Years Gone By* (Geçmiş Yılların Hikâyesi) veya *Primary Chronicle* (İlk Vakayiname) olarak bilinen ve on ikinci yüzyılın başlarında derlenmiş olan *Povest Vremennih Let*¹⁴⁹ adlı vakayinamede, 862 yılında yerel yönetimlerin bölgedeki Vareg tüccarlara 'topraklarımız geniş ve bol ama bir düzenden mahrum' dedikleri anlatılmaktadır. 'Gelin, prensler olarak saltanat sürün ve bize hükmedin!' (Cross & Sherbowitz-Wetzor 1953: 49-50). Böylece Rus Rörek (Rurik) gelip liderliği üstlendi. Daha önce Viking haraç toplayıcılarını savuşturdukları iddia edilen yerliler, şimdi Hazarlara karşı savunma yapmak için onlara ihtiyaç duymaya başlamıştı. Rurik'in halefi Helgi (Rusça Oleg), Rus yönetiminin başkentini daha sonra

149 Bu tarihi kaynak, Kiev Rusyası'nın kökenlerini anlatan en temel kroniktir. 1110'lu yıllarda muhtemelen keşiş Nestor tarafından derlenmiştir. Hâlâ tartışmalı bir konu olan Rusların kökenleri meselesinde belli kesimlerce referans kabul edilmektedir.(ç.n.)

Kiev adını alacak olan Hazar yerleşkesi Sambat'a taşıdı. Rurikliler Rus yönetiminde yaklaşık yedi buçuk asır hüküm sürdü.

Bildiğimiz kadarıyla 860'lardan öncesine dayanan, bir kağan tarafından yönetilen ve Rus Kağanlığı olarak bilinen Viking liderliğinde bir yönetim varlık göstermeye başlamıştır. Novoseltsev (1982) ve Noonan (2001) 'kağan' unvanının Hazarlardan öylece ödünç alınmadığını (ki bu konuda çok az şüphe vardır), haraç ödemesinin bir kağandan (Hazar) diğerine (Rus) geçişini kolaylaştırmak ve genel olarak önce eşitlik ve sonra veraset iddiasında bulunabilmek için hususi olarak kullanıldığını iddia etmiştir. Daha önce belirtildiği gibi Noonan (2001) tam teşekküllü bir *translatio imperii* söz konusu olduğunu varsaymıştır. En azından Ruslar, geldiklerinde büyük bir güçle karşı karşıya kalmış ve kendilerinin bu güçle eşit oldukları konusunda ısrar etmişlerdir.¹⁵⁰ Hazarları kovarak, haraç top'layıcı rolünü üstlenerek Kiev'deki üslerinin ele geçirildiği ve ödeme düzenlerinin artırıldığı kritik dönem onuncu yüzyıldı (Franklin & Shepard 1996: 57; Zuckerman 1995). Bizans imparatoru, Rus prensinin haraç toplamak için devriye gezdiğini bildirmiştir (*polyude*¹⁵¹; Porphyrogenitus [yaklaşık 950] 1967: 63). Burada söz konusu olan hususun, 'ilkel devletin odak noktalarından biri' olarak adlandırılan kraliyet gezisi uygulaması olduğu ileri sürülmüştür.

Anglo-sakson dilinde gafol veya feorm, eski İskandinav dilinde veizla, eski Slav lehçelerinde poludie, poludavanie veya goszczenie ve Hawaii dilinde makahiki olarak bilinen fenomen, neredeyse evrensel olarak yayılmıştır... Hükümdarın – erken dönemdeki bir devlet için siyasal veya ruhani lider (baş rahip, kutsal kral) – veya onun yerine hareket eden başka bir kişinin (vârisi, yardımcısı, naibi, elçisi vb.), görevlerini yerine getirmek ve ayrıcalıklarından yararlanmak için önceden belirlenmiş geleneksel bir yolu izleyerek devletin egemenliği altındakilere

150 Brutzkus (1944: 154) Kiev yönetiminin, ordusunun ve yasalarının genel olarak Hazar geleneği üzerine inşa edildiğini söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Diğer olasılıklar göz önüne alındığında bu iddia abartılı görünmektedir. Ancak ödünç alınan birçok kültürel uygulama dikkate alınmalıdır. Hâlâ Ukrayna devlet sembolü olan ve ülkede *trizub* olarak bilinen ayrıca (aslan kullanan) Suzdal prensleri hariç tüm Kiev prenslerinin ortak hanedan amblemi olan üç uçlu mızrak simgesi, Hazar Kağanlığı'na kadar uzanabilir (Vernadsky 1948: 181).

151 Poliudie. Kiev Rusyası hükümdarlarının Slav ve Fin kabilelerinden haraç toplaması uygulamasına verilen ad. (ç.n.)

(tâbi halklar) ziyaretlerde bulunmasını ifade eden yerleşik bir gelenektir (Kobishchanow 1987: 108).

Mallar ve para yerel halktan toplanarak kralın maiyeti arasında dağıtılırdı. Aslında kral ve halkı, gezgin bir şekilde tebaalarından besleniyordu. İlk parasal ödemeler aynı ödemeyi tamamlamış gibi görünmektedir. Bizim açımızdan kraliyet gezisini, göçebele-
rin yaptığı (genellikle mevsimsel) baskın uygulamasına ve biraz daha farklılaştırılmış vergilendirme uygulamasına benzer bir ara uygulama olarak görmek cazip gelmektedir. Bunu destekleyen bazı etimolojik kanıtlar da mevcuttur: Eski İngilizcede *gafol* veya *gafol-geld* ibareleri vergi anlamında kullanılırdı (Ward 1954: 308).

Dokuzuncu yüzyılın sonlarında, Türki dil konuşan diğer iki yönetim, Bulgarlar ve Peçenekler, Macarları batıya doğru sürme-
yi başarmış ve böylece Kiev'den Karadeniz'e uzanan su yolları ticaret ve haraç toplama faaliyetlerinin daha yoğun bir şekilde yapılabilmesi için açılmıştır. Slavca konuşan Severyanların ('Ku-
zeyliler') muzaffer lideri Viking Oleg, Hazarlara haraç ödenme-
sini yasakladı. İlerleyen yıllarda, Slavca konuşan başka bir yöne-
timin Hazarlara haraç ödemesi yapmaya devam ettiğini öğrenen Oleg, haracı kendisi devraldı. Oleg ayrıca temel yazılı kaynak olan *İlk Vakayiname*'de diğer yönetimlerle (Slavca konuşmalarına rağmen) eşit olduğu bahsedilen Meria adlı bir Fin-Ugor yönetiminden de haraç aldı. Rus Kağanlığı'nda *gafol* uygulaması muhtemelen kısa ömürlü olmuştur çünkü söz konusu temel kay-
nak, araçların kısa süre sonra tebaa arasında yaşamaları ve vergi toplamaları için gönderildiğini anlatmaktadır.

İkinci bölümde izah edilen Durkheim'ın erken dönem devlet inşasına yönelik görüşünü hatırlarsak, Rus Kağanlığı'nı oluşturan sürecin onun tanımlamasına gayet iyi uyduğu görülebilir. Küçük bir kadro, önce Hazarlar sonra Vikingler ortaya çıkmış, yerel halktan haraç toplayarak karşılığında diğer olası haraç toplayıcılara karşı koruma sağlamıştır. Öncelikle *gafol* aracılığıyla, ardından da vergi toplayıcı Vikinglerin yerli halk arasında yayılmasıyla birlikte, Vikinglerle bölgedeki Slavca ve Fino-Ugor dili konuşan halk arasındaki bağ güçlenmiştir.¹⁵²

152 Sovyet Marksist tarihçiliğinin önemli çalışmalarından birinde Grekov (1944), Kiev'in eski ataerkil klan örgütlenmesi 'aşamasından' doğduğunu göstermeye çalışırken Engels'in şemasından faydalanmıştır. Bununla bir-

Kiev'deki prensin kendisini diğer yönetimlere karşı yönetiminin tek temsilcisi şeklinde kurgulamasından yola çıkarak, diğer prensler arasında *primus inter pares* olarak kendi rolünü güçlendirdiği sonucuna varabiliriz.

Rusların Bizanslılarla 911 ve 945 yıllarındaki anlaşmaları, büyük Rusların büyük prensi ve 'emri altındaki şanlı prensler' adına imzalanmıştır. Bu ast prenslerden bazıları, önce Oleg'i sonra da Igor'u hükümdar olarak kabul eden kabile reisleri olabilir. Daha sonra yetkileri azaltılmıştır ve I. Vladimir'in saltanatından itibaren Vladimir'in soyundan gelenler dışında herhangi bir yerel prensin varlığı duyulmamıştır (Vernadsky 1948: 210).

Hazar İmparatorluğu'nun yok olmasıyla birlikte Kiev, onuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başşehir olmuştur.¹⁵³ Askerî açıdan, Don Nehri üzerindeki Hazar kalesi Sarkel'in 965'te Vikinglerin eline geçmesi burada etkili oldu ancak bizim amacımız açısından, Hazarya'nın düşüşüyle Rus yönetimindeki devlet inşası uygulamaları arasındaki anlamlı bağlantı dinle ilgilidir. Aslen Şamanist olan Hazarya, İslâm'ın erken dönem misyonerlik faaliyetleriyle beraber Bizans'tan gelerek Ortodoks Hristiyanlığı yayan misyonerler tarafından melezleştirilmişti. Karadeniz'in kuzey kıyısında yer alan Herson'daki Musevi cemaati sayesinde Musevilikle aşına olan Hazar ileri gelenleri bu dini kabul ederek

likte şehirlerin kuruluş biçimleriyle ilgili yönetimlerin liderleri arasındaki bağlantı net değildir. Polanların Kiev bölgesinde, Slovenlerin Novgorod çevresinde ve Vyatichlerin Ryazan çevresinde bulundukları kesinlik arz etmekle birlikte matris akışkanlığını korumaktadır. Sovyet tarih yazımı, bu sorunu çözmek için Rus literatüründeki genel olarak yirmi ilâ altmış üyeden oluşan geniş aile (*zadruga*) kavramı üzerinde durarak bu örgütlenme yapısının klanın ve şehrin toplumsal oluşumu arasında aracılık ettiğini ileri sürmüştür (bkz. Vernadsky 1948: 129–35, 174–75). Johnson'ın (1982) şehir büyüklüklerine ilişkin evrimsel ölçüsünü uyguladığımız takdirde üç farklı seviye elde ediyoruz: yerel yerleşimler (*selenie*), küçük müstahkem tepe kasabaları (*gorodishche*), ve bu kasabalardan öne çıkarı *Rurikovo gorodishche* (veya 'Eski Ladoga') – bu durumda Rus Kağanlığı bir şeflik olarak sınıflandırılmalıdır. Kiev'in de ekstra bir katman olarak değerlendirilmesiyle, Kiev Rusyası bir erken dönem devleti teşkil edecektir.

- 153 Hazarya'nın düşüşü ve Rus yönetiminin yükselişiyle ilgili herhangi bir tartışmada yerleşik Bizans İmparatorluğu da hesaba katılmalıdır çünkü Rus yönetimi, Bizans'a 860, 911, 941 ve 1043 yıllarında dört defa saldırarak, Bizans karşısında bir bozkır yağmacısı görevi görmüştür (bkz. Vasiliev 1951; Golden 2007b).

tepki göstermiştir.¹⁵⁴ Golden (1992: 242) bunun stratejik bir seçim olduğunu öne sürmüştür. Hırslı imparatorluğun bir dine ihtiyacı vardı ancak bu din, onu bölgedeki diğer güçlerle aynı eksene getirmemeliydi. Hristiyanlık Bizans tarafından; İslâm, Arap ve Bulgarlar tarafından kabul edildiği için Musevilik güzel bir seçimdi. Uygurlar da yaklaşık aynı dönemde benzer bir yaklaşım sergileyerek, bölgelerindeki diğer hiçbir güç tarafından tercih edilmeyen Budizm'i kabul etmiştir. Ancak bünyesinde farklı dinleri barındıran Hazar İmparatorluğu'nda gerçekleşecek dinî bir kargaşa, imparatorluğun çökmesine sebep olabilirdi. Rus liderler muhtemelen olayları bu minvalde değerlendirmiştir. Oldukça erken bir dönemde haddinden fazla melezleşme yönetimin çökmesine yol açabilir. Atalarının eski İskandinav dinine bağlı kalan ve 980 yılında Kiev prensi olan Prens Vladimir için Hazar İmparatorluğu'nun çöküşü, dine yönelik yeni bir ilgi uyandırmıştır. Martin'in (2007: 6) belirttiği gibi,

Din birliğinden yoksun Hazarya'nın çöküşüne tanık olan ve tebaasının tapındığı farklı tanrılarla kendisini özdeşleştirmenin sunduğu avantajların tadını çıkaran Vladimir, şehrin en yüksek noktasındaki bir tepeye pagan tapınağı inşa ettirmiştir.¹⁵⁵

Tam olarak vakıf olmadığımız ancak siyaset ve çok dinlilik arasındaki genel ilişki çerçevesindeki malumatımızdan ve tahmin edebileceğimiz nedenlerden dolayı Vladimir, birkaç yıl sonra Hristiyanlığın toplumu daha iyi kenetleyeceğine karar vermiştir. Durkheim'ı takip edersek ve dini, topluluğun kendini kutsaması olarak düşünürsek, bölünmüş bir panteonun yerini ortak bir tanrıya bırakması şaşırtıcı değildir. Rusların vaftiz edilmesi önemli bir olaydı çünkü böylece Rus yönetimi en azından dinî ve hukuki açıdan Bizans'a bağlanmış ve dolayısıyla, Hristiyanlığı kabul etmeden önce kendisinin de içinde bulunduğu bozkır geleneğinden uzaklaşmıştır. Hristiyanlıkla birlikte hukuk

154 Selçuklu Hanedanı'nın kurucusu muhtemelen bu bölgeden gelmiştir ve oğullarına Yahudi veya Nasturi geleneklerine göre isim vermiştir (bkz. Golden 1992: 217-18).

155 Bu tapınakta yedi farklı tanrının heykeli vardı: Perun, Sazhbog (Sajbog) ve Stribog bunların arasındaki Slav tanrılarıydı; Semargl, köken olarak İranî bir tanrıydı ve muhtemelen Mokoş da öyleydi; son iki tanrı ise muhtemelen İskandinav tanrısıydı.

gibi farklı melezleştirici unsurlar da gelmiştir; yasaların ilk tedvini Vladimir'in oğlu ve halefi tarafından yapılmıştır (Franklin & Shepard 1996: 217). Pratik düzeyde olmasa da söylemsel düzeyde Rus yönetiminin, bozkır meşruiyeti ilkelerini göz ardı ederek imparator veya *basileus*ün tüm Hristiyanların dünyevi lideri olduğu Bizans merkezli sistemde yer edinmesi gerekiyordu.

Eusebius¹⁵⁶ formülasyonuna göre imparator, Tanrı'nın vekili, temsilcisi ve İsa'nın canlı ikonudur ('zosa eikon Christou'), Tanrı'nın cennetindeki krallığın dünyadaki karşılığı olan Basileia'yı, yani Hristiyan topluluğunu yönetir. Tanrı tek olduğu için, kaçınılmaz olarak, yalnızca bir imparatorluk ve dolayısıyla yalnızca bir gerçek din olabilirdi (Geanakoplos 1976: 39).

Bununla birlikte Rusların vaftiz edilerek bozkır geleneğinden tamamen koptuğunu varsaymak hatalı olacaktır. Pontus bozkır göçebeleri, yeni gelenler tarafından sürekli Rus topraklarına itiliyordu. Peçenekler ve daha sonra Kıpçaklar, Rus prensleri arasındaki kardeşçe çekişmelerde değişmez müttefik ve kilit oyuncu olarak görülmüştür:

On birinci yüzyılda Peçenekler ve daha az nüfusa sahip olan Berendiler ve Torkiler [Oğuzlar] gibi farklı kabileler, Rusya'nın en güçlü göçebe komşuları olacak olan [Kumanlar veya Kıpçaklar olarak da bilinen] Polovetsler tarafından Pontus bozkırından sürülmüştür. Meralarından sürülen mülteciler, Çörnye Klobuki (Karakalpaklar) adı verilen ve etnik olmayan bir konfederasyon kurmuştur. Karakalpaklar, Polovetslerin baş düşmanı oldukları için kolayca Kiev prenslerinin hizmetine girdiler. Onların askeri yeteneklerine paha biçilmezdi. .. Başkentin içinde konuşturılan bir garnizonun yanı sıra Karakalpakların büyük bir bölümü, veraset anlaşmazlıkları ve iç savaşırlara müdahale etmek için Kiev yakınlarına yerleşmişti¹⁵⁷ (Halperin 1987: 13).

156 Eusebius (yaklaşık 263-339), Konstantin'in piskoposuydu. Çok daha sonraki bir tarihte (1394 ile 1397 arasında) Moskova Büyük Knezi I. Vasiliy, 'kilisemiz var ama imparatorumuz yok' diyerek, 'Hristiyanların kiliseye sahip olup da imparatora sahip olmaması mümkün değildir' vurgusunda bulunduğu için piskopos tarafından azarlanmıştır (Obolensky 1982: 5).

157 Türkçe: Kıpçaklar; Latince ve Yunanca: Kumanlar veya Cumanlar (Halperin 1987: 14). Fennell (1983) Kumanları yerleşik Polovets için kullanmıştır. 'I. Yaroslav'ın Hazar Türkleri sonrası göçebe çağdaşları ve onun ardılları olan Peçenekler, Batı Oğuzları/Torklar ve Kıpçaklar, gelişmiş kabile konfederasyonlarına göre biraz daha müttekâmil olan yönetimlerdi. 1036 yılında Yaroslav karşısında ezici bir mağlubiyet alan (Batı Oğuzları ve Kıpçakların da baskısı altında olan) Peçenekler, Tuna sınır bölgelerine itildi. Geri kalan

Bu kapsamda ikinci bölümde üzerinde durduğumuz yeni gelen yönetimler tarafından püskürtülen göçebelerin, bozkırdaki diğer yönetimlerin üzerlerine doğru ilerlemesini durdurmak için yerleşikler tarafından görevlendirilmesi hususunda birçok örnek mevcuttur. Daha da önemlisi, bozkır uygulamaları Rus yönetiminde yaygın olarak varlığını sürdürmüştür. Erken dönem karmaşık yönetimler üzerine yapılan araştırmaların göstereceği üzere, Bizans uygulamaları Rus devlet inşasında Hazarlarınkini gölgede bırakmış olsa da Rusların daha çok dinî açıdan Bizans'ın etkisi altında olduğu açıktır. Bizans 'çekirdeği'nin Rus yönetiminin periferisini dinî alanda bile ne derece hâkimiyeti altına aldığını söylemek gayet mümkündür. Franklin (2002: 518, 521), bu konudaki metinsel materyal üzerindeki çalışmasının ardından, Kievli yazarların 'Bizans İmparatorluğu hakkında çok az bilgi sahibi' olduklarını ve Bizans'a yönelik 'ilgi eksikliği'nin söz konusu olduğunu vurgulamıştır. Franklin (2002: 518), 'dönüşümün her aşamasında tercümanlar, katipler, düzenleyiciler ve yerel yazarların, dinlerini aldıkları ülkenin imparatorluk mirasını göz ardı etmek konusunda hemfikir' oldukları 'planlı bir modele' işaret etmektedir.¹⁵⁸ Bizans'la daha yoğun bir melezleşme yerine, bozkır uygulamalarının egemenliği devam etmiştir. Siyasal meşruiyet ilkesinin Ruriklere bağlı kalması bu kapsamda bir örnektir. Franklin'e göre (2002: 529), akrabalık (*rod*) derin geleneksel inancın yankılarını barındırıyordu: *Rod* ve *rozhanitsyn*in bereket kültüne yönelik bir inançtı bu; insan ve doğa nesiller (*narod* [bu kelime daha sonra halk, ulus anlamında kullanılmaya başlanmıştır]) boyu yaşam sürmektedir, *priroda* [doğa]; eğer nesiller ve *rod*, uyum ve düzeni koruyorsa, o hâlde doğanın düzeni güvenliğin ta kendisidir.

Rus Kağanlığı ve Kiev Rusyası'nı (bu isimlendirmeye on dokuzuncu yüzyılda kullanıma girmiştir) birbirine bağlayan, 'Rus' adının onomastik, yani akrabalığa dayalı köken miti haricinde

askerî güçleri 1092'de Bizanslılar tarafından Kıpçakların yardımıyla büyük ölçüde imha edildi' (Golden 2001a: 40).

158 Kuzeyde bulunan Arap Samani emirliğine ait madeni paraların sayıca Bizans'ın madeni paralarından fazla olması ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Marek Jankowiak (2016), Rus yönetimi ve Bizans arasındaki karmaşık kültürel ve siyasi ilişkilerin parasal işlemlere ek olarak bir dizi başka yollarla düzenlendiğini ve bunun çok daha basit bir ekonomik ilişkiyi yansıttığını savunmaktadır. Ayrıca bkz. Petersen (2017).

bildiğimiz ve bu iki yönetimi birbirine bağlayan tek ilkeye böylece ulaşmış oluyoruz. *İlk Vakayiname*'de (49-50) Ruslar, 'topraklarımız geniş ve bol ama düzenden mahrum... Gelin ve prensler olarak saltanat sürün ve bize hükmedin!' diyerek yerlileri davet etmişlerdi. Rörek (Rurik) ve iki erkek kardeşi tüm akrabalarıyla birlikte gelip farklı kasabalara yerleştiler. Ortaklaşa hareket eden kardeşler örneği farklı kültürel yapılarda gerçekleşen duruma benzerdir. Bu husus Rus devlet inşası noktasında iki açıdan önem arz etmektedir. Birincisi, bozkır meşruiyet ilkesine göre Rus yönetimi Hazarlardan devralınmış gibi görüldüğü için yalnızca Rurikler Rus prensi olabilirdi. Rurik'ten hemen sonraki veraset biraz belirsizdir ve bu belirsizlik soy bağı meselesini de kapsamaktadır. Ancak Moğol öncesi dönemde Rurikli olmayan ve prens unvanına sahip olduğu bilinen tek kişi, Galicya prensi ilan edilerek yaklaşık 1212-14 yıllarında hüküm süren boyar Vladislav bunun dışındadır (Vernadsky 1948: 227). Rurikler 1598 yılına kadar kesintisiz olarak hüküm sürmüştür.¹⁵⁹

Ne var ki verasetin tek bir soy bağı içinde gerçekleşmesi geleneği, Rus yönetiminde vârislerin devam ettirdiği tek bozkır uygulaması değildi. Kimin nasıl vâris olacağı sorunu da vardı. İkinci bölümde izah edildiği üzere Avrasya bozkırında ve yalnızca bu coğrafyada (bu uygulamayı açık bir şekilde bozkırdan ödünç olan Hunlaşmış Gotlar, Vandallar ve Piast Lehleri hariç; Halperin 1987: 18), veraset ilkelerinden biri (söylemsel düzeyde, illâ pratik düzeyde olmak zorunda değil), kardeşlerin birbirlerinin vârisleri olması ve hükmetme sırası en küçük kardeşe geldiğinde, verasetin en büyük kardeşin oğluna sıçradığı bir düzenden ibaretti. 1054'te Bilge Yaroslav, Rus yönetiminin hâkimiyetini üç oğlu arasında bölüştürme planı yaptı. Bu planı, kalıntıları on altıncı yüzyıla kadar varlığını sürdüren bir bozkır prensibi olan ikincil kıdem ilkesinden faydalanarak yapmıştır.¹⁶⁰ Yerel olarak *Lestvitsa* veya *Lestvichnaya sistema* (merdiven [lesnit-sa] kelimesiyle aynı kökten gelmektedir) olarak bilinen bu ilkeye

159 1238'den 1500'lerin sonuna kadar olan dönemde Rurikler, Moğol İmparatorluğu'nun Altın Orda olarak bilinen kolunun vasalları olarak hüküm sürdüler. Son Rurikli hükümdar 1610'da tahttan indirilen IV. Vasili'ydi.

160 Golden (2001a) bu bozkır ilkesinin Peçeneklerden değil, Kıpçaklardan örnek alınmış olabileceğini söylemiş ancak bunun Hazar etkisinin bir başka örneği olabileceğini de ima etmiştir.

göre, en büyük erkek kardeş Kiev'i devralacaktı ve daha sonra küçük erkek kardeşler veraset yoluyla diğer şehirlerin prensleri olacaktı. Bir prens öldüğünde kardeşlerin seviyesi yükselir ve en büyük oğlu, küçük bir şehrin prensi olarak yönetime dâhil olurdu. Ampirik açıdan bu sistemin barındırdığı tüm sorunlar gayet belirgindir. Öncelikle, babaları yönetime dâhil olamadan ölen oğulların akıbeti ne olacaktı? Zarifçe haklarından feragatte bulunmaları gerekiyordu. Bu uzak bir ihtimaldi. İkinci olarak, bu sistemi ayakta tutmak için gereken iş birliği düzeyi nasıl sağlanacaktı? İlk doğan hakkı veraset sisteminden de bilindiği üzere, kardeş katli genellikle belirgin bir unsurdur. Burada da amcalar ve kuzenlerin öldürülmesi söz konusuydu. Peki ya şehir sayısı? Rus topraklarındaki (bunu nitelemek için kullanılabilecek eski İskandinav terimi olan Holmgard, şehirler ülkesi olarak tercüme edilebilir) yerleşimler fazlaydı ama özellikle gıpta edilen şehirler sınırlıydı. Bu veraset sistemi, Rus siyasal tarihinin temel olgusunun, on ikinci yüzyıldan itibaren Rurik soyları arasındaki sonu gelmez savaşlardan ibaret olmasının sebeplerinden biridir. Bozkırın otlaklar için zaten kullanışsız olan ikincil kıdem sistemi, paylaşmak için müsait şehirler olduğunda dahi şiddetli şekilde bölücü bir hâl almıştır.

Her Rurik erkeği potansiyel bir hükümdardı ve her Rurik soyunun lideri, ata mirası olarak (otchina) bir prensti. Ata mirası bir kasaba ya da hinterlant içerisinde birkaç kasabadan ibaretti. Bu tanıma uyan çok fazla kasaba vardı. Miras bırakılabilirlerdi (ya ikincil kıdem ya da ilk doğan hakkı vasıtasıyla). Zorla ele geçirilebilirlerdi veya 'Rus şehirlerinin anası' olan ve geleneksel olarak Rurik soyları içindeki *primus inter pares* için ikametgâh olan Kiev şehrinin hükümdarı tarafından tevdi edilebilirlerdi. Kiev'in sembolik önemine rağmen, ikincil veraset sisteminin merkezci gücü dolayısıyla, Rus yönetiminin tek olması yerine Kiev merkezli yönetimleri barındıran süzeren bir sistem olarak kategorize edilmesi gerekiyordu.¹⁶¹

161 Hatta Vernadsky (1953: 352-53) Moskova'nın diğer şehirlere göre yükselişini, ilk doğan hakkı prensibini daha erken ve daha sıkı bir şekilde yeniden benimsemesiyle ilişkilendirir. Bununla birlikte Moskovalı Vasili (daha sonra I. Vasili diye anılacaktır) 1425'te öldüğünde, Moskova'yı miras alan reşit olmayan oğlu Vasili'ye (daha sonra II. Vasili olarak anılacaktır) amcası Yuri tarafından hemen meydan okunmuştur (Vernadsky 1953: 294). Tabii

Özetlemek gerekirse, bozkır halklarıyla Ruslar arasında, bölgede karmaşık bir yönetimin ilk ortaya çıkışından on üçüncü yüzyıla kadar canlı ve sürekli etkileşim olduğu açıktır. Söz konusu ilk karmaşık yönetim olan Rus Kağanlığı, bir bozkır yönetimi olan Hazarya'nın halefi olarak ortaya çıkmıştır. On birinci ve on ikinci yüzyıla ek on üçüncü yüzyılın başlarında akran grubu ve şehir temelli şeflikler, yönetme hakkını tekelleştiren kraliyet soylarının varlığıyla tanımlanan çerçevede güç için kıyasıya yarışmıştır. Bu yönetimler sistemi, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Kiev Rusyası olarak tanımlanmıştır. Bozkırla etkileşim hem ticaret için hem de söz konusu şeflikler birbiriyle savaştığında (ki düzenli olarak savaşırlardı) bozkır yönetimleriyle ittifak yapılması gayet doğal olduğu için süreklilik içinde olmuştur. Bu şefliklerin oluşumu ve birbirleriyle olan ilişki kalıpları burada bizim ilgi alanımızın dışında kalmaktadır.¹⁶² Önemli soylar arasındaki mücadelelerin 1100'lerin sonu ve 1200'lerin başlarında özellikle yoğun bir dönemden geçtiğini söylemek yeterli olacaktır. Üçüncü bölümde tanıtılan yeni bozkır imparatorluğunun üyeleri olan Cengiz Han'ın Moğolları, 1223'te bu topraklara geldiklerinde, buldukları şey, yüksek düzeyde çatışma ve bitişiklerindeki bozkırla ittifak yapmaya hazır soyların bulunduğu nesep temelli yönetimlerin gevşek hükümdarlık sisteminden başka bir şey değildi.

Moğolların Batı Seferi

Cengiz Han 1227'de öldüğünde oğullarına dünyayı fethetmeleri talimatını vermekle kalmamış, henüz fethedilmemiş yerleri tahsis dahi etmişti.¹⁶³ On üçüncü yüzyılın ikinci yarısında İran ve Anadolu'ya hâkim olan İlhanlıların doğduğu güneybatı bölgesini daha önce ele almıştı. Moğol İmparatorluğu'nun en batısı, 4.000 askeri miras alan Cuci'nin alanıydı. Cuci, toprakları çoktan keşfetmeye başlamış ve Hazar Denizi'nin kuzeyinde 'Ak Orda'

ki ikincil kıdem geçmiş olmanın yönetimlerde böyle sorunların yaşanması olağandır ancak görülmüşe göre gelenek, on beşinci yüzyılda Ruslar arasındaki mücadelelerde etki oluşturacak kadar güçlüydü.

162 Kiev Rusyası'nı süzeren bir sistem olarak değerlendiren bir çalışma için bkz. Neumann (2011).

163 Cengiz'in dört oğluyla Çin, İran, Orta Asya ve Rusya'daki Moğol egemenliğindeki yönetimler arasında bir haberleşme olduğu varsayılmaktadır ancak Jackson'a (1999) göre bu haberleşme oldukça sadedir.

adı verilen toy bir yönetim inşa etmişti. Nitekim Thomas Allsen (1987: 28, 45), Moğol emperyalizmi hakkındaki çalışmasında Moğolların Rus topraklarına yerleşmesiyle sonuçlanan 1237-40 seferinin 'Cuci ailesi için belli bir bölge oluşturmak için tasarlandığını' ileri sürmüştür.

Cuci'nin 1223'teki keşifleri Moğollar ve Ruslar arasındaki ilk temasla sonuçlanmıştır. Moğolların gelişyle Rus topraklarının ne ölçüde melezeleştğini göstermek için bazı detaylar üzerinde durmak gerekmektedir. 1222 yılında batıya doğru ilerleyen Moğol keşif birliğine, Kıpçak ve Alan birliklerinden müteşekkil bir ittifak tarafından karşı konulmuştu.¹⁶⁴ Ancak Moğollar kendilerini Kıpçaklarla kan kardeşi ilan edince, bu ittifak son buldu. Moğollar, Alanları katletmeye giriştiğinde Kıpçaklar kılını kıpırdatmadı. Alanlarla işini bitiren Moğollar, bu defa Kıpçakları katletmeye başladılar. Kıpçak Hanı Köten, başlarına gelenleri damadı (evlilik bağı olduğuna dikkat ediniz) Galiçya Prensi Mstislav'a iletti. Prens Kiev'de bir konsey toplanması çağrısında bulundu. Üç prens bir ordu kurmaya ve Moğollara yabancı topraklarda saldırmaya karar verdiler. Orduları doğuya doğru ilerlediğinde Moğol elçileri tarafından karşılandılar. Elçiler kavgalarının Kıpçaklarla olduğunu iletiler. Rus yönetiminin prensleri, bunun Kıpçaklardan duydukları bir Moğol taktiği olduğunu anlayıp elçileri öldürdüler. Bu hamle olayların savaşa sonuçlanacağına garantisiydi. Savaş başladığında üç Rus prens, bu girişimi koordine etmek için gereken istek ve yetenekten mahrumdu (ki bu, aynı zamanda Kıpçak müttefikleriyle de iyi bir koordinasyon kuramayacakları anlamına geliyordu). Bu kısa anlatıdan da anlaşılacağı gibi Rus prensleri ile bozkır müttefikleri arasındaki ilişkiler, Bizanslılar ile Selçuklular ve daha sonra Bizanslılar ve Osmanlılar arasındaki ilişkilere paralel bir seyir takip etmiş ve o

164 Alanların önde gelen soyları İranî bir dil konuşuyordu (ve dolayısıyla dönemin bozkır şartlarına göre, önde gelen soylar Türki bir dil konuşan Kıpçaklara kıyasla Moğollardan daha uzaktılar). Sonunda büyük bir kısmı Hanbalık'a (bugünkü Pekin) yerleşti ve burada Başpiskopos Giovanni de Montecorvino tarafından Hristiyanlaştırıldılar ve Moğol ordusunun dayanak noktasına dönüştüler. Kağan Togon Temür, 1338 yılında papaya bir elçi göndererek, yeni bir papaz göndermesini ve takdiste bulunmasını rica etti. De Rachewiltz (1971: 188) bunun temel nedenini, kağanın 'devletin ve imparatorun kendi güvenliğinin bağımlı olduğu komutanları memnun etme arzusu' olarak görmektedir. Biz öncelikle artan bir melezeleşme görmekteyiz.

kadar birbirine geçmiştir ki, Rus yönetiminin siyasetini onlarsız düşünmek bile zorlaşmıştır.

Ruslar ve Moğollar arasındaki bu ilk muharebede, Cengiz Han'ın iki generalinin Rus ve Kıpçak güçlerini köşeye sıkıştırmasıyla Moğol stratejisinin üstünlüğü kanıtlanmıştır (Allsen 1987: 6). Batıda yapılan keşifler, standart Moğol harekât prosedürlerine göre yapılmıştı:

Moğollar, yabancı bir devletle (qari-irgen [yönetim]) düşmanlıklarının başlamasından önce kağanın egemenliğini kabul edip, boyun eğmesi durumunda karşı hükümdarın fiziksel ve kurumsal olarak hayatta kalmasına izin verileceğini söyleyen emirler bildirirdi. Hükümdar sonunda teslim olmasa bile, bu tür teklifler hâlâ bir düşmanın kararlılığını zayıflatmanın etkili bir yolu ve yandaş ile müttefikleri ayırmak için kullanılacak diplomatik bir araçtı... Bağımlı devletlere hoşgörü gösterilmesinin bir başka ve belki de mücbir nedeni, Moğolların deneyimli idari personel eksikliğiydi. Moğolların tahmini yedi yüz binlik nüfusunun çok azı okuryazar ve daha da azı 'şehirlerin gelenek ve yasalarına' aşina olduğundan, yerel bir hanedanla ona eşlik eden idari aygıtın muhafaza edilmesi, yeni teslim olmuş bir bölgenin nüfusunu ve kaynaklarını kontrol etmek ve sömürmek için en pratik yöntemdi (Allsen 1987: 64-65).

1283'te Moğollar çok güçlü bir şekilde geri döndüler. Sonraki iki yıl boyunca Bulgarlardan, Kıpçaklardan, Ruslardan, Lehlerden ve Macarlardan gelen tüm askerî direnişleri etkili şekilde bastırdılar. Rus ve Macar topraklarına yerleştiler. Batıda Venedik ve Viyana'ya kadar giden keşif birlikleri vardı. Sefer yine plana göre yapılmıştı. Direnç göstermeyen şehirler kurtulurken, gösterenler yok edildi (Morgan 1986: 82).¹⁶⁵

Moğolların batıya doğru ilerlemeye devam etmeleri hâlinde tüm Avrupa'yı boyunduruk altına alıp şu veya bu şekilde Moğol düzeninin bir parçası yapmayacaklarını varsaymak için hiçbir neden yoktur. Ancak Kağan Ögeday'ın ölüm haberi 1241'de imparatorluğun en batısına kadar ulaşmıştı. O zamanlar sadece Cuci'nin en büyük oğlu olan Batu değil, aynı zamanda diğer iki önemli Moğol lideri de oradaydı. Cengiz neslinden üç büyük liderin orada bulunması tesadüfi değildi; batı cephesi o dönemde yeni fetihlerin en önemli noktasıydı ve bu da farklı soyların

165 Moğolların şehirleri dize getirme uygulaması daha kapsamlı olsa da çağdaş Avrupa uygulamalarıyla muhakkak benzerlik göstermektedir. Bkz. Tilly (1992: 20).

temsilcilerinin birbirlerini gözetlemek niyetiyle orada oldukları anlamına geliyordu. Ancak Cuci'nin ölümü üzerine, verasetin karara bağlanacağı başkent Karakurum civarında Moğol kalpgâhunda birbirlerine karşı tetikte olmaları daha önemli hâle gelmişti. Sonunda hem Güyük hem de Möngke batı sınırını terk etti ve bozkıra doğru yola koyuldu. İmparatorluk siyasetinin dik-kati, fethedilmeyi bekleyen oldukça dar bir toprak parçası olan Avrupa'dan uzaklaştı. Bu durum neticesinde Batu liderliğindeki Cuciogulları yeni ele geçirdikleri Rus topraklarında yalnız kaldı.

Batu, artık imparatorluk siyasetinin merkezinde olmasa da dört Cengiz soyundan birinin lideri olarak kilit oyuncu pozisyonunu sürdürmüştür.¹⁶⁶ 1251 yılında Möngke'nin tahta çıkmasıyla birlikte 'Batu, kendi Altın Orda *ulusunda* [yönetim] fiili özerklik elde etmiştir' (Morgan 1986: 117). Batu, 1256 yılında öldüğünde (Altın Orda olarak tanımlanmaya başlayan) hanlığı için Volga'daki Saray'da (bugünkü Astarhan'ın 100 km kuzeyinde) bir çadır başkenti kurmuştu.

Altın Orda hakkındaki tarihî yazmaların sayısı oldukça azdır çünkü 1390 yılında Timur'un Semerkant merkezli işgal kuvvetleri tarafından şehrin büyük bölümüyle beraber arşivler de yok edilmiştir. Bir bozkır devleti olarak Moğol İmparatorluğu, idari aygıtları işletme konusunda uzmanlığa sahip değildi ve dolayısıyla bu alanda çalışacak personel fethedilen yerleşikler arasından temin edilirdi. Altın Orda da yerel idari personel çok yetkin değildi, bu nedenle kağan Harezmi Türklerine (Besermin) bel bağlamış durumdaydı. Altın Orda'nın esas hedefinin Rusya değil, Kafkasya (özellikle Azerbaycan) olduğu görülmektedir ve batıdaki Avrupa'ysa Altın Orda için küçük bir performans alanıdır (Halperin 1983: 250-51). 250 yıllık Moğol egemenliği bu nedenle Rus topraklarında ve bir dereceye kadar Macaristan gibi komşu ülkelerde bozkır geleneğini pekiştirdi ve sürdürdü ancak şimdiye dek tamamıyla marjinalleştirilmiş ve Avrupa'nın siyasal dağarcığında hâlâ mevcut olabilecek bozkır uygulamalarını yeniden hayata geçirmedir. Sonuç olarak bozkır dağarcığının son derece yoğun olduğu Rus toprakları ile bozkır dağarcığından

166 Barthold gibi Sovyet tarihçileri Batu'nun ortak hükümdar olduğunu savunsa da Allsen (1987:54-59) ve diğerleri, bu argümanı ikna edici bir biçimde çürütmüştür.

çok az veya hiç melezleşme olmadan bir Avrupa dağarcığının geliştiği Rusya'nın batısındaki topraklar arasında hâlihazırda belirgin olan toplumsal farklılıklar gittikçe derinleşmiştir.

Bozkır geleneklerini Moğollarla temas yoluyla yeniden hayata geçirenler sadece yerleşik yönetimler değildi; Moğollar da imparatorluklarının batı ve güneybatı uçlarındaki yerleşik nüfuslar üzerinde egemenlik kurdukları yüzyıl boyunca giderek daha fazla melezleştiler. Moğol liderleri bozkırda hanedan içi siyasetle ilgilenmeye başladıkları için Moğolların Avrupa'ya yayılma şevki kalmadı ve Levant bölgesindeki Moğol yayılması da benzer bir şekilde durduruldu. Ancak başka bir bozkır melezi yönetim Moğolları kesin olarak durduracaktı. 1258 yılında Bağdat'ı feci şekilde yağmalayan Hülagü Han, kardeşi Büyük Kağan'ın vefatı üzerine veraset mücadelesi için bozkıra geri döndü ve Memlûklarla savaşmak amacıyla generalini geride bıraktı. 1261 yılında Levant bölgesindeki Haçlı krallıklarının yakın civarında gerçekleşen Ayn Calut Muharabesi, Moğolların güneybatı yönlü ilerlemesini durdurmuştur. Bu muharebede Moğollar, özellikle Gürcistan ve Ermenistan krallıklarından gelen piyadeler olmak üzere, kendilerine bağlı yerleşik yönetimlerin askerlerinden büyük ölçüde istifade etmiştir. Memlûk-Moğol savaşı yirmi yıl daha sürecek olsa da kağanın himayesi altında cihanı kapsayan bir Moğol düzeni dayatmayı amaçlayan ve neredeyse kontrolsüz şekilde devam eden Moğol genişlemesi, benzer unsurlarla melezleşen ancak Moğollara kıyasla daha fazla (yarı) göçebe süvariye dayanan Memlûk ordusuyla karşılaşmış ve baltayı taşla vurmıştu (Amitai-Preiss 1995).

Moğol ve Rus Yönetimleri

Moğollar birkaç yıl sonra Bağdat'ta yaptıkları gibi 1240 yılında Kiev'i yerle bir ettiler ve artık imparatorluk yapısı içindeki Rus kasabalarının bir hükümdarlık sistemi hâline gelen Altın Orda üzerinde yeni bir Moğol egemenliği katmanı kurdular (Neumann 2011). Kendisi hâlâ bir imparatorluk yapısının parçası olan Altın Orda, Moğol yönetiminin standart harekât prosedürlerini izlemeye devam etmiştir. Allsen'in özetlediği gibi Moğolların tüm yerleşik tebaalarına dayattığı temel talepler şunlardı: (1) Hükümdar şahsen saraya gelmelidir. (2) Hükümdarın oğul-

ları ve küçük erkek kardeşleri rehine olarak teslim edilmelidir. (3) Nüfus kayıt altına alınmış olmalıdır. (4) Milis birimler yetiştirilmelidir. (5) Vergiler ödenmelidir. (6) Bir *daruga* tüm işlerin sorumluluğunu üstlenmelidir (Allsen 1987: 114). İlk iki uygulama, (Bizans'ın, bir Roma geleneği olarak vasal yönetimlerden aldığı rehineleri sarayda tutmasına rağmen) bozkır dağarcığının dışındadır ve diğer dördü, ilerde değineceğimiz gibi farklı bozkır ritimlerine sahip varyantlar olarak oluşmuştur. Moğollara göre,

Yabancı bir devletin teslim olmayı kabul etmesi yalnızca askeri yenilgi ve siyasi itaatin teşahürü değil, aynı zamanda bu devletin, Moğolları sonraki fetihlerde aktif olarak destekleyeceğine dair taahhüt vermesiydi. Bu taahhüdü yerine getirmek için teslim olan devlet tüm kaynaklarını imparatorluğun emrine sunmak zorundaydı. Bu kaynakları belirlemek ve etkin bir şekilde kullanmak için nüfus sayımına ihtiyaç duyulduğundan, Moğollar teslim olmayı ve nüfus sayımına razı olmayı eş anlamlı eylemler olarak görmeye başlamıştır¹⁶⁷ (Allsen 1987: 124).

Birkaç yıl sonra Moğollar, Rusya yönetiminin önemli şehirlerinde yaşamak üzere kişisel temsilciler (*baskakı*) göndermek yerine, başkent Saray'da bulunan temsilcileri daha kısa süreli teftişler yapması (*darugi*) için göndermeye başladı. Ruslar bunlara *posoli* adını vermiştir (*posol* bugün hâlâ Rusçada büyükelçi demektir).

Her yerde olduğu gibi Rus topraklarında da Moğolların egemenliği altında ve genel olarak bozkır geleneği çerçevesinde vergiden muaf olan bir grup vardı. Bu grup Hristiyanlıkta ruhban sınıfı olarak bilinen dinî liderlerdi. Bu özel muamele, Moğolların eklektik dinî üslubu ve genel hoşgörüden ileri geliyordu. Vergilerden muafiyet aynı zamanda yerel dinî elitlerin imparatorluk yönetimine girmesini kolaylaştıran etkili bir siyasi araçtı. Her yerde olduğu gibi Rusya'da da bu uygulama faydalı olmuştur.¹⁶⁸ Ruhban sınıfı, Rusya'da soylar arası çekişmede yer alan bir güçtü ve bu çekişmeler Moğol istilasından sonra da aynı şekilde devam etmiştir. Fennell'in (1983: 97) belirttiği gibi, 'prensler kendi aralarında çekişiyor, kendi işlerini yönetiyor, batıdaki düşman-

167 1245'te Kiev'de ve 1259'da Novgorod'da nüfus sayımı yapılmıştır.

168 Örneğin önceleri Moğol karşıtı olan Galıçya ve Volinya prenslerini destekleyen Kiev Metropoliti Kril, sonunda (1252) Novgorod prensi ve varlık sahibi Aleksandr Nevsky'e tüm gücüyle destek olmaya başlamıştır (Allsen 1987: 122).

lara karşı kendilerini savunuyor ve hatta ara sıra güneydeki eski komşularının işlerine müdahale ediyorlardı' Bekleneceği üzere prensler, işgalci Moğollarla mı yoksa batıdaki komşularıyla mı iş birliği yapacaklarına karar verme noktasında ikiye bölünmüş-
tüler. Bu bölünmüşlük, kazanan prensin kendi soyu için tahta geçeceği bir mücadeleydi (ve Moğol istilasından hemen önceki senelerde verasetin temel ilkesi ilk doğan hakkı prensibine dayanıyordu). Ayrıca Galiçya, daha yoğun bozkır melezleşmesine karşı ilkeli bir tavır almanın yanı sıra Avrupa dağarcığını uygulamaya çalıştığı için ve güney kasabaları siyasal açıdan gittikçe daha pasif hâle geldiğinden bu durum, aynı zamanda Rus yönetimin kilit bölgelerdeki yönelimiyle ilgili bir mücadeleydi. Ayrıca doğuda Altın Orda'yla batıda Macaristan, Lehistan, Litvanya, Almanlar ve İskandinavlar arasında siyasal ağırlık merkezine dönüşmekteydi. Bu, yeni Moğol derebeylerine bağımlı olan bir merkezdi. Nitekim 1242-1252 yılları arasında Suzdal prensleri Saray'ı on dokuz defa ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerin dördünün sonucunda prensler, beratlarını (yarlık) almak için Moğol başkenti Karakurum'a gönderilmiştir (Fennell 1983: 99). Bozkır dağarcığı Rus siyasal hayatında yeniden baskın bir konuma gelmiş ve çevresindeki bölge üzerinde yeniden melezleştirici bir etki oluşturmuştur. Macaristan'daysa Macar bozkır yönetimi yerleşik düzene geçmiş ve Ruslarla aynı dönemde Hristiyanlaşmış olmasına rağmen Moğol istilasıyla birlikte 'on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında Macar soyluları yeniden kürklere bürünmüş ve Macar sarayında eski bozkır gelenekleri yeniden canlanmıştır' (Vernadsky 1953: 180-81).

Moğolların üstün askerî gücü göz önüne alındığında, kaçınılmaz olanı kabullenme ve işleri yoluna koymak için toplumsal ve siyasal açıdan bozkır dağarcığına geri dönmek oldukça cezbedici olmalıydı. Aleksandr Nevsky buna can atanlar arasındaki en önemli isimdi. Daha Moğol istilasının ilk yıllarında, Aleksandr zamanını İsveç müfrezeleri ve Alman şövalyeleriyle başarılı bir şekilde savaşılar geçirmişti. Bu savaşlar, Rus, İsveç ve Alman yönetimleri arasında kalan topraklar üzerinde uzun süredir devam eden hâkimiyet mücadelesinin bir parçasıydı. Yaroslav 1248 yılında öldüğünde, veraset sırası Aleksandr'daydı ancak tahtı ele geçirmeyi başaran küçük kardeşi Andrey oldu. Andrey, Moğollara karşı direnişi savunan birkaç Rus prensinden biriydi. Ancak

tahtta kalabilmek için handan berat (yarlık) almak gerekiyordu. Dolayısıyla hem Andrey hem de kardeşi Aleksandr önce Saray'a sonra Karakurum'a gittiler ve Andrey, Vladimir'e; Aleksandr ise Kiev'e atandı. Vladimir Knezliği, Tatar istilasından bu yana gerçek ödül olarak görüldüğü için Aleksandr bu karardan memnun kalmamıştı ve 1252'de Saray'a giderek, Andrey'i devirmek için yardım istedi. Andrey ise İsveç'e kaçtı. Aleksandr yalnızca kardeşini değil, Moğollara karşı organize olmuş muhalefeti de ortadan kaldırdı. Fennell'in (1983: 108) belirttiği gibi,

Bu durum, Rus liderlerin uzunca bir süre için Tatarlara karşı herhangi bir organize muhalefette bulunmayacakları anlamına geliyordu. Bu, Rusya'nın Altın Orda'ya hakiki anlamda boyun eğişinin başlangıcıydı... 'Tatar Boyunduruğu' denilen süreç, Batu'nun Rusya'yı işgalinden ziyade Aleksandr'ın kardeşlerine ihanet etmesiyle başlamıştır.

Bundan sonra Moğol desteğinin alınması, ölümcül mücadelelerin rutin bir parçası hâline gelmiştir. Bu gelişmeyle on üçüncü yüzyılın sonlarına doğru artan Moğol akınları ve işgalleri dönemi arasında nedensel bir bağlantı mevcuttur. Altın Orda'yla beraber intikal eden Moğolların yanı sıra birbirlerine muhalif olan Rus prensleri daha da ileri giderek Nogay Han'ın güneyde kamp kuran Moğol isyancılarından destek almaya çalıştılar.¹⁶⁹ Birbirleriyle mücadele hâlinde olan her Rus prensi, kendisine destek olacak bir Moğol müttefikine sahipti. Sonuç olarak Rus yönetimindeki siyasal yaşam, Rus Kağanlığı döneminde olduğu gibi yeniden bir bozkır yönetimine benzemeye başladı.

1304 yılında Büyük Knez Vladimir öldü ve ardından gerçekleşen üç farklı gelişme siyasal değişimi beraberinde getirdi. İlk olarak, Moğol istilasının ardından (özellikle Moskova nehir sistemi merkezî bir konum teşkil ettiğinden) Moskova ve Tver'de nüfusun artmasıyla birlikte, stratejik bölgelere yönelik artan ilgi kapsamında bu şehirlerin prensleri Rus siyasetinde kilit oyuncular olarak

169 Bir dizi Kıpçak tarafından desteklenen Nogay Han (Cengiz Han'ın büyük torunu), 1290'larda Altın Orda'nın geri kalanıyla anlaşmazlık içindeydi. Nogaylar 'Kırım'da ve Balkanlar'da bir güç üssü inşa etmiş ve Altın Orda'nın kontrolü için Aşağı Volga hanlarıyla rekabet etmiştir' (Halperin 1987: 18). Nogay Han'ın ölümünden sonra, Hazar'ın kuzey kıyısındaki yönetim (Büyük) Nogay Ordası ve Kuzeydoğu Karadeniz'deki yönetimse Küçük Nogay Ordası olarak anılmaya başlanmıştır.

ortaya çıktılar.¹⁷⁰ İkinci gelişme, ilk doğan ilkesinin sağlam bir şekilde yerleşmesi sebebiyle söz konusu prenslerin, kuvvetli bir güç üssü olarak açıkça örgütlenmiş soylara yönelmesidir. Üçüncüsüyse, akraba soyları ile şehirler arasında oluşan sıkı ilişkinin, bu güç üssünün bölgeselliğinin eskiye kıyasla güvence altına alınmasından ileri geliyordu; yerleşik düzen pekiştiriliyordu.¹⁷¹ Moskova ve Tver arasında yıllarca süren mücadelenin ardından Moskova galip geldi. 1320'lerden itibaren Rus siyasetinin yeni ağırlık merkezi olan Moskova hem (prens unvanına 've tüm Rusya'nın' ibaresini ekleyerek başarısına vurgu yapan) büyük knezin hem de Rus yönetiminin manevi lideri Metropolitin evi olmuştur. Moskova tamamen Moğollara bağımlıydı; veraset mücadelesi veren kardeşler Saray'a başvurmaya devam etmiş ve hatta bu mücadeleleri bitirmek için bizzat Saray'a gitmiştir (Halperin 1987: 58).

Karen Barkey'in (2009) Osmanlı beyliğinin farklı grupları kendi ağı içerisinde birbirine bağlayarak nasıl hükümdar olduğuna dair izahatları, Moskova'nın büyük prenslerinin Tver'le rekabetlerinde sürekli bozkır bağlantılarından ve bozkır uygulamalarından istifade etmesiyle benzerlik göstermektedir. Tver'in iletişim ağı batısındaki devletlere yönelirken, Moskova Altın Orda Moğollarına sadık kalmıştı. Bu Moskova'nın çok işine yaradı çünkü bu sayede 1368 ilâ 1372 yılları arasında Litvanya ve Tver'in yaptığı üç saldırıyı da savuşturmayı başardılar. Halperin bu hususta şu yorumu yapmıştır (1987: 54; ayrıntılar için bkz. Vernadsky 1953: 207):

Altın Orda ile Moskova arasındaki özel ilişki, on dördüncü yüzyılın ortalarında, Moğollar hegemonyalarına karşı bir meydan okumayla karşı karşıya kaldığında güçlenmiştir. Litvanya Büyük Prensi Olgerd hem Tver hem de Ryazan'ı kendi nüfuz alanına katarak ve Novgorod üzerinde baskı oluşturarak, Tatar yörüngesine darbe indirmiştir. Olgerd'in Moskova'ya olan muhalefeti herhangi bir prensibe dayanmıyordu, o da herkesle aynı kurallara göre siyaset yapıyordu. Dolayısıyla Moskova'ya göz koyan Olgerd, uzlaşmak için Altın Orda'ya bir heyet gönderdi. An-

170 Büyük Knezler tarafından yönetilecek olan Nijni Novgorod ve Ryazan, her iki konuda da yetersiz kalmıştır.

171 Vernadsky'nin (1953: 167) Moğollar ve Rusya hakkındaki birkaç ciltlik eserinde ileri sürdüğü ana tez Rus ulusunun yükselişi olsa da ('federal' bir Kiev devleti sonrasında), Vladimir'in büyük knez olduktan sonra Aleksandr'ın erkek kardeşleri ve oğullarının buraya yerleşmek konusundaki başarısızlığı sonucunda, 'apanaj (udel) ilkesinin ulus devlet ilkesi karşısında geçici bir zafer kazandığını' vurgulamıştır.

cak Moğollar, mantıklı bir şekilde, Moskova'yı Litvanya'nın artan gücüne karşı dengeleyici bir unsur olarak kullanmaya karar vermişlerdi. Böylece Moskovalılar, Litvanya heyetini bastırabilmiştir ve Moğollar da siyasi inceliğin güzel bir göstergesi olarak Litvanyalı elçileri tutuklayıp, Moskova'ya teslim ettiler. Olgerd, elçilerini düşmanlarına fidye ödeyerek kurtarmak zorunda kaldı.

Moskova 1375 yılında Tver'e karşı kesin zafer elde etti.¹⁷² Sistem mantığı açısından Litvanya'nın bir güç olarak ortaya çıkması önemli bir hadisedir çünkü Rus prensleri için farklı bir olası ağırlık merkezi oluşturarak, Altın Orda merkezli süzeren sisteme meydan okumuştur. Altın Orda'nın Litvanya'yı vasal bir yapı olarak görmesi çerçevesinde Litvanya'nın ilk başta Altın Orda'nın çevresine odaklanan süzeren sistemin içine çekildiği doğrudur (bkz. Vernadsky 1953: 264). Altın Orda'nın, 1406 yılındaki Moskova-Litvanya savaşında ve sonraki olaylarda Moskova'yı desteklediği de doğrudur. Altın Orda'nın zayıflamasına ve Moskova ile Litvanya'nın daha da güçlenmesine rağmen Altın Orda ile Litvanya arasındaki diplomatik ilişkiler daha samimi ve dengeli bir çehre kazanmıştır. 1449 Moskova Litvanya Dostluk Antlaşması (nitekim kısa ömürlü olmuştur) gibi bazı istisnalara rağmen Altın Orda ve Litvanya, Moskova'nın yükselişine engel olmak noktasında çoğu zaman aynı saftaydı. Bu ittifak kuruluş aşamasına ulaşamadı çünkü Moskova (ki ittifakın karşılığında Kırım Hanlığı'yla iyi münasebetlerinden istifade edebilirdi)¹⁷³ galip çıkarken, Altın Orda dağıldı. İttifak kalıplarının dinî veya kültürel hatlar üzerinden gerçekleşmediğinin altını çizmek gerekir – ve bu bizim bağlamımız için çok önemlidir. Aynı şey, Moskova ile Altın Orda'nın (uzak bozkırda Moğol liderliğindeki güçlerden müteşekkil yönetim) kalıntıları arasında 1502 yılında Büyük Orda'ya karşı kurulan ittifak için de söylenebilir.

Özetlemek gerekirse, 1240'tan on beşinci yüzyılın sonuna dek Rus topraklarındaki en önemli siyasal hakikat, Saray merkezli

172 Tver yine de pes etmedi. 1382'de Altın Ordalı Toktamış Han ile Moskova'ya karşı ittifak kurdu. Tver de bozkır uygulamalarından nasıl yararlanacağını ve göçebelerle nasıl müttefik olacağını biliyordu.

173 Bu, Moskova ile Altın Orda'nın halefi olan devletler arasındaki en uzun ömürlü ikincisi olan Kırım Hanlığı arasındaki ilişkinin güllük gülistanlık olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim 1571'de Kırım Tatarları Moskova'yı yakıp küle çevirmiştir.

Altın Orda'nın hükümdarlığıydı. Rus prensler birbirleriyle savaşmaya devam etmiş ve ölümcül mücadelelerinde Moğolları temel güç kaynağı olarak kullanmıştır. Bunu takip eden melezleşmenin sonucunda Rus siyaseti, Hristiyanlaşmasından önce olduğu gibi yeniden bozkır geleneğine sıkı sıkıya bağlı hâle gelmiştir. Altın Orda, haraçların devam etmesini sağlamak için muhtelif prenslere destek vermiştir. Kendilerinin ve diğer bozkır halklarının Çinlilerden gördüğü politikaları Rus prenslerine karşı tatbik ettiler: Bu prensliklerden hiçbirisi hanlığa meydan okuyabilecek derecede birleştirici bir güç olarak ortaya çıkmazın diye onları birbirlerine düşürmeye özen gösterdiler. Yerleşik yönetimlere karşı kullanılan standart bozkır stratejisi, sadece 1230'larda Moğol İmparatorluğu tarafından değil, aynı zamanda üçüncü bölümde değindiğimiz gibi on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu şehzadeleri ve on beşinci yüzyılın başlarında Osmanlı şehzadeleri tarafından da kullanılmıştır. Altın Orda on beşinci yüzyılın ortalarından itibaren dağılmaya başlarken Moskova, Moğol egemenliğini izafileştirmeye devam eden önemli bir siyasal merkeze dönüşmüş ve Moğollardan alınan bozkır uygulamalarını kullanarak önce Rus yönetiminin topraklarını, ardından da Altın Orda'nın eski topraklarını birleştirmiştir (Kappeler 2001). Moskova, 1470 civarında Altın Orda'ya haraç ödemeyi bırakmış ve 1502'de doğuda kalan yapılarla ittifak kurarak ortağını etkili bir şekilde bastırmıştı. İmparatorluğun batı kısmı son Altın Orda hanı tarafından 1507'de Lehistan-Litvanya birliğinden Zygmunt'a 'hibe edilmiş' ve böylece Lipka Tatarları, Lehistan ve Litvanya askerî aristokrasisinin bir paçası hâline gelmiştir (Borawski & Dubiski 1986). Altın Orda artık sahneden çekilmi ancak Kazan, Astarhan ve Kırım Hanlıkları gibi Müslüman yönetimler varlığını sürdürmüştür.

Rus-Avrupa İlişkileri

Rus tarihinde Moğol dönemi boyunca Batı Hristiyanlığı'yla ilişkiler devam etmiştir. İşgalin hemen ardından Papa IV. Innocentius, 'Batılı' güçlere ve Katolikliğe karşı şüpheli olmasına rağmen Aleksandr Nevsky'e bir tebliğ göndermiştir (Fennell 1983: 122, n. 15). Roma, Rus topraklarında meydana gelen gelişmeleri takip ediyordu. Aleksandr'ın müttefiki Metropolit Kirill de 1261

yılında Saray'da bir piskoposluk kurmuştu. Saray'daki kilisenin varlığı, diğer şeylerin yanı sıra Rus din adamları ve prensleri ile Altın Orda yönetimiyle diplomatik ilişkileri olan Bizans İmparatorluğu arasında bir bağlantı sağlamıştı (Bizans imparatoru, yaklaşık 1330 yılında kızını Altın Soy'dan gelen Özbek Han'la evlendirmişti; Vernadsky 1953: 196). Altın Orda da Roma'dan gelen diplomatik elçileri kabul etmişti. İşgalin hemen sonrasında bile "Tatarlardan hiçbir zarar görmeyen Novgorod ve Smolensk veya bunlar aracılığıyla Batı'yla yapılan ticaret nispeten etkilenmemiş görünüyordu." (Fennell 1983: 89). Ayrıyeten Altın Orda, ticaretini Novgorod üzerinden sürdüren Hansa Birliği'ne de vergi muafiyeti tanımıştı (Halperin 1987: 81). Cenevizlilerin Altın Orda'yla ekonomik ve siyasi ilişkileri de aktif biçimde devam ediyordu (Meyerdorff 1981). Poe (2000: 12–13) durumu şöyle özetler:

Uzun bilimsel geleneğe rağmen, Rusya'nın Avrupalılar tarafından 'keşfi' on altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde Sigismund von Herberstein gibi Rusya'ya ziyarete giden ilk gezginler vasıtasıyla olmamıştır. Çünkü Vikingler zamanından beri Doğu Slavları ile Baltık çevresindeki siyasi oluşumlar arasında sürekli iletişim vardı. Ayrıca kıtasal güçlerle seyrek de olsa bazı temaslar devam ediyordu.

Öte yandan söz konusu dönem itibarıyla bu şekilde bir Avrupa devletler sistemi mevcut değildi. Kıtaya ve Baltık Denizi'ne dayalı gevşek sistemler vardı. Bu iki sistem, Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında birleşmiştir. Poe'nun vurguladığı gibi, Rus yönetimi ve Moskova, (Bizans'ın herhangi bir rol oynamadığı ve Cenova'nın cüzi bir öneme sahip olduğu) kıtasal yönetimlerle değil, ağırlıklı olarak kuzey yönetimleriyle temas hâlindeydi. Bu nedenle on beşinci yüzyılın sonu itibarıyla Lehistan'ın batısındaki yönetimler için oldukça yeni bir yapı olan Moskova yönetiminden bahsetmemiz kısmen mümkündür.

Avrupalılar, bölgedeki Rusça konuşan insanların varlığından haberdardı ancak daha doğuda bozkırda yaşayan halklardan bihaberdi. Papa III. Alexander'ın özel hekimi 1177 yılında Pres-ter John'un sözde Hristiyan krallığını bulmak için Venedik'ten doğuya doğru yola çıktığından beri, temas kurma girişimleri, 'klasik dünyadan miras kalan efsaneler ve mitler üzerine kurulu Hristiyan ve pagan unsurların tuhaf bir bileşimi' üzerine inşa edilmiştir (de Rachewiltz 1971: 29; Abu-Lughod 1989: 162). Alt-

mış k s r yıl sonra papanın Moğol istilasını öğrendiğinde verdiği tepki, hanın kendini ıslah ederek Hristiyanlığı kabul etmesini istediği bir mektubu rahiplerin eline vererek göndermek oldu. Moğollar da benzer bir şekilde cevap verdi ve papanın gelip büyük hana saygılarını sunması konusunda ısrar etti. Evrensel bir iddia, bir başka evrensel iddiaya karşıydı (Dawson 1955; Bowden 2009). Büyük hana gönderilen Katolik elçilerin getirdiği bilgiler, Hristiyan  lemi içerisindeki bozkır hayatına yönelik birçok ayrıntı sağlamıştır (Rubruquis 1990). Ancak İlhanlılar ve Altın Orda'nın İsl m'ı kabul etmesi ve on dördüncü yüzyılda kendi içerisindeki ihtilaflar, Avrupalı misyoner ve tüccarların doğuya ulaşmak için bu bölgeler üzerinden kara yolunu kullanarak geçme ihtimalini etkilemiştir. Sonuç olarak, Avrupa kıtası ile Doğu Avrupa arasındaki doğrudan temaslar zarar görmüş ve Avrupa kıtasında, Doğu hakkındaki tasvirler bir kez daha, de Rachewiltz'in (1971: 207) dediği gibi 'hayal ve spekulasyonlardan' ibaret h le gelmiştir. Yani Moskova ortaya çıktığında Avrupalı liderler neyle karşılaşacaklarını bilmiyorlardı.

Moskova ve Kutsal Roma İmparatorluğu arasındaki temaslar, iki buçuk asır süren Moğol egemenliğinden sonra, 1486 yılında başlamıştır. O yıl, Nikolai Poppel adında asil bir şövalye Moskova'ya gelerek, Kutsal Roma İmparatoru III. Frederick'in mektubunu getirmişti. Poppel'in ziyaretinin bir sonucu olarak Kutsal Roma İmparatorluğu, Moskova'nın Lehistan-Litvanya yönetiminden ayrı bir yönetim olduğunun farkına varmıştı. 1489'da Poppel, III. İvan'a kral unvanı vermeyi teklif eden bir mektupla Moskova'ya geri döndü. Dönemin Avrupa dağarcığına göre yeni bir yönetimi yasallaştırmanın ve tam teşekküllü bir Avrupa devletler sistemine dönüşmekte olan yapıya d hil etmenin (ve aynı zamanda bu yönetimi Kutsal Roma İmparatorluğu'na bağımlı h le getirmenin) tek yolu bu olurdu. İvan, kendisine sunulan Avrupa dağarcığının meşrulaştırıcı uygulamasını reddetti ve yetkisinin doğrudan Tanrı katından geldiğini gerekçe göstererek, bir Katolik kilisesine veya Roma imparatoruna ihtiyaı olmadığını ifade etti. Başka bir deyişle Rusya, Avrupa dağarcığının merkez  uygulamalarından birini açıkça reddetmişti.

Bu aslında çok önemli bir husustur. Bugüne kadar Rusya, Avrupa'nın önde gelen devletleriyle eşit bir yapı olarak tanınmaya çalışmış ancak tekrar tekrar engellenmiştir (bkz. Neumann 2008;

Neumann ve Pouliot 2011). Rusların başarısızlığını anlamak için bozkır geleneğinden geldiğini savunacağımız tanınmanın hangi gerekçelerle arandığını ve bunların Avrupa'daki tanınma oyununu oluşturan gerekçelerle uyumluluğunu sorgulamamız gerekir. Burada söz konusu husus, tüm yönetimler için hayati önem taşıyan bir soru olarak egemenliğin hangi uygulamalara göre meşrulaştırılabileceğidir. Moskova hükümdarının 1547'de çar unvanını alması ve 1552'de Kazan Hanlığı ile 1556'da Astarhan Hanlığı'nı ilhak etmesiyle birlikte, eskiden Altın Orda'nın egemenliği altındaki toprakların birleştirilmesi, bir açıdan Moskova'nın azametli görünerek, Avrupalı güçleri etkileme çabasıdır.¹⁷⁴ Andreas Kappeler'e (2001: 26) göre

Genç çar ve sarayının bu dönemde gelişmeye başlayan yeni benlik imajı, fetih ve ilhaka yol açan niteliksel açılım kapsamında kayda değer önem teşkil ediyordu. Bu imaj, onların imparatorluk misyonu algısıyla alakalıydı ve hem çarın 1547'deki taç giyme töreninde hem de meşruiyet iddialarını Kiev, Bizans ve hatta Roma'ya kadar dayandıran efsaneler çerçevesinde kendini yansıtmıştır. Bu imparatorluk ideolojisi, tarihçilerin geçmişte iddia ettikleri gibi, 'Üçüncü Roma' doktrinine ve Konstantinopolis'ten Moskova'ya uzanan bir *translatio imperii* fikrine dayanmıyordu, aksine Rus yönetiminin ve Rurik Hanedanı'nın gelişimiyle birlikte 'Rus topraklarının birleştirilmesine' atfedilen öneme dayanıyordu. Altın Orda İmparatorluğu'nun vârisi olma mücadelesiyle imparatorluk duygusu artmıştır. Rusya'da çar olarak adlandırılan Cengiz Han Hanedanı'nın meşru hükümdarların payitahtları Kazan ve Astarhan'a sahip olmak, Moskova çarının imparatorluk iddialarını önemli ölçüde güçlendirmiştir.

Bizim kanaatimizce Kappeler'in Moğolların bir devamı olarak *translatio imperii* fikri, Rusya'nın Avrupa güçleri tarafından nasıl temsil edildiğini tam manasıyla ifade etmektedir. 1500'lerin başında Rusların kendileri bile Moğol bağlantılarını nasıl kavrayacakları konusunda kararsızdı. Rus-Moğol ilişkilerinin, Rusya'nın Avrupa devletler sistemine dahil olmasıyla ne kadar ilgi-

174 Kasimov'da bir selef mevcuttu. Moskova, 1440'larda Rusya'nın güney sınır boyunca yer alan ileri karakollar ağı içerisinde büyük knez için çalışan Tatarlar yeniden iskân etmeye karar vermişken, eski bir hanın oğlu olan Kasım, Gorodets kasabası çevresindeki belli bir bölüm üzerinde hak iddiasında bulunmuştu. Moskova, bu bölgede Kasım için ayrı bir yönetim kurdu. Gorodets, Kasım'ın 1471'de ölümü üzerine Kasimov olarak yeniden adlandırıldı ve 'esas olarak göçebe destek birlikleri' olarak hizmet eden bir halka sahip olan bu yönetim 1681'e kadar varlığını sürdürdü (Halperin 1987: 109).

li olduğuna dair bir ikilik söz konusuydu. Bir yandan, Charles Halperin'in (1987) ikna edici şekilde izah ettiği gibi Rus çağdaş kaynakları, prenslerin yazdırdığı kronikler ve edebî türler, Moğol hükümdarlığı gerçeğini yalnızca dolaylı olarak ele almaya yönelik bir teknik geliştirmiştir.

Kiev geçmişine sahip Rus 'âlimleri' (yazarlar, redaktörler, katipler, kop-yacılar), göçebelerle yapılan muharebelerdeki Rus zaferleri ve mağlubiyetlerini, Tanrı'nın halkından duyduğu hoşnutluğunun ve hoşnutsuzluğunun işaretleri olarak açıklamaya alışkındılar. Nitekim mutlak bir fethi mantıkla açıklamaları hiçbir zaman istenmemiştir. İdeolojik olarak garipsenen mutlak yenilgiyle yüzleşmek yerine âlimler, Moğol fethini Rus-Tatar ilişkilerinin hiçbir hükümdarlık değişikliği olmaksızın, sadece Kiev'in bozkırla olan ilişkilerinin bir devamı olarak sunmak suretiyle çarpıtmıştır. Böylece Rus âlimler sessizlik ideolojisini daha yüksek bir düzeye çıkarmış ve Moğol hegemonyasının entelektüel etkilerini perdelemiştir. Halperin (1987: 8, bkz. 63).

Öte yandan Moğolların eski gücünü kaybetmesiyle beraber, Rusya tarihi kendi içinde süreklilik barındırıyor muşçasına bir hikâye anlatma ihtiyacı hâsıl olmuştu. Eldeki çözüm, Rus lidere sadece büyük bir prens değil, aynı zamanda çar olarak yeni bir rol yaratmaktı. Sorun 'çar' teriminin yalnızca Grekçe basileus (Bizans imparatoru) kelimesinin değil, aynı zamanda han teriminin Rusça tercümesi olmasıydı. Bu eponimlerin çevirisi, her iki konumun da eşit olarak görülmesi anlamına geliyordu. Keenan'a göre (1967: 558) Moskova çarları,

Milano Dükü Sforza ile Latince yaptıkları ilk yazışmalarda, Albus İmparator (Ak İmparator) unvanını kullandılar ancak Batılılar için pek bir anlam ifade etmeyen bu unvarın kullanımı kısa süre sonra durdurulmuştur. Fakat bu tarihçiler için büyük bir anlam ifade etmelidir. Nitekim Türk-Moğol geleneğindeki renk-yönlü sembolizm sistemine göre beyaz, batının rengidir. Moskova'nın büyük prensi Ak veya Batılı prensti, kendi dünyasında ise handı (Rus çarı).

Konstantinopolis'in 1453 yılında düşmesinin, bu dönemden yaklaşık yarım asır önce olduğunun altını çizmek elzemdir. Aralık Konstantinopolis'te bir *basileus* yoktu. Hafızalardan silinmeye çalışılan egemen kişi Saray'daki handı. Rostov piskoposu ve III. İvan'ın yakın danışmanı Vassilian, bu probleme bir çözüm sundu: III. İvan'ın statüsünü çara yükseltmek ve Saray'da çar diye bir statünün hiçbir zaman var olmadığı fikri i savunmak.

Bağlantı basileus ile çar arasında olmalı ve han bir sahtekâr olarak görülmeliydi (bkz. Cherniavsky 1970; Østbø 2016).

Ancak bu çerçevede Moskova idaresinin temsiliyetine yönelik bir ayrışma söz konusudur çünkü daha önce açıklamaya çalıştığımız gibi, Hristiyan bir güç olarak Rusya'nın meşruiyetinin sürekliliği ülke içerisinde inşa edildikten sonra Moskova, Altın Orda'nın halefi olan Kazan ve Astarhan gibi yönetimleri fethederek, aslında Kutsal Roma İmparatorluğu ile eşit bir imparatorluk gücü olma iddialarını güçlendirmeye başlamıştı.¹⁷⁵ Rusların, Altın Orda'nın halefi olmaktan duydukları gurur apaçık ortadaydı, nitekim on altıncı yüzyılda insanlar aristokratik bir tarzda soylarını Moğollara kadar götürerek kökenlerinin izini sürüyordu (Halperin 1987: 113). Avrupalılar, Moğol ve hatta Asya gelenekleri hakkında oldukça cahilken (tamamen habersiz olmaktan ziyade, az bilgiye sahiptiler çünkü sürekli temas hâlindeydiler) Rusya, tanınma iddialarını kısmen Moğol bağlantısına dayandırmayı tercih etmişti. Bu, Moğol İmparatorluğu'nu kesinlikle barbar bir yönetim olarak gören Batı Hristiyan dünyasına yönelik ideal bir strateji değildi. Ayrıca Moskova, imparatorluk iddialarını doğrudan bozkır dağarcığından almıştı ve bu nedenle Avrupalı muhatapları tarafından ister istemez farklı bulunan diplomatik uygulamalar ortaya koyuyordu. Halperin'e (1987: 92) göre,

Rusya'nın doğudaki komşularıyla ilişkilerinin önemi göz önüne alındığında, Moskova'nın kendi diplomatik uygulamalarını kurarken Tatar diplomatik uygulamalarından yararlanmış olması doğaldır. Buna göre Moskova diplomatik protokolü esasen Asya kökenliydi. Hükümdarlar, ev sahibi ülke tarafından desteklenen ve geçimlerini sağlamak için vergiden muaf ticaret yapmalarına izin verilen elçiler aracılığıyla iletişim kurmuş ve hediye alışverişinde bulunmuştur. Elçi, silahlarını dışarıda bırakır (kılıç taşıyan Batılı soylular için bu ciddi bir sorundur) ve dizlerinin üzerine çökerek kendini tanıtır. Müzakerelerden önce uzun uzadıya selamlaşmalar olur, hükümdarın sağlığı, yolculuğunun nasıl geçtiğine dair sorular sorulur ve çatal bıçak kullanılmadan resmî yemek yenirdi. Dikkatle icra edilen diplomatik görgü kurallarının tüm unsurları emsalsiz bir şekilde Asya kökenli değildi. Yine de on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Moskova ve Osmanlıların, Avrupalılarla ilişkilerinde ulaşamayacakları bir kolaylıkla iletişim kurması son derece gayriAvrupalıydı.

175 On yedinci yüzyıl gibi geç bir tarihte, göçmen Moskovalı bürokrat Grigori Kotoshikin, IV. İvan'ın Kazan'ı fethi sayesinde Moskova hükümdarının çar unvanını taşıdığına değinmiştir; Halperin (1987: 100).

Daha doğrusu, Rus diplomatik kuralları, bozkır dağarcığını ve bu gelenekle nasıl ilişki kuracağını bilen İstanbul’la ilişkilerinde işe yaramış ancak bozkır dağarcığını bilmeyen Katolik güçlerle ilişkilerinde etkili olmamıştır. Diplomasinin küresel siyaset içerisinde bir tür uzmanlık müessesesi olduğu göz önüne alındığında, bu durum Avrasya devletleriyle Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerin, erken dönemdeki devletlerde yaygın şekilde görülen bozkır geleneği tarafından şekillendirildiğine ilişkin bir örnektir. Farklı diplomatik uygulamaların bu ilişkiler üzerindeki etkileri hakkında kolayca koca bir kitap yazılabilir. İç meseleler hakkında diplomatlar ve diğer ecnebilere bilgi verilmemesine yönelik çabaları Halperin’in verdiği örneklerle ekleyebiliriz. Diplomatlar sınırda karşılanır ve başkente giderken geçtikleri yerleri görmeleri engellenirdi. Hatta bir keresinde diplomatlar Moskova’da tecrit edilmişti.¹⁷⁶ Bunun yanı sıra, cenabet Katoliklerle tokalaştıktan sonra ellerini yıkamaları, Katoliklerle beraber yemek yemeyi reddetmeleri ve dış politika aygıtlarını, erken dönem Moğol kurumlarına göre kurulan ofislere (*prikaz* [*prikazy* - çoğul]) dayandırmaları gibi belirgin bir şekilde gayriAvrupalı olan Rus uygulamalarından da bahsetmek mümkündür.¹⁷⁷ Moskova-

176 Birimiz 1980’de Moskova’daki Norveç büyükelçiliğinde koruma ve tercüman olarak görev yaptı. O dönemde, diplomatlar ve diğer yabancılar, Moskova’dan kırk kilometreden uzağa gitmek istemeleri hâlinde seyahat izni başvurusunda bulunmak zorundaydılar.

177 Daha önce değindiğimiz gibi, Ruslar imparatorluklarını önce Moğollardan *translatio imperii* ile meşrulaştırmaya çalıştılar ancak aydınlanma sırasında Rus bozkır tarihçiliği değişti. Hâlbuki öncelerde Rusya ve Rus tarihi bozkır ve bozkır halklarına yabancıyken, sonrasında St. Petersburglu âlimler, Heredotos dönemindeki İskitlerin neredeyse ‘sınırsız cesarete’ sahip bir halk olduğunu, Polovetslerin [Kıpçakların] muhakkak Rus yönetiminin düşmanı olduğunu ama Kiev iç savaşında kendileriyle ittifak kurduğunu ve hatta bir zamanlar tamamen uğursuz biri olarak görülen Cengiz Han’ın, Tatarları (‘Sibirya’nın en kalabalık halkı’) karanlıktan aydınlığa çıkardığı için saygıyı hak ettiğini gururla kabul etmişlerdi (Sunderland 2004: 38). Yine de soylu olsun ya da olmasın Ruslar için, bozkır halkları barbardı ve sayısı yüz binlere ulaşan bozkır halklarının varlığına rağmen, diğer pek çok fatih halklar gibi Ruslar da bozkırın neredeyse boş olduğu konusunda ısrar etmiştir (Sunderland 2004: 52). Ayrıca Rusya’nın bozkır dağarcığına borçlu olup olmadığı konusu tartışmaya kapalıydı. Tipik bir örnekten alıntı yapmak gerekirse, 1788 yılında İvan Boltin şöyle demiştir: ‘(Rus) prensliklerini mağlup eden Tatarlar, köleleştirdikleri tebaalarından tek tek haraç topladılar. Daha sonra haraç toplamak için baskakları (görevlileri) geride bıraktılar, askerlerini şehirlere konuşlandırdılar ve kendi topraklarına geri

lı yöneticilerin Avrupalı muhataplarıyla görüştüklerinde belirli uygulamaları icra etmek noktasında ısrar etmekten kaçındıkları doğrudur. Örneğin Rus prensleri ve temsilcilerinin Altın Orda sarayında yaptığı gibi hükümdara secde etme (*bit' chelom*) uygulaması (Zorin 1959: 140) Rusya genelinde yaygın bir uygulama olsa da, görünüme göre Moskova prensinin, Avrupalı elçilerin de aynı uygulamaya tâbi tutulmasını istediğine dair bir kayıt mevcut değildir. Bununla birlikte bozkır dağarcığı kaynaklı melezleşmiş Rus uygulamalarının yoğunluğu, Avrupa uygulamalarıyla zıt düşmüş ve Moskova-Avrupa ilişkilerinin başından beri inişli çıkışlı bir seyir izlemesine sebep olmuştur.

Moskova Merkezîyetçiliği ve Osmanlı Örneği

Moskova ve Osmanlı İmparatorluğu, bozkır dağarcığından gelen ve kendilerine farklı bir dağarcık geliştiren Avrupalı yönetimlerden ayıran bir dizi uygulamaya sahiptir. Bir yanda Moskova ve Osmanlı İmparatorluğu ile diğer yanda Avrupa yönetimleri arasında ortaya çıkan farklılıklar, Moskova ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki melezleşme dolayısıyla daha da pekişmiştir. Bu iki yönetim, devlet idaresiyle alakalı kavram ve uygulamaları değiştirmelerine olanak tanıyan bir homoloji kabul etmiştir (Wigen 2018). Sonuç itibarıyla Moskova'da bu tür taklitleri savunan fikirler ortaya çıkmıştır.

Çargrad'ın (Konstantinopolis) düşüşüyle girizgâh yapmak, on altıncı yüzyılın Rus edebiyatındaki siyasi tartışma için standart bir mecazdır. Konstantinopolis'in düşüşü alışlagelmiş şekilde Bizanslıların günahlarından dolayı Tanrı tarafından cezalandırılmalarına dayandırılmaktadır. On yedinci yüzyılın sonlarına kadar olan dönem, Osmanlı İmparatorluğu ile Moskova arasında görece dostluk ilişkilerinin geliştirildiği bir zaman dili-

döndüler. Tatar yönetimi altında, Ruslar daha önceki yasalarına uygun şekilde yaşadılar ve bu yasalar boyunduruk devrildikten sonra da değişmeden kaldı. Toplumsal ritüeller, inançlardaki birkaç küçük değişim ve Tatarlardan ödünç alınan kelimeler dışında, Rusların ahlakları, kıyafetleri, dilleri, insanların ve ülkenin ismi hiçbir değişime uğramamıştır' (Sunderland 2004: 38). Aksine Ruslar kapsamlı bir şekilde Moğol geleneklerini benimsemiştir (bkz. Vernadsky 1953: 127-30, 222-23, 333-90; bkz. Halperin 1987: 90-95, 149, n. 7; ve maksimalist bir yorum için bkz. Ostrowski 1998, 2000; Halperin 2000).

mi olmasına rağmen, neredeyse tüm edebî eserlerin ortak teması Türklerin (yani Osmanlıların) 'Tanrı'nın kılıbacı' olduklarına ilişkindi.¹⁷⁸ Bununla birlikte Babıalî'nin Moskova'nın bozkırdaki komşularıyla birlikte Moskova karşıtı bir ittifak kurduğunu öne sürme eğiliminde olan yirminci yüzyıl Rus ve Sovyet literatürünün vardığı sonuçların aksine, ilişkilerin tamamen dostane olmasa da samimi olduğu görünmektedir. Aralarında yoğun bir ticaret mevcuttu. On altıncı yüzyılın büyük bir bölümünde, resmî bir ittifak arayışı içinde olan Moskova ardı ardına elçiler göndermiş ancak ittifak kurmayı başaramamıştır. Daniel Matuszewski (1972: 76) bu durumun, Moskovalıları karşı kasıtlı bir düşmanlıktan değil, Babıalî'nin İslâm hukuku çerçevesinde kâfirlerle resmî anlaşmalar imzalamama yükümlülüklerine bağlı kalmasından olduğunu ileri sürmüştür.

Osmanlıların daha sonraki yüzyıllarda, Rusların Avrupa dışarcılığını melezleştirmesine dikkat atfetmiş olduğu genel olarak kabul edilmiş ancak daha önceki dönemlerde Rusların, Osmanlı uygulamalarıyla haşır neşir olması aynı derecede ilgi görmemiştir (Hellie 1971; Anderson 1974). Bununla birlikte Matuszewski (1972), on altıncı yüzyılın ortalarında Çar IV. İvan'ın uyguladığı reformların, Rus yönetimini Osmanlı İmparatorluğu'na oldukça benzer hâle getirecek şekilde melezleştirdiğini ve Çar'ın tam olarak böyle bir adım atmasını talep eden birçok dilekçenin mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Pek tanınmayan bir asker olan İvan Peresvetov, 1549 yılında Çar İvan'a birçok dilekçe yazmış ve Osmanlı'nın üstün siyasal örgütlenmesi dolayısıyla Konstantinopolis'in düştüğünü savunmuştur. Bizanslıların devlet gücünün aristokrasiye kaymasına izin verdiklerini ve böylece Bizanslıların savaşta işe yaramaz hâle geldiklerini vurgulamıştır. Aksine Osmanlılar ise daha meritokratik bir yapıya sahipti; padişaha hizmette bulunan kişi belli bir arazinin mülkiyetini değil, kullanımı hakkını kazanırdı. Bu soruna değinmek isteyen Peresvetov şöyle devam etti: 'Rab, her şeyden çok adaleti sever ve adaleti sağlamanın tek bir yolu vardır: *Groza* – dehşetli bir güç' (Matuszewski 1972: 155).

178 Bu edebî mecaz, Romalı yazarların Tanrı'nın Hunları, Aryan sapkınlıkları için bir ceza olarak göndermiş olduğu düşüncesine kadar geri gitmektedir (Maenchen-Helfen 1973: 1-9).

Rus siyasetinde 'dikey güç' olarak karşımıza çıkan dehşetli güç kavramına, Osmanlı metinlerinde bu kadar açık bir şekilde değinilmemiştir ancak sultanın kendi düzenini güç kullanarak inşa etmesiyle bir paralellik barındırıyor gibi görünmektedir. *Groza* kavramının sıfat biçimi *gorzny*dir ve bu da IV. İvan'ın unvanıdır. Bu kelime genelde 'korkunç' olarak tercüme edilir ama 'tehditkâr' daha iyi bir tercüme olacaktır ayrıca kavram; adil, korku salan ve yüce bir gücü ima etmektedir. Yeniden bozkır geleneğinde mevcut olan ve Rusya'da asırlar boyunca varlığını sürdürmüş bir unsurla karşı karşıyayız. Örneğin kendisi Polonyalı bir asilzade olan Rus Dışişleri Bakanı Adam Czartoryski, anılarında on dokuzuncu yüzyılın başlarında Rus imparatorluk ideolojisinden bahsetmiştir. Czartoryski, bakanlıktaki meslektaşlarına adalet ve yabancı haklarıyla ilgili çağdaş Avrupa uygulamalarının Rus imparatorluk hükûmeti için de geçerli olduğunu söylediğinde, soğuk bir sessizlikle karşılaştığını yazmıştır. Bu tür Avrupa uygulamaları, çara Tanrı tarafından bahşedilen korku salan gücün, başlı başına otorite ve meşruiyet kaynağı olduğu çarlık ideolojisiyle keskin bir şekilde çelişiyordu (LeDonne 2004: 140–41). Burada yine bozkır dağarcığıyla Avrupa dağarcığı arasında uyumsuzluk söz konusudur. Bu hususi mesele hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Mevcut Rus rejiminin merkezî tarihsel projesi, 'Tehditkâr' IV. İvan'ı ıslah etmekten ibarettir.

IV. İvan, gücü merkezîleştirmeye ve *boyar*ların toprak mülkiyetli aristokrasisini dize getirmeye odaklandı, yani Peresvetov'un tavsiyesi memnuniyetle karşılanmıştı. Peresvetov, Osmanlı Sultanı II. Mehmed'i yüceltmiş, muhtemelen sahip olmadığı davranış ve değerleri ona dayandırmıştır ama Peresvetov'un Osmanlı kurumlarının merkezîleşmesi hakkındaki bilgisi son derece doğrudur. Erken Rus Marksistlerinden Georgi Plehanov (1914) *History of Russian Social Thought* adlı eserinde 'Peresvetov'un, Petro öncesi dönemde Moskova mutlakiyetçiliğinin en önde gelen teorisyeni olduğunu' savunmuştur. Peresvetov'un sunduğu önerilerin siyaset üzerinde etkili olup olmadığını bilmiyoruz ancak bu husus temsil düzeyinde, bozkır dağarcığının her iki yönetim için de istifade edilebilecek bir kaynak olduğunu göstermektedir. Spesifik uygulamalar açısından, merkezîleştirmenin yanı sıra dehşetli gücün meşrulaştırıcı pratiği kayda değer bir öneme sahiptir. Hatta Peresvetov, merkezîleşmeyi güvence altına almak

için bir yeniçeri birliğinin Çar'ı gaspçılara karşı korumasını önermişti (Matuszewski 1972: 165). Diğer bir önemli nokta, ast tabakayı çağdaş Osmanlı İmparatorluğu'nun *tımar* sistemine benzer şekilde hizmete dâhil etmekte. Bu sistemin amacı, askerlere Çar'a hizmet ettikleri için geçici olarak toprak verilmesi ve yükümlülüklerini yerine getirmemeleri durumunda verilen toprakların geri alınmasıydı (Matuszewski 1972: 166).

Devlet hizmeti kavramı, arazi kullanma hakkı için bir ön koşul olarak yayıldı, böylece Moğol egemenliğinin doğurduğu, devletteki tüm toprakların nihayetinde hükümdara ait olduğu ve bu toprakların geçici kullanumunun hizmete tâbi olduğuna yönelik örtülü fikir öne çıktı (Matuszewski 1972: 218–19).

Bu uygulama, boyarların hükûmetteki idari, askerî ve yargısal konumlardan uzaklaştırılarak yerlerine merkeze sadık, unvansız memurların getirilmesini sağlamıştır. Moğol istilalarından sonra Moskova'ya dâhil edilen ilk göçebe devletlerden biri olan eski Kazan Hanlığı, aynı zamanda bu yeni sistemin test edildiği ilk bölgeydi. Arazi kullanım hakkını düzenleyen bu yeni sisteme ek olarak, Osmanlılardaki *beylerbeyi* ile çarpıcı bir şekilde benzerlik gösteren *voivoda* makamı getirildi (Matuszewski 1972: 229, 233). Kazan'ın fethiyle alakalı bir diğer dikkat çekici noktaysa, Moskovalıların *yasak* denilen Kazan vergisini sürdürmüş olmasıdır. Bu vergi bir Moğol geleneğiydi, tebaa halklardan toplanan bir vergiydi. Kazan'ın Moskovalı uygulamalar dağarcığına dahil edilmesi, Moskova'nın doğusundaki eyaletleri bir Rus İmparatorluğu bünyesinde entegre etmesinin temellerini atmıştır. Söz konusu vergi, Moğolların Batılı tebaalarına dayattığı bir vergi olmaktan, Rusların Sibiryâ ve Orta Asya'ya dayattığı bir vergiye dönüşmüştür (Matuszewski 1972: 233). IV. İvan'ın saltanatı, gücün merkezîleşmesi, yeni siyasal kurumların inşası ve modern Rus İmparatorluğu'nun başlangıcı olmuştur. Üç farklı ayakta gerçekleşen bu değişimde, bozkır geleneği yalnızca Moğol uygulamalarının hatırası olarak değil, aynı zamanda artan bir şekilde yaşayan örnekler şeklinde varlık gösteren çağdaş Osmanlı uygulamaları olarak da hayati bir öneme sahiptir. Rus İmparatorluğu, Kazan ve Astarhan'ın fethinin bir sonucu olarak Altın Orda soyuyla doğrudan bağlantılı olduğunu açıkça iddia etmesinin yanı sıra kullandığı yönetim

uygulamalarıyla da Moğol İmparatorluğu'nun bir devamı olarak kendi *translatio imperiis*ini sahnelemiştir.

Sonuç

Bu bölümde devlet inşası niyetiyle rekabet eden kadrolar arasındaki dış ilişkilerin Rus Kağanlığı ve Kiev Rusyası örneklerinde belirgin bir şekilde var olduğunu gösterdik. Hazarlar ve Vikinglerle sömürge özentisi kralları arasındaki ilişkiler, Rus yönetiminin ortaya çıkmasını sağlayan ön koşullardan biriydi. Bölgeyi ele geçiren Vikingler, Hazarların haraç toplama uygulamasının yanı sıra bir yönetimin nasıl idare edileceğine dair bozkır dağarcığının tüm prensiplerini de devraldılar. Rus yönetimi, Bizans'la münasebet kurmaya başladığında Bizans tarafından yerleşik uygulamalarla melezleşmeye hazır tipik bir bozkır yönetimi olarak görülmüştür. Rus yönetiminin 988 yılında Hristiyanlığı kabul etmesi ve kısa süre sonra ilk yazılı kanunların tedvin edilmesiyle, melezleşme gereğince gerçekleşti ama bozkır uygulamaları kaybolmadı; Peçenekler ve Kıpçaklar gibi komşu bozkır yönetimleriyle yakın temas yoluyla varlığını sürdürdü (ve bazen, 1054'te ikincil kıdem sisteminde yapılan değişiklikte olduğu gibi güçlendirildi).

Moğollar 1240 yılında Kiev'i yıkıp yeni bir Moğol egemenliği tabakasını inşa ettiklerinde, yüksek düzeyde çatışma ve komşu bozkırlardan müttefiklere açık hatlarla karakterize edilen soy temelli yönetimlerin gevşek hükümdarlık sisteminden ibaret olan Rus yönetimi, (Altın Orda'nın) imparatorluk yapısının bir parçası hâline gelmiştir. Altın Orda, Rus yönetimini standart Moğol işleyiş kurallarına göre yönetmiştir ve böylece bozkır uygulamaları yeniden alevlenip güçlenmiştir. Tıpkı Moğol döneminden önceki yüzyıllarda Rus prenslerinin yaptığı gibi, Altın Orda'dan çıkan Moskova hükümdarları da bozkır birliklerini himayelerine katmaya devam etmiştir. Bozkır geleneği Rusya'da varlığını sürdürmüştür. Avrupa dağarcığıyla hızlı bir melezleşmeye girmiş olmasına rağmen Rus liderler, gerektiği anlarda bozkır uygulamalarını kullanmaya devam etmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BOZKIR İLE AVRUPA ARASINDA RUSYA VE TÜRKİYE

Önceki bölümlerde yaklaşık 6.000 yıl önce ortaya çıkan ve Avrupa'da erken dönem devlet inşasındaki hayati rolü vasıtasıyla, on üçüncü yüzyılın Moğol dünyası hükümdarlarının egemenliği altında zirveye ulaşan bozkır geleneğinin tespitini yaptık. Bu bölümdeyse bozkır geleneğinin son parıltısına odaklanacağız. Orta Asya'da bozkır geleneği, Çin, Rus ve Avrupa sömürgeciliğinin gittikçe artan saldırıları nedeniyle her zamankinden daha zayıf bir biçimde olsa da devam etmiştir. Özellikle Afganistan başta olmak üzere, bugün hâlâ varlığını korumaktadır (Barfield 2010; Mukhopadhyay 2014). Bununla birlikte beşinci bölümde üzerinde durulan konu, daha az sarıh olmakla birlikte bozkır geleneğinin son 500 yıldaki Rus ve Türk devlet inşasındaki konumuyla alakalıdır. Daha spesifik olarak, kalıntılar hâlinde de olsa varlığını sürdüren bozkır geleneğinin, Rusya ve Türkiye'nin politikalarını kısmen Avrupa dağarcığı çerçevesinde yürütme sebebini anlamamıza nasıl yardımcı olabileceği sorusuna cevap arayacağız. Bu soruya verdiğimiz cevap, bozkır kökenli uygulamaların zayıfladığı ancak özellikle kişiselleştirilmiş bir yönetim söz konusu olduğunda kalıntıların hâlâ görülebildiği yönündedir.

Soruyu bu terimlerle ortaya koymak da sorunsuz değildir. Daha önce de defalarca vurguladığımız gibi en belirgin iki sorun, mukayese edilen vakalarla çoklu nedensellik arasında ayrıklık olmamasıyla ilgilidir. Erken Avrupa devlet inşasında bozkır geleneğinin üretkenliği göz önüne alındığında, bozkır ve yerleşiklerin tarihsel olarak iç içe olduğu şimdiye dek belirginlik kazanmış olmalıdır. Örneğin Roma İmparatorluğu, bozkırdan gelen yeni yönetimlerin izlerini taşıyordu. Hunlar ve Avarların da beşinci yüzyılın sonu itibarıyla yerleşik düzene geçmesiyle, imparator-

luk sona erene dek bozkırdan gelen göç devam etti. Bu bozkır göçbeleri, özellikle bozkır dağarcığının bazı kısımlarını Gotlara ve Vandallara aktarmak suretiyle yerleşik uygulamaları doğru-
dan ve dolaylı olarak melezleştirdiler. Germen grupların çoğu, sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Frank egemenliği altında tek bir yönetim olarak toplandı.¹⁷⁹ Bunun neticesinde ortaya çıkan Karolenj İmparatorluğu, Charlemagne'nın 790'larda Aix-la-Chapelle'de (Aachen) yapı çalışmalarına başladığı dönemde, yıl boyu aktif olabilecek bir başkentini temellerini attı (Berge 1952). Bundan önce yönetim seyyar bir yapıya sahipti (Fichtenau 1978: 68-69). Bu hususu dördüncü bölümde ele aldığımız Rus deneyimiyle mukayese edersek, Avrupa'nın kalbindeki ve Rusya'daki (Kuzey Avrupa'nın geri kalanında olduğu gibi) erken yerleşik devlet inşasını ayıran zaman sürecinin sadece iki yüzyıldan ibaret olduğunu görürüz. Bir yanda Rus ve Osmanlı, diğer yanda Avrupalı yönetimlerin buluşmasını tartıştığınızda, Avrupa'nın o dönemdeki ve şimdiki benlik algısına rağmen, mukayese edilecek yapılar arasında sonsuz bir uçurumdan söz etmek mümkün değildir. Aksine farklılığın tarihsel derinliği nispeten kısadır. Her farklılıkta olduğu gibi, bozkır geleneğiyle Avrupa geleneği arasındaki farkı benzeştirmek o kadar da zor değildir. Ancak bu mukayese yapmamak için bir neden değildir. Mukayeseyi pratikten-pratiğe daha az soyut seviyeden ziyade esas olarak ideal tipler seviyesinde yaparak ayıklık problemini aşıyoruz.

İkinci sorun olan çoklu nedensellik ise daha ciddidir. Rus ve Türk yönetimleri ile Avrupa yönetimleri arasındaki tüm farklılıkların, bozkır geleneği ile Avrupa geleneği arasında varsaydığımız farklılıktan kaynaklanmadığı açıktır. Bu kitap boyunca vurguladığımız üzere, Bizans gibi gelenekleri biraz da olsa küçümsemek pahasına bozkır geleneğine bir farklılık kaynağı olarak dikkat çekiyoruz. Özellikle Doğu ve Batı kiliselerinin 1054 yılında ayrılmasından önce, Bizans'ın yeni Roma olduğuna yönelik iddianın imparatorluğun batısı için hayati önem taşıdığını tekrar etmekte fayda vardır. Karolenjler, Bizans tarafından tanınmaya kafayı takmıştı. Rusya ise Bizans vesilesiyle Hristiyanlığı kabul etmiş ve Bizans'tan bir dizi siyasi ve hukuki kavram

179 Tamamı değil ama çoğu bu yönetime dâhil olmuştur; nitekim Franklar Danimarkalılarla sürekli bir savaş hâlindeydi (Fichtenau 1978: 178).

ödünç almıştı, böylece *translatio imperii* iddiasını sadece Altın Orda hanına değil, aynı zamanda Konstantinopolis'teki basileusa dayandırıyor. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu da kendisini, mağlup ettiği düşmanı Bizans İmparatorluğu'nun halefi olarak sunmaya başlamadan önce çok sayıda Bizans uygulaması ödünç almıştır (Kafadar 2007). Avrupa geleneğinin yalnızca bozkırla kurduğu temasla değil, denizaşırı sömürgeler başta olmak üzere, başka yerlerle kurduğu temalarla şekillenmiş olması çoklu nedensel problemin bir başka yönünü teşkil etmektedir. Ayrıca daha önceden belirtildiği gibi nevezhure Rus ve Osmanlı yönetimleri birbirleri için potansiyel birer modeldi. Osmanlılar örneğinde, İslâm belirgin bir faktör olarak yer etmiştir. Bu sorunlara vereceğimiz yanıt basit olmakla birlikte hüküm bölgesiyle alakalıdır. Mukayese edilen vakalar arasındaki tüm farklılıkları hesaba katmaya kalkışmıyoruz. Soyutlama düzeyinde varlıklar arasındaki temasa ilişkin burada yapılacak herhangi bir tartışma geçici olacaktır (George & Bennett 2005; Moses & Knudsen 2012).

Yanlış anlaşılmaları önlemek için problem teşkil etmeyen bir duruma da değinmeliyiz. Mukayese, tanımı gereği Avrupa-merkezli değildir. Avrupamerkezcilik, Avrupa'nın tarihsel deneyimlerini en yüksek mevkide görmek anlamına gelmektedir (Hobson 2012). Oysa biz bu mantığın tam tersini izleyerek bozkır geleneğine odaklandık ve Avrupa'daki gelişmelere, bu gelenek tarafından şekillendirildiği için değindik. Bununla birlikte son binyılın ortalarından itibaren tablo değişmeye başlamıştır. Güç/bilgi ilişkisinde artık Avrupa üstünlüğü kazanmaktadır; bu da Rus ve Osmanlı gelişmelerine yönelik Avrupa modellerinin öneminin göz ardı edilemeyeceği anlamına gelmektedir.

Bu bölüm şu şekilde ilerlemektedir. Önceki tartışmalardan yola çıkarak ideal bir bozkır geleneği tipini, mevcut literatüre dayanan ideal bir Avrupa geleneği tipiyle mukayese etmek suretiyle başlıyoruz. Bozkırdaki gelişmelere ilişkin kısa bir tartışmanın ardından, bu bölümün ikinci kısmında on altıncı ilâ on sekizinci yüzyılları kapsayan kurumsal tanışma aşamasına değinıyoruz. Bu dönemde Rusya'daki hükümdarlık ve meşruiyet uygulamalarında ve genel olarak Osmanlı yönetimlerinde bozkır karakteri geniş ölçüde sergileniyordu. Enternasyonal anlamda temel bozkır kalıntısı, her iki örnekte de süzeren bir sistemde faaliyet göstermenin mirasıdır (Neumann 2011). Osmanlı ve Rusya yö-

netimlerinin ikisi de Batılı yönetimlerle 'hükmet ya da hükmedil' mantığı temelinde ilişki kurmuştur (Neumann 2011). Bozkır geleneğinden gelen bu iki yönetim, önce Roma merkezli kurumsallaşmış Hristiyan âleminden ve sonra kıta Avrupası'nda on beşinci yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan devletler sisteminden dışlanmıştır (Wight 1977). Osmanlı ve Rusya'nın, bozkır geleneğinden gelen tek siyasi merkez tanıma eğilimleri ve devletler sistemine aykırı pozisyonları, hükmetme girişimine yönelik bir politikayı işaret etmektedir. Dolayısıyla bu bölümün ikinci kısmında üzerinde durmamız gereken önemli uygulamalar, yalnızca iç politika ile alakalı değil, aynı zamanda diplomasi ve büyük güç olma arzusuyla ilgilidir. Bu bölümün üçüncü ve son kısmıysa yirminci yüzyıl ve modernitenin gelişi hakkında bir tartışmaya yer vererek, Osmanlı/Türk örneğinde Jön Türkler ve Kemalizm; Rusya örneğinde Sovyet ve post-Sovyet vakalarının ardından hangi bakiyelerin kaldığına yönelik bir irdelemeyle sona ermektedir.

İdeal Tip

Gittikçe daha baskın hâle gelen bir Avrupa geleneğiyle temas eden ve solmakta olan bozkır geleneğinin ne derece ayakta kaldığını belirlemek için ideal tipin buluşsal yönteminden istifade ediyoruz. Bozkır geleneğinin ideal tipini tanımlarken bu özellikleri belirlemek için Avrupa geleneğinin genel bir modelini kullandığımızdan, açıkça mukayeseli bir yaklaşım sergiliyoruz. Nitekim Weber, ideal tipi metodolojik bir yöntem şeklinde üreterek mukayeseyi kolaylaştırmayı amaçlamıştır (Neumann & Sending 2010: 46-49; Jackson 2011). İdeal tip, bir üslup kazanımdır; Weber'in deyimıyla 'kavramsal olarak saf bir eylem türü'dür. Örneğin bozkırdaki güç değişimlerinin hanedan içinde gerçekleştiğine yönelik bir açıklama yaptığımızda, bu iddia hanedan soyundan gelmeyen bireylerin hanedanı gasp edebileceği gerçeğini de içinde barındırır. Nitekim bunun en ünlü örneği Timuçin'in, Cengiz Han'a dönüşerek yeni bir hanedanı kurumsallaştırmasıdır. Bu hususa temas etmemiz, kitapta ayrı tutmaya çalıştığımız suni bir yapıdan müteşekkil olan hükûmet rasyonalitesine ulaşma amacından kaynaklanmaktadır.

Dahası, ideal tipler zamana ve mekâna özgüdür. Bizim ortaya koyacağımız ideal tip bozkır imparatorluğu, İskitlerden Mo-

ğollara kadar olan tüm dönemi kapsamaktadır. Bununla birlikte ideal tip Avrupa yönetimi tahayyülümüz daha sonraki bir döneme aittir. Bozkır geleneğinin Avrupa devlet inşasındaki rolünü göstermek bu kitapta önemle üzerinde durulan konulardan biridir. Ortaya çıkan melezleşme, bozkır imparatorlukları ile Avrupa yönetimleri arasında bir birçok benzerlik oluşturmıştır. Ancak MS ikinci binyılın tamamı ve özellikle ikinci yarısı boyunca, giderek artan bir ayrışma baş göstermiştir. Rastgele bir örnek vermek gerekirse, en son 1485 yılında bir İngiliz kralı savaş alanında tahtı kazanmıştır (Henry Tudor'un, III. Richard'ı mağlup ederek Plantagenet Hanedanı'na son vermesi). Avrupalı krallar binyılın ikinci yarısında, nihayetinde savaş alanlarında ortaya çıkmaktan aciz hâle gelene kadar gitgide ordunun ardına sıkışmaya başlamıştı. Bir döneme ait olguyu, başka bir döneme ait olguyla mukayese etmek tarihçi mantığına aykırı görünebilir. Ancak bu eser bir tarih çalışması değil, uluslararası tarihsel sosyoloji çalışmasıdır. Amacımız kronolojik değil analitiktir ve bu nedenle hedef okuyucu kitlesinin yapacağı örtülü mukayese, MS ikinci binyılın ikinci yarısının Avrupa politikalarından yana olacağı için ideal bir Avrupa devleti tipi, bozkır geleneğinin ana özelliklerini vurgulamamız noktasında bariz mukayeseli seçimdir.

Üretim söz konusu olduğunda ister devletler ister imparatorluklar olsun, ideal Avrupa tipi yönetimlerinin en belirgin temeli tarımdır. Nitekim tarımsal üretim, Avrasya bozkır imparatorluklarının temel üretim biçimi olan pastoral göçebelik için bir ön koşul teşkil etmektedir. Tarihsel olarak bozkırda göçebelik, arıcılık, bahçecilik ve hatta tarımla bir arada var olmuştur; bozkır marjinallerinin tarıma çok fazla zaman ayırmaları da normal bir durumdur. Ancak bu nokta ideal tip hususuyla fazla alakalı değildir.

Avrupa'daki ideal imparatorluk çeşitleri için gücü belli bir derecede çevresine doğru yayan merkezin varlığı oldukça önemlidir, yani uçlara doğru imparatorluğun varlığı zayıflamaktadır. Böyle bir model, imparatorluğun yöneticilerini besleyebilecek derecede hasat vermesi mümkün olan yerleşik üretimin varlığına bağlıdır. Buradan hareketle bozkır imparatorlukları ikiye ayrılmaktadır: Birincisinde, iklimsel faktörler nedeniyle uygulanan göçebelik biçimi yaylacı olma eğilimindeydi, yani çobanlar kış aylarında vadilerdeki kamplarda kalıyor ve yaz aylarında taze ot aramak için daha yüksek irtifalara çıkıyorlardı. İkincisindeyse,

yerel aristokratlar da dâhil olmak üzere her hane hayvancılıkla uğraşıyordu. Bu durum başkentler hakkında bir zamansallık farkı yaratmaktadır çünkü dokuzuncu yüzyıldan itibaren Avrupa imparatorluk başkentleri yılın büyük bölümünde tam kapasite faaliyet gösterirken, Avrasya bozkır başkentleri genel olarak kışlık ikametgâh olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla bozkır imparatorluğu başkentleri genellikle bir vadide bulunurdu. Örneğin Cengiz Han'ın oğlu Ögeday tarafından inşa ettirilen Moğol İmparatorluğu'nun başkenti Karakurum, Orhun Nehri üzerinde yer alıyordu (Perdue 2005: 23–24).

İdeal tipteki Avrupa imparatorluklarının iki temel özelliği araçların ve merkezle her bir aracı arasında heterojen sözleşme olarak isimlendirilen muhtelif pazarlıkların önem arz etmesidir (Nexon ve Wright 2007). Bu özellikler, araçların beratlarını (*yarlık*) almak için imparatorluk merkezine seyahat etmesi şartıyla Avrasya bozkır imparatorluklarında da varlık göstermektedir. Moğol başkenti Karakurum'a seyahat eden Rus prensleri bunun bir örneğidir. Rusların bozkırın fethine giriştiği ilk yüzyıllarda şefler, beratlarını (*yarlık*) almak için Rusları ziyaret etmek zorundaydı. Bu, Rusların Avrupa modellerini örnek alarak fetihlerini koruyucu devletler ve buradaki halkları Rus devletinin sadık tebaaları olarak tanımlamaya başladığı on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar sürdü (Khadorkovsky 2004: 55, bkz. 184). Osmanlıların Moğollardan aldığı berat ise onları 'kaderinde hükmetmek olan' meşru bir soy olarak konumlandırmış olabilir (Lindner 1983).

Her iki ideal tip için imparator/kağan ile yandaşları arasındaki kişisel ilişki oldukça önemliydi ama genel olarak Avrupa yönetimlerinde asli yandaşlar gittikçe yaygınlaşan şekilde idari görevleri yerine getirirken, Avrasya yönetimlerinde asli yandaşlar (*maiyet*) askerî görevleri yerine getiriyordu. Bunun ön koşulu, söz konusu iki türün farklı derecelerde işlevsel farklılaşmasıdır ve nihayetinde bu farklılaşmanın kökeni üretimdeki farklılığa kadar geri götürülebilir. Bir diğer ve bizim kanaatimizce önemli fark, Avrupa yönetimlerinde çokça tartışılan bir değişim olarak, siyasetin hükümdara duyulan sadakat üzerine inşa edilmesinden uzaklaşması ve giderek yönetimin kendisine duyulan sadakat üzerine inşa edilmesidir (Meinecke [1924] 1957). Avrasya bozkır imparatorluklarındaysa bu gelişmeye paralel herhangi bir örnek yoktur ve sultancılığı patrimonyalizmin en saf biçimi olarak değerlendiren Weber, bu nedenle onları patrimonyal (li-

dere veya 'baba'ya ait) olarak nitelemiştir. Khazanov (2001: 4-5), bozkır geleneğinde karizmanın rolünü vurgulamıştır. Weber ise sultancılığı geleneksel olarak sınıflandırmış ve karizmatik yönünü dışarda bırakmıştır. Bu iki uç arasında orta yolu bularak, özellikle yirminci yüzyıl padişahlığının karizmatik bir lider tarafından yönetilen ve patrimonyal olarak örgütlenmiş bir devleti içerdiğini tartışacağız. Hem Bolşevik hem de Kemalist rejim, yönetim ilkelerindeki tarihsel kopukluklardan sonra iktidara gelmiştir. Dolayısıyla meşruiyetlerini gelenekten aldıklarını iddia etmek anlamsız olacaktır. Aksine, Lenin'in, Stalin'in ve Kemal Atatürk'ün karizmatik konumlarını güçlendiren geleneği *ortadan kaldırma* becerileriydi. Ancak yerleştiklerinde, mümkün olduğu kadar çok gücü yalnızca tek bir merkezde toplama geleneğini oldukça açık bir şekilde sürdürmüşlerdir.

Avrupa yönetimleri, din sosyologlarının kült temelli dediğini yapardı çünkü Kilise, meşruiyet noktasında hayati öneme sahip dinî çehreyi temsil ediyordu. Daha önce belirtildiği gibi, bozkır imparatorlukları meşruiyetlerini sağlamak için dinin farklı bir yönünden istifade etmiştir. Meşruiyeti geleneksel olarak şamanları kült uzmanları şeklinde öne çıkarmak anlamına gelen kült boyutuna bağlamak yerine, hükümdarın özellikle savaş alanındaki başarısıyla ölçülen semavi itibarına, yani *kut* kavramına önem atfettiler. Avrupa'da dinî meşruiyet temel olarak sosyal bir kurum olarak Kilise'ye bağlıken, Avrasya'da sosyal bir kurum olarak liderliğe bağlıdır.

Aracıların idame ettirilmesi göz önüne alındığında, üretim tipindeki farklılığa kadar dayandırılabilen bir başka önemli farklılık daha mevcuttur. Avrupalı yönetimler ve özellikle imparatorlukların araçları, imparatorluk korumasına karşılık ekonomik fazlalıkları veriyordu. Buna karşılık Avrasya imparatorluklarının araçları, genellikle kervanlara yapılan baskınlara ve haraç toplamaya katılmalarının karşılığında toplanan ganimetten pay alırdı. Evlilik kalıpları konusunda da benzer bir farklılık ortaya çıkmaktadır: Avrupalı yönetimler genellikle hanedan evlilikleri yapmıştır. 'Altın Soy'da da evlilikler soy içinde yapıldı ancak genellikle kağanın hanesi araçlara kız verirdi (Kotkin 2007). Bu kapsamda tâbi kılınan yönetimlerin soylulara karşı tutumuyla ilgili daha geniş bir fark söz konusudur. Bozkır imparatorlukları, tâbi kıldıkları yönetimlerle karışmaya ve hatta bu yönetimlerden evlilikler yapmaya çekinmemiştir. Aynı şekilde

Ruslar fethettikleri yönetimlerin soylu ailelerini Rus aristokrasisine dâhil ederdi. Öte yandan Avrupa imparatorlukları, merkez ve çevre seçkinlerinin evliliğine şiddetle karşı çıkmış ve sömürge soylularını resmî olarak kendi aristokrasilerine dâhil etmemiştir.

Aracıların sadakati kağan tarafından dağıtılan ganimetlere bağlı olduğundan, savaştaki başarıyı ganimet dağıtımını izliyordu. Korunma için parasını ödemiş olan yerleşiklerin araçlar tarafından barış döneminde yağmalanmasını önlemek, kağan için ciddi bir sorundu. Göçebe akınlarnın, toprak fetihleri ve yerleşikler üzerinde fiili tahakküm kurulmasıyla sonuçlanması yeni sorunları beraberinde getirdi. Yerleşik tebaayı (yağmalanacak yabancılar olarak görmek yerine) vergiye bağlama ve hatta tebaa sahibi olma uygulamaları hakkında bozkır göçebe hükümdarlarını bilgilendiren (çoğunlukla İranî) yerleşik danışmanlardı. Yerleşik dağarcığı kökenli idari uygulamalar ve özellikle yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin kavramsallaştırılması, bozkır geleceğini karakterize eden uygulamalardan çok farklıydı. Dolayısıyla burada, devlet yönetimi noktasında göçebe ve yerleşik uygulamalar arasında gerçekleşen bir melezleşme söz konusudur. Siyasal sadakat, maddi zenginlik kadar değerli olduğundan ve göçebeler için hem savunması daha kolay hem de daha az külfetli olduğundan (hazine yükte ağır olmakla birlikte diğer göçebeler tarafından yağmalanabilir), ideal tip bozkır hükümdarlarının maddi sermayeyi mümkün olduğunca kısa sürede sembolik ve toplumsal sermayeye dönüştürme çabasına dikkat çekmektedir.

Hem seçkinler hem de halk açısından iki imparatorluk türü arasında önemli sistematik farklılıklar söz konusudur. Seçkinlerle başlamak gerekirse, imparatorluklar da dahil olmak üzere Avrupa yönetimleri genellikle hanedanlardan ibaretti. Veraset hanedan içinde veya diğer soy temelli hanedanlar arasında gerçekleşebilirdi (Yorklar ve Lancasterlar, Guelfolar ve Ghibellinolar vb.). Avrasya bozkır imparatorlukları da hanedanlardan ibaretti ama hükmetme iddiasında bulunan bir erkeğin, imparatorluğun kurucusuna kadar uzanan soya mensup olmasını gerektiren bir girdi değeri söz konusuydu (Cengizli soyları Moğol sonrası bozkır için önemli bir örnektir).¹⁸⁰

180 Söz konusu iddianın sahibi her zaman bir erkek olurdu. Kadınlar bazen veraset mücadelelerinde, genellikle oğulları adına önemli roller oynasa da bozkırda İngiltere Kralı I. Elizabet veya Aragonlu Catherine'nin eş değeri yoktur.

Nüfusa gelince, Avrupa yönetimlerinin temel birimi, bir arazi parçasına ve genellikle bir köye bağlı olan hane halkıydı. Bozkır imparatorlukları için de temel birim haneydi ve birkaç hane, genellikle çok ırklı ve çok dilli bir kamp birimi (bir kabile) oluşturuyordu. Çok dilli kamp birimleri seyyardı. Tanım gereği birçok "kabile"den oluşan bozkır imparatorlukları tipik olarak birbirinin yerini alabilen otlak alanlarına ve seyahat yollarına bağlıyken, Avrupa yönetimlerinin bölgeselliği tipik olarak sabit alanlara ve bölgelere bağlıdır. Bu, imparatorluklar parçalandığında sistematik farklılıklara dönüşür: Avrupa imparatorlukları çoğunlukla bölgesel sınırlar boyunca parçalanırken, Avrasya imparatorlukları ayrı 'kabilelere' bölünürdü. Bu musibetin on dokuzuncu yüzyılda imparatorluk içerisinde yükselmesiyle birlikte, ulus ve ulusal kökene ilişkin mitler buna göre değişiklik göstermiştir.

Ardından liderlik savaşı gelmektedir. Avrupalı yönetimler, büyük ölçüde hükümdar ve aristokrasinin arka plandaki yönetimi ve diğer insanların hayatlarının feda edilmesiyle inşa edilmiştir. Hanedan ve aristokrasi ideal olarak savaşçı olsalar da imparatorluk hedeflerinin peşinde koşarken köylüler gibi ölmeleri beklenmiyordu. Aksine, bozkır imparatorluklarında savaşmak, yönetimin bel kemiğini oluşturan göçebelerin görevi ve ayrıcalığıydı; aralarında bir hiyerarşi olduğundan, hiyerarşinin en aşağısında olanların savaşta ölme olasılığının kağanın ölme olasılığından daha yüksek olması makul bir varsayım olmasına rağmen, gücü yerinde olan her erkeğin savaşması ve potansiyel olarak ölmesi bekleniyordu. Kağan savaşı ön cepheden yönetirdi ve paralı askerler veya tâbi kılınan göçebeler yerine kendi maiyetine liderlik ederdi. Tâbi kılınan göçebeler, orduya dâhil edilerek ana kuvvetlerin önünde savaşırken, yerleşik tebaalar savaşçıdan ziyade üretici olarak kullanılırdı (Barthold 1968: 291).

Ayrıca sınır popülasyonlarının karakteri açısından bozkır imparatorlukları ve Avrupa yönetimleri arasında sistematik bir farklılık mevcuttur. Avrasya imparatorlukları, genellikle yerleşiklerin en yakınında yaşayan halk kuşatılmak veya yerleşiklere iltica etmek arasında bir seçim yapmak zorunda kalana dek bozkırda yaşayan yeni 'kabileleri' kuşatırdı. Önemli bir savaşçı kitle si çoğunlukla ikinci seçeneği tercih etmiş ve yerleşikler için sınır muhafızı olarak çalışıp, geçimini sağlamaya devam etmiştir. Bu nedenle gelişen bozkır imparatorlukları ve kalıntıları, yerleşik

güçlerin yanı sıra, bozkırdan sürülerek yerleşiklerin hizmetine giren eski bozkır yönetimlerine karşı mücadele etmiştir. Avrupa yönetimlerinin sınır popülasyonları, genellikle Avrasya imparatorluklarına karşı savunma oluşturarak insan gücü takviyesinde bulunmuştur (kazık çitler, hendekler, toprak höyükler, duvarlar, kaleler) ve marjinalleşmiş bozkır yönetimlerini, üzerlerine gelen bozkır yönetimlerine karşı kullanmak için 'iç sınır stratejisi' kapsamında istihdam etmiştir. Aksine Avrasya imparatorluklarıysa sınırdaki hakları baskın yapma ve haraç toplama (yani saldırı-ganlık) temelinde örgütlemiştir.

Ardından büyük güç olma arzusu gelmektedir. Bozkır geleneği süzeren bir gelenektir. Bozkırda ya kamp grubu seviyesinin ötesinde bir güç bulunmazdı ya da bir klanın, diğerleri üzerinde hükümlanlık kurmasıyla yükselmiş bir imparatorluk bulunurdu. Bu nedenle genişleyen bozkır yönetimleri her zaman lider pozisyonunda yer alırdı. Bu durum, irili ufaklı her türden yönetimin sıralı bir hiyerarşide belirli bir süreklilik ve statüye sahip olduğu Hristiyan âlemiyle doğrudan çelişmektedir (Reus-Smit 1999). Statü, bozkırda olduğu gibi dijital (hükmeden/tâbi kılınan) değil analogdu. On beşinci yüzyılda Hristiyan âleminin Avrupa'ya dönüşmesiyle ortaya çıkan devletler sistemi ve süzeren sistemin zıddı olan egemenlik kavramı, statünün hiyerarşik karakterini daha da belirginleştirmiştir. Büyük güç statüsünün bir tekel ürünü olmasıyla birlikte büyük güçler baş göstermiştir (Paul, Larson & Wohlforth 2014). Yalnızca tek bir yönetimin süzeren lider statüsüne sahip olabileceği ve geri kalanların boyun eğmek zorunda olduğu bozkırda durum bundan ibaret değildi. Bozkırda bir yönetim ya büyük güçtü ya da bir hiçti. Bu çerçevede kavramsallaştırılan büyük güç mantığı, Rus dış politika dağarcığının önemli bir parçası olarak hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Son olarak, Tilly'nin (1992) zorlama ve sermaye birikimi yoluyla ortaya çıkan yönetimler arasında yaptığı ayırım açısından, göçebe karakterleri dolayısıyla maddi zenginlik biriktiremeyen bozkır yönetimleri, zorlama açısından aşırı uç değerleri teşkil ediyorlardı. Fazlalık malzemeler biriktirilmez ve hâmi tarafından tâbilere dağıtılırdı. Avrupalı yerleşikler, askerliği belirli bir uğraş olarak sınıflandırıyorlardı ancak bozkırda bütün güçlü erkekler ve hatta bazı kadınlar silah taşıyordu. Tablo 2, karşıtlıkları konu alan tartışmamızı özetlemektedir.

Bozkırdaki Son Parıltı

Bozkır geleneğinin varlık gösterdiği toprakların azalmasına rağmen, gelenek on sekizinci yüzyılın sonundan önce yalnızca cüzi bir değişime uğramıştır. Moğol Yuan Hanedanı, çöküşünün ardından Çin sınırının kuzeyinde varlık göstermeye devam etmiştir. On beşinci yüzyılın ortalarında, Oyrat İmparatorluğu büyük bir bozkır gücüydü (Perdue 2005: 59). Bu imparatorluğu, yeni bir toplumsal bütünleştirici faktör olarak Budizm'i kullanan ve son Moğol imparatorluk bozkır yönetimi olan Çungar İmparatorluğu takip etmiştir.¹⁸¹ Moğolların bir kolu olan Kalmuklar, batıya doğru ilerleyerek 1620'lerde İç Asya'dan Kafkasya'nın kuzeyine gelmiş ve Nogayların meralarını daha batıya doğru iterek, bozkırda olağan dalgalanma etkisine sebep olmuştur ki bu da Nogay ve Kırım Tatarlarının Rus yerleşiklere karşı düzenledikleri akınların artmasıyla sonuçlanmıştır (Khadorkovsky 2004: 132–33). On yedinci yüzyılda Kalmuklar Batı bozkırlarında büyük bir güçtü. Ayakta kalan imparatorluk bozkır geleneği, iki yerleşik imparatorluk olarak Çinliler ve Rusların bozkırda genişlemesiyle tasfiye edilmişti. Buna rağmen kalıntılar hâlâ mevcuttu.

Altın Orda'nın halefi Kırım Hanlığı, Osmanlı'nın egemenliği altındaydı. Kırım Tatarlarının, Kırım Yarımadası ve başkentleri Bahçesaray çevresinde yerleşik bir yaşam sürmesine rağmen, eski bozkır alışkanlıklarından vazgeçmeleri zordu. Siyasal örgütlenmeleri neredeyse tam bir bozkır geleneği örneğiydi (Fisher 1970: 10). Ayrıca Kırım Hanlığı, baskın, haraç alma ve köle ticareti gibi kârlı bozkır uğraşlarını da sürdürüyordu. 1571'de Kırım Tatarları Moskova'yı yakıp küle çevirdi ve sonraki asırlarda saldırıları daha düşük ölçekte devam etti.

181 On üçüncü yüzyıldan itibaren Moğolların, Tibet Budizmi'yle ilk teması, Ordos Moğol Khutukhai Secen Hongtiji (1540–86) Tibet'e seyahat ettiğinde, 1566 yılında gerçekleşmiştir. 1578'de halefi Altan Han, Sodnam Gyamtsho'ya 'Dalay Lama' (Moğolca Engin Öğretmen) unvanını vermiş ve Dalay Lama, Altan'ın Kubilay Han'ın reenkarnasyonu olduğunu ilan etmiştir (Perdue 2005: 66).

**Tablo 2. Avrupa ve Avrasya İmparatorluklarının
İdeal Tipik Özelliklerinin Mukayesesi**

	Avrupa Yönetimi	Avrasya İmparatorluğu
Üretim	Tarım, mülkiyet	Göçebe hayvancılık
Üretimin Farklılaşması	Yüksek	Düşük
Başkent	Yıl boyu aktif	Varsa, kışın aktif
Merkez-Çevre Akti	Hukuk temelli	Patrimonyal
Doğrudan gelir	Vergi	Akınlar, haraç, vergi
Aracılar	Artan şekilde yönetime bağlı İdareci Ganimet ve kadın verir Okuryazar	Kişisel olarak hana bağlı Asker Ganimet ve kadın alır Okuryazar değil (yazıcılar aracı değildir)
Dini meşruiyet	Kült (Kilise)	Bireysel (<i>kut</i>)
Veraset	Hanedan içi veya hanedanlar arası	Hanedan için
Başlıca nüfus birimleri	Köyler/bölgeler	Haneler
Askerî liderlik	Artan şekilde cephe gerisinden	Ön cepheden
Sadakat	Artan şekilde yönetime	Hükümdara
Uluslararası düzen anlayışı	Egemen	Süzeren
Tanınma	Devlet ve büyük güç olarak aranır	Liderlik ve liderlik arzusuyla aranır
Sermaye/Baskı matrisi	Sermaye yoğunluklu biriktirme	Baskıcı harcama/d dağıtma
Baskı	Uzmanlar tarafından tekelleştirilmiştir	Yaşamın ayrılmaz parçasıdır.

Rusya'nın 1784 yılında Kırım'ı ilhak etmesinin ardından, Kırım Tatar nüfusunun yaklaşık yüzde 50 ilâ yüzde 75'i Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmıştır (McNeill 1964: 199). Reşat Kasaba'ya göre (2009: 9) 900.000 kadar Müslüman, Kırım Savaşı'nu (1853–56) takip eden sekiz yıl içinde Kırım ve Kafkasya bölgesini terk etmiştir.

Etimolojik olarak Kıpçak dilinden gelen ve 'hür adam' anlamına gelen Kozak olgusu, bozkır ve Avrupa arasındaki melezleşmenin önemli bir örneğidir. Kozaklar, pastoral hanelerden değil, sınır yerleşimlerine komşu muhtelif yönetimlerden gelen kaçaklardan oluşuyordu. Dolayısıyla 'hür adam' kavramı, bir zamanlar hür olmayan ve bir sınırın ötesine geçmeyi başararak kaçmış biri anlamına geliyordu (bkz. Scott 2009). Hem bozkır yönetimleri hem de Kozaklar Moğol uygulamalarını sürdürüyorlardı ancak bunu farklı şekillerde yapıyorlardı (McNeill 1964: 115-16, 118). Boeck'e (2009: 14–15) göre,

Kozak yerleşimleri on beşinci yüzyılın sonlarında, Azak Denizi'nin kuzeyinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Önceleri bir yağma kaynağı olarak Azak'a çekilen Kozaklar (haydut veya bireysel vurguncular anlamına gelen Türki bir kelime), Aşağı Don bölgesinde ikamet ettiler. Gönülsüz bir ev sahibine musallat olan bir parazit organizma misali, Don Kozakları da can damarlarını Aşağı Don bölgesindeki Osmanlı varlığından alıyordu. Başlangıçta bozkırları ve Azak'a giden nehir kervanlarını yağmalayan Kozaklar, Don Nehri'nin ağzından ve bozkır üzerinden Moskova'ya yolculuk edenleri, Tatarların ve diğer Kozakların saldırısından korumak için eşlik ediyorlardı. Ayrıca, silah ve erzak karşılığında Karadeniz bölgesiyle ilgili bilgileri Moskovalılara satmaya başladılar. Coğrafi olarak Azak'a bağlı olmalarına rağmen Don Kazakları uzaktaki Rus çarına tâbi oldular.¹⁸²

- 182 Öncüler de mevcuttu: "On üçüncü yüzyılın sonlarına ait Codex Cumanicus'ta yer alan ve Türki bir kelime olan *ghasal* Kozak teriminin muhafızlara ve gözcülere atıfta bulunduğu açıktı ama bu daha kapsamlı bir terimin dar bir anlamını ifade etmektedir. Kırım'daki Cenevizliler, bireysel vurguncular olan ve kendilerini hem göçebe hem de yerleşik toplumun kısıtlamalarından azat etmiş olan Kozaklara karşı bu tip kiralık kuvvetler kullanmıştır" (Boeck 2009: 17). Doğuya git genç adam. Cenevizlilerin, Çinliler ve Bizanslılarla tamamen aynı stratejiyi kullanması dikkat çekicidir. Burada kullanılan 'doğuya git genç adam' (*go east, young man*) ibaresi, Elvis Presley'nin aynı adlı şarkısına yapılmış bir atıf olabilir. (ç.n.) Ghasal Kozak terimindeki ghasal/hasal kelimesinin sıfat olması muhtemeldir. Hasal kelimesi Kıpçak Türkçesi'nde nöbet, nöbetçi anlamlarına gelmektedir. Bkz. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Recep Toparlı, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı, TDK Yayınları, 2007, s. 92. (ç.n.)

Kozaklar ayrıca, Amerikan köle ticaretinin başlamasından önceki dönemlerde dünyanın en aktif köle pazarı olarak kârlı bir iş olan fidyecilikte uzmanlaşmıştı (Boeck 2009: 50–53). Büyüyük Petro’nun 1707 yılında getirdiği kısıtlamaya dek, Kozak saf-ları kaçak serflerin katılımıyla gittikçe genişlemiş ve on sekizin-ci yüzyıldaki tarımsal faaliyetler ciddi oranda Kozak nüfusun gelmesiyle sonuçlandı-ğı için Türki unsurlar marjinalleşirken, Kozaklar gittikçe Ruslaşmaya başlamıştır. Bozkır yönetimine özgü baskın ve ticaret yerine Çar adına sınır görevi yapmaya başlamalarıyla birlikte yaşam biçimleri de değişmiştir. Bir dizi geleneksel bozkır yönetimi de benzer bir değişime uğramıştır. Ayrıca Kozaklar, pazarlar için kentlere bağımlı olmaları açısın-dan birçok bozkır yönetimiyle benzerlik göstermektedir (Bar-field 1989; Khazanov 1984).

On sekizinci yüzyıl ve sonrasında ayakta kalan tek bozkır yönetimi Kırım Hanlığı ve Kozaklar değildi. Polonya ve Litvan-ya’daki Tatarlar da bağımsız bir varlık sürdürmüştür. 1507 yı-lında dağılmış olan Altın Orda’nın batı kısmı, Zygmunt’a ‘hibe edilmişti’ ancak bazı Kıpçaklar Lehistan ve Litvanya yönetimle-rinin önemli bir askerî bileşeni hâline gelerek burada Lipka Ta-tarları olarak anılmaya başladılar.¹⁸³ Lipka Tatarları 1410 yılında Töton Şövalyelerine karşı Lehistan ve Litvanyalılarla bir ittifak oluşturdular ve 1528’den itibaren Lehistan aristokrasisinin sa-hip olduğu ayrıcalıkların bir kısmına sahip oldular. Lehistan aristokrasisinin bir parçası olan Lipka Tatarları, 1683 yılındaki Viyana Kuşatması’nda, III. Jan Sobieski’nin safında Osmanlılara karşı savaştılar ve Osmanlı saflarında savaşan Kırım Tatarların-dan ayırt edilebilmeleri için miğferlerine bir saman sapı takmak zorunda kaldılar. Lipka Tatarları kadar kapsamlı bir şekilde melezleşmiş ve kimliklerini kaybetmeden, devlet seçkinlerinin ayırt edilemez bir parçası olarak asimile edilmeden, bilinçli ola-rak Hristiyan ve Avrupalı bir yönetimde böylesine merkezi yer edinmiş birkaç bozkır halkı vardır. Lipka Tatarları, bugüne ka-dar ayrı bir kimliği korusa da onları tanımlayan temel özellikleri, 1775’te yeniden teyit edilen ve 1921’de Polonya soyluların genel olarak ilga edilmesiyle kaldırılan aristokratik ayrıcalıklarından olan tarihleri ve dinlerini -artık kullanmayı bıraktıkları Tatar dili

183 Kıpçaklar da Mısır’daki Memlûklarla aynı sonu yaşamıştır.

yerine İslâm- sürdürmüşlerdir. Lehlerin dayatmacı Katolikliğine rağmen Tatarlar, Napolyon Savaşları ve 1939'da Almanlara karşı yiğitçe savaşan Tatar alayı da dahil olmak üzere, Leh seçkinlerin girdiği her büyük askerî muharebede yer almıştır (Borawski & Dubiski 1986; Tyszkiewicz 2002).

Afganistan, muhtemelen Moğol döneminin sona ermesiyle ortaya çıkan göçebe-yerleşik ilişkilerinin hâlâ gündemde olduğu en önemli coğrafi bölgedir. Bu ülkede insanlar kime oy vereceklerinin söylenmesini bekliyorlar (Barfield 2010: 331). Nitekim bu durum *kurultay* geleneğini andırmaktadır. Barfield'i izleyecek olursak, Afganlar Amerikan işgali altında yapılan seçimlere üstün Amerikan gücüne bağlılıklarını ifade etmenin bir yolu olarak katılmış ve bu üstün gücün yönetmek istediği kişiye oy vermiştir. Amerikalılar kime oy vereceklerini açıkça söylemediğinde, Afganlar ne yapacaklarına karar verememiştir. Benzer şekilde, Orta Asya'daki Sovyet cumhuriyetlerinde Moskova tarafından desteklenen adaylar önemli bir avantaja sahiptir. Bu, seçimlerde hile yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Burada ifade etmeye çalıştığımız husus, popüler beklentinin seçimlerin liderleri seçmek için kullanılan bir araç olmadığı aksine, sadece en güçlü kişinin kurultay tarzında yüce lider olarak onaylanması olduğudur.

Devlet meşruiyetine yönelik daha belirgin bir düzeyde, Türki unvan grubuna sahip olan Sovyet Cumhuriyetleri, 1991 yılında aniden bağımsızlığa kavuştuklarında bozkır göçebelerine kadar uzanan siyasal soylara ulaştılar. Bozkır geleneği bu coğrafyada icat edilmiş gelenekler için bir rezervuar görevi görmüştür. Moğol İmparatorluğu'nun hatırası birçok yerde hâlâ sembolik bir sermaye kaynağıdır. Pakistan ve Afganistan'daki Hazaralar arasında pek çok kişi, soylarını yaklaşık otuz dört nesil öncesine kadar ezbere okuyabilir ve Cengiz Han'a kadar uzatabilir (Musavi 1998).

'Büyük Orta Asya' olarak adlandırılabilir coğrafyada, bozkır geleneği 1920'lere kadar baskın siyasal dağarcık olarak kalmaya devam etmiştir (Barfield 2002). Bazı bölgelerde, özellikle Afganistan ve İran'da bozkır ve yerleşik katmanlarına odaklanmak devlet-toplum ilişkilerini açıklamak için tartışmasız en uygun yoldur (Barfield 2010). 1930'larda, Şah Rıza Pehlevi'nin dönem itibarıyla yeni bir bilgi edinme yöntemi olarak gözcü uçakların sağlamış olduğu istihbarat neticesinde ordu birimlerini stratejik noktalara yerleştirerek göçebe göçlerini engellemesi, İran'da göçebe gücü-

nün son belirgin izlerini yok etmiştir (Barfield 2002: 84). Ancak bizim odaklanacağımız temel örnekler, nihayetinde Rusya ve Türkiye’ye dönüşen yönetimlerdir. Şimdi bu yapıları ele alacağız.

Yakın Plan: Ruslar, Türkler ve Avrupa, On Altıncı Yüzyıldan On Dokuzuncu Yüzyıla

On beşinci yüzyılın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu kalıcı bir başkente iyice yerleşmiş durumdaydı. Rus topraklarında Altın Orda’nın egemenliği azalmış, hanlık toprakları bir avuç vâris hanlığa indirgenmek üzereydi. Moskova Knezliği ise yükselişe geçmişti. Moskova, belirgin olan birçok bozkır uygulamasını Osmanlı İmparatorluğu’na kıyasla daha erken terk ettiği için önce Moskova yönetimiyle başlayacağız. Yerleşik düzene geçen nevezuhur bozkır göçbelerinin, bir bozkır hükümdarı tarafından yeniden melezeleştirilmiş yerleşiklere kıyasla bozkır uygulamalarını daha yoğun şekilde sürdürmesi bekleneceğinden ve ayrıca bozkır geleneğinin Rusya’da, Türkiye’de olduğu kadar sembolik bir sermaye kaynağı olarak kalmadığından, bozkır karakteri oldukça bariz olan Türk örneğine kıyasla daha az belirgin olan Rus örneği üzerinde daha uzun duracağız.

Ruslar

Marshall Pole (2000: 209-10), Rusya ve Avrupa arasındaki erken temaslara ilişkin önemli çalışmasında, ‘on altıncı yüzyılın başlarından önce Moskovalıların ‘zarif’ Avrupa gelenekleri hakkında çok az şey bildiklerini ya da hiçbir şey bilmediklerini’ vurgulamış, dolayısıyla resmî görüşmeler için tatbik edilecek ortak uygulamalar bütünlüğünün olmadığını tasdik etmiştir. On beşinci yüzyılda Altın Orda’nın dağılmasıyla birlikte doğu Slavları, yönetimlerini güçlendirmeye, muharebeler yapmaya ve evlilik yoluyla sembolik sermaye inşa etmeye (en meşhur örnek, III. İvan’ın son Bizans imparatorunun yeğeni Zoi Palaiologina ile 1472 yılında yaptığı evliliğidir) muktedir hâle gelmiştir.¹⁸⁴ Mos-

184 Aynı dönemlerde Osmanlılar da Bizans aristokrasisinden devşirme yaptıkları için kuzenlerinden üçü Osmanlı hizmetine girerek, Osmanlı İmparatorluğu’nda önde gelen devlet adamları ve generallerden oldular (Lowry 2003: 115-27).

kova önce 1480 yılında Livonya, İsveç ve Litvanya'ya, ilerleyen yıllarda da Macaristan, Boğdan, Kutsal Roma İmparatorluğu ve Milano'ya gezgin elçiler göndermiştir. Moskova, Avrupalı diplomatları potansiyel casus olarak görmüştür ama resmî temasların kurulması törensel krizlere sahne olmamıştır. Nitekim Avrupa-Çin temaslarında Çinlilerin, dinleyici kitlesinin imparatora secde etmesini talep etmesi uzun süre önemli bir sorun olarak kalmıştır. Rus prensleri ve temsilcilerinin Altın Orda sarayında yaptıkları gibi secde etme (*bit'chelom*) Rusya'da yaygın bir uygulamaydı (Zorin 1959: 140). Daha önce belirtildiği üzere çarın, Avrupalı elçilerin bu uygulamaya tâbi olmasını talep ettiğine dair kayda geçen bir örnek görünüşe göre yoktur. İlk zamanlarda en çok tartışılan konu unvanların kullanımına ilişkindi. Nikolay Poppel 1489 yılında Kutsal Roma İmparatorluğu'nun resmî görevlisi olarak Rusya'ya geldiğinde,

III. İvan'a, imparatorдан kral unvanı talep etmesini önerdi. Batı Avrupa siyasal düşüncesi açısından, yeni bir devleti meşru kılmanın ve ortak Avrupa devletler sistemine dâhil etmenin –ve aynı zamanda bu devleti imparatorluğa bağımlı kılmanın– tek yolu buydu. Ancak Moskova'da farklı bir bakış açısı hüküm sürüyordu. III. İvan onurlu bir duruşla şöyle cevap verdi: 'Tanrı'nın lütfu ile atalarımızın ilk zamanından, ezelden beri topraklarımızın hükümdarı biziz, topraklarımız bize Tanrı tarafından bahşedildi ve atalarımız için ne ifade ediyorsa, bizim için de onu ifade etmektedir' (Zorin 1959: 262).

Bu örnekte tam kapasite işleyen bir bozkır geleneği söz konusudur çünkü III. İvan, dinî yetkisinin doğrudan Tanrı'dan geldiğini kabul ederken Avrupa'daki çağdaşları, kendi yetkileri Katolik Kilisesi'nin apostolik veraset sistemi çerçevesinde garanti edildiği için bunu kült terimlerle açıklıyorlardı. III. İvan, imparatora verdiği yazılı cevabını 'Tanrı'nın lütfuyla tüm Rus'un büyük hükümdarı' diye imzalamakta ısrar etmiş ve böylece sonraki üç nesil boyunca Rus ve Batı sarayları arasında unvan kullanımına ilişkin bir çekişme meydana gelmiştir.¹⁸⁵ İmparator

185 Burada bir uyarı notu eklemek elzemdir çünkü bu husus, Bizans'ta Kilise ve devletin birleştirilmesinin yanı sıra itibari Bizans imparatoru Andreas Palaiologos'un Bizans tahtının verasetini (Osmanlılar ülkeyi fethetmiş olsalar da) Fransız Kralı VIII. Charles'a satmasıyla da alakalıdır. Ve Charles'ın hanedanı, bu unvanı 1566 yılına kadar kullanmaya devam etmiştir (Runciman 1965: 184).

1514'te çara bir mektup göndermiştir. Bu mektuptan bahseden Karamzin (1989, cilt 7, ikinci bölüm), imparatorun 'çar yerine kaiser ibaresini' kullandığını belirtmektedir. 'Kaiser' kelimesi Rusçaya *İmperator* olarak tercüme edilebilir, dolayısıyla Rusların Moğol egemenliği altındaki süzeren sistem içerisinde ast bir pozisyondan geldikleri göz önüne alındığında, mektup şüphesiz mutluluk vericiydi çünkü Ruslar, bu yaklaşımı imparatorun çarı kendine eşit kabul etmesi şeklinde yorumlamıştır. Ancak Kutsal Roma İmparatorluğu bu yorumun yanlış olduğunu belirtmiş ve dolayısıyla Rusya, imparatorluk olarak tanınmak ve eşit kabul edilmek talebi karşısında tatmin olamamıştı. Tabii ki, daha batıdaki krallar da kendilerini Kutsal Roma İmparatorluğu'nun imparatoruyla eşit bir konuma getirmek için mücadele veriyorlardı. Örneğin VIII. Henry döneminde İngiltere bir imparatorluk olarak tanınmak amacıyla sefer başlatmıştı (Pagden 1995: 12-14). Ancak Rusya, diğer örneklerden iki önemli hususta ayrılmaktadır. Öncelikle, on altıncı yüzyılda İngiltere'deki hükûmeti kralın şahsında görmekten ziyade devletin toprakları nezdinde görmeye yönelik eğilim (imparatorluk, imparator değil) Rusya'da kasten engellenmiştir (Kantorowicz 1957). İkincisi, Avrupa'daki yönetimler imparatorluk olarak kabul edilmek yerine egemen bir devlet olarak kabul edilme eğilimindeydi. İmparatorluklar vardı ancak tanınma mantığı 'imparator' veya 'imparatorluk' gibi terimlerden ziyade 'egemenlik' terimi etrafında dönüyordu. Nitekim Moskova Knezliği'nde böyle bir gelişme söz konusu değildi. Napolyon Savaşları'ndan sonra, çarlık rejimi yönetim iddiasını dayandıracak ideolojik bir formül bulması gerektiğini anlamıştı. Otokratik (*samoderjavie*), Ortodoks (*pravoslavie*) ve halk temelli (*narodnost*) bir şekil alan bu iddianın ilk ve temel kavramı otokrasiydi, yani tam anlamıyla kontrolsüz ve doğrudan imparatorun yönetimini esas alıyordu.¹⁸⁶

186 Bozkıra bağlı olmayan kültürel uygulamalar da elbette temasları engellemiştir. Avrupalılarla uyumsuzluğa sebep olan faktörlerin – kadınların tecrit edilmesi, portre yasağı, dinî temizlik kavramları – çoğunun kökeni Bizans'a kadar götürülebilir. Örneğin Haberstein, Ortodoks olmayan Hristiyanların cenabet sayıldığından, bunun Moskovalıların onlardan uzak durması için bir sebep teşkil ettiğinden ve Katoliklerle görüştüğünde Avrupa'nın el sıkışma geleneğine uyan aristokratların, tokalaştıktan sonra ellerini yıkadıklarından bahsetmektedir. 1660'larda çok sayıda Avrupalı diplomat, asker ve tüccar ülkeye davet edildiğinde, bir gözlemci bu yabancıların yaşadığı

Dördüncü bölümde belirtildiği gibi Moskova bozkır kökenli bir *translatio imperii* olduğunu vurgulamak suretiyle batısındaki ülkeler nezdinde tanınma aramıştır (Kappeler 2001: 26). Moskova'nın imparatorluk iddiaları ve bu iddiaları iletmek için kullanılan diplomatik dağarcık, bozkır geleneği içinde ifade edilmeye devam etmesinin yanı sıra Avrupa diplomatik dağarcığından farklılık göstermiş ve kimi zaman çatışmıştır. Ayrıca Rus seçkinleri, Moskova yönetimini nasıl temsil ettikleri konusunda ilginç bir bölünmüş habitus sergilemiştir çünkü Rusya'nın Hristiyan bir güç olarak meşruiyetinin temel devamlılığının sağlanması için içerideki çalışmalar tamamlandığında, Moskova, Altın Orda'nın halef devletlerinden bazılarını, özellikle Kazan ve Astarhan'ı fethetmek suretiyle, Kutsal Roma İmparatorluğu'yla eşit bir güç olma iddialarını desteklemiştir. Bunun yanı sıra Moskova, komşulardan haraç talep etmek gibi diğer bozkır uygulamalarını da sürdürmüştür ve haraç vermeyi reddeden Livonyalılara 1558 yılında savaş açmıştır.

Dolayısıyla, Rusya'nın hiyerarşide nereye denk geldiği meselesi ve prensip olarak en üst pozisyonu hedeflemesi, Rus ve Avrupalı hükümdarlar arasında en başından beri bir anlaşmazlık sebebi olmuştur.¹⁸⁷ Moskova, kendisini bozkır geleneğinden kopararak, analitik düzlemde egemen yönetim olarak tanımlayacağımız bir yapıya dönüşmüştür. Bozkır geleneğinde Moskova, Moğol/Altın Orda egemenliği altındaki bir yönetim olarak varlık göstermişti. Yeni Avrupa bağlamında Rusya, bozkır dağarcığı çerçevesinde tanınma ve meşruiyet aramaya devam etti ve bu dağarcığa göre bir yönetim ya hiyerarşinin tepesinde yer alırdı ya da lidere hükmederdi. Bu durum, on altıncı yüzyılın başlarındaki Avrupa yönetim ilkelerine o kadar da uzak değildi ancak dönem itibarıyla Avrupa, Reformasyon'la başlayacak ve tam teşekküllü bir devletler sistemiyle sona erecek bir sürece gebeydi (bkz. örneğin Nexon 2009). Bu sürecin sonucu olarak hiyerarşik

ğı mahalleyi 'devletin hastalıklı kısmı ve siyasal bünye' diye nitelemiştir; Moskova'daki büyükelçilere de yalnızca bahsedilen yıllarda sokakta yalnız dolaşma izni verilmiştir (Krizhanich, Poe 2000: 83). Poe (2000: 41) yine de Rus yetkililerin Avrupalı güçlerle diplomasi ve ticari ilişkilerin, büyük güç statüsü için gerekli olduğunu anladıklarını vurgulamıştır.

187 Bu konu İngiliz Okulu ve Bourdieucü terimlerle kuramsallaştırılmıştır. Sırasıyla bkz. Neumann (2011); Neumann ve Pouliot (2011).

ilke zayıflamış (ancak tamamen ortadan kalkmamıştır bkz. Reus-Smit 1999) ve egemen eşitlik ilkesi güçlenmiştir. Ancak Rusya, kademeli pozisyon temelli analog sistem yerine, bir yönetimin ya lider ya da bir hiç olduğu dijital prensibe göre hareket etmeye devam etmiştir; Rusya'nın büyük güç olması gerektiği, aksi hâlde bir hiç olacağı iddiası 2012'den bu yan Rus diskurunun değişmez bir parçası olmuştur (Neumann 2016).

Kurumsallaşma açısından Avrupa'yla temaslar yavaş ilerliyordu. On yedinci yüzyılın sonu itibarıyla, Rusya'nın Avrupa uluslararası toplumundan uzaklığının hâlâ belirgin olduğu iki konu vardı.¹⁸⁸ Birincisi, Rusya'nın diğer devletlerde kalıcı bir misyonunun olmamasıydı. Rusya'nın ilk tam teşekküllü yurt dışı temsilciliği 1673 ilâ 1677 yılları arasında Polonya'da hizmet vermiş ve kalıcı misyonların açılması Petro döneminde hayata geçirilmiştir (Dukes 1990: 105). Ancak diplomatik resepsiyonlar yapıldığında müzakerelerde yabancı elçilere güvenilmiyordu, sadece bilgi aktarmakla yetiniliyordu ki bu da teklif ve soruların genellikle 'İnşallah büyük çarı bizzat gördüğümüzde, bu konuyu kendisine danışacağız' (*i my o tom skajem ego tsarskomy veličestvy, kak, bog dast, uvidim ego svetlye oçi*) ifadesiyle cevaplanırdı. Bozkır geleneği dağarcığına sahip Rus diplomatik uygulamaları, antropologların 'yüksek bağlam' dediği (Redfield 1955), ritüel olarak yoğun bir etkileşim bağlamı oluşmadan hiçbir şeyin gerçekleşmeyeceği yapının örneğiydi. Gerçekleşen şeyler, dış-grup Avrupalılardan ziyade iç-grup Ruslara göre tasarlanmıştı (Hall 1976).

Bozkır uygulamalarının alenen icra edildiği bir diğer konu, Rusya'nın ev sahibi ve misafirler olarak saray prosedürlerini koruduğu yoğun kıskançlıkla alakalıdır. İtinalı ve hiyerarşik saray ritüellerinin damgasını vurduğu bir çağda Rusya, çar ve yabancı elçiler arasındaki toplantıların her yönünü ve hiyerarşinin sergi-

188 Bkz. Zorin (1959: 303–18). Rusya 1634 yılında İsveç'te kalıcı bir misyon kurmaya karar vermiştir ancak bu misyon yalnızca bir buçuk yıl varlık göstermiştir. Dolayısıyla bu misyon, bir, iki ve belki üç yıl sürebilen eski tarz bir elçilik gibi varlık göstermiştir. Kalıcı ikamet yerine Rusya, Antik Yunan'daki *prokseniya* (*proxenos*) sistemiyle ve 1660 yılında İngiliz vatan-daşı John Hebdon'a İngiltere ve Hollanda nezdinde 'comissarius' unvanı verilmesi örneğinde olduğu gibi, mevcut fahri konsolosluk sistemiyle benzerlikler gösteren bir temsil biçimine geri dönmüştür. Sör John Hebdon, 1667-68 ve 1676-78 yıllarında Moskova'da İngiliz büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

lenmesini korumak noktasındaki ısrarıyla hâlâ göze batıyordu. Bu davranış, yabancı elçinin karşılandığı ve başkente kadar eşlik edildiği ülke sınırında başlıyordu. Rus topraklarına ayak basmasıyla, kendisine bol miktarda yiyecek ve içecek (*korm*) sunulurdu. Bu durum, mütekabiliyet açısından bir sorun yaratıyordu çünkü Avrupa uygulamasında artık elçiler kendi usullerince ödeme yapmak durumunda kalmıştı. Ziyaretçinin başkente ulaşmasıyla birlikte piyade muhafızlar tarafından bir geçiş töreni yapılır, müzik çalınır ve insanlar sokaklara akın ederdi. Ancak elçi, çar tarafından makamında kabul edilmeden önce elçiyle Ruslar arasında resmî bir temasa izin verilmezdi. Dönem itibarıyla Avrupa'nın kıdem uygulamasına göre, tüm ziyaretçi diplomatlar kabul edilir ve krallar birbirlerine kardeş (din kardeşi) diye hitap ederlerdi. Ancak Rusya'da liderlik statüsüne odaklanmış olan çar, diğer hükümdarlara hitap etmek için 'kardeş' terimini kullanırken son derece seçiciydi. Yalnızca en güçlü devletlerin temsilcilerini kabul etme şeklindeki ayrımcı uygulama, on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir (bkz. Zorin 1959: 370).

İdeal tip konusuna dönersek, Moskova'da hükümdar ve aracıları arasındaki sözleşmeler tamamen patrimonial bir zeminde yapıldı. IV. İvan'ın boyarlarına diz çöktürmesinin ardından, soyluluk siyasal açıdan kenara itildi. Çağdaş Avrupa hükümdarları da soyluları öldürme ve/veya mülklerine el koyma noktasına kadar haklarından mahrum edebilirdi ancak Avrupa'da merkez ve çevre arasındaki imparatorluk sözleşmesi, böylesine bir karaktere sahip olmak yerine gittikçe artan bir şekilde hukuk temelliydi. On altıncı yüzyılda toprakların ve köylülerin hükümdarlığa bağlı olduğu Rusya'da durum böyle değildi (Helie 1971). On sekizinci yüzyılda Petro, soylulara çeşitli kanun ve hakların tanınmasına başlamak yerine onları hizmet soylularına dönüştürerek, Avrupa'nın tam tersi istikamette ilerliyordu. Aracılar doğrudan çara bağlıydı, askerî bir dereceye sahipti ve hediyeler alırdı. Hanedan veraseti açısından Rusya, 1598 yılına kadar Rurik soyunu devam ettirmiştir. Orta Çağ'da hükümdarın yalnızca belli bir hanedandan gelmesi şartı Rusya'yı Avrupa'dan belli ölçüde ayırıştırmasına rağmen dönem itibarıyla böyle bir farklılık söz konusu değildi çünkü Avrupa'daki eğilim, krallığı farklı akraba soylarının uğruna savaşıacağı bir ödül olarak görmekten ziyade tüm krallıkların ilk doğan hakkı ilkesine dayalı

tek bir hanedan soyu etrafında konsolide edilmesi yönündeydi (Kokkonen & Sundell 2014). Askerî liderlik konusunda ise komutanın olabildiğince cephe gerisinde bulunmasına yönelik bir eğilim mevcuttu. Tebaalar şüphesiz çarın şahsına tâbiydi; sorgusuz sualsiz bir şekilde sadakat göstermeyen boyarlar, hayatta kalmak istiyorlarsa ülkeyi terk etmek zorundaydılar.

Buraya kadar özetlemek gerekirse, Moskova ve Rusya özellikle hükümdarın statüsü konusunda bozkır geleneğine bağlı kalmıştır. Bu durum, uluslararası ölçekte aşikârdı; çar ve tebaası, çarı diğer tüm krallardan üstün görüyordu; onlara göre çar birkaç kralla eşitti ama hiçbirinin altında değildi. Her emre kayıtsız şartsız uymak zorunda olan tebaa ile çar arasındaki ilişkide de bu durum aşikârdı. Son olarak, çarın Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğu şeklindeki dinî meşrulaştırma ilkesi de mülum geleneğin tezahürüydü. Bu meşrulaştırma ilkesi papanın, görevini icra ettiği süre boyunca Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduğu Avrupa geleneğiyle ters düşüyordu ki zaten papanın görevi gelebilmesi için önce kardinaller tarafından seçilmesi gerekiyordu. Kilise, meşrulaştırmaya yönelik bir tür aracı rolü oynuyordu.¹⁸⁹ Rusya ve Avrupa arasında yapılacak bir mukayesede, Tanrı ve çar arasındaki doğrudan ilişki ve çarın kişisel temsilcileriyle diğer imparatorlar ve krallar arasındaki doğrudan ilişki üzerinde ısrar edilmesi arasındaki eşbiçimliliğe (izomorfizm) dikkat çekmek önem arz etmektedir. Bu husus Rus diplomasisi için bir engel teşkil ediyordu çünkü bu, diplomatların çarın kişisel temsilcisi statüsüne sahip olmalarına rağmen anlaşmaları müzakere edemeyecekleri anlamına geliyordu. Bu uygulama, Avrupa'daki diplomatların anlaşmaları müzakere edebileceği ve sonradan hükümdarın onayına sunabileceği uygulamasıyla ters düşmekteydi. Modernite bir yönüyle de kurumsallaşmayla ilgili olduğundan, burada modern-öncesi yaşamın bir özelliği olan kurumsallaşmaya karşı bir güvensizlik ve kişiselilik üzerinde ısrar söz konusudur. Bu modern-öncesi dönem için dikkat edilmesi gereken nokta, Rusya'da hem (kült bir kurum tarafından engellenmeyen) çarın söz konusu olduğu şartlarda hem de (toprak sahibi eşraf, mülklerinin ve serflerinin idaresi konusunda

189 Meşruiyetin bu üç farklı çehresinden, birinci ve üçüncünün Bizans'ta da varlık göstermiş olması önemlidir.

engellenmeden) günlük yaşam içerisinde kişiselliğin çok daha fazla ön plana çıkıyor olmasıdır. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda, bozkır geleneğinin kalıntıları, Rusya'nın kendini büyük güç olarak kabul ettirme girişimlerini şekillendirmiş, Rus liderliği ve meşruiyetine yönelik uygulamaları biçimlendirmede aktif olmuş ancak bunun ötesine geçmemiştir.

Bu noktaya kadar Rusya hakkındaki düzen merkezli tartışma, daha önce ele aldığımız, Avrupa'da toplumların ortaya çıktığı ve devletlerin toplumlara yönelik yaklaşımında doğrudan hükmetme yerine dolaylı yönetime yer verdiği on sekizinci yüzyıl süreci dikkate alınmamıştır. Avrupa'da, bu dönem içerisinde polis devletinin yerini alan liberal yönetim biçimleri kademeli olarak ortaya çıkmış ve toplum, yönetimin referans nesnesi olarak yavaş yavaş toprağın yerini almıştır. İngiltere'nin doğusunu zayıf düşürecek şekilde, somut sosyal pratik olarak anlaşılan liberalizm, konumunu sağlamlaştırmıştır. Rusya sonunda değişimin farkına varmak zorunda kalmıştı. Bruce Lincoln, Büyük Katerina'nın saltanatını özetlerken, çariçenin sosyal politikasının nedenlerinden birinin, Rusya'nın 'büyük güç statüsünü' iç barış için bir zorunluluk ve bunun da Rus yönetiminde artan verimliliğin yeniden dayatılması olduğunu vurgular. Lincoln, bunu bir dizi genç Rus bürokratin Aydınlanma düşüncesinin egemen olduğu Avrupa'ya karşı savunmasını, söz konusu zorunluluğu arttıran bir başka faktör olarak değerlendirmiştir.

Moskova çarlarının modern-öncesi dönemdeki askerî ve mali kaygıları, hükümdarlarının yansıtmayı umduğu Büyük Güç imajına pek uymuyordu. Şüphesiz Rusya'nın askerî ihtiyaçları her zamankinden daha fazla olmaya devam etti ancak Büyük Güç olarak vatandaşlarına da uygun bir şekilde alaka göstermeliydi (Lincoln 1982: 3; bkz. 175).

Başka bir deyişle, bir devleti yönetmenin gerektirdiği şartlara ilişkin yeni bir karakter, devletin düzen sahibi olarak kabul edilmesi için nasıl görünmesi gerektiğinin yanı sıra bunun sonucu olarak, devletlerin büyük güçler olarak kabul edilmesine yönelik yeni bir standart belirliyordu. Liberalizm, devletin toplum üzerindeki doğrudan kontrolünü kaldırmasını sadece verimlilik açısından (askerî kapasite de dâhil olmak üzere siyasi ihtiyaçları karşılayabilecek bir fazla üretmek) değil, Avrupa çapında yeni bir yönetim standardına uyum sağlamak ('normal' görünme

ihtiyacı) açısından da bir zaruret formüle etmiştir. Avrupa'nın 'dolaylı yönetim' diye tanımlayabileceğimiz yapıya yönelik evrimi (Neumann & Sending 2010), Rusya'nın sürdürmekte olduğu bozkır uygulamalarıyla doğrudan çatışyordu. Liderlik ve meşruiyet açısından bozkır geleneği, Tanrı'nın buyruğuna, karizmatik liderliğe ve dolaylı yönetimin tam tersi olan agresif liderliği betimleyen niteliklere önem vermiştir. Meşruiyet konusunda dolaylı yönetim, fikir uyumu ve uzlaşma inşasına vurgu yaparken, bozkır geleneği şok ve dehşet vasıtasıyla yoğun bir şekilde insanları öne çıkarmıştır. Altını çizmek gerekir ki çar insanları huzuruna çağırdığında, çağrılan kişilerin bu emre itaat etmekten başka çaresi yoktu. Petro, başkenti Moskova'dan St. Petersburg'a taşıdığına, bütün aristokrasinin yanı sıra tüm vasıflı ve vasıfsız iş gücünün de ardından gelmesini emretmişti. Bu tipik bir bozkır uygulamasıdır. Başkent, liderin çadırını kurduğu ve ayrıcalıklarını korumak veya yenilerini talep etmek isteyenlerin gelmek zorunda olduğu yerdir.

Lincoln'ün de vurguladığı gibi uluslararası ölçekte, dolaylı yönetim aynı zamanda hangi devletin en etkili idari sisteme sahip olduğu konusunda yönetimler arasındaki rekabeti de ifade ediyordu. Ancak bu husus, Rusların şok ve dehşet yoluna başvuru olarak büyük güç statüsü elde etme eğilimiyle çelişiyordu.

Napolyon Savaşları'ndaki iki hadise; biri önemli sebepler barındırdığı, diğeri ise mevcut literatürde sıklıkla bahsedildiği için bozkır kalıntıları meselesiyle özellikle ilgilidir. Bunlardan en dikkat çekicisi Napolyon'un Moskova'ya doğru ilerlemeye başlamasıyla savaş Rusya'ya yayılırken, Rus köylülerinin Fransız askerlerini misafir olarak kabul etmeleridir. Köylüler bozkır geleneğine uygun şekilde siyasetten uzak durmaya çalışmıştır (Kharkhordin 2001). İkincisiye yerleşik irfandır. 1812 yılında, Rusların hâlâ Yurtseverlik Savaşı olarak adlandırdıkları savaşta, General Mihail Kutuzov bilindiği gibi Moskova'yı terk etmiş ve arazi derinliğinin sağladığı avantajı sonuna kadar kullanmıştı. Nitekim Vicomte de Bonald gibi çağdaşlar, bu savaş biçiminin göçebe karakterine dikkat çekmiştir ve bu taktik, o zamandan beri Rus bozkır uygulamalarının kalıntılarını işaret eden en gözde örnek olmuştur. Avrasya göçebelerinin taktiksel ricat konusunda usta oldukları kesinlikle doğrudur. İkinci bölümde değindiğimiz gibi, ilk dönemlerde baskınların başarısı saldırı ve

ricatın hızına bağlıydı. Üçüncü bölümde vurgulandığı üzere, sahte ricat Roma döneminde de bir bozkır ihtisası olarak devam etmişti ve Romalılar bu ihtisasa sahip olan bozkır atlılarına çok ihtiyaç duyuyordu. Bachrach (1973), bu uygulamanın Alanlarla birlikte Avrupa'nın göbeğinde MS sekizinci yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğünü kaydetmiştir. Ayrıca Rusların, Kıpçaklardan en fazla savaşa alakalı uygulamaları ödünç aldığı, Rus atlılarının on altıncı ve on yedinci yüzyılda Moğol tarzı zırh ve silahlar kullanmaya devam ettiği de hakikattir.¹⁹⁰

1815 Viyana Konferansı'nda Rusya'nın büyük güç olarak rolü kurumsallaştı. Rusya'nın, Altın Orda egemenliğindeki madun statüsünü geride bıraktığından beri sürdürdüğü Avrupa'nın önde gelen güçleriyle eşit kabul edilme arayışı görünüşte sona ermişti. Ancak Rusya, Eric Hobsbawm ve T.O. Ranger'ın (1983) 'uzun on dokuzuncu yüzyıl' (1789-1917) diye adlandırdığı dönemde büyük güç itibarını korumakta sorun yaşamıştır ve bu durum, temel bozkır kalıntısı olarak belirlediğimiz faktör olan liderlik karakteriyle açıklanabilir. Uluslararası toplumun kurucu ilkelerinin ne olması gerektiği konusunda İngiltere ve Fransa'nın tutumunda bir değişiklik yaşandığında, Rusya'nın yanıtı, Tanrı'nın rolü ve krallık yönetimi noktasında ısrar etmek oldu. 1815'te Çar Aleksandr, Avrupalı hükümdarları birbirine bağlayan şeyin din kardeşliği olduğunu savunmuştu. Onun önerdiği Kutsal İttifak, açıkça böyle bir söylemsel evrenin ürünüydü. Diğer devletlerin bu teklife yönelik hem resmî hem de gayriresmî tepkilerinden görüldüğü gibi, bu argümanlar yalnızca aşıkârlığını değil inandırıcılığını da kaybetmişti. Rusya'nın, Avrupa Kongresi'ni oluşturan diğer büyük güçleri Avrupa'yı halk egemenliğine dayalı karşı savunma programının arkasında bir araya getirememesi, meşruiyet ilkeleri arasındaki uyumsuzluğun nasıl uyum içinde hareket edememeye dönüştüğünü gösteriyor. Sonuç Rusya'nın, çağdaşlığın dem vurduğu Avrupalı ve hatta medeni bir ulus olup olmadığına dair sürüp giden bir tartışma olmuştur. Grimsted (1969: 3), yerinde bir yorum yaparak şöyle demiştir:

190 Bununla birlikte, 1620'lerden beri Rusya'nın Batılı askerî uygulamaları da ayrı şekilde memnuniyetle ödünç aldığı ve bölgesel derinliği stratejik olarak kullanmayı tercih etmesinin işlevsel nedenleri olduğu da vurgulanmalıdır.

Rusya'nın büyük bir Avrupa gücü olduğuna dair itibarı doruk noktasına ulaşmıştı çünkü sonraki yüzyıl boyunca Avrupa kıtasını değiştirecek olan ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmeler, Rusya'yı 1800'e değin, bu yüzyılın ortalarında vuku bulan Kırım Savaşı'nda olduğu kadar belirgin bir ölçüde Avrupa'dan ayırmamıştı.

Doğrudan liderlikle alakalı bozkır uygulamaları, etkin rıza talep ederek meşruiyet aramak ve muhalefetin gayrimeşruluğu; dolaylı liderliği, lideri aktif olarak desteklememenin meşru sayılmasını ve hatta Britanya'da 'Majestelerinin sadık muhalefeti' olarak adlandırılan yaklaşımın kurumsallaşmasını vurgulayan Avrupa dağarcığıyla çatışıyordu. Bunun mükemmel bir örneğini dördüncü bölümde Leh perspektife sahip eski Rus bakan Adam Czartoryski'nin görevde bulunduğu dönemde 1805-1806 yıllarındaki anılarında gördük; Rus Hükûmeti'nin tebaaya bir şeyler açıklayarak meşruiyetini kanıtlaması, şok ve dehşetle tebaanın desteğini almaya devam etmek isteyen diğer hükûmet bakanlarının ve ordu mensuplarının soğuk bakışlarıyla karşılandı (Le-Donne 2004: 140-41). Mantık yoluyla ikna etmek yerine, halkın gözleri karnaştırılmalıydı.

Devletler arası yönetim açısından Viyana Kongresi uluslararası yönetimde çığır açan bir gelişmeye sahne olmuştur. Söz konusu kongre Avrupa devletleri arasındaki devlet sınırlarını stabilize etmiş ve Avrupa'yı Avrupa dışı rekabetlerden izole etmiştir. Tıpkı Adam Smith'in siyasal önlemleri ekonomilerin gelişmesi için birer ön koşul olarak tasavvur etmesi gibi, uluslararası anlaşma, devletlerin yöneteceği belli (devlet içerisindeki toplumlar olarak anlaşılan) alanlar belirlemiştir. En önemlisi, bu durum Rusya için büyük güç olmanın anlamını değiştirmiştir. Paul Schroeder'in belirttiği gibi, Avrupa Uyumu'nun genel ilkeleri,

Her şeyden önce büyük güçlerin haklarını, çıkarlarını ve eşit statülerini korumuş ama aynı zamanda bu yetkileri, söz konusu haklarla bağlantılı belirli görevlerin icra edilmesine adanmışlardır. Anlaşmalara saygı, diğer devletlerin iç işlerine karışmama, Avrupa Uyumu'nun karar ve faaliyetlerine katılmaya istekli olma ve uluslararası ölçekteki eylemlerde genel olarak hukuki ve mutedil olmak (Schroeder 1986: 12-13).

Avrupa'da bölgesel genişleme temelli kötü bir yönetimi telafi etmek, daha zor ve gayrimeşru bir hâl almıştı. Polonya'nın üç defa bölünmesi (1772, 1792 ve 1795) ve bunun sonucunda Rus

topraklarının genişlemesi, Rusya'nın büyük bir güç olarak konumunu, benzer bir genişlemenin on sekizinci yüzyılın başlarında yapacağı ölçüde güçlendirmemiştir. Bozkırda uygulanan şok ve dehşet, siyasi dağırcığı meşruiyetin doğrudan yönetimle değil dolaylı olarak ekonomik açıdan verimli yönetişimin bir göstergisiyle elde edilmesini talep eden Avrupalılar üzerinde pek işe yaramıyordu. Rusya'nın büyük güç olma emellerinin temelindeki sorun, doğrudan yönetim mantığını terk ederek dolaylı yönetim mantığına geçmekteki isteksizliği ve yetersizliği idi (Neumann and Sending 2010). Lincoln'a göre,

Eğer Rusya, hızla sanayileşen Batı'ya göğüs gerecek olsaydı, daha fazla verimlilik elde etmenin bir yolunu bularak orta ve üst düzey yetkililere değişim için destek sağlamak zorundaydı. Rus bürokratlar hizmet ettikleri ulusun ihtiyaçlarını karşılamalıydı; karmaşık toplumsal ve ekonomik meseleler hakkında bilgi sahibi olan az sayıdaki kişinin çarlığın politika oluşturma sürecine girdi sağlamasını mümkün kılmak için bazı araçların bulunması gerekliydi (Lincoln 1982: 6).

Lincoln, kitabında bu sürecin on dokuzuncu yüzyılın ortalarında nasıl ortaya çıktığını, 1861'de serflerin azat edilmesini ve doğrudan Avrupa dağırcığından alınan kapsamlı yargı reformlarıyla nasıl doruk noktasına ulaştığını titizlikle incelemiştir (özellikle bkz. Lincoln 1982: 200). Bununla birlikte Rusya'daki otokratik düzenin, bu tür eylemlerin gerçekleştirilmesi noktasında engel teşkil etmesi son derece önemlidir. Teorik olarak bütün güç çarın kendisinden kaynaklanıyorsa, bürokrasi yukarıdan gelen doğrudan kontrol ilkesini sürdürmek zorundaydı. Dolayısıyla Rus politikacılar bağımsız hareket edemezdi. Çar dışında toplumsal çıkarların kaynağı olarak işlev görmeleri de mümkün değildi, dolayısıyla yeni oluşan orta sınıfın ekonomik açıdan güçlenmesi, siyasal çerçevede doğrudan bir ifade bulamamıştır. Sonuç olarak, orta sınıfı oluşturan yeni sosyal ve ekonomik gruplar Batı'da mutlakiyetçiliğin gücünü aşındırırken, Rusya'da güçlendiriyordu (Lincoln 1982: 7). Bu sürecin mantığı ve önemi hakkında tarihsel literatürde yaygın bir fikir birliği söz konusudur. Bir taraftan Rusya ile Türkiye diğer taraftan da batıdaki rejimler arasındaki yönetim ve hükümet mantığını açıklamanın kilit önem teşkil ettiği amaçlarımız doğrultusunda, örneğin Moshe Lewin'in (1987) Rusya'nın reform yapmak noktasındaki yetersizliğine yönelik yorumu değerlendirilmelidir. Lewin'e göre Rus

İmparatorluğu on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca sahip olduğu işletmelerdeki görece verimlilik eksikliği dolayısıyla Batılı rakipleri karşısında yenilgiye uğramıştır. Tepki olarak, Rus (veya Sovyet) devleti, işletmeler üzerindeki doğrudan kontrolünü hafifletmiş ve onları kendi inisiyatiflerini arttırmaya teşvik etmiştir. İşletmeler bu şekilde işlemeye başlamış ve belli bir noktadan sonra başarıları devlet nezdinde (baskı biçiminde) talepler yaratmıştır (farklı vergi sistemi ve vergi derecesi, yeni mevzuat, kararların alınmasında söz hakkı vb.). Devlet, sistem çapında bir değişiklik olmadan bu taleplere cevap verememiş ve dolayısıyla reformlara son vermiştir. Tilly’i esas alan bir yaklaşımla denilebilir ki bu, gelişen sermaye toplama yollarının aksine daima baskıya müracaat eden bir devletin işidir. Hükûmeti esas alan bir yaklaşım temelindeyse bu sürecin, devletin doğrudan yönetim mantığından dolayı yönetim mantığına doğru bir değişikliği kabul etmeyi reddetmesi olarak tanımlanabilir. Toplumun kurumsal ve dolayısıyla şeffaf olmayan bir gerçeklik olarak var olmasına müsaade edilmemektedir. Avrupa’dan da görüldüğü üzere Rusya, kendisini daima büyük gösteren, modası geçmiş ve verimsiz bir devlet iktidarı tarzına tutunmuştur. Lincoln’e yenisinden başvurursak, sonuç olarak,

1856 yılı itibarıyla Batı’nın siyasal ideolojileri, II. Aleksandr’ın savunmaya ant içtiği, aydın bürokratların zorunluluk ve inançtan ötürü bağlı oldukları otokrasinin ilkelerine ve kurumlarına karşı, gözü kara bir şekilde düşmanca saf tutmuştu. Avrupalılar, Rus otokrasisine baktıklarında 1789, 1830 ve 1848 devrimlerinde yok etmek için savaş verdikleri tiranlığı görüyordu ve otokrasinin ayakta kalması, kaçınılmaz surette bazı Avrupalıları Rusya’nın bir Avrupa gücü olarak kabul görmesine yönelik iddialarına karşı durmak için teşvik etmişti (Lincoln 1982: 175).

Çarlık imparatorluğunun, polis yönetiminden liberal yönetime geçmemek için gösterdiği direniş hayatına mâl olmuştur. Güç dengesinin bir kabiliyet dengesi mi yoksa bir tehdit dengesi mi olarak anlaşılması gerektiğine dair genel rasyonalist tartışmanın bir benzeri de büyük gücün maddi göstergeler açısından mı yoksa algısal göstergeler açısından mı değerlendirilmesi gerektiği konusundaki rasyonalist tartışmadır. Örneğin William Wohlforth (1987), Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki on yılda politikacıların, sayılara duydukları güven yüzünden hataya düştiklerini ve Rusya’nın gücünü fazlasıyla abarttıklarını belirtmiş-

tir. İlginçtir ki bu gücü en mütevazı gören yönetim Rusya'nın ta kendisiydi (Lieven 1983). Wohlforth'un da altını çizdiği gibi onları yanlış yola sürükleyen şey, yabancı gözlemcilerin devletin uluslararası ölçekteki konumu ve varlığını sürdürmek uğruna toplum üzerindeki zayıf hâkimiyetin önemini tam olarak kavrayamamalarıydı. Çar, son aylarında sistemdeki en liberal devletlerin temsilcileri olan müttefiklerinin büyükelçilerine tavsiye için başvurduğunda, klasik yanıt, çarın hükûmetinin halk tabanını genişletmesi gerektiği idi. Avantajlarına rağmen çar bu tavsiyeleri şiddetle reddetti. Ülkenin görünüşte 300 yıl önce kendisini kopardığı bozkır geleneğiyle şekillenen Rus liderliği ve meşrulaştırma süreçleri, hâlâ o kadar aktifti ki, rejimin bekasına yönelik varoluşsal bir tehdit bile rejimin şok, korku ve zorlamaya olan bağımlılığını değiştiremezdi.

Osmanlılar

Osmanlı Hanedanı'nın bozkır-göçebe kökenleri; Osmanlı, Bizans ve İslâm gelenekleri arasında melezleşme, Osmanlı devlet inşasında bozkır uygulamalarının kurumsallaşması açısından üçüncü bölümde genişçe ele alınmıştır. Asıl karmaşık olansa, özcülüğü riske atmadan altı yüzyıllık yönetim boyunca devam eden sürekliliği savunmaktır. Bunu iki temel bakış açısına dayanarak yapıyoruz. İlk önce kurumsallaşmış icraat biçimleri hedeflenen sonuçları vermediği için bozkır dağarcığının nasıl yeniden teşekkül edildiğini göstereceğiz. İkinci olarak, bozkır geleneği ideal tipinin, Osmanlıların işlerini idare etme ve çevresindeki yönetimlerle ilişki tesis etme usulünün belli yönlerini nasıl vurguladığını gösteriyoruz.

Osmanlılar, en azından ilk evrelerinde, yağmalanan kaynakları dağıtarak ordularını seferber etmiştir (Lindner 1983; Lowry 2003). Bu uygulama, maddi sermayenin bir an evvel sosyal sermayeye dönüştürülmesini gerektiren bozkır geleneğine uygundu. Ancak Osmanlıların bir hazine kurup vergi toplamaya başlaması uzun sürmemiştir. Bu konudaki melezleşme İran Selçukluları arasında on birinci yüzyılda ve İlhanlılar arasındaysa on üçüncü yüzyılda çoktan başlamıştı. Yönetim yalnızca Türki göçebeler tarafından değil hanedana adını veren kurucusu Osman tarafından, muhtemelen yerel komutanlar ve yakın zaman-

da Hristiyanlıktan İslâm'a geçmiş diğer iki askerî liderle birlikte kurulmuştur.¹⁹¹ Bozkır dağarcığının anahtarı dinsel bağlılık değil sadakat ve akrabalıktı.

En güçlü liderin tahta çıkmasını onaylamak için meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılan *kurultay* neticesinde Osman'ın, daha sonra 'Osmanlı' Devleti olarak anılacak olan yönetimin lideri olduğu tasdik edilmiştir (Lowry 2005: 65). İkinci bölümde belirtildiği gibi lider seçimindeki temel kriter, *kutun* –Tanrı'nın lütfu– bir işareti olan askerî başarıya sahip, en güçlü liderin yönetimi devralmasıydı. Genç Osmanlı yönetiminin siyasal dağarcığında, *kurultay* uygulamasına ek olarak bir dizi bozkır uygulaması daha vardı. Osman'ın ordu içerisinde kumandan olarak görev yapan maiyeti bunlardan biridir. Bunun yanı sıra Osmanlı ve Türk yönetimleri seyyar karaktere sahiptir. İran'ı muhtemel bir istisna tutmak suretiyle bildiğimiz hiçbir imparatorluk, Osmanlı İmparatorluğu ve onun halefi olan Türkiye kadar sık başkent değiştirmemiştir. Kuzeybatı Anadolu'da, Selçuklular/İlhanlılar ile Bizanslılar arasındaki sınırda, Söğüt civarındaki bölgede bir göçebe girişimi olarak başlayan ve filizlenen imparatorluk, 1324'te Bursa'yı ele geçirir geçirmez burada bir başkent kurmuştur. Başkent 1365 dolaylarında Edirne'ye, 1453'teyse Konstantinopolis'e taşınmıştır. Konstantinopolis 1918'de İngilizler tarafından işgal edildiğinde, devlet seçkinlerinin bir kısmı Anadolu'ya taşınmış ve önce Erzurum'da, ardından Ankara'da muhalif bir askerî ve idari merkez kurmuştur. 1920 yılında *de facto* bir karşı-başkent hâline gelen Ankara, 1922'de Türkiye'nin başkenti olarak resmîyet kazanmıştır; günümüzde hâlâ Türkiye'nin başkentidir. Buradaki mantık, Rus Çarı Büyük Petro'nun St. Petersburg'a taşınması durumuyla, yani lidere coğrafi olarak yakın olma mantığıyla aynıdır. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa, bireyin devlet hiyerarşisindeki konumunu güvence altına alması için gereklidir.¹⁹² Bir kişinin hiyerarşi içerisindeki konumunu korumak için liderin huzuruna gitmesi bozkır geleneğinin tipik bir örneğidir.

191 İmparatorluğun bu diğer iki kurucusunun, on beşinci yüzyılda yazılmaya başlanan Osmanlı tarih yazımında yer etmemesi, Osmanlı Hanedanı'nın gücünü pekiştirmesine ve (siyasal nüfuz için olmasa da) prestij için bir ön koşul olarak İslâm'ı tanıtmaya kolayca atfedilebilir.

192 Başkent'in bir kez daha yer değiştirip bu sefer İstanbul'a geri dönmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

Ne bozkır geleneği ne de bu geleneğin 'taşıyıcıları' zamansız araçlardır ve yeni gelişmelerle inovasyonların da bozkır geleneğinin Osmanlı imparatorluk uygulama dağarcığındaki ilk melezleşmesi ve kurumsallaşmasının ardından ortaya çıkmış olduğu hakikattir. Rifaat Abou-el-Haj (1991) ve Marinos Sariyannis'in (2013) iddia ettiği üzere, on yedinci yüzyılın sonlarında 'Osmanlı Devleti ile yönetici sınıf arasında ve hükümdar ile devlet aygıtı arasında ilerici bir ayrım' mevcuttu (Sariyannis 2013: 93). Devlet ve hanedandan bahsedilirken, en azından teorik açıdan ayrı terimler kullanmak mümkündü. Aynı dönemde meydana gelen bir diğer gelişme, Baki Tezcan'ın (2010) 'ikinci Osmanlı İmparatorluğu'nun' -yeniçerilerin Osmanlı padişahının mutlak iktidarını denetleme işlevi gördüğü bir proto-anayasal kurumsal yapı- doğuşu olarak adlandırdığı hadisedir. Yeniçeriler, birçok yönden Osmanlı Hanedanı'nın *maiyeti* olmaktan çıkarak devlet adamlarının ve padişahın kararları meşru kılmak zorunda olduğu gayriresmî bir parlamentoya dönüşmüştü. Devlet ve toplum arasındaki bağların daha da güçlenmesi gibi görünen bu gelişmeyle askerî reformun durdurulması, gücün merkezîleşmesinin sınırlanması ve dolayısıyla Osmanlı merkezinin askerî kaynakları düşmanlara karşı harekete geçirme yeteneğinin engellenmesi konularında Türk tarih yazıcılığının yeniçerilere biçtiği geleneksel rol arasında bir çelişki görmüyoruz. Yeniçerilerin muhalefetine ve dolayısıyla padişah ile 'devlet' arasında bir ayrıma karşı devlet gücünü kendi nezdinde merkezîleştirmeye çalışan padişahların çabalarında, bozkır geleneğinin yeniden teşekkül ve tasdik edilmesini görüyoruz.

Bu kitabın temel argümanlarından biri, aktörlerin hâlihazırda kullandıkları kavramlar ve yönetim araçları nedeniyle başarısız olmaları durumunda, uygulama dağarcığının diğer kısımlarını denemek için motive olduklarıdır. Bu durum, bozkır geleneğiyle melezleşmiş yönetimlerde bu gelenekle bağlantılı sembollerin ve devlet inşası uygulamalarının yeniden teşekkül ettirilmesine sebep olmaktadır. Anadolu'daki Türkler örneğinde, bozkır dağarcığının beş farklı meşruiyet ve yönetim krizi sırasında nasıl yeniden teşekkül ettiğinden bahsedeceğiz. Birinci kriz, 1243 yılında Moğolların Anadolu'yu işgal ederek Selçukluları egemenlikleri altına alması ve oradaki Türkmenleri imparatorluk hiyerarşisine dâhil etmeleri idi. Rudi Lindner'a göre, yerel kamp gruplarının

1298-99'da oldukça sert geçen kış aylarında isyan etmesinin ardından Tebriz'deki İlhanlı hanı, Osman'ın babasını ve Oğuz boyundan diğer kabile üyelerini Anadolu'ya getirerek, bu coğrafyayı İlhanlılar adına yönetmesini istemiştir (Lindner 1982, 2007). Moğol istilasının Anadolu Türkmenleri üzerindeki etkisi tam olarak araştırılmamış olsa da bölgede başka bir bozkır hükümdarı olduğu için Bizans ve İslami geleneklerle melezleşmenin daha önemsiz hâle geldiği açıktır. Bu, elbette bizim esas konumuz değildir ancak Moğolların Anadolu'ya gelerek hükümdarlık kurmasıyla, yerel göçebeler dağarcıklarının bu yönünü vurgulamakta çok az sorun yaşayacaklardı. İkinci kriz, yaklaşık bir asır sonra, Osmanlı Beyliği genişleyip zenginleştikten sonra, Heath Lowry'nin (2003) iddia ettiği gibi Bizans geleneğiyle yoğun bir melezleşme döneminde gerçekleşmiştir. Başlattığı taarruzla bölgeyi kasıp kavuran Tıfnur'un bozkır meşruiyeti iddiası Osmanlı Padişahı Bayezid'in iddiasını geride bırakmıştı. Osmanlı hanedanı, bozkıra kadar uzanan daha şanlı bir soya sahip olduğunu iddia ederek, göçebe destekçilerinin sadakatini geri kazanmak için kendini yeniden yapılandırmak zorunda kalmasının yanı sıra, Kastritsis'in (2007) 'Osmanlı iç savaşı' (1402-13) olarak adlandırdığı Sultan Bayezid'in oğulları arasındaki iktidar mücadelesinde siyaseti yürütme ve devleti örgütlemeye ilişkin bozkır göçebe yöntemler de merkezî bir yer tutmuştur. Osmanlı yönetimini meşrulaştıran özdüşünümsel anlatı başta olmak üzere meşruiyet krizinin yaşandığı bu dönemde, bozkır geleneğinin birçok unsurunun yeniden teşekkül ettiğini gözlemliyoruz. On beşinci yüzyıl ilâ on yedinci yüzyılın başlangıcı arasındaki dönemde, Osmanlılar bu türden çok az meşruiyet krizi yaşamıştır. Ancak kardeşler arasındaki taht mücadelesi konusunda uygulanan tanistri, padişah sefere çıktığındaki sembolik düzen, yeniçeriler ve padişahın kanun yapma gücü gibi geleneklerin melezleşmiş bozkır kökenleri barındırdığına dair hiçbir şüphe yoktur (sonuncu husus için bkz. Burak 2015). Erken dönem Osmanlı yönetimi hakkındaki literatür zenginleştikçe, tek tük düzeltmeler yapılmış olsa da bozkır-göçebe gelenekleri, Bizans geleneği, İslami dinî kurumlarla meşruiyet arasındaki melezleşme hikâyesi, doğrulanmış gibi görünmektedir. Muhtelif bilim insanları bahsedilen melezleşmenin farklı yönlerini vurgulasalar da sürecin bu terimlerle ifade edilmesi tartışma götürmezdir. Bununla birlikte, özellikle

tarihçiler açısından daha tartışmalı olarak değerlendirilebilecek husus, köprüünün altından çok sular akmasına rağmen belirli bir 'etkinin' asırlarca devam etmesi noktasında ısrar etmek olabilir. Giriş bölümünde ileri sürdüğümüz üzere zamansallık esastır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1683 yılındaki bozkır-göçebe unsuru 1402'dekiyle aynı değildi. Ancak Osmanlılar Kırım Tatar destekçilerinden istifade ediyordu, padişahın ordusu Tatarların tuğunu –savaş ilanı için kullanılan at kuyruklu sancak– kullanıyordu; meşru yönetim iddiası hanedanın erkekleri arasında hâlâ kolektif bir meseleydi ve eğer Osman'ın soyu tükenirse, Kırım Tatarlarından Giray Hanedanı'nın, Cengiz Han'ın soyundan geldiği için yönetimi devralacağı genel olarak kabul ediliyordu.

Üçüncü Osmanlı meşruiyet krizi, 1774'te Ruslar karşısında alınan mağlubiyetten sonraki döneme denk gelmektedir. Bu döneme damgasını vuran şey, benzer bir krizi son defa tecrübe ettiği zamana kıyasla çok daha farklı görünen bir yönetimdeki geniş kapsamlı vicdani muhasebeydi (çoğu ilmî eser olarak kaleme alınmıştır). Daha önceki meşruiyet krizleri, bozkır geleneğinin bazı varyasyonlarının hegemonik olarak yeniden dayatılmasıyla bağlantılı olarak ortaya çıktığı için bu daha çok bir deplasman maçına benziyordu. Yine de bu kriz, sembolik düzenin parçalarının beklenmedik bir şekilde yeniden teşekkül etmesiyle sonuçlanmıştır. 1790'larda Kırım Tatar kökenli bir Osmanlı aydını olan Tatarcık Abdullah Efendi, Osmanlı Devleti'nin yozlaşmasını ve zayıf düşmesini hanedanın yerleşik alışkanlıklarına dayandırmıştır. Şehirlerde yaşamak ve çok fazla bina inşa etmek. Abdullah Efendi'nin önerdiği çare, padişahın yeniden göçebe olmasıydı; şehirler arasında dolaşmaya başlamalı ve at sırtında epeyce vakit geçirmeliydi (Topal 2017: 91–93). Sultan III. Selim bu öneriyi asla kabul etmedi. Osmanlı kâtiplerinin, 1821'deki Yunan İsyanı sırasında Yunan isyancıların başarısını, İbn Haldun'a göre göçebelere askerî üstünlük sağlayan sosyal bağ, yani asabiyeti başarılı bir şekilde kullandıkları iddiasına dayandırarak açıklaması, bu konuya daha uygun bir örnektir (İlcak 2011, 115–16). İddiaya göre Osmanlıların sorunu, yerleşik yaşam tarzından çok derinden etkilenmiş olmalarıydı. 1821 yılının mart ayında Divanühümayun, padişaha *bedeviyetin* ('göçebelik') benimsenmesini önermişti (İlcak 2011: 122). Bu öneri imparatorluğun başkentini terk etmek değil, yalnızca göçebe âdetlerini

taklit etmek olarak anlaşılmıştı. Birkaç gün sonra, bütün Müslümanlardan lüks eşyalarından vazgeçmeleri, silahlanmaları ve at sahibi olmaları istendi. Hükûmet silahlara el koydu ve kısa bir süre sonra tüm Osmanlı memurları ile İstanbul'da yaşayan Müslüman erkekler, yerleşik yaşam tarzını devam ettirmesinin yanı sıra silah taşımaya başlamıştı (İlıcak 2011: 130). Öte yandan Rum Ortodoks nüfus silahsızlandırılmıştı. Belki de beklenildiği üzere İstanbul ve çevre Müslüman ahalinin ata binmesi ve silah taşınması, Mora'daki Yunan isyanını durdurmaya pek yardımcı olmamıştır. Aksine isyandan uzak, silahsız Rum Ortodoks tebaaya yönelik şiddete zemin hazırlamış ve böylece Rum Ortodoks ve Müslüman tebaa arasındaki sınırı derinleştirmiş ve siyasallaştırmıştır. İlıcak'ın belirttiği üzere, Osmanlı yönetici sınıfının göçebeliği benimseme fermanına yönelik yaklaşımı tartışmalıdır ve bu durum, bizim nazarımızda bozkır geleneğiyle ilişkili uygulamaların mutasyona uğramış bir biçimde de olsa yeniden teşekkül etmesidir. Bu kapsamdaki belirgin referans noktası, İbn Haldun'un *Mukaddime*'sindeki göçebeler ve yerleşikler arasındaki analitik düzendir ancak Osmanlıların, Haldun'un düzenini uygulamaya koyma biçimi, İbn Haldun'un felsefesinden ziyade Osmanlı devlet inşasının barındırdığı göçebe unsurlarla ilişkilidir. İkisnin arasındaki farkın üzerinde gereğinden fazla durmak lüzumsuzdur. Çünkü İbn Haldun, çalışmalarını Kahire'de Memlûkların himayesi altında kaleme almıştı ve zaten birçok yönden melezleşmiş bir geleneğin içindeydi. Haldun, Osmanlılarla hususi bir ilişki kurmuş olmasa da *Mukaddime*'yi bitirdikten sonra Timurlenk'in maiyetiyle bir yıl geçirmiştir. Birinci bölümde değindiğimiz Tilly'nin argümanına geri dönersek, sadrazamın – İstanbul'daki Rum tüccarlarının hem maddi hem de ideolojik olarak desteklediği düşünülen – çevresel bir isyan tehdidiyle karşılaştığında, muhtemelen 'sadık' Müslüman nüfusun büyük bir bölümüne zorlayıcı güç (*coercive power*) araçlarını dağıtmaya başladığı açıktır. Yunan tacirlerine duyulan şüphe ve kıskançlık, Müslümanları silahlandırıp gayrimüslimleri silahsızlandırmakla birlikte katliamlara zemin hazırladığı için sonuç trajikti. Bize göre bu, devlet idaresine yönelik muntazam dağarcığın başarısız olması üzerine zora başvurmak anlamına gelmektedir.

Üstelik imparatorluk merkezinin on sekizinci yüzyılda kendisine meydan okunmasına karşı bozkır dağarcığının yeniden

teşekkül ettirmesinin yanı sıra, meydan okuyan odaklar da boz-kır geleneği usullerince hareket ediyordu. ‘Klasik’ Osmanlı devlet ideolojisinin, her bireyin padişahın düzeninin bir parçası olduğu ve bu düzene uyduğu ‘zümreler’ terimiyle ayrıntılı olarak formüle edilmesine rağmen, sırf kurnazlık ve siyaset maharetiyle hiyerarşinin tepesine yükselen, kendi kendini yetiştirmiş çok sayıda kişi ve ayrıca on sekizinci yüzyılda yerleşik toplulukları yağmalamaya yönelik emperyal araçlar vardı (Yaycıoğlu 2016; Topal 2017: 61).¹⁹³ Her Osmanlı tebaası bu durumdan şikâyet etmiyordu; en azından kabiliyetli kişilere hiyerarşinin üst seviyelerinde yer verildiğinde. Örneğin Şemdanizade bunu Osmanlı için bir güç kaynağı olarak görmüş ve Osmanlıyı diğer devletlerle şu şekilde kıyaslamıştır:

Tarihten öğrendiğimize göre, diğer devletlerin hükûmet kademeleri ocaklık [tevarüs edebilen gayrimenkul¹⁹⁴] gibi olduğu için, bu hükûmetlerde birine aniden yüksek statü verilmesi mümkün değildir. Ancak Osman Hanedanı, lütuf ve bereketiyle alt düzeyli bir adamı meşhur edebilir ya da Mısır’ın hükümdarı yapabilir ve bu adamın nüfuzunu Keyvan veya Bağdat halifesinin nüfuzuna eşit kılabilirdi (Topal 2017b: 61).

Dolayısıyla Şemdanizade, Osmanlıları diğer devletlerden müspet manada ayırtıran bir faktör olarak hızlı toplumsal hareketliliği övmektedir.

Dördüncü meşruiyet krizi, Osmanlı İmparatorluğu’nu sona erdiren krizdir ve temelde farklı şekilde kurulmuş bir sembolik düzene – uluslararası toplum – istinaden Anadolu’ya meşru olarak hükmetme iddiasıyla ilgilidir. On sekizinci yüzyıl ilerledikçe, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük güçler arasındaki sıra dışı aktörler olduğu giderek belirginlik kazanmıştır. Bu iki güç askerî enerjilerinin çoğunu Karadeniz, Kafkaslar ve Kırım’da hegemonya için birbirleriyle savaşmakla harcamıştır. Üst üste gelen Rus zaferleri, Osmanlı prensiplerine göre düzenlenen eski Osmanlı topraklarının giderek Rusya’nın eline geçmesiyle sonuçlanmıştır. Ruslar 1783’te ilhak ettikleri Kırım Hanlığı’nı,

193 Bir bakıma, Osmanlı imparatorluk merkezi zorlayıcı gücünü yitirdiği için çevredeki birçok nüfuzlu kişi ve aracı baskın ve yağmalamaya yönelmiştir (Esmer 2014).

194 *Yurtluk* ile eş anlamlıdır, bkz. Üçüncü bölüm.

1774 yılında ele geçirmiştir.¹⁹⁵ Bu zaferler, kısmen Rusya'nın siyasal ve askerî açıdan yeniden örgütlenmesinin ve Avrupa askerî pratiklerini benimsemesinin bir sonucudur. Netice itibarıyla Osmanlılar Avrupa dağarcığını büyük ölçüde görmezden gelirken, Rusların Avrupa uygulamalarını benimsediğini fark ettiler. Nitekim İbrahim Müteferrika, 1731 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'yı takip etmesi gerektiğini savunmuştur:

Son yirmi-otuz yıl içerisinde, Moskofların 'Çar' dediği akıllı ve bilgili bir hükümdar ortaya çıktı [I. Petro]. Bu hükümdar diğer milletlerin devlet idaresi ve ordu teşkilatlanması yöntemlerini inceleyerek öğrenmiş, yasa ve yönetmeliklerini mütalaa etmiş ve askerî bilimleri teşvik etmeye heves duymuştur. Bu amaçla başka ülkelerden mevzubahis ilimlerde hünerli uzmanlar aramış, onların öğüt ve tavsiyelerine kulak vererek ordusunu ıslah etmiştir. Kısa bir süre içerisinde planlarını ihtimal aşamasından gerçeklik aşamasına getirmeyi başarmıştır. Orduyla yetinmeyip donanmaya önem veren bu hükümdar, Hollanda'dan, İngiltere'den ve diğer yerlerden hünerli uzmanlar getirmiş, Baltık ve Hazar Denizlerinde donanma kurmuştur (İbrahim Müteferrika 1731, alıntı yapılan kaynak: Berkes 1998: 45, Berkes'in kendi tercümesi).

Büyük Petro'nun tatbik ettiği reformlar, özellikle 1792'den sonra, giderek artan şekilde Osmanlı ıslahatçıları için standart bir referans noktası hâline gelmiştir (Aksan 2007: 169). Bundan birkaç yıl önce, 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki yenilginin ardından Osmanlılar, Fransız Maréchal de Montmorency'nin yardımıyla orduyu yeniden düzenleme girişiminde bulunmuştu. Bu durum, padişaha hâlâ sadık olan ancak tarihçi Baki Tezcan'a (2010) göre bu noktada Müslüman Osmanlı toplumunun organik bir unsuru hâline gelen ve Osmanlı devlet adamlarının politikalarını meşru kılmak için temel seçmen kitlesini oluşturan Yeniçeri Ocağı'nı sıkıntıya sokmuştur. Tezcan, bunu proto-anayasalcılık olarak adlandıracak kadar ileri gitmiş ve bu manzarayı İngiltere'de Muhteşem Devrim'in ardından parlamento ile kralın sahip olduğu imtiyazlar arasındaki ilişkiyle kıyaslamıştır.

195 Rusya, 1813 ve 1828 yıllarında İran ile Gülistan ve Türkmençay anlaşmalarını imzalamıştır. Bu anlaşmalar İran için küçük düşürücü birer darbe olmuştur çünkü İran, Kafkasya topraklarını kaybetmesinin yanı sıra gelecekte devlet liderliğinden istifade edilen Azeri-Türk nüfusunun yaklaşık üçte birini kaybetmiştir.

Avrupa ordularını savaş alanında yenmek için yeterli kaynakları harekete geçirmekte giderek daha fazla başarısız olduğu için Osmanlıların Avrupa'yı taklit ettiği yönündeki yaygın tezin aksine, Baki Tezcan'ın (2010) 'İkinci Osmanlı İmparatorluğu' olarak adlandırdığı kurumsal yapının askerî başarı sağlamada başarısız hissedilmesi göz önüne alındığında, III. Selim (1789-1807), II. Mahmud (1808-39) ve ardından II. Abdülhamid (1876-1908) dönemlerinde iktidarın merkezîleştirilmesine yönelik girişimlerin, acil durumlarla başa çıkmanın bir yolu olarak hizmet eden bozkır dağarcığının yeniden teşekkülünün birçok yönden parçası olduğu öne sürülebilir. Bu husus hâlâ İslami geleneğin bir parçası ve dolayısıyla İslami geçmişi idealize eden bir dilde formüle edilmiş olmasına rağmen, ilk padişahların liderlik ve dehşet uyandırarak kendi düzenini kurma konusundaki sözde yetenekleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun, devlet adamlarının arzu ettiği temel nitelik olarak en güçlü imparatorluklarla eşit olmasını sağlamakla alakalıydı.

Özetlemek gerekirse, on dördüncü yüzyılın başlarında ortaya çıkan Osmanlı İmparatorluğu ve on beşinci yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Rusya, on sekizinci yüzyıla kadar kendisini aşkın ve ahlaki temellerde büyük bir güç olarak görmüştür. Padişah ve çar, Tanrı ile üstün bir bağa sahipti ve dolayısıyla tebaaları da hükümdarlarının uzantısı olarak benzer bir bağ barındırıyordu. Ancak sorun bu algının diğer siyasi oluşumlar tarafından paylaşılmamasıydı. Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birer birinci sınıf güç (anakronik olarak 'büyük güçler' [*great powers*]) olduğuna yönelik iddialar biliniyor ama ciddiye alınmıyordu. Avrupalı aktörler, katı kurallara sahip ritüel tabanlı bir sistem içinde yer alıyordu (Reus-Smit 1999). Rusya farklı ritüellere bağlı kaldığı için bir aktör olarak kabul edilmiyordu. Tuhaf ve despotik bir Hristiyanlık (şiddetli Katolik-Protestan çatışmalarının sırasında bile önemli bir faktördür) anlayışa sahip olduğu gerekçesiyle dışlanmıştı – yani yönetim sistemi medeni değildi-. On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, Rusya kısmen kabul gördü ve Napolyon Savaşları'nda elde edilen zaferin ardından tamamen Avrupa sistemine dahil oldu. Ancak Viyana Kongresi'nde belirgin şekilde kendini gösteren bir faktör Rusya'yı hâlâ farklı kılıyordu. Bu faktör Rusya'daki ilahî liderliğin merkezi rolüydü. I. Aleksandr, 'din kardeşleri', yani diğer büyük güçlerin hükümdarlarıyla bir

'Kutsal İttifak' kurmayı teklif edecek kadar ileri gitmişti. Bu liderlik fikri ve sistemdeki diğer güçlerle eşit veya onlardan daha iyi muamele görme ısrarının yanı sıra lider ile tebaası arasında ne tür bir doğrudan bağ olması gerektiğine dair bakış açısı boz-kır geleneğinin bir kalıntısıdır.

Modernitenin Gelişi: Yirminci Yüzyıl

Kısa bir sosyalist fetret devrinden sonra Rusya'da komünist bir rejim kuruldu. Sovyetler Birliği, Çarlık Rusyası'nın bir zamanlar sahip olduğu kaynak düzeyine hızla ulaşarak, Rus yönetiminin uluslararası siyaset arenasındaki önemli konumunu yeniden kazandı. Rasyonalistler bunu yalnızca kaynak tabanına göstererek açıklayabilirken, konstrüktivistler komünistlerin kullandığı farklı meşruiyet prensibine ve prensibin Avrupa'daki belirli gruplar arasındaki etkisine dayanarak bu hadiseyi açıklayabilir. Ayrıca rasyonalistler ve konstrüktivistler, Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmasının ardından büyük güç statüsünü nasıl yeniden kazandığına dair tamamlayıcı açıklamalar yapabilirler. Fakat Winston Churchill gibi Batılı yöneticilerin, Rus liderlerin barbar olduklarına dair görüşünü ve Sovyet liderlerin daha kültürlü olarak gördükleri mevkidaşlarına karşı duydukları hoşnutsuzluğun mükerreren gündemde yer etmesini nasıl açıklayabilirler? Örneğin Nikita Kruşçev'in anılarında kendisini küçük Dunka Yarovaya'nın Avrupa gezisine çıktığı 1930'lara ait popüler bir oyunun kadın kahramanı ile nasıl karşılaştırdığını ele alalım. 'Avrupa'daki Dunka' ifadesi, günlük dilde 'büyük şehirdeki taşralı bir hödük' anlamında kullanılmaya başlanmıştı. Kruşçev (1993: 78) şöyle yazmıştır:

Dunka'nın Avrupa seyahati önemliydi ve uluslararası meseleleri Stalin'in emirleri olmadan da halledebileceğimizi göstermiştir. Bir metafor kullanmak gerekirse, dış politikada çocuk şortunu atmış ve büyük adam pantolonu giymiştik... Gücümüzü hissetmiştik.

Belki de öyledir ama kendisi ve sistemdeki diğer güçler tarafından büyük bir askerî güç olarak görülen devlet liderinin gücün kaynağı olduğunu dile getirme ihtiyacında kendini gösteren güvensizlik nasıl açıklanabilir? Nispeten büyük bir askerî gücü ayakta tutacak yeterli ekonomik güce sahip olma kriterini karşı-

lamak, bu konuda büyük gücün gerekli ancak yetersiz (*necessary but insufficient*) bir kriteri olarak görünmektedir. Kruşçev'in görüşünü, üçüncü bölümdeki 1721 civarındaki Rus öz-anlayışına tipik bir örnek olarak gösterdiğimiz Şafirov'un (1973) görüşüyle kıyaslarsak, Rusların (diğer) Avrupalı güçler tarafından aşağı görüldüğüne dair bir fikrin devam ettiğini görebiliriz. Rusya'nın bazı açılardan daha aşağı olduğu anlayışının bizzat Rus liderler tarafından da paylaşıldığı görülmektedir. Netice itibarıyla büyük güç olarak Rusya'nın statüsü hem Rus hem de Avrupa söyleminde sürekli olarak sorgulanmıştır (Neumann 2014).

Post-Sovyet liderler, bu huzursuzluğun temel nedenini tespit etmiş ve geç de olsa Rusya'nın bir uygarlık standardı açısından kalkınmada geri kaldığı kanaatine varmıştır. Komünizmin çöküşüyle birlikte, Sovyet geçmişine dair resmî Rus algısı, medeni dünya şartlarında ardı arkası gelmeyen problemlerden ötürü yanlış yönetim sistemini suçlayan bir tutum takınmaya başlamıştır. Örneğin Vladimir Putin, 1999 yılındaki ulusa sesleniş konuşmasında şöyle demiştir:

Sovyet iktidarı, ülkenin özgür insanlarla dinamik olarak gelişebilecek bir toplum geliştirmesine izin vermemiştir. Her şeyden evvel, ekonomi konusundaki ideolojik yaklaşım, ülkemizin giderek gelişmiş devletlerin gerisinde kalmasına (otstavanie) neden olmuştur. Neredeyse yetmiş yıl boyunca bizi medeniyet yolundan uzaklaştıran kör bir müttefikle yolculuk ettiğimizi kabul etmek acıdır... 1990'ların deneyimi, anavatanımızın hakiki ve verimli bir şekilde yeniden ayağa kalkmasının, Rus topraklarında sadece yabancı ders kitaplarından çıkarılan soyut modeller ve şemalar maharetiyle gerçekleştirilemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Diğer devletlerin deneyimlerinin otomatik olarak kopyalanması ilerleme sağlamayacaktır... Rusya, liberal değerlerin köklü geleneklere sahip olduğu ABD veya Büyük Britanya'nın bir kopyası olmayacaktır. Bizim için devlet, kurumları ve yapılarıyla ülkenin ve halkın yaşamında her zaman son derece önemli bir rol oynamıştır. Ruslar (rossiyanin) için güçlü devlet bir anormallik veya mücadele edilmesi gereken bir şey değildir, aksine değişimin öncüsü ve temel itici gücü olduğu kadar düzenin kaynağı ve garantisidir. Çağdaş Rus toplumu, güçlü ve etkili bir devleti totaliter bir devletle karıştırmaz.

Bu, büyük gücün demokrasi ve piyasa ekonomisi gibi yeni terimlerle tanınmasına yönelik bir savunma olarak okunabilir (bkz. Neumann 2005: 23-24). Görünüşte bu liberal bir modeldir ancak Rus lider, uluslararası ilişkiler ve siyaset teorisinde olduğu gibi

güçlü bir devletin yönetim sisteminin garantörü olduğu düzen problematiği içinde sıkışıp kalmıştır. Sorun şu ki Rus liderin uygulamaya söz verdiği yönetim modeli, problemin her zaman devletin nasıl daha az yönetebileceği olduğu, kilit liberal eğilimle ters düşmektedir (Neumann ve Sending 2010). Daha 1999'da Putin'in bir devletin ne yapması gerektiğine dair görüşü bunun tam tersidir. Devlet uzaktan değil doğrudan yönetilmelidir. Putin ve Rus Devleti'nin bu husustaki ısrarı, o zamandan beri on sekiz yıl içinde artmaya devam etmiştir. Şu sonuca varmalıyız ki, Rusya'nın şu anda büyük bir güç olarak kabul görmek, sistemin yönetiminde pay sahibi olmak ve diğer büyük güçlerle bir meşruiyet ilkesini paylaşmak için yeterli kaynaklara sahip olduğu söylense bile ki bunların hepsi bir ölçüde şüphelidir, Rusya'nın durumu sözde yönetim sistemi nedeniyle hâlâ belirsizdir.

2000 yılında Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte, resmî Rus yaklaşımı devletin büyük bir güç olmaya devam ettiği fakat artık demokrasi ve piyasa ekonomisi açısından tanınmaya çalışan bir aktör olduğuna yönelikti. Görünüşte bu liberal modeldi. Ancak sadece yüzeysel olarak öyleydi. Max Weber, Rusya'daki 1905 reformları hakkındaki bir çalışmasında, yeni hükûmet sistemini *Scheinkonstitutionalismus*—sahte anayasalcılık olarak nitelemiştir. Putin'in hukukun üstünlüğü gibi liberal sloganları kullanması da aynı derecede ciddiyetten ve pratik etkidenden yoksundu. Bunu önemli bir gelişme olarak değerlendiren analistlerden biri olan Viatçeslav Morozov (2008: 162), şunları kaleme almıştır:

Sosyal güvenlik sisteminin liberal reformları başarısız olduğundan, hükûmet, doğum oranlarını yükseltmeyi amaçlayan önlemler gibi, daha güçlü bir devletin halka güvenlik sağlamada daha başarılı olduğunu gösteren ataerkil çözümleri tercih etme eğilimindeydi. Rusya'yı küresel sahnede güçlü ve bağımsız bir oyuncu olarak yerleştirme fikri dış politikaya hâkim olmuştu.

İç politikada olduğu gibi dış politkada da özerklik başlı başına bir amaç hâline gelmiştir. 'Yönetilen demokrasi', 'egemen demokrasi' vb. sloganlarla ilan edilen hükûmet düşüncesi, güçlü bir devletin yönetim sisteminin garantisi görevi görebileceği fikrine dayanmaktadır. Bu düşünce toplumu, zorunlu olarak belirli bir serbestlik verilmesi ve idare edilmesi gereken bir şey olarak değil,

yönetilmesi gereken bir yapı olarak görür. Hukuku, bir denetleme aracı olarak değil, yürütmenin araçlarından biri olarak kabul eder (Fukuyama 2011). Bunun anlamı, Rusya'nın Batı Avrupa'da sağlam emsalleri olan ancak Rusya'nın benimsemeye başlamasının ardından Batı Avrupa devletleri tarafından terk edilen bir hükûmet rasyonalitesini yeniden geliştirdiğidir. Özellikle son beş yılda, Rusya yeniden bir polis devletine dönüşmüştür.

Osmanlılarda ise on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın başları itibarıyla askerî anlamda kalitesizlik algısı, ordu ve devletin yeniden teşkilatlandırılmasını destekleyenlerin sahneye çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun en somut örneği Avrupa'dan teknoloji ithal edilmesiydi çünkü devleti Avrupa çizgisinde ıslah etmek birkaç nedenden dolayı zorluk teşkil ediyordu. 1908 tarihli Jön Türk Devrimi'ne değin değişmeyen mevcut devlet-toplum örgütlenmesi çok fazla kazanılmış menfaat barındırıyordu.

On sekizinci yüzyılda Osmanlı Devleti'ni Rus çizgisinde (doğrudan Avrupa çizgisinde olmasa da) ıslah etmenin önündeki en büyük engel, yeniçeriler ve *ulema* (din âlimleri) arasındaki ittifaktı. Savaş teknikleri ve devlet yönetimi noktasında yeni tekniklere önem veren bir devletin yaratılmasında en büyük kaybı onlar yaşayacaktı. Askerî açıdan modası geçmiş ve sadık bir maiyet dahi olmaktan aciz olan yeniçeriler, yeni ordu tarafından saf dışı bırakılacaktı. Ancak yeni ordu askerî açıdan etki sahibi olmadan önce, Osmanlılar asker toplamak için imparatorluk araçlarına güvenmek zorundaydı. Mısır'daki Fransız işgal kuvvetlerine karşı gönderilen birliklerde yer alan Arnavut asıllı Mehmed Ali Paşa bu araçlardan biriydi. Birlikler galip geldi ancak Mehmed Ali, yerel Memlûklar ile Osmanlılar arasındaki gerilime dayanarak Osmanlı egemenliği altında, bir aracı mesabesinde Mısır valisi olmayı başardı (Fahmy 2003). Mehmed Ali, Osmanlı birliklerini elinde tuttu ve Mısır'ı Osmanlı İmparatorluğu'nun doğal bir halefi olarak görsün ya da görmesin, ülkeyi bölgesel bir güce dönüştürecek şekilde modernleştirmeye koyuldu. Yine de,

Mısır'ın tüm pratik amaçlar çerçevesinde bir Osmanlı vilayeti ve Mehmed Ali'nin İstanbul'daki padişah'tan yıllık tayin fermanı alan bir Osmanlı valisi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bunu göz önüne almadan, Mehmed Ali'nin Hicaz ve Yunan savaşlarında padişahın yardım emrine uymayı neden kabul ettiğini açıklamak zor olacaktır. Bununla birlikte, Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu içinde her zaman ben-

zersiz bir konuma sahip olduğunu, zenginliğinin (Balkanlar ve Anadolu hariç) imparatorluk içindeki diğer birçok vilayetinkinden çok daha fazla olduğunu ve Suriye ile Hicaz'daki komşu vilayetler üzerinde daima bir etkisi olduğunu belirtmek gerekir. Benzer şekilde Mehmed Ali de diğer Osmanlı valileri gibi değildi; Mehmed Ali, Mısır'da yaptığı reformlar sultanın daha sonra imparatorluk bünyesinde yapacağı ıslahatlar için 'hem bir model hem de teşvik' olan 'on dokuzuncu yüzyıl Orta Doğu tarihinin en ünlü modernleştiricisiydi' (Fahmy 2003: 46).

Bu tayin fermanının yıllık olarak yenilenmesi ihtiyacı, hiyerarşideki statülerine ve hükümdarın kendisiyle ilişkilerine bağlı olarak yönetim beratiyla kağan tarafından gönderilen araçların bozkır geleneği uygulamasının bir parçasıdır. Fahmy'nin iddia ettiği gibi Mehmed Ali ile İstanbul'daki padişah arasındaki mücadeleye, başlangıçta Mısır valiliğinin kendi soyu içerisinde miras kalan bir statü (*yurtluk*, 'kalıtsal mülk') olarak verilmesiyle ilgiliydi. Mehmed Ali bunun için eyaletin askerî kaynaklarını yeniden düzenledi. Osmanlı merkezi, hükümdarlık konusundaki ısrarına ve görevlendirilmesindeki zaman sınırlamasına bağlı kaldı ancak Mehmed Ali'yi yerinden etmek için yeterli kaynağı seferber edemedi. Öte yandan diğer isyancılarla savaşmak için birliklerine güvenmek zorunda kaldı ve sonunda aracısını kontrol altında tutmak için önce Rusya'ya (1833), ardından da İngiltere ve Fransa'ya (1838) başvurdu. Ancak bu son müdahalenin ardından Mehmed Ali resmî bağımsızlık arayışına girdi (Fahmy 2003: 70). Bu durum, Osmanlıların hükümdarın resmî olarak yetki devredemeyeceği sembolik bir düzende ısrar etmesinin, onları diğer güçlerin müdahalesine bağımlı hâle getirdiği küçük düşürücü bir başarısızlık olarak görülebilir.

Osmanlı İmparatorluğu artık Avrupalı dönemleri (Müslüman hükümdarların hizmetine girmek isteyen Hristiyan Avrupalılar için kullanılan terim) ve İstanbul'dan sürülen Osmanlıları cezbetmeye başlayan bir periferiye sahipti. Sözde 'Avrupalılığ' kolayca abartılabilse de Osmanlı, Memlûk ve Avrupa askerî uygulamalarının entegre edildiği daha merkezî bir devlet inşa etmede bu kişilerden istifade edilmiştir (Fahmy 2003). Bununla birlikte, Mehmed Ali'nin sadece Memlûklarla uğraşmakla kalmayıp, aynı zamanda Mısırlı köylüleri çalıştırma konusundaki zorlayıcı yöntemleri reforma yeni bir ivme kazandırmıştır. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı topa tutularak tasfiye edildi ve 1839'da

Tanzimat reformları ilan edildi. Bir toplumu devletin ihtiyaçlarına göre ekillendirmenin yolu zorlamadan geçiyordu. Bunlar, genellikle bir dizi Avrupa uygulamasını empoze ederek Osmanlı İmparatorluğu’nu modern Avrupa devleti hline getirmek için tasarlandığı iddia edilen reformlardı. Ancak modern Avrupa devlet yönetiminin iki önemli unsurundan bahsetmek neredeyse imknsızdı: Devlet ve toplum arasındaki bağlar ve Osmanlı ulus-devlet projesiyle uyumlu bir millet. Osmanlı İmparatorluğu, memur ve bürokrat sınıfı tarafından yönetilen ve neredeyse toplumdan tamamen farklı bir yapı olarak kalmaya devam etti. Mısır eyaletinde olduğu gibi, devlet inşası ve ‘modernleşmenin’ anahtarı zorlamaydı.

Osmanlı İmparatorluğu evrenselleştirici iddialarını Avrupa’nun evrenselleştirici ideolojilerinin kapsadığı resm bir egemenlik bağlamına uyarlayarak bozkır ve Avrupa dağarcıklarını uzlaştırmak noktasında daima zorluk çekmiştir. ‘Modernleştirme’ hiçbir zaman için Hollanda veya İsveç gibi orta büyüklükteki gleri taklit etme şeklini almamıştır. Devletin merkezileşmesi aynı zamanda bozkır dağarcığının yeniden teşekkül etmesinden ibaretti; Osmanlı Devleti, asker ve idari güçsüzlüğünün tekrar tekrar kendini göstermesine rağmen imparatorlukları taklit etmeye ve evrensel meşruiyet iddialarını sürdürmeye çalışmıştır. Avrupa nezdinde tanınma arzusu ve uluslararası toplumun bir parçası olmak, Osmanlı İmparatorluğu’nun st tabakanın bir parçası olması, yani ‘Avrupa Uyumu’na ye olabilmesi için gerekliydi. Bu nedenle imparatorluğun büyük g statüsünün resm olarak tanınması ve 1856’da Avrupa Uyumu’na kabul edilmesi son derece önem arz ediyordu. Bu, Osmanlı İmparatorluğu’nun hem Kırım Savaşı’ndaki Rus karşıtı ittifaktaki rolünün hem de kanun önünde eşitlik ilkesine yönelik dhili bağlılığın bir parçasıydı. Osmanlı İmparatorluğu, Uyuma giriş karşılığında evrensel bir vatandaşlık yasası çıkardı. Bu rnekle Türkiye’nin Birleşmiş Milletler’e kabul edilmek için Almanya’ya savaş ilan ettiği ve azınlıklara uygulanan özel vergiyi kaldırdığı 1945 yılı ve 1990’ların sonu ile 2000’lerin başındaki Avrupa Birliği süreci arasında paralellik kurmak zor olmasa gerek. Her üç durumda da Türkiye’nin/Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi dağarcığını Avrupa nezdinde tanınmak için Avrupa (veya Batı) standardına uyacak şekilde ayarladığı gözlemlenmektedir.

Bir Avrupa ulus-devletinin oluşumunun önündeki iki ana engelin, ulus ve sıkı devlet-toplum bağlarının olmamasından ileri geldiğinden daha önce bahsetmiştik. Beklendiği üzere Rus-Osmanlı bağlantıları, Rus İmparatorluğu'nda bulunan veya Rusya'dan gelen Müslüman aydınlar vesilesiyle yeniden zuhur etmiş ve Türki millet kavramlarının formüle edilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Rus İmparatorluğu'nun Türki Müslümanları, Rus milliyetçiliği ve pan-Slavizmin etkilerine maruz kalmıştır. Melez yönetimlerin önceki yinelemeleri olan Rus ve Osmanlı yönetimleri, etnik farklılıkları ciddi bir problem yaşamadan barındırabiliyordu ancak her iki devlet de Avrupa'nın askerî üstünlüğü karşısında yeniden örgütlenmek için çaba gösterdikçe, etnik farklılıklar konusu daha problemli bir hâl almıştır. Rus İmparatorluğu'ndaki Türki halklar, çoğunlukla dinleri dolayısıyla marjinal bir pozisyonda olmuştur ancak Rus devlet ideolojisi daha belirgin şekilde Slavist ve pan-Slavist bir hâl geldikçe, Slav olmayan Türki halklar çifte baskı altında kalmıştır. Bu marjinalleştirilmiş Türki gruplar içerisinde aydınlar, 'Türkçülük' (*Turkic nationalism*) olarak adlandırılan mülhazayı ilk formüle eden kişilerdi (Landau 1995: 8). Ancak bu kişiler arasından Osmanlı İmparatorluğu'nda kilit öneme sahip olan ilk kişi, sonraki nesillerin Yusuf Akçura olarak tanıdığı adamdı. Akçura, Rusya'da doğmuş, çocukluğunda İstanbul'a sürgün edilmiş, Osmanlı askerî eğitimi almış ve daha sonra Jön Türk ve Kemalist rejimler döneminde, bu rejimlerin davalarına yaptığı ideolojik katkı temelinde yeni seçkinlere dahil olmuş bir Tatar'dı. Dönem itibarıyla pek bilinmeyen bir figür olan Yusuf Akçura, 1904 yılında Osmanlı Devleti'ndeki üç farklı 'ulusal' tebaa nüfusunun taslağını çizdiği bir makale yayınlamıştır: Osmanlılar, Türkler ve Müslümanlar. Gayet açık ki Akçura'nın bakış açısı maksimalistti; bu her bir grup için geçerlidir. Onun bakış açısı, Osmanlı Devleti'nin bakış açısıydı ve stratejik mülhazalar açısından bu devlet için hangi konuların münasip olacağı hakkındaydı. Akçura bazen romantik bir Türki *Volk* (Türk Halkı) kavramını başlatan Herderci¹⁹⁶ bir milliyetçi olarak anılır ancak o, bu hareket tarzlarının hiçbirini için duygusal bir argüman sunmaz. Elbette Osmanlı İmparatorluğu'na sürülen bir Tatar'ın arkasında Tatarları Osmanlı Devleti'ne bağlayacak

196 Johann Gottfried Herder. (ç.n.)

bir eylem planı öneren örtük bir duygusal temel olduğu iddia edilebilir ancak Akçura'nın ileri sürdüğü görüşler tamamen stratejik ve araçsaldı. Bozkır geleneği, devletin Akçura'nın 'Türk ırkı' temelinde bina edilmesi tercihinden ziyade, maksimalist konumun geliştiği varsayılan tarzda ve Akçura'nın popülasyonları tamamen stratejik terimlerle ele almasındaki kolaylıkta belirginlik kazanmıştır. Pan-Slavizm ile Pan-Türkizm arasındaki paralellik, her ikisinin de bozkırda ortaya çıkan melez bir imparatorluğun, devletlerin nüfus üzerindeki egemenliklerini etnik terimlerle meşrulaştırmasının beklediği bir duruma kendilerini uydurması yöntemi olmasından ileri gelmektedir.

Akçura, Osmanlı Devleti'nin temeli olarak Türk ırkını tercih etmek suretiyle üç tarz-ı siyaset makalesini sunduktan sonra, Türklük, Osmanlı rejiminin kendisini (Jön Türkler olarak) meşrulaştırmasının temel unsuru hâline geldi. Eski Osmanlı toprakları ve halkları üzerindeki kontrollerini kaybetmelerinin yanı sıra diğer Türki halklara da ulaşamayan yeni milliyetçi Türk seçkinleri, iddialarının menziline yeniden belirlendi. Jön Türkler ve özellikle Enver Paşa, pan-Türk imparatorluğu vizyonunu hayata geçiremediği için siyasetin merkezindeki maksimalist konum terk edilmiştir ancak Türk ulus-devletinin siyasal marjında varlık göstermeye devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti devlet kimliğini formüle ederken, devlete bağlılık konusu, bir grubun mu yoksa bireyin mi Türk olarak kabul edildiğinin temel ayrıcıydı. Aslında Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk olmanın ne anlama geldiğinin en veciz tanımını yapan kişi, Kürt kökenli olup Türk sosyalleşmesinden gelen ve bir Jön Türk entelektüeli olan Ziya Gökalp'tir. Gökalp'in savunduğu şey, 'bugün Türk milleti'nin Ural-Altay ailesine, İslâm Ümmeti'ne ve Avrupa enternasyonalizmine bağlı bir toplumdur (Gökalp 2006: 13). 'Üçünü de kabul etmeliyiz... Çağdaş [ya da modern] bir İslami Türklük yaratmalıyız' (Gökalp 2006: 12). Genellikle Durkheim'ın takipçisi olarak anılan Gökalp, bir milleti bir arada tutan şeyin duygusal bağ, paylaşılan eğitim ve ortak bir kader duygusu olduğunu savunmuştur (daha ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Topal 2017a). Anadili Kürtçe olan bir adamın diğer taraftan zamanın en önde gelen Türk milliyetçisi olması tarihsel açıdan benzersiz bir örnek olmayabilir ancak burada bozkır geleneğinin önemini vurgulamak istiyoruz: Milliyetçilik ilkesinin aksine

bozkır geleneğiyle tam bir uyum içinde olan Gökalp, sahne arkasında Kürtçe kullanmasına engel olmayan bir Türk ön sahne kişiliğini koruyabilmiştir.¹⁹⁷ İran'ın dinî lideri Seyyid Ali Hama-ney'in, sahne arkası Azeri kişiliğini korurken inandırıcı bir Fars ön sahne kişiliğini göstermesi bu örnek için doğrudan bir paralel teşkil etmektedir.

Bozkır Geleneğinden Geriye Ne Kaldı?

Üretim açısından, Rus ve Sovyet imparatorluklarının yayılması aynı zamanda tarımın yayılmasının da tarihidir. Pontus bozkırında göçebe hayvancılıktan tarıma geçilmesi ve eş zamanlı olarak Kozaklara boyun eğdirilmesi on sekizinci yüzyılın sonlarında etkili bir şekilde uygulanmıştı. 1970'lerin sonlarında tarıma yönelik daha büyük hamleler yapılmasına rağmen (Brejnev'in bakır topraklar kampanyaları), günümüz Rusya'sında göçebe hayvancılığın kalıntıları marjinal bir fenomen olarak varlık göstermektedir.

Heterojen yapının en önemli emperyal özelliği, Rus ve Sovyet dönemleri boyunca belirgindi ve hâlâ öyledir. Rus İmparatorluğu, araçların hükümdarlık beratlarını almak için başkente gelmesi konusunda ısrar eden bozkır uygulamasını devam ettirmiştir. Mihail Speranski gibi idari görevleri yerine getiren kişiler imparatorun en önemli yandaşlarıydı. Sovyet liderleri, 'anti-Bonapartist' diye adlandırdıkları şeyde hemfikirlerdi, yani askerî yandaşlarına (özellikle darbe yapma ihtimallerinden ötürü) şüpheyi yaklaştılar. Bu Avrasya değil, tipik bir Avrupa imparatorluğu özelliğidir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda oldukça yaygın olan siyasal aktivizm, kişisel olarak yeminli bir yandaş grubun başını çeken güçlü bir liderin karakteristik şekline bürünmüştür. Örneğin Gürcistan Sosyal Demokrat Partisi içindeki ana muhalefet grubuna liderlik eden Lado Ketskhoveli, 'sadık

197 Bu durumun, ilk olarak 1925'te Kürt araçlar tarafından başlatılan ve daha sonra Kürt milliyetçileri tarafından sahiplenilen Şeyh Sait İsyanı'ndan ve özellikle PKK ayaklanmasından sonra (İran'da olmasa da) Türkiye'deki Kürtler için giderek azaldığını eklemek gerekir – Kürtlük artık çok daha politik bir mesele hâlini almıştır. Ancak Türkiye'deki Boşnaklar, Arnavutlar ve Çerkezler gibi diğer etnik gruplar söz konusu olduğunda, Müslüman oldukları ve Türk devletine biat ettikleri sürece böyle bir durum söz konusu değildir.

bir takipçisi olan Gorili arkadaşı Yosif Cugaşvili [Stalin] de dâhil olmak üzere yerel öğrenciler arasında taraftar toplamıştı' (Jones 2005: 71). Moğol geleneğinde erkeklerinin bir lidere bağlılık yemini etmek suretiyle onun *nökeri* olabildiğini tekrar etmek gerekir. Nitekim terör eylemleri, bu çağdaş nöker benzeri ilişkileri tasdik ediyordu (Jones 2005: 183).¹⁹⁸ Bununla birlikte aracılardan sadakati konusunda Rusya İmparatorluğu, Sovyetler Birliği ve çağdaş Rusya, siyaseti Avrupa pratiğine göre ağırlıklı olarak yönetime duyulan bağlılığa dayandırmak yerine hükümdara duyulan sadakat üzerine kurmuştur. Çağdaş Rusya, tartışmasız ve belirgin bir şekilde patrimonyaldir.

Aracılardan idame ettirilmesi konusundaki Rus deneyimi son derece istikrarsızdır. On altıncı yüzyılın sonlarından itibaren çarlar tarafından bastırılan aristokrasi, Petro tarafından bir hizmet aristokrasisine dönüştürülmüştü. Bu kapsamda Rus İmparatorluğu, aristokratların en önemli aracı olma eğilimine sahip olduğu Avrupa kalıbına uymamaktadır. Soyluların zayıflığının bir sonucu olarak, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki 'özerklik' teşebbüsleri belirgin bir aracı grubunun yokluğundan muzdaripti.

Aracılardan Komünist Parti saflarından çıktığı Sovyet sistemiye her iki kalıba da uymamaktadır. Bölgesel özerklik sorunu, yerel aracı tabanının zayıflaması eğilimiyle, son yirmi yılda yeniden tartışılan bir konu hâline gelmiştir. Çağdaş Rusya'da aracılardan idame edilmesi açısından baş gösteren bir sorun mevcuttur. Bölge valilerinin seçimle işbaşına gelmesi uygulamasından cumhurbaşkanı tarafından atanması uygulamasına geçilmesiyle beraber, ganimetin (ekonomik ayrıcalıkların) siyasi lider tarafından bölündüğü ve siyasi liderliğe duydukları bağlılığa göre araçlara verildiği bir duruma geri dönmüştür. İdeal tipik çerçevede, aracılardan baskın ve haraçtan elde edilen ganimetin

198 Ancak melezeleşme ihtimali burada kendini bir kez daha göstermektedir çünkü askerî yandaşlardan siyasal yandaşlara doğru dönüşümün yanı sıra örneğin Gürcü Josef Stalin ve yandaşları arasındaki güçlü bağın ardında yatan bozkır kökeni görülmektedir. Stephen Jones, özel bir e-postasında bu noktayı tasdik etmiştir: '*nöker* kavramı Gürcü toplumunda derinlere inmektedir' Tâbiliği nispeten geniş bir yetenek grubuna açık olduğu biçimde kişiselleştirilmiş hâmi-tâbi ilişkilerini modern tarih boyunca gözlemlemek mümkündür (Jones 2005).

alıcıları olduğu bir Avrasya imparatorluk bozkır geleneğini araçların ekonomik kaynakları merkeze yönlendirdiği bir Avrupa imparatorluk geleneğiyle kıyasladık. Ekonomik kaynakların merkezden araçlara kanallize edilmesi açısından, bu durumu prensip olarak Avrasya modeline geri dönüş olarak görebiliriz. Bu durumu savunmak istemememizin sebebi bu ilişkinin ekonomik yönünü asli bulmamamız, daha ziyade bunu lider ile araçları arasındaki son derece kişiselleştirilmiş bağın bir etkisi olarak görmemizden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ekonomik kaynakların transferi, bağımsız açıklama gücüne sahip bir fenomenen çok Rus patrimonyalizminin bir yönü olarak görülmelidir. Rus İmparatorluğu'nun genişlemesi, merkezin insanları içeride tutmaya yönelik algılanan ihtiyacına çok şey borçluydu ve Sovyet deneyimi, bu modeli farklı ideolojik ölçülerde tekrarlamıştır (bkz. Scott 2009; Lieven 2000). Bu, yerleşik bir imparatorluğun genişlemesini teşkil ettiğinden, söz konusu genişlemenin sınırlarının doğasını Avrasya bozkır imparatorluklarınıninkiyle karşılaştırmak tartışmalı görünmektedir.

Rus İmparatorluğu'nun Napolyon Savaşları'na kadar olan süreçte Avrasya bozkır geleneğine çok şey borçlu olduğu sonucuna varmak mümkündür. O zamandan beri, bu geleneğin kalıntıları gözden düşmüştür. Bununla birlikte, imparatorluk bozkır geleneğinin hâlâ hüküm süren önemli bir kalıntısı vardır. Sovyet döneminde, sözde kişilik kültürleri Rus siyasetinin ticaret hisseleri mesabesindeydi. Bugünse Putin rejiminin patrimonial doğası şüphe götürmez. Putin, fiziksel ve cinsel yeteneklerini öne çıkaran kampanyalar düzenlemektedir. Karadeniz'in dibinde antik kalıntılar bulmuş ve turnaların uçuşuna rehberlik etmiştir. Judo yaparken, ata ve motosiklete binerken ve her fırsatını bulduğunda göğsü çıplak poz verdiği fotoğrafları oldukça yaygındır. Portresi, tüm okul sınıfları da dâhil olmak üzere her yerde asılıdır. 2012 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimleri için yapılan bir reklamı, falcıya giden ve Putin'in 'ilk seferi' olacağını söyleyen bakire bir kız canlandırılmıştır. Bozkır geleneğinde *tengrinin* lütfu, Rus döneminde çarın kutsallığı ve Sovyet döneminde kişilik kültürü olarak adlandırılan olgu, günümüz Rusya'sında da varlığını sürdürmektedir. Rusya'nın ya sistemin lideriyle eşit bir güç ya da bir hiç olacağına dair fikri de varlığını korumaktadır. Aslında, bu satırların yazıldığı dönemde (2017) hem Ukrayna'da hem de Su-

riye’de görülebileceği gibi, bu faktör Rus dış politikasının temel ilkesi olmaya devam etmektedir. Değindiğimiz bu olgular, bozkır geleneğinin kalıntılarından ibarettir. Bir Rus tabiriyle ifade etmek gerekirse, liderin sahip olduğu yüce karakterin Orta Asya cumhuriyetlerinde, Rusya’da ve Türkiye’de bu kadar benzer olması tesadüf değildir.

Ekonomik ve siyasal açıdan gelişmek için günümüz Rusya’sında sözde şefler ve araçlar, tepedeki adama bağlılık sözü vermeli veya müsadere riskini göze almalıdır. Hodorovsky olayı olarak adlandırılan hadise bu konuda en aydınlatıcı örnektir. Putin cumhurbaşkanlığı görevini devraldığında, önde gelen oligarklara –1990’larda Rus ekonomik yaşamının anahtarı olarak ortaya çıkan görünüşte bağımsız zenginler– doğrudan siyasal kontrolün geri döndüğünü açıkça belirtmişti. Hodorovsky bu uyarıyı dikkate almadı ve servetini Putin’e siyasal sadakat göstermeden de elinde tutabilecekmiş gibi bağımsız bir şekilde davranmaya devam etti. Birkaç yıl içinde servetine el konuldu ve sağ koluyla birlikte hapse atıldı, on yıl boyunca hapishane köşelerinde süründü. Bu hadise tarihsel kalıplara tamamen uygundur. Müsadere Osmanlı İmparatorluğu’nda standart bir uygulamaydı ve görünüşe göre (Sovyetler Birliği şöyle dursun) 1991 sonrası Rusya’da da öyle olmuştur. Hatta bu gelenek çerçevesinde, Bolşeviklerin mülklere el koyma ve kamulaştırma uygulamalarıyla diğer devletlerde yerleşik bir mülkiyet hakkının olmaması arasında paralellikler bulmak mümkündür. Kamulaştırılan mülkler, tıpkı erken dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda *tımar* sahiplerinin devlet tarafından ödüllendirilmesi gibi, Stalin’in sadık destekçilerine emanet ediliyordu.

Günümüz Rusya’sındaki siyasi mücadeleler, tâbilerin desteğini arkasına alan hâmilerin birbirleriyle savaşmasından ibarettir (Hale 2014). Hâmiler zincirinin en tepesinde Putin bulunmaktadır. Bu patrimoniyalizm aynı zamanda Avrasya bozkır geleneğinin bir kalıntısıdır. Buradaki asıl mesele, bozkırın nihayetinde dünya çapında birçok farklı ortamda görülebilen bu tür çağdaş uygulamaların biricik kaynağı olduğu değil, bozkır geleneğinin belirli Rus uygulamalarını şekillendiren tarihsel olguların arasında yer aldığıdır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun unvan açısından tanınma sorunu yaşadığına üçüncü bölümde değinmiştik. Ruslar, Avrupalı-

larla kendilerini eşitlemeye çalışırken Osmanlı padişahları en azından 1600'lü yıllara kadar sistematik bir şekilde diğer tüm hükümdarları, ast olarak görmüş ve onlarla bu yaklaşım temeline muhatap olmuştur (bkz. Wigen 2013). Ayrıca Osmanlılar, Latin ve Hristiyan yönetimlerine ulaklar yerine elçiler gönderdiğinde, Ruslarda olduğu gibi işleri *kendi* yöntemleriyle yapmakta ısrar etmiştir. Örneğin Osmanlı padişahı 1669 yılında Süleyman Ağa'yı Fransa'ya elçi olarak göndermiştir. Paris'e vardığında, kendisi dışişleriyle ilgilenen sorumlu kişi olduğu için kralla değil dışişleri bakanıyla görüşmesi gerektiği söylenmiştir. Süleyman Ağa ise 'buraya Fransa'nın nasıl yönetildiğini öğrenmeye gelmedim,' diye cevap vermiştir (Şirin 2009: 155). Bu örnek Rus büyükelçilerin yerel geleneklere yaklaşımlarıyla benzerlik göstermektedir; sembolik tanınma düzeyinde önem arz eden diğer şeyleri yapmadan önce hükümdarla görüşmek kendi gelenekleriydi. Hükümdarın altındaki biriyle görüşmek, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu için madun görülmek anlamındaydı.

Hükümdarın ya bir lider ya da bir hiç olacağına ilişkin bu hiyerarşik mantık, bugün yeniden dirilen Türkiye'nin, komşularına hemen boyun eğdirmesinin beklendiğini yorumlamak için kullanılabilir. 'Neo-Osmanlılık' kavramı, içinde Türkiye cumhurbaşkanının en tepede yer aldığı ve eski Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî açıdan daha zayıf (ve Müslüman) bölümlerinin alt seviyelerde bulunduğu bir hiyerarşiyi barındırmaktadır.

Bozkır göçbeleri Türkiye'de 1900'lerin başında ortaya çıkan etnik milliyetçiliğin önemli bir unsuru olmakla birlikte 1930'lardan itibaren ulus-devlet inşasında referans noktası olarak kullanılmıştır. Bozkır-göçebe fatihlerin tümü, gerçek etnik kökenlerine bakılmaksızın eski Türk kahramanları olarak kabul edilmiştir. Türk devleti kendi Türk-merkezli tarih modelini yaratmıştır ve bu modele göre örneğin Hataylılar Arapça konuşmalarına rağmen Türk'tü. Türk Benliğine ilişkin bu yeni söylem, 1932'de *Birinci Büyük Türk Tarih Kongresi*'nde resmîyet kazanmış ve 'Türk tarih tezi'¹⁹⁹ olarak anılmıştır (bkz. Coupeaux 1998). Türk-mer-

199 Türk tarih tezi fikrine paralel olarak, 'güneş-dil teorisi' de Türk devlet söyleminde kendine yer etmiştir. Bu teoriye göre dil ilk olarak Orta Asya'da gelişmiş ve dünyanın geri kalanına yayılmıştır. Bu dil Türkçeydi. Güneş-dil teorisi, Atatürk'ün 1938 yılında ölümüyle birlikte resmî ve ilmî

kezli bir tarih modeli Avrupa söylemine zıt düşmekle birlikte Türkiye ile Avrupa arasındaki münasebetlere ilişkin Türk ve Avrupa tasvirlerinin en çok çeliştiği konulardan biridir.

Türk-merkezli tarih modelinde, Türkiye ile Avrupa arasındaki hegemonik ilişki, Avrupa'nın en tepede yer almasıyla alaşağı olmuştur. Artık dünya tarihindeki her büyük olay şu veya bu şekilde Türklerin eseriymiş. Kongrenin açılış konuşmasında Maarif Bakanı Esat Bey, tezin özetini şu şekilde aktarmıştır:

Türkler, anayurtları Orta Asya'da Yontma Taş Devri'ni MS 12.000 sene evvel geçirdikleri hâlde, Avrupalılar ancak 5.000 sene daha sonra bu devirden kurtulabilmişlerdir. Diğer taraflarda insanlar henüz ağaç ve kaya kovuklarında yaşarken Türkler, Orta Asya'da kereste ve maden medeniyetini meydana getirmişler, hayvanları ehlileştirmişler, çiftçiliğe başlamışlardı. Cilalı Taş Devri'ne tesadüf eden Buz Devri sonlarında buzların çekilmesiyle vukua gelen mühim tabii tahavvüller sebebiyle birçok Türk kabileleri muhacerete başladı. Bu suretle milattan 7.000 sene kadar evvel çiftçilik ve çobanlığı ilerleten, altın, bakır, kalay ve demiri keşfeden Türkler, Orta Asya'dan yayıldıktan sonra gittikleri yerlerde ilk medeniyeti neşretmiş ve böylece Asya'da Çin, Hint ve mukaddes yurt edindikleri Anadolu'da Eti, Mezopotamya'da Sümer, Elam ve nihayet Mısır, Akdeniz ve Roma medeniyetlerinin esaslarını kurmuşlar ve bugün yüksek medeniyetlerini takdir ettiğimiz Avrupa'yı o zamanlar mağara hayatından kurtarmışlardır (Esat 1932: 6).

Türkler, 'Asya'da Çin ve Hint medeniyetlerinin esaslarını, mukaddes yurt edindikleri Anadolu'da Hitit uygarlıklarını kurmuşlardır'. Türk Benliği, her ne kadar diğer küçük uygarlıkları yaratmış olsa da Anadolu mukaddes vatandır. Türk tarih tezi, dışardan bakan biri için Türkiye Cumhuriyeti milletini tutarlı göstermeye çalışmanın ve bu millete karşı irredantist iddiaları olan komşu devletlerinkine denk düşecek ya da bu iddiaları geçecek bir *Ursprung*²⁰⁰ vermenin tuhaf bir yolu olarak görülebilir. Eğer Türkler tüm uygarlıkların kaynağı ise Yunanların 'önce biz buradaydık' oyununda onlara karşı bir iddiası yoktur. Bunlar tamamen deli saçması olmasına rağmen, Türk tarih müfredatı

söylemdeki yerini yitirmiş ancak Türk tarih tezi, resmî tarihçiliğin temeli olarak kalmış ve 2004 yılına kadar Türk okullarında okutulmuştur. Güneş dil teorisi, marjinal öneme sahip popüler bilimsel yayınlarda varlık göstermektedir.

200 Almanca: Köken, kaynak. (ç.n.)

2004 yılında AB standartlarına intibak etmesi için reforme edilmeye kadar okullarda okutulmuştur. Orta ve İç Asya'daki anavatanlara duyulan övünç biraz abartılı bir düzeye ulaşmış ve bu ortalama eğitim görmüş yetişkin Türklerin neredeyse tamamına telkin edilmiştir.

Elbette bu, tamamen simgesel düzeydedir; bozkır göçbeleri mitolojik kahramanlar hâline geldi ve tarihöncesi bozkır, Türk ulus-devletinin Yunanlar şöyle dursun, Avrupalılardan daha üstün bir ecdadın tasarlanabileceği bir fantezi ülkesine dönüştü. Başka bir düzeyde, Mustafa Kemal'in, Anadolu'da bir Osmanlı askerî lider grubunu etrafında toplaması son derece bozkıra özgü bir özellik barındırmaktadır. Hem bu seferin ana karakteri hem de Erzurum, Sivas ve Ankara'da tekrarlanan kongreler, esas olarak en güçlü kişiyi *kurultay* tarzında devletin lideri olarak onaylama görevi görmüştür. Menkul başkent, meşrulaştırıcı kongreler ve maiyet müessesesinin inşası, belirgin bir şekilde bozkır geleneğini andırmaktadır. Mustafa Kemal'in, Gelibolu'daki İngiliz ilerleyişini durduran –nitekim öyledir– yarbay olarak öne çıktığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Mustafa Kemal, bunu cepheden önderlik ederek yapmıştır. Bu sembolik sermaye veya karizmayı bir hükümdarlık girişimine dönüştürebilmek de son derece bozkırı andırır çünkü kahraman efsanesi ve nitelikleri, maiyetin oluşturulmasında merkezî bir konum teşkil etmektedir.

Mustafa Kemal, yönetimi *bizzat kendisine bağlı* silah arkadaşları aracılığıyla icra ediyordu (bazılarının hususi olarak Mustafa Kemal'in ideolojik projesi hakkında şüpheleri olmasına rağmen). Bu, çoğunlukla ideolojik kararlılıktan ziyade kişisel sadakatle ilgiliydi. Mustafa Kemal hem çağdaş Avrupa devlet uygulamalarını hem de bozkır melezi Osmanlı geleneğinin uygulamalarını kullanarak, devlet ve parti arasında ince bir çizginin bulunduğu devletin başına geçti. Parti, devletle bütünleşmiş bir organdı ve Mustafa Kemal'in 'maiyeti' olarak tanımladığımız zümre tarafından kontrol ediliyordu. Atatürk'ün 1938 yılında vefat etmesiyle birlikte, maiyeti –*Kemalistler* olarak– onun karizmasını çağrıştırmak suretiyle devleti idame ettirmiştir. Devlet, Atatürk'e yönelik kişiselleştirilmiş sadakat bağlılığının kurumsallaşması hâlini almıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tek parti devletlerinin uluslararası alanda modası geçti ve Kemalistler, çeşitli nedenlerden

dolayı uluslararası bağlama uyum sağlamak zorunda kaldılar. Partiden ayrılan bir hizip 1950 seçimlerinde partiye meydan okudu ve seçimi kazandı. Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Fırkası'na sadık kalanlar, çoğunlukla Türk toplumundaki prestijleri açısından bağımsız bir temeli olmayan kişilerdi. Yeni partinin adı Demokrat Parti'ydi. Genel olarak Kemalist ideallere bağlı ancak toplumsal konumlarını Mustafa Kemal'le ilişkilerine borçlu olmayan kişiler tarafından kurulmuştu. Bu kişiler, toprak sahipleri, profesyoneller ve Osmanlı toplumunun üst kademelerinden gelen insanlardı. Demokratlar 1950'lerde devletin büyük kısmını ele geçirdi. Kendilerine Demokrat Parti demelerine rağmen, Başbakan Adnan Menderes, iktidarın neredeyse tüm dizginlerini kendi elinde topladı. Onun liderliğinde Demokrat Parti, Cumhuriyet Fırkası'nın hazinesine el koydu, devlet medyasının kullanımını tekeline aldı ve kendi siyasi müttefiklerini zengin etti.

Kemalist maiyet bir anlamda devlete dönüştü. Atatürk sadece kız çocuğu evlat edindiği ve onlara kendi soyadını vermediği için bir 'altın soy' inşa ettiğini söylemek mümkün değildir. Siyasi iktidarla rekabet eden ve devletin günlük işlerini kimin yürüteceği konusunda güç mücadelelerine girişenler, akrabalar değil politikacılarıdır. Elbette, önemli devlet işlevlerinde Kemalistlerden tamamen kopmuş değillerdi; sık sık ittifak kurdular ve Kemalist arkadaşlarının müdahalesiyle siyasi muhalifleri sivil alanda bastırabilmek için tehdit ettiler.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında iktidara geldikten sonraki on yıl içerisinde dizginleri eline almasına dek, bürokrasi vasıtasıyla yargıdan subaylara kadar bütün önemli devlet kademeleri ateşli Kemalistler tarafından doldurulmuştu. 1920'ler ile 2000'lerin başları arasındaki dönemde, kendisini Kemalist olarak tanımlamayan bir hâkim veya savcı bulmak zor olurdu. Farklı siyasi eğilimlere sahip yetkililer olmadığı için değil, Kemalizm'le özdeşleşme kamu hizmetine giriş bileti olduğu için bulmak zor olurdu. Bir bakıma Kemalistler, iktidarın kim olduğunu değil kim olmadığını belirliyordu. Demokrat Parti'nin antidemokratik olduğunu iddia ederek 1960'ta bir askerî darbe yaptılar ve son derece popüler olan Başbakan Adnan Menderes'i idam ettiler. Mustafa Kemal'in maiyeti devletin merkezindeki rolünü yeniden hâkim kıldı. Bu, (farklı meşruiyet saikleriyle olsa da) 1971 ve 1980 yıllarında da tekrarlandı.

Bugünkü Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan hiçbir zaman Kemalist olmadı. Erdoğan'dan öncekiler Kemalist olmayanlar için siyasete girme yolunu açmıştı ancak Erdoğan, yine de siyasal açıdan aykırı olarak mımilenmişti. 1990'larda ulusal siyasi arenaya adım attığında, Türk siyaseti, Kemalistler tarafından belirlenen kurallara göre geliyordu. Bu kuralların dışına çıktığınız takdirde ordu müdahalede bulunur veya anayasa mahkemesi partinizi kapatırdı. Erdoğan bundan haberdardı. 2002 yılında partisi iktidara geldiğinde kendisini istemeyen muhafazakâr bürokratik yapıyla baş edebilmek için sadık birtakım arabulucular oluşturarak akılcıca bir çözüm üretti. Bu insanlar, politikaların meyve vermesini sağlamak, resmî ve bürokratik karar alma süreçlerini alt etmekte görevlendirildi. 1920'lerin başında Mustafa Kemal kendi devletini kurduğunda olduğu gibi, Erdoğan da belirli bir devlet kurumu yerine kişisel olarak lidere bağlı paralel işlevler oluşturarak eski elitlere karşı üstünlük sağladı.

Bu durum, Erdoğan'ın maiyeti olarak adlandırılabilir kişiler ile Kemalist maiyetinin mirasını sürdürmeye kararlı olan grup arasında şiddetli bir güç mücadelesine yol açtı. 2002'den önce devlet temelindeki güç mücadeleleri Kemalistlerin iç meselesiyken, bu dış kaynaklı bir meydan okumaydı. Temel görevleri yeni simalar devralmaya başladı. Kemalistlerin kalesi olan ordu, uzun bir süre ilgi odağı oldu ancak Avrupa Birliği'yle zımni bir anlaşma yapan Erdoğan, rakiplerini bir bir düşürdü. 2011 yılında kuvvet komutanlarının biri hariç tümü protesto olarak istifa ettiğinde Erdoğan bu fırsatı, başarılarını bizzat kendisine borçlu olan kişileri terfi ettirmek için kullandı. Normalde en üst kademelere çıkma şansı olmayan kişileri bu görevlere atayarak, onların sadakatlerini elde etti. Kemalistler ile Erdoğan'ın maiyeti arasındaki güç mücadelesinin aşağı yukarı son bulmasıyla, dönü yeniden başlayabilir. Son derece popüler Türk politikacılar iktidarı asla isteyerek bırakmamıştır. Görev başında vefat etmiştir. Atatürk, Adnan Menderes ve Turgut Özal bunun örneklerindendir. Erdoğan'ın da bu örneklerden biri olması muhtemeldir. Kemalistlere karşı iktidar mücadelesini kazanan Erdoğan, eski müttefiklerini –Osman'ın uç beylerinin çağdaş muadilleri gibi– tasfiye ederek yakın aile üyelerinden oluşan maiyetine, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) gençlik kolları aracılığıyla kamu hayatına dâhil olan ve bu nedenle konumlarını tamamen Erdo-

ğan'a borçlu olan kişilere her zamankinden daha fazla bağımlı hâle geldi. Devlet artık onun adamları tarafından o derece ele geçirildi ki Erdoğan öldüğünde, Kemalistlerin birkaç yıl öncesine kadar Türk siyasetinin kurallarını belirlediği gibi, sadık adamları geleceğin kurallarını belirliyor olacak. Erdoğan, tüm yürütme yetkisinin başkanın elinde toplandığı, yasama organı tarafından kontrol edilmeden kararnameyle yönetme olanağına sahip olduğu *Türk tipi başkanlık* adı verilen sistem vasıtasıyla bozkır geleneğinin yeniden hâkim kılınması olarak nitelendirilebilecek şekilde gücünü resmîleştirmeye çalışmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri seyahatinde, güvenlik görevlilerinden oluşan maiyetinin Washington DC'deki protestocuları dövmesine bizzat nezaret eden Erdoğan, Türkiye'nin kendisini uluslararası hiyerarşi içerisinde rakipsiz gördüğünü açıkça ilan etmiştir.²⁰¹ Dayak atılması, potansiyel göstericilerin caydırılması ve diplomatik normların göz ardı edilmesi, yerel bir izleyici kitlesi için Türk liderin her yerde hazır ve nazır olan zorlayıcı gücünün göz kamaştırıcı bir gösterisinden ibaretti.

Ekonomik ve politik alan arasında bir ayrım olmaması bozkır geleneğine özgü değildir ancak post-bozkır devletin yönetimine ilişkin önemli bir hususu teşkil etmektedir. Azerbaycan'daki yolsuzluklar hakkında yaptığımız bir röportajda Azeri bir akademisyen, 'sistemde yolsuzluk olduğu söylenemez, Azerbaycan'da sistemin kendisi yolsuzluktur,' demişti. Amerikalıların, yeni bir başkanın (veya başka bir seçilmiş yetkilinin) bürokraside kontrol ettiği bölümlerde görev yapan personelin çoğunu değiştirmesi olarak adlandırdığı 'ganimet sistemi' Avrasya devletlerinde mantıksal uç noktasına ulaşmıştır. Mevcut AKP iktidarının hüküm sürdüğü Türkiye örneğinde, AKP'den önce var olan ancak AKP'nin yeni seviyelere çıkardığı iki dinamik mevcuttur: Birincisi, makam mevkinin yanı sıra devlet ihaleleri, ruhsatlar ve devlet garantili krediler dağıtarak bir dizi AKP'li politikacı ve müttefik iş insanlarını son derece zengin eden 'ganimet sistemi-

201 Philip Bump (2017), 'Was Erdogan personally involved in his bodyguards' attacks on protesters in DC?', Washington Post, 19/03/2017; www.washingtonpost.com/news/politics/wp/2017/05/19/was-erdogan-personally-involved-in-his-bodyguards-attacks-on-protesters-in-d-c/?utm_term=.cb70de9591d1 (Erişim Tarihi: 28 Haziran 2017).

nin' aşırı biçimidir.²⁰² Devlet, sadakat yaratmak için kullanılacak bir zenginlik kaynağı görevi görmektedir. İkincisi, bu dinamiği daha düşük bir düzeyde tekrar eden bir biçimdir. Bu dinamik çerçevesinde;

Büyük şehirlerdeki parti örgütleri, şehirdeki yoksulların karşılaştığı birçok sosyal ve ekonomik sorunla baş etmelerine yardımcı olarak siyasal desteklerini kazanmaya çalışmaktadır... Bu aktivite kapsamında, (çoğu kadın olan) parti çalışanları ve aynı mahallede yaşayan komşuları arasında sık sık yüz yüze görüşmeler yapılmaktadır. Dikey kayırmacı bağların aksine, bunlar Türk toplumunda imece (müşterek yardımlaşma) geleneğine dayanan yatay ilişkilerdir. Parti örgütü aracılığıyla tikelci malların seçmenlere dağıtılmasıyla birlikte AKP tarafından kurulan kayırmacılık ağlarının, kent yoksulları arasında seçim başarısı için güçlü bir formül olduğu ortaya çıkmıştır (Sayari 2011: 12–13).

Bazıları, ekonomik ve politik alanlar arasında açık bir ayrım olmadığından bu durumu yolsuzluk (örneğin bazı Türkler ayrıcalıklardan muaf tutulmuştur) olarak adlandırabilir (ayrıca bkz. White 2002). Türkiye ve Azerbaycan gibi bozkır geleneğinin kilit rol oynadığı devletlerin tipik özelliği olarak, bu ayrım siyasi destekçileri ödüllendirmeye kıyasla daha önemsizdir. Avrupa dağarcığında bu, yolsuzluk sayılmaktadır. Ancak bozkır geleneğinde, devletlerin işleyişi bundan ibarettir.

Sonuç

Bu kitapta, Avrupa'nın yanı sıra genel olarak dünya tarihindeki karmaşık yönetimlerin oluşumu konusunda büyük ölçüde göz ardı edilen Avrasya bozkır geleneğinin önemli bir rol oynadığını savunduk. Atın evcilleştirilmesi, tekerleğin icadı ve vagonun ortaya çıkmasıyla birlikte bozkır, dört mevsimlik bir yuva ve devlet inşası için ideal bir yer hâline gelmişti. Erken dönem Hint-Avrupalılar, ant içme uygulaması sayesinde anavatanlarını kültürel açıdan homojenleştirdiler; tâbiler, hâmilere sadakat yemini

202 Bu husus akademik literatürde yeterince çalışılmamış bir olgudur ancak Hakan Yavuz'un (2003, 2013) bu konudaki temel dinamikleri doğru anladığı görülmektedir. Siyasal sadakat ekonomik ödüller getirmektedir. Ağlar için bkz. Mülksüzleştirme Ağları. Sermaye-iktidar ilişkileri üzerine kolektif veri haritalama, <http://mulsuzlestirme.org> (Erişim Tarihi: 26 Haziran 2017). Ayrıca bkz. Gürakar (2016); Waldman & Çalışkan (2016).

ederek tebaa oldular; hâmler dostluk yemini ederek birbirleriyle misafir/ev sahibi ilişkisine girdiler. Bu uygulamalar Hint-Avrupa kökenlerinin ötesine geçerek, *mutatis mutandis* MÖ 1900-1800'den itibaren her alanda bozkır yaşamının siyasal matrisine dönüştü. MÖ 700'lerde İskitlerden MS 1700'lerde Çungar Moğollarına kadar 2.500 yıl boyunca süregelen bozkır geleneği, yeminli hâmler tarafından döngüsel bir kesinlikle inşa edilen bozkır imparatorluklarıyla sonuçlandı. Her yetişkin bozkır erkeği hem atlı çobanlık hem de avcılık yaptığı için her biri aynı zamanda bir savaşçıydı. Bozkır geleneği bu cengâver avantajını, bozkır imparatorlukları inşa etmenin yanı sıra yerleşiklere karşı baskın yapmak, haraç toplamak ve diğer pastoralistler, kamp gruplarının kendi toprakları üzerinde hak talep edip onları bozkırdan sürdürdüğünde işgal etmek için kullanmıştır. İkinci bölümde üzerinde durduğumuz gibi, bozkır geleneği milattan sonra Avrupa'daki şefliklerin ortaya çıkmasında son derece önemli bir faktördü çünkü bu şeflikleri şekillendiren bozkırdan çıkan yönetimlerdi. Bozkırdan çıkan diğer yönetimler, erken Tunç Çağı'nda Orta Doğu'daki siyasal oluşumların içinde ve özellikle muhtemelen ilk kez paralı asker olarak getirildikleri Hatti ve Mitanni'de fatihler olarak yer almıştır. Bozkır yönetimleri, son binyılın ikinci yarısına kadar Avrupa'nın doğusunda baskın bir varlık göstermiştir.

Her bilim, tam bir vaka evrenine ihtiyaç duymaktadır. Siyasetin ve yönetimlerin çeşitli biçimler alabileceğini göz önünde bulundurmeyen bir siyaset bilimi, tarihsel geleneğin bütününe hesaba katmayan bir tarihsel sosyoloji veya yönetimler arasındaki bilinen tüm ilişki türlerini dikkate almayan bir uluslararası ilişkiler bilimi, varoluş nedenini (*raison d'être*) ciddiye almıyor demektir. Dolayısıyla Avrasya bozkırının sosyal bilimlerdeki siyaset öğrencilerinin dikkatinden böylesine uzun bir süre kaçmış olması şaşırtıcıdır. Birinci bölümde sunmuş olduğumuz açıklama, biri Fordçu ve diğeri Hegelci olmak üzere iki faktöre ışık tutmuştur. Henry Ford, 'tarihin genellikle zırva olduğunu' iddia etmiştir. Disiplinleri, tarihçilerin idiyografik çalışmaları olarak görülen şeylere karşı bilinçli ve nomotetik bir muhalefet içinde ortaya çıkan birçok sosyal bilimcinin aynı fikirde olması da şaşırtıcı değildir. Asıl şaşırtıcı olan ise tarihçilerin Henry Ford'a meylettir. Arkeologların, geçmişin izlerinin gezegenimizin yüzeyinin altında yattığını ispat etmesinin üzerinden iki asır-

dan fazla zaman geçti. Şimdiye kadar çoğu tarihçi, bu yüzeyin altından çıkarılan zengin materyalleri dikkate almadı.²⁰³ Tarihi, anlatı kaynaklarına sahip olduğumuz geçmişteki kısa dönemler olarak tanımlamaya devam ettiler. Yerleşik yaşam tarzına böylesine olağanüstü bir ayrıcalık tanınmasının sonuçlarından biri olarak, Avrasya bozkırının giderek daha karmaşık yönetimlerin ortaya çıkmasındaki önemi ve bu yönetimler arasındaki ilişkiler gölgede kaldı.

Hint-Avrupalılar, muhtemelen Avrupalı ve Kafkasyalı avcı-toplayıcıların bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır (Bradley et al. 2015). MÖ dördüncü binyıldan itibaren, Avrasya bozkırlarında pastoralist bir yaşam sürdüler. Bu tarihten önce tarım yapanlarla temas kurmuş olmaları çünkü on dokuzuncu yüzyıl evrimci inançlarının aksine göçebelik, güvenilir bir besin kaynağı oluşturacak kadar çok sayıda koyun, keçi, öküz ve sığır gibi evcilleştirilmiş hayvanlara dayanmaktadır. Bozkırda evcilleştirilen tek bir memeli hayvan olduğundan, bu hayvanlar tarımcılar tarafından evcilleştirilmiş olmalıdır. Bu gelişme, kalorifik açıdan değil terbiyecilere sağladığı devinim açısından tarihsel olarak merkezî bir öneme sahiptir. Yaygın kanunun aksine, atın oldukça erken bir tarihte evcilleştirildiği görülmektedir. Atlar, yerleşiklere karşı hızlı vur-kaç saldırıları yapılmasını sağlamıştır. Vagon teknolojisi, bozkırda uzun süre kalmayı mümkün kılmış ve sonunda yayla hayvancılığına kapı aralamıştır.

Bozkırdaki toplumsal örgütlenme, sahip olunan sığır sayısındaki farklılıklardan kaynaklanan zenginlik farklılıkları temelindeki hâmi-tâbi oluşumlarına dayanıyordu (Flannery ve Marcus 2012). Sıkıntılı zamanlardaki standart çözüm, hâmiden yardım istemek ve karşılığında sadakat yemini etmektir. Bu şekilde klanlar oluşmuş ve zamanla şefliklere dönüşmüştür. Şefler ve muhtemelen aynı soydan gelen diğer öncü erkekler, münasebetlerini düzenleyen 'ev sahibi-misafir ilişkileri' (Yunanca, *proxenos*) olarak bilinen hediye alışverişine dayalı bir uygulama geliştirmiştir. Antropolojik literatürde 'potlaç' olarak bilinen uygulamanın bir varyantı olan bu gelenek, vermenin almaktan daha onurlu olduğu ilkesine dayanıyordu.

203 Tabii ki birçok tarihçi de arkeolojik materyalleri etkileyici bir şekilde kullanmıştır. Amaçlarımıza yönelik bir örnek için bkz. Wickham (2009).

Pontus bozkırında başlayan, tekerlek ve at teknolojilerinin yanı sıra patronaj ve ev sahibi-misafir ilişkileri gibi toplumsal teknolojilerin mümkün kıldığı Proto-Hint-Avrupalı yaşam tarzı, bozkır boyunca, batı sınırlarını belirleyen ormanlardan doğuda Pasifik kıyılarına kadar yayılmıştır. Mantıksal olarak, bozkır geleneklerinin tüm bozkırı kapsayacak şekilde yayılmasının yalnızca üç yolu vardır: Meralara daha fazla erişimin, bozkırın uçlarında yaşayan yerel avcı toplayıcı ve yerleşiklerle melezleşmenin bir sonucu olarak daha yoğun verimlilik. Yerleşiklerle melezleşme, statü arama (Anthony 2007), baskıdan ve çeşitlendirilmiş yerleşik toplumların sıkı sosyal kontrolünden kaçanların devşirilmesi gibi (Scott 2009) muhtelif cazibeler barındırmaktadır. Söz konusu üç gelişmenin sonucunda bozkır homojenize bir kültür bölgesi hâline gelmiştir.

Sayılardaki artış, daha fazla insanın şeflere bağlılık yemini etmesi anlamına gelen daha fazla sosyal farklılaşma anlamına geliyordu ki bu da söz konusu şeflerin emrinde ordular teşekkül edilmesiyle bozkır imparatorluklarının vücut bulmasıydı. Bunların ilki Kimmer ve İskit İmparatorluklarıydı, sonrasında Hiung-nu İmparatorluğu ve diğerleri sahneye çıktı. Kimmer ve İskit İmparatorluklarının önde gelen akraba soyları Hint-Avrupa dili konuşmaktadır (İskitler isimlendirmesi, atış anlamına gelen Proto-Hint-Avrupa kelimesinden gelmektedir, İskitler yayı çekenler anlamındadır) ancak sonraki imparatorluklarda böyle bir durum söz konusu değildir. Göktürk Kağanlığı'nın önde gelen soyları da Hint-Avrupa dili konuşuyor olabilir (Sinor 1996: 329). Bozkırdaki örgütlenme ilkesi biyolojik akrabalığa değil, sadakat yeminine dayanıyordu. Bu, homojenize edilmiş bozkır kültürü içerisinde hükümdarların mensup olduğu akraba soylarının Hint-Avrupa dili konuştuğu imparatorluklardan, Türk ve Moğol dillerini konuşan diğer soylara geçişin sorunsuz olduğu anlamına gelmektedir. 'Bozkır geleneklerini' oluşturan uygulamalar melezleşmiş olmakla birlikte, esas itibarıyla Hint Avrupa kökenlidir. Savaşta öldürülen düşmanların kellelerinden kule yapılması bu kapsamda bir örnek olarak değerlendirilebilir. Bu uygulama, ele geçirilen bölgeye iz bırakmak ve kutlama yapmanın yanı sıra başarılı bir şekilde nihayete erdirilen işi sağlam kanıtlarla ispatlamak için yapılır ki böylece her tâbi, şef tarafından düzgünce ağırlanabilir (Quigley 2001: 172; Koudounaris 2011).

Liderlerin yalnızca belli bir akraba soyundan gelmesi de bir başka örnek olarak değerlendirilebilir. Üçüncü örneğe lidere bağlılık yemini. Bunlar, gelişmekte olan bozkır dağarcığının temel uygulamaları olarak görülmelidir.

İmparatorlukların yükselişinin ardında yatan mantık oldukça basitti. Gittikçe daha fazla sayıda insanı harekete geçirebilen ve yerleşiklere baskın yapmak için en iyi otlakları ve toprakları zapt edebilen bir liderle birlikte yeni imparatorluklar ortaya çıkmıştır. İlerleyen süreçte ele geçirilen topraklar, gelişmekte olan Çin, Pers ve Bizans yönetimlerinin sınırlarına yakın yerler olmuştur. Yeni bir imparatorluk genellikle dâhili yapıda ivme kazanırdı.²⁰⁴ Daha sonra dışarı doğru yayılır ve hâlihazırdaki bozkır klanları üzerinde baskı yaratırdı. Bu imparatorluk-inşası dalgasına kapılan klanlar bir seçeneğe sahipti: İmparatorluk kurucusuna bağlılık yemini edebilirler ya da bozkırın ucuna doğru göçebilirlerdi; nihayet bozkırın ucuna ulaştıklarında da ya yerleşiklere karşı fethe girişmek ya da yerleşikleri, kendilerini bozkırdan süren bozkır halklarına karşı korumak ve yerleşik yönetimlerin hizmetine girmek için sınırı aşp yerleşik bölgelere geçebilirlerdi.

MÖ birinci binyılın başında Kimmer İmparatorluğu ortaya çıktığında, Hint-Avrupalılar binyılı aşkın bir süredir dalgalar hâlinde bozkırdan çıkmış geliyordu. Ardı kesilmeyen bozkır kökenli istila dalgaları, bozkırdan gelen nevzuhurlarla yerleşikler arasında gerçekleşen yeni melezleşme örnekleriyle sonuçlandı. Avrupa'daki yerleşikler ise ilk Hint-Avrupa göçünden bu yana, daha önceki bozkır halkları ve yerleşikler arasında gerçekleşen melezleşmenin sonucuydu. Ancak her yerde durum bundan ibaret değildi. Okuryazarlığın Avrupa'dan önce ortaya çıktığı Anadolu'dan bir örnek vermek gerekirse, bu bölgede yaşayan Hint-Avrupalı Hititler, MÖ ikinci binyılın yarısında muhtemelen paralı asker olarak davet edilmelerinin ardından Hattileri ve diğer Hint-Avrupalı olmayan yerleşikleri mağlup ettiler (Lincoln 2012). Hititler daha sonra doğudaki Asurlular tarafından mağlup

204 Yaygın kaniya göre ilk tam teşekküllü bozkır imparatorluğu olan İskit İmparatorluğu, Karadeniz'in kuzeyinde kurulmuş ve ardından gelen imparatorluklar daha doğuda, Altay Dağları çevresinde vücut bulmuştur. İkinci bölümde belirtildiği üzere, Arzhan'da (günümüzdeki Tuva) devam eden kazılarda İskit İmparatorluğu'nun başlangıç noktasının Altay Dağları olduğuna işaret eden yeni bulgular ortaya çıkmaktadır.

edildi ve ardından Anadolu, Selçuklular ve Moğollar da dâhil olmak üzere yeni bozkır devletleri tarafından toprakları fethedildi. Doğu Asya'da ise Hint-Avrupa unsurlarını barındıran bozkır imparatorlukları, bilindiği üzere Çin Devleti'nin oluşumunda son derece önemli bir rol oynamıştı (Di Cosmo 2001).

Balkanlar ve Batı Anadolu'da, bugün oldukça homojen bir şekilde Yunan (Miken) olarak bildiğimiz yönetimler bölgedeki yerleşikleri mağlup etmiş ancak daha sonra Makedonlar ve ardından Yunanca konuşan Bizans İmparatorluğu'nun periferisi şeklinde MS altıncı yüzyıldan itibaren Türk dili konuşan akraba soylarının önderlik ettiği gruplar, bu yönetimleri yeniden galebe çalmıştır. Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne sebep olan ve onu izleyen *Völkerwanderungen* yahut 'Kavimler Göçü', kuzeyden gelerek Hunlarla karşılaşan ve çoğunlukla onlara karşı yenik düşen Germen yönetimleriyle birlikte, bozkır halklarının sayısı ve çeşitliliği açısından özellikle yoğundu. Ancak tüm bunlar niteliksel olmaktan ziyade niceliksel bir yenilikten ibaretti. Yeniden vurgulamak gerekir ki Kavimler Göçü döneminde Avrasya bozkırlarından yerleşik alanlara yapılan göç, iki binyıldan fazla bir süredir sürekli olarak yinelenen bir olguydu. Bu kitabın ilk yarısının kilit noktalarından biri, Hunların bozkır dışına göçmesinin, benzer göçlerin yalnızca bir örneği olduğu ve dolayısıyla on üçüncü yüzyılda ortaya çıkan Moğol İmparatorluğu'nun, bu imparatorluklar zincirinin son halkası olduğunu göstermektedir. Nitekim Moğol İmparatorluğu gibi bir güce bozkırda daha evvel şahit olunmamıştı. Ayıriyeten, kendisinden önceki imparatorluklara kıyasla yerleşik nüfus üzerinde daha büyük bir tesir oluşturmuştur. Tarih sahnesine daha geç çıkmış olması sebebiyle önceki imparatorluklara göre daha iyi belgelendirilmiştir ve bu durumun, muhtemelen tarihsel özgüllüğün zararına olacak şekilde, önceki imparatorluklar hakkındaki malumatımızın bu imparatorluk örneği temelinde ifadelendirildiğine yönelik bir algı mevcuttur. 'Cengiz Han', o zamana kadar yaklaşık 4.500 yıllık bir siyasi gelenek için *pars pro toto*²⁰⁵ niteliğindedir.

205 Parçanın bütünü ifade etmesi. (ç.n.)

At Sirtında Son Dem

Ford'un disiplinci dar görüşü, Avrasya'yı sosyal bilimlerin gündeminden uzak tutmak konusunda yalnız değildir. Hegel'in, devleti uygarlığın metafizik bir itici gücü olarak görme yaklaşımının, ister durgun Asya tipi üretim tarzını destekleyen Marksistler ister medeniyet standardını tanımlayan Liberaller olsun, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl entelektüelleri arasında nasıl felsefi bir talimat hâline geldiğini birinci bölümde ayrıntılarıyla anlattık. Her iki tarafın baskın düşünürleri, yerleşik yaşam temeli olmayan yönetimlerin ilerici olmadığına ve bilime ilgi duymadıklarına inanıyordu. Bu yaklaşımla ilgili problem, Hegel'in hanenin ötesinde bir toplumsal farklılaşma eksikliğinin hem siyasal farklılaşmayı hem de entelektüel çalışmayı engelleyeceği konusunda yanlış olması değildir (van der Pijl 2007). Bozkır hükümdarları, idari beceri konusundaki eksikliklerini sorunsuz bir şekilde kabul etmiş ve idari meselelerle ilgilenmeleri için düzenli olarak yerleşikleri istihdam etmiştir. Temel yapısal faktörler siyasal farklılaşmayı engellemiştir. Avrasya bozkırının yaylacı pastoralist hane birimlerindeki toplumsal örgütlenmenin, bozkır geleneğini melezleştiren din, etnik köken ve toprak mülkiyeti gibi potansiyel olarak farklılaştırıcı uygulamaların, temel dağılcığı değiştirmeyi başaramadığının göstergesi olduğunu izah etmeye çalıştık. Bu uygulamalardan en önemlileri, imparatorluk dışı hiyerarşide maddi faktörlerin, sürüler ve taşınabilir lüks mallarla sınırlı olduğu anlamına gelen hâmlerin tıpkı tâbiler gibi hayvancılıkla geçiniyor olması, hükümdarın daima belli bir soydan seçilmesi ('altın soy' ilkesi) ki bu da her zaman başka potansiyel hükümdarların olacağı anlamına geliyordu ve yönetimi genişletmek için işlevsel olarak benzer hanelerin tabana dâhil edilmesidir. Bu sözde polisentetik ilke, bozkır imparatorluklarının döngüsellliğini açıklamaktadır. Hırslı bir genç adam, kendini belli bir klanın lideri olarak ilan eder. Bu lider ve klanı, özellikle kervanlara ve yerleşiklere baskın yapmakta başarılı olduklarını kanıtladığında, komşu klanları kendine çeker ve/veya onlara boyun eğdirir ve ardından farklı geleneksel biat yöntemleriyle daha fazla klanı zapt etmeye devam eder. İmparatorluğun kurucusu öldüğünde daima vuku bulan halefiyet mücadelesinden dolayı bu imparatorluklar nadiren birkaç nesilden fazla ayakta kalabilmiştir.

Başka bir deyişle, hâlihazırdaki tek kurumsallaştırma ilkesi altın soy olduğu için bozkır dağarcığında, bozkır imparatorluklarını uzun süre bir arada tutmaya yönelik uygulamalar yoktu. Bozkır geleneği zirvesine ulaştığında bile kurultay kurumu, iktidar mücadelesi sona erdikten sonra toplanan ganimet-bölme mekanizmasından çok farklı değildi. Gök tanrısı Tengri'nin lüt-funa mazhar olan kişi güç mücadelesinde galip çıkardı. Tanrı, kendisine yardım edene yardım eder ve ona *kut* yani 'ilahî takdis' bahşederdi. Dolayısıyla Hegel, bizim kanaatimizce düşük seviyedeki toplumsal farklılaşmanın, nasıl istikrar ve düşük derecede değişim sağladığını vurgulamakta haklıdır. Sorun, Hegel'in belirli bir toplumsal özelliğin (mesela hızlı değişim) eksikliğinin, yönetimlerin nasıl ortaya çıktığı ve kendilerini nasıl idame ettirdiğini incelemek için iyi bir neden olduğuna yönelik fikridir. Bu kitap, 'bozkır geleneği' olarak adlandırdığımız hususi bir siyasal biçimi ortaya koymaya çalışmaktadır. Uzun bir süre hayatta kalan bu siyasal biçimin nihayetinde ortadan kaybolması, sosyal bilimcilerin bu konuyu göz ardı etmesi için bir sebep değildir.

İkinci bölüm, bozkır geleneğinin Avrasya bozkırlarında ortaya çıkışı ve fetihçi bozkır halklarının yerleşiklerle karşılaşması sonucunda sürekli yenilenen melezleşmeyi konu edinmiş; üçüncü ve dördüncü bölümler ise iki farklı uygulama dağarcığı arasındaki melezleşmenin iki spesifik yönetimde nasıl gerçekleştiğine odaklanmıştır. Farklı dönemlerdeki özgönderimsel yönetim adlarını göz ardı etmemekle birlikte, söz konusu iki yönetime Rus ve Türk diye atıfta bulunmak suretiyle, bu yönetimlerin ortaya çıkışındaki bozkır ve yerleşik melezleşmesine odaklandık.

Rus örneğinde, dokuzuncu yüzyılda bozkırın ucunda yaşayan, çoğu Slav olan ve kendileri de MÖ 1200 yıllarında bozkırdan gelenler arasındaki melezleşmenin bir sonucu olarak yarı göçebe ve yerleşik yönetimler, bir bozkır halkı olan Hazarlara haraç ödüyordu. Bozkırdan aşağı yukarı Slavlarla aynı zamanda gelen Germanlerin kültürel halefleri olan Varegler, kuzeyden inerek haraç toplayıcı konumunu Hazarlardan devraldı. Müteakip devlet oluşumu, Varegler, Slavlar, Fin-Ugor kavimleri ve Baltıklar arasındaki melezleşmenin yanı sıra bu Rus akran yönetimleriyle doğudan gelen bozkır halkları arasında süregelen melezleşmenin bir sonucudur. Bu bozkır halklarının ilki olan Kumanlar ve Kıpçaklar bozkırdan sürülmüştü; sonuncusuysa, fetihçi bozkır halkı Moğollardı. Rus devlet inşası, dokuzuncu

yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadar, bozkır ve yerleşik arasında bir dizi melezleşme şeklini almıştır.

Buradaki esas nokta, Rusya'nın bu kapsamda Avrupalı yönetimlerden farklı olmasının niteliksel bir yönü değildir. Avrupa'da, *Völkervandrungen* sırasında ve belli bir dereceye kadar sonrasında, devlet oluşumunun benzer melezleşmeleri içerdiği oldukça açıktır. Fetihçi Vandallar ve Ostrogotlar gibi Germen yönetimlerinin binyıldan uzun süredir bozkırdan çıkmış olması muhtemeldir ancak İtalya ve İber topraklarına ayak bastıktan sonra yarı göçebe hâle gelmişlerdir. Maiyetiyle birlikte göç etmeyi bırakan ve bir başkent inşasına başlamak için yerleşik düzene geçen ilk Frank hükümdarı Charlemagne'dır. Bu olay, sekizinci yüzyılın sonlarında, benzer bir durumun Rus topraklarında gerçekleşmesinden yaklaşık iki yüzyıl önce vuku bulmuştur. Ancak Charlemagne'nun bozkır geleneğini sürdüren bir halk olan Avarlara karşı savaştan son Frank hükümdarı olması ve Rusya'nın ancak 700 sene sonra bozkır egemenliği altında vücut bulması bir farklılık yaratmaktadır. Zamansallık, Avrupa ve Rusya'daki bozkır melezleşmesi arasındaki farkı anlamamanın anahtarıdır.

Türkiye örneğinde, bozkır ve yerleşikler arasındaki melezleşme birbirini izleyen turlar şeklinde gerçekleşmiş ve böylece bugün Türki olarak kabul ettiğimiz halkların çoğu, onuncu yüzyıldan itibaren Farsça konuşan halklar tarafından yerleşik kültürle tanıştırılmış ve İslâm'a döndürülmüştür. Bozkır geleneğiyle melezleşen İslami siyasi gelenek ve Farsça konuşan İranlıların muhtemelen bozkırları çok daha önce terk etmiş olan Hint-Avrupalılardan gelmesiyle, tüm bu süreçler, Türkleri, bozkır geleneğiyle zaten defalarca melezleşmiş olan geleneklerle tanıştırmıştır. On birinci yüzyıldan itibaren Anadolu'ya giren Türkmen grupları Bizans siyasal geleneğini melezleştirmiştir. Dolayısıyla melezleşme İran ve Orta Asya cumhuriyetlerinin bulunduğu coğrafyaya kıyasla Türkiye'nin bulunduğu bölgede daha farklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Türki cumhuriyetlerin nüfusunu oluşturan göçbelerin çoğu, on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında Ruslar tarafından iskân edilmiş ve böylece İran ve Anadolu'da uzun bir zaman zarfı içinde meydana gelen melezleşme süreci tekrarlanmıştır.

Bozkır geleneğinin yok olduğu ifadesiyle, yerleşiklerin bozkırda baskın geldiğini kastediyoruz: Doğudan Çinliler, batıdan

Ruslar (Perdue 2005). İlerleyen Ruslar ve Çinlilerin karşılaşması ve 1689 yılında imza ettikleri Nerçinsk Antlaşması sonun başlangıcıydı çünkü Ruslar ve Çinlilerin, bozkır göçebelerinin sınır olarak tahsis ettiği alan üzerinde kontrol sağlamak noktasında ısrar etmesiyle bu durum, yaşam tarzları sekteye uğrayan bozkır göçebelerinin doğrudan denetim altına alınmasına zemin hazırlamıştır (Chaliand 2004: 97–104). Han Çinlileri tarafından Çungar Moğollarına karşı gerçekleştirilen on sekizinci yüzyılın en büyük soykırımıyla birlikte bu hadise bozkır imparatorluklarının sonunu getirmiştir. Napolyon Savaşları sırasında, Avrasya bozkırının geleneksel merkezindeki göçebe yönetimler Rus-Çin sınırı boyunca bölgesel birimlere indirgenmiştir. Moğolistan, İç Moğolistan, Buryatya ve Tuva'da hâlâ varlık gösterecekler de artık pastoralist geleneği esas almıyorlar. Nitekim pastoralizm, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu ırddıları derecesinde bir tehlike altındadır. Türklerin bu olguyla çelişkili bir ilişkisi mevcuttur. Geleneksel okçuluğun son yıllardaki popülerliği bunun güzel bir örneğidir. Öte yandan bir göçebe Türk grubu yerleşik düzene geçmek istediğinde, göçebe geçmişe yönelik romantizm ve belki de Türkiye'de Avrupa'dan daha net olarak görülen kalınma bağlılığıyla bu göçebelerin günümüz Türk toplumu içerisinde marjinal bir konum işgal ettikleri gerçeği arasındaki gerilim kendini göstermektedir.²⁰⁶

İmparatorluk Bakiyesi

Şehirleşme, göçebeleri Türk şehirlerine yerleşmeye zorlasa da geleneksel Avrasya bozkır yaşam tarzı, mevcut durumda en fazla Afganistan'da varlık göstermektedir. Ayrıca Afganistan, özellikle bozkırın hemen dışındaki zorlu arazi, bozkır dağarcığı

206 Yakın tarihli örnekler için bkz. Serkan Ocak, 'Anatolian Nomads Face Hard Times', *Hürriyet Daily News*, 17 Mayıs 2010, <http://archive.hurriyetdailynews.com/n.php?n=anatolian-nomads-having-hard-times-2010-05-17> (Erişim Tarihi: 10 Şubat 2015); Serkan Ocak, 'Nomads in Turkey to Enjoy New State Protections', *Hürriyet Daily News*, 16 Ocak 2011, <http://archive.hurriyetdailynews.com/n.php?n=8216turkish-maasais8217-to-have-special-law-2011-01-16> (Erişim Tarihi: 10 Şubat 2015); Mehmet Çetin, 'Genuine Nomadic Tribe Wants to Settle Down', *Hürriyet Daily News*, 30 Ağustos 2010, <http://archive.hurriyetdailynews.com/n.php?n=genuine-nomadic-tribe-wants-to-settle-down-2010-08-26> (Erişim Tarihi: 10 Şubat 2015).

uygulamalarının en belirgin şekilde görüldüğü yerdir. Bununla birlikte bozkır geleneği tüm büyük siyasal geleneklerde olduğu gibi ardıl yönetimlerinin bir alt tabakası veya marjinalleştirilmiş bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir (Halperin & Palan 2015). Beşinci bölümde, Rusya ve Türkiye’de süregelen bozkır uygulamalarına mercek tutarak bu anlaşılması zor meseleyi kavramaya çalıştık. Bu uygulamaların alt tabaka karakterde olması ve Avrupa dağarcığıyla (ve ayrıca bu kitapta büyük ölçüde değinilen İslâm ve Bizans dağarcığıyla) melezleşmesi, çok-nedenli bir durumun söz konusu olduğu anlamına gelmektedir. Birden fazla kökene sahip olan herhangi bir uygulama konusunu aşmış demektir. Giriş bölümünde izah edildiği üzere, bu koşullar altında nedensel özgüllüğün imkânsızlığını kabul etmekle birlikte, son yarım binyıldan beri bildiğimiz Avrupa geleneğiyle bozkır geleneği arasında ideal tipik bir kıyaslama yaparak bu konuya giriştik.

Bu ideal tipi, on beşinci yüzyılın ikinci yarısından yani Moskova ve İstanbul merkezli bozkır-yerleşik melez yönetimlerin süzeren yapılar hâline geldiği dönemden başlayarak olaylara tatbik ettik. Sonuç yetersiz ama önemlidir. Rus ve Türk siyasi hayatının birçok alanında bozkır geleneğinin herhangi bir kalıntısını tespit etmek gerçekten çok zordur. Ancak belirgin bir şekilde sürekliliğin olduğu iki alan mevcuttur. Bunlar, devlet lideriyle tebaası arasındaki ilişkinin ve bir devlet lideriyle diğer devlet liderleri arasındaki ilişkinin kavramsallaştırılmasıdır. Bunlardan ilki yönetim biçimlerinin nasıl oluştuğunun özüne inerken, ikincisi hangi tip uluslararası sistem yönetimlerinin oluşacağının merkezinde yer alır; dolayısıyla her ikisi de kilit öneme sahiptir.

Çağdaş Türk siyasetinden bir anekdotla bu iki faktörün etkilerini tartışmaya başlayabiliriz. Kendini sosyal demokrat olarak tanımlayan bir Türk diplomat, bizden biriyle yaptığı sohbette ‘bir gün bir adam gelecek’ ve her şeyi yoluna koyacak demişti. Mevcut hükûmetin yetki suistimallerine karşı sosyal demokrat çözüm, tüm iyi güçleri arkasında toplayabilecek, cumhurbaşkanına meydan okuyabilecek ve üstünlüğü sağlayabilecek *bir adam* aramaktır. Yani demokrasiye yönelik bir rejim değişikliği umutları, alternatif bir güçlü adamın gelişine bağlıdır. Dolayısıyla son göçebeler yerleşik düzene geçtiğinde dahi kendilerini açıkça Avrupalı bir ideolojik ve pratik dağarcıkla özdeşleştiren

Türkler, bozkır geleneği bağlamında verimli bir şekilde analiz edilebilecek tasvirlerle tutunmaktadırlar.²⁰⁷

Dolayısıyla bozkır geleneği bireyler düzeyinde son derece canlıdır. Öte yandan, yüzyılı aşkın bir süredir Avrasyacılık ideolojisinin bozkırla ilişkileri romantize ettiği Rusya kurumsal bir örnek teşkil etmektedir. Türkiye, Rusya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin kendilerini nasıl algıladıkları ve dış dünyaya nasıl temsil ettikleri konusunda, bozkır geleneği söylemsel düzeyde daima canlı olan bir faktördür. Cengiz Han'ın Orta Asya devletlerinin öncüsü olduğu ve askerî kışlalarda resminin asılması gerektiği iddiası gibi bariz örnekler üzerinde durmakla yetinmiyoruz. Bozkır geleneği kadar eski ve kök salmış bir toplumsal biçim, geride daha az belirgin uygulamalar bırakacaktır. Böyle-sine bir toplumsal biçim, popüler hikâyeler, sanat, menkıbeler, ritüeller, anıtlar, melezleşmiş uygulamalar gibi unsurlardan mü-teşekkil arumsatıcı arşivde kendini göstermektedir.

Göçebe yaşam tarzının yapı taşı olan pastoralizm ve bozkır geleneği şüphesiz giderek zayıflamaktadır ancak geleneğin mevcut olduğu ve etkisini sürdürdüğünü gösteren uygulamaların varlığını devam ettirdiği de aynı derecede belirgindir. Çağdaş siyasal analiz açısından asıl anlatı hakiki pastoralizmin zayıflaması değildir çünkü bozkır geleneği gibi bir olgunun ortaya çıkmasına neden olan şey, bu olgunun varlığının devam etmesine neden olan şeyle aynı olmak zorunda değildir. Sentezlenen birimlerin göçebe pastoralist bir yapıya sahip olduğunun göz önünde bulundurulması, bozkır imparatorluklarının polisentetik yükselişini anlamak için elzemdir. Bununla birlikte pastoralizmin büyük ölçüde yok olması, pastoralizm temelinde ortaya çıkan siyasal geleneğin de otomatik olarak yok olacağı anlamına gelmemektedir. Daha ziyade, bazı uygulamalar ortadan kalkmış, bazıları dönüşüm geçirmiş ve yenileri ortaya çıkmıştır. Hangi uygulamaların ne yöne gideceği ampirik bir sorudur.

Beşinci bölümde bozkır geleneğinin günümüz aktörleri için ön koşul olarak değerlendirmesini yaparken böylesi bir tutum takındık. Bozkır geleneğinin yardımıyla, Türkiye ve Rusya'nın

207 Bu yaklaşımın farklı bir bağlamıysa İslami yenilikçi anlamına gelen müceddidliktir. Bkz. Mardin (2005); Topal (2017b). İkisi arasında bir muhalefet görmüyoruz.

kendi vatandaşları ve diğer devletlerle ilişkilerini nasıl düzenledikleri konusunda belli hususların aydınlatılabileceğini ileri sürdük. Göçebeler artık uluslararası politika için büyük önem taşımaları da göçebelerin yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkileri düzenleme ve bu yönetimi meşrulaştırma yöntemlerinin belli yönleri, melezleşmiş bir biçimde hâlâ varlık göstermektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bozkır geleneğine sahip devletler arasında, göçebe tarihe yönelik en fazla ilgi gösteren, siyasi yelpazenin sağ kanadıdır. Sağcı politikacılar, göçebe geçmişli milliyetçi projelerde kullanmak noktasında can atmaktadır. Muhakkak bu süreç içerisinde kendi amaçları doğrultusunda göçebe geçmişli yeniden yorumlamaktadırlar. Netice itibarıyla bu konu, siyaset bilimciler arasında akademik gündemin dışında kalmıştır. Siyasal bozkır tarihi, gördüğü bilimsel ilgi kadarıyla esasen tarih ve tarihsel sosyoloji açısından değil, sağcı politikacılar ve ideolojilerin bellemsel uygulamaları açısından incelenmektedir. Tarihin aleni bir şekilde politize edilmesi sadece milliyetçi projeleri meşrulaştırmaya çalışanlara hitap ederek, on dokuzuncu yüzyıl Avrupalı bilim adamlarının Avrasya bozkırının toplumsal ve siyasal örgütlenmesini şüpheli bir analiz nesnesi hâline getirerek yakaladıkları kötü şöhrete bir yenisini eklemiştir.

Birinci bölümde bozkır geleneğinin neden ihmal edildiği konusunu tartıştık. İkinci bölümde bozkır geleneğinin nasıl ortaya çıktığını ele aldık. Beşinci bölümde bozkır geleneğinin süregelen etkisini inceledik. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde de bu kitabın bir diğer temel konusu olan Avrasya devlet oluşumunda bozkır geleneğinin rolü üzerinde durduk. Aynı şekilde Avrasya bozkırının teşkil ettiği önemin bu yönü, devlet oluşumu literatüründe yeterince yer etmemiştir. Daha doğrusu, mevcut literatürde bu soru iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm, arkeologlar tarafından ele alınan tarih öncesi dönemdeki Hint-Avrupalı istilalarını kapsamaktadır. İkincisi, farklı tarihçi alt grupları tarafından ele alınan Roma İmparatorluğu, Balkanlar, Rusya ve Türkiye’de bozkır kökenli baskın, haraç toplama ve istila uygulamalarına ilişkin gölgede kalmış bir sorunun varlığı hakkındadır. Tabii bu, kronolojik bir bakış açısından tamamen meşru bir akademik iş bölümüdür ancak bu kitapta ortaya konulan tarihsel sürekliliğket vurma gibi talihsiz bir etkisi olmuştur. Binyılın başlarındaki Hint-Avrupalı istilacılar, kendilerinden sonraki Türk-Moğol is-

tilacı dalgasıyla aynı bozkır geleneğinden gelmiştir çünkü daha önce belirttiğimiz gibi bozkır geleneği etnisite değil, siyaset temelli bir gelenektir. Milattan sonra, işgal edilen yönetimler, işgalcileri doğuran geleneğe sahip insanlar tarafından kurulmuştur. Avrasya devlet inşasına değinmek yerine, ölçeğimizi Avrasya yönetim inşası olarak genişletirsek, son 6.000 yılın büyük bir bölümünde, Avrasya yönetimlerini üreten temel faktörün bozkır geleneği olduğu açıkça görülecektir. Beşinci yüzyılda tepelerine çöken barbarlardan şikâyetçi olan Antik Yunanlar, kendilerinin de sadece birkaç asır evvel aynı gelenekten geldiğini çekinmeden göz ardı etmiştir. Antik Yunanların bu yaklaşımı bağışlanmalıdır çünkü bu onlar için sadece tarihsel bir olasılıktan ibaretti. Ancak son iki yüzyıldır kanıtlar çoğalmış ve bozkırdan gelen istilacıların erken Avrupa devletlerini şekillendirdiği ve onları en az 4.000 yıl boyunca yeniden şekillendirmeye devam ettiği artık kanıtlanmış bir gerçektir. Avrupa'nın bozkır kökenlerini kolayca unutmaya seçeneği artık mevcut değildir. Bu kitap, Hint-Avrupalıların ilk ortaya çıkışından itibaren, Avrupa tarihinin pastoralistler ile yerleşikler arasında, bozkır ve yerleşik topraklarında süregiden bir melezleşme hikâyesi olduğunu gösterme girişiminin vücut bulmuş hâlidir. Britanya, 1857 yılında Hindistan'a el koyup Britanya'yı bir imparatorluk ve Kraliçe Victoria'yı da Hindistan İmparatoriçesi olarak ilan ettiğinde, Bâbürlülerin ve dolayısıyla Moğolların, bozkır geleneğinin *translatio imperiisi* olduğunu iddia etmiştir. Bu, durumu tamamen tersine çevirmiştir. Bu iddia kendini tarihi yönetimin zayıf bir yankısı olarak sunan, son yarım asırda Avrupa alt kıtasında Hintli, Pakistanlı ve diğer halklardan oluşan büyük bir topluluğun ortaya çıkmasının ters görüntüsüdür. Bu iç göç, şiddetli olmaktan çok barışçıl olmuştur ancak dolambaçlı biçimde bozkırdan geldiği söylenebilir. Bununla birlikte, binyıl boyunca doğudan Avrupa'ya yönelik göç bir istisna değil, bir kural olmuştur (Hindess 2000).

Bozkır Sistemi ve Avrupa Sistemi

Karşılaştırmalı siyaset bilimi literatürü çerçevesinde dünya genelindeki yönetimlerin patrimonial olma eğilimi göstermesi olağan bir durumdur. Patrimonializm –hükümdarın, yönetimi babasından devraldığı ve kendi çıkarları için olduğu kadar ak-

rabaları ve arkadaşlarının çıkarları için de kullandığı yönetim şeklidir– bozkır yönetimleri için kurucu bir faktördür. Bu faktör, zor durumdaki pastoralistlerin aldığı hayvanlar karşılığında bir hâmiye bağıllık yemini ederek onun tâbisi olmasıyla ortaya çıkmıştır. Böylece, her ikisi de en yaşlı erkek tarafından yönetilen hane halkı ile klan arasındaki eşbiçimlilik ve yönetim güvence altına alınmıştır. Avrupa geleneğinde, erken moderniteden ve özellikle on sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren patrimonyalizm bir dizi alternatif sadakat duygusu tarafından bastırılmıştır. Bozkır geleneğiyle daha güçlü bir bağa sahip olan yönetimlerde böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Netice itibarıyla patrimonyalizm, bugün dahi Afganistan’daki siyasetin temel kurucu faktörü olmasının yanı sıra, Orta Asya devletlerinde kilit öneme sahiptir ve son dönemde yapılan çalışmaların da gösterdiği üzere Türk ve Rus siyasetinin merkezinde yer almaya devam etmektedir (Çınar 2016; Gürakar 2016; Sayarı 2011; Hale 2014). Bozkırda liderin meşruiyeti savaşlarda galip gelmesine dayanıyordu çünkü zafer liderin Tanrı’nın lütfuna mazhar ve *kut* sahibi olduğunun göstergesiydi. *Kut*, hâminin tâbi ağını güçlendirmiş ve hâmiyi bu ağın parçası olmayanlar için de meşru kılmıştır. Bir meşruiyet ilkesi olarak modernite öncesi Avrupa dağarcığında da böyle bir uygulama vardı ancak önce Orta Çağ’da kralın ekinlere bereket getirmesi anlayışı (Kantorowitz 1957) ve ardından halk egemenliği ilkesi tarafından gölgede bırakıldı. Buna karşılık Rusya, Türkiye ve Orta Asya devletlerindeki, hâmilerin nasıl meşruiyet aradığına dair palavradan da anlaşılacağı üzere, bu devletlerde hâminin rolü hâlâ fiziksel yiğitliğe ve *kuta* oldukça bağlıdır. Tebaaları mantık yoluyla ikna etmek yerine, gözlerini kamaştırmalıydı. Modernleşme, birçok örnekte Khaled Fahmy’nin (2003) ‘düzen gösterisi’ olarak adlandırdığı biçimi almış ve üretici güçlere sermaye aktarmak yerine göz kamaştırmak için düzen görünümünü kullanmıştır. Sonuç olarak, kamusal alan bu devletlerde Avrupa’ya kıyasla daha temsili ve daha az ihtiyatlıdır. Bu kapsamda Türkiye, Rusya ve Orta Asya ile Avrupa devletleri arasında çok önemli bir fark vardır.

Yönetimler arasındaki ilişkiler konusunda patrimonyalizm son derece önemlidir. Uluslararası sistemi, ‘tüm sektör alanlarında (kültürel, ekonomik, askerî ve politik) birbirleriyle rutin olarak etkileşime giren, tutarlı ve entegre bir stratejik etkileşim

alanı olarak sosyal çevrelerinin farkındalığını sergileyen ve siyasi otoritenin birçok biriminin yer aldığı geniş coğrafi toplumsal ilişkiler ağı' diye tanımlayabiliriz (Phillips & Sharman 2015b: 49). Bozkırı, benzer birimlerden oluşan uluslararası bir sistem (kamp grupları bozkır boyunca homojendi) ya da hem göçebe hem de yerleşik yönetimlerden oluşan bir yapı olarak görebiliriz. Biz bu kitap çerçevesinde bozkırı hem göçebe hem de yerleşik yönetimlerden oluşan bir yapı olarak ele aldık ve bozkırın batı çeperindeki bozkır yönetimleri ile yerleşik yönetimler arasındaki ilişkilere odaklandık. Bu sistemin etkileşim yoğunluğu, bozkır imparatorluklarının gelişi gidişiyle değişiklik göstermiştir. Etkileşim düşük olduğunda, yönetimler uzun ömürlü bir çeşitlilik içerisinde varlık göstermiştir. Yüksek olduğundaysa melezleşme vuku bulmuştur. Bozkır perspektifi çerçevesinde sistem, uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin birimler olarak adlandıracağı bir çekirdek ve yerleşik yönetimlerin yer aldığı bir periferiden oluşuyordu (Waltz 1979). MÖ birinci binyılın başlangıcından MS on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar sistem dinamikleri, diğer şeflerin ant içerek boyun eğdiği bir hâminin yönetimi altında benzer birimlerin kümeleşmesiyle imparatorluk-inşası biçimini almıştır. Başka bir deyişle, bir bütün olarak düşünülen bozkır imparatorlukları, hane reislerinin bağlılık yemini ettiği bir hâmi tarafından yönetilen ve kurucu birimler olan klanlarla eşbiçimliydi. Yerleşik yönetimlerse periferide kalmayı sürdürmüştür. Benzer birimlerin oluşturduğu bozkır sistemi süzeren sistemle zıt kutuplara ayrıldığında, sistemdeki bir şef ve hükmettiği yönetim için yalnızca iki seçenek mevcuttu: Ya lider olmak ya da lidere boyun eğmek.

İkinci binyılın ortalarına kadar, bozkır sistemi ve yerleşik yönetim sistemleri arasındaki etkileşim, baskın, ticaret, haraç toplama ve iç sınır stratejilerinden ibaretti; bu sayede yerleşikler, diğerleriyle savaşmak için belirli bozkır yönetimlerini devşirerek bu ilişkileri kontrol etmeye çalışmıştır.²⁰⁸ Fenomenologlara göre herhangi bir eylem, o eylemin beklenen sonuçları biçiminde, geçmişte meydana gelen olayların yanı sıra gelecekte olabilecek

208 Bununla birlikte, yerleşik imparatorlukların, göçebeleri kendilerinden mümkün olduğunca uzakta tutmak için olağanüstü çaba sarf ederek icra ettiği 'dış sınır stratejisi' de mevcuttur.

şeylere de vesile olmaktadır. Eğer öyleyse, önceki sistemlerin hatıraları zorunlu olarak bugünle alakalıdır. Eski deneyimler ve şimdiki eylemler birbirine bağlıdır. Orta Asya devletlerinin yanı sıra günümüz Türk ve Rus dış politikasını okuduğumuzda, bozkır dağarcığındaki uygulamaların bu devletlerde hâlâ bir alt tabaka olarak varlığını sürdürdüğü çerçevesinde, bu devletlerin, bozkır siyasetinin temel hatıralarının binyıl daha eski olduğu ve dolayısıyla hatıraların neredeyse yok olduğu Avrupa devletlerinden neden farklı davrandığına dair bir açıklama buluyoruz. Küçük Orta Asya devletlerinin izlediği politika, Rusya'ya sürekli sadakat göstermeye ya da yeni bir lider bulmaya dayanmaktadır. Türk dış politikası, küresel sistemin lideri olan ABD'ye sadakat göstermekle Türkiye'yi, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu gibi bir lider yapmak arasında bocalamaktadır (Murinson 2006). Rus dış politikasıysa, 'yakın çevre' olarak adlandırılan coğrafyadaki, bozkırdan türemiş ve kendisine bağlılık gösteren devletleri elinde tutmak suretiyle bozkırın hâmisî olarak kalmaya dayanmaktadır (Kotkin 2007). Rusların dediği gibi, Rusya ya bir büyük güç ya da bir hiç olmalıdır. Çünkü bozkırın lideri olmak için en baştaki yerleşik iktidarın eş değerinden başka bir konum yoktur. Bu bakımdan, Rusya'nın son yirmi yılda giderek artan bir şekilde büyük güç olduğu konusunda gösterdiği ısrar devam etmektedir ve 1990'ların başında, dönem itibarıyla 'normal' bir güç (alt katman bozkır uygulamalarını takip etmediği için normal) olarak adlandırılan Avrupa sistemine dahil olmak için çaba gösterdiği dönem bir istisna teşkil etmektedir. Süregelen patri-monyalizm ve onu ayakta tutan uygulamalar, Türkiye ve Rusya gibi devletleri iç ve dış politikada Avrupa devletlerinden ayrıştırmaya devam ettiği ölçüde, bozkır geleneği çağdaş uluslararası ilişkilerde hâlâ merkezî bir varlıktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Aberle, D. F. (1953). *The Kinship System of the Kalmuk Mongols*, Albuquerque, NM: University of New Mexico Press.
- Abizadeh, A. (2005). Does Collective Identity Presuppose an Other? On the Alleged Incoherence of Global Solidarity. *American Political Science Review* 99(1), 45–60.
- Abou-el-Haj, R. A. (1991). *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Albany, NY: State University of New York Press.
- Abu-Lughod, J. L. (1989). *Before European Hegemony: The World System AD 1250–1350*, Oxford: Oxford University Press.
- Ahmed, S. (2015). *What Is Islam? The Importance of Being Islamic*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Akçura, Y. ([1904] 2005). *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul: Lotus yayınları.
- Aksan, V. H. (2007). *Ottoman Wars 1700–1870. An Empire Besieged*, London: Routledge.
- Alam, M. & Subrahmanyam, S. (1998). Introduction. In A. Muzaffer & S. Subrahmanyam, eds., *The Mughal State 1526–1750: Calcutta*, Mumbai: Oxford University Press, ss. 1–71.
- Allsen, T. T. (1987). *Mongol Imperialism: The Politics of the Great Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251–1259*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Amitai-Preiss, R. (1995). *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260–1281*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Anderson, P. (1974). *Lineages of the Absolute State*, London: New Left Books.
- Anderson, P. ([1974] 1996). *Passages from Antiquity to Feudalism*, London: Verso.
- Anthony, D. W. (2007). *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Arkman, C. (2006). The Launching of the Turkish Thesis of History: A Close Textual Analysis, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi.
- Aydingün, A. & Aydingün, I. (2010). The Role of Language in the Formation of Turkish National Identity and Turkishness. *Nationalism & Ethnic Politics* 10, 415–32.
- Aytürk, I. (2004). Turkish Linguists against the West: The Origins of Linguistic Nationalism in Atatürk's Turkey. *Middle Eastern Studies* 40 (6), 1–25.
- Bachrach, B. S. (1973). *A History of the Alans in the West: From Their First Appearance in the Sources of Classical Antiquity through the Early Middle Ages*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Bailey, H. W. (1985). *Indo-Scythian Studies: Khotanese Texts*, cilt VII, Cambridge: Cambridge University Press.
- Barfield, T. J. (1989). *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China*, Cambridge, MA: Blackwell.
- Barfield, T. (1990). Tribe and State Relations: The Inner Asian Perspective. In P. Khoury & J. Kostiner, eds., *Tribes and State Formation in the Middle East*, Berkeley, CA: University of California Press, ss. 153–82.
- Barfield, T. (2001). The Shadow Empires: Imperial State Formation along the Chinese-Nomad Frontier. In S. E. Alcock, T. N. D'Altroy, K. D. Morrison & C.

- M. Sinopoli, eds., *Empires: Perspectives from Archaeology and History*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 10–41.
- Barfield, T. J. (2002). Turk, Persian, and Arab: Changing Relationships between Tribes and State in Iran and along Its Frontiers. In N. R. Keddie & R. Mathee, eds., *Iran and the Surrounding World: Interactions in Culture and Cultural Politics*, Seattle, WA: University of Washington Press.
- Barfield, T. J. (2010). *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Barford, P. M. (2001). *The Early Slavs: Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, London: British Museum Press.
- Barkawi, T. (2006). *Globalization and War*, Oxford: Rowman & Littlefield.
- Barkey, K. (1994). *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Barkey, K. (2009). *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Barrett, M. (1985). Introduction. In F. Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Harmondsworth: Penguin, ss. 1–30.
- Barth, F. (1961). *Nomads of South Persia: The Basseri Tribe of the Khamseh Confederacy*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Barth, F., ed. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Barthold, V. V. (1968). *Turkistan Down to the Mongol Invasion*, London: Gibb Memorial Series.
- Bassin, M. (2015). Narrative Kulikovo: Lev Gumilev, Russian Nationalists, and the Troubled Emergence of Neo-Eurasianism. In M. Bassin, S. Glebov & M. Laruelle, eds., *Between Europe and Asia: The Origins, Theories, and Legacies of Russian Eurasianism*, Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, ss. 165–86.
- Bassin, M. & Pozo, G., eds. (2017). *The Politics of Eurasianism: Identity, Popular Culture and Russia's Foreign Policy*, London: Rowman & Littlefield.
- Bassin, M. (2016). *The Gumilev Mystique: Biopolitics, Eurasianism, and the Construction of Community in Modern Russia*, Cornell, NY: Cornell University Press.
- Baumer, C. (2012). *The History of Central Asia, vol. I: The Age of the Steppe Warriors*, London: I.B. Tauris.
- Beaudoen, L. A. (2017). *Mirrors of the World: Alexander Romances and the Fifteenth Century Ottoman Sultanate*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, UCLA, Los Angeles, CA.
- Beard, M. (2007). *The Roman Triumph*, Cambridge, MA: Belknap Press.
- Beckwith, C. I. (1984). Aspects of the Early History of the Central Asian Guard Corps in Islam. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* IV, 29–43.
- Beckwith, C. I. (2009). *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Beihammer, A. D. (2017). *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040–1130*, London: Routledge.
- Bell, D., ed. (2009). *Memory, Trauma and World Politics: Reflections on the Relationship between Past and Present*, Houndsmills: Palgrave.
- Bell, D. (2003). Mythscapes: Memory, Mythology and National Identity. *British Journal of Sociology* 54(1), 63–81.
- Benveniste, E. ([1969] 1973). *Indo-European Language and Society*, Coral Gables, FL: University of Miami Press.
- Berges, W. (1952). *Das Reich ohne Hauptstadt. In Das Hauptstadtproblem in der Geschichte. Festgabe zum 90. Geburtstag Friedrich Meineckes*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, ss. 1–29.
- Berkes, N. ([1964] 1998). *The Development of Secularism in Turkey*, New York, NY: Routledge.

- Black, A. (2001). *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*, London: Routledge.
- Blake, S. P. (1979). The Patrimonial-Bureaucratic Empire of the Mughals. *Journal of Asian Studies* 39(1), 77–94.
- Boeck, B. (2009). *Imperial Boundaries: Cossack Communities and Empire Building in the Age of Peter the Great*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bogoras, W. [Vladimir G. Bogoraz] ([1975] 1904–9). *The Chukchee* (The Chukchi), 3 cilt. New York, NY: AMS.
- Borawski, P. & Dubiński, A. (1986). *Tatarzy polscy: dzieje, obrzędy, legendy, tradycje* [Leh Tatarlar: Tarih, Rituel, Efsaneler ve Gelenekler], Warsaw: Iskry.
- Bosworth, C. E., ed. (2007). *The Turks in the Early Islamic World*, vol. 9 of *The Formation of the Classical Islamic World*, Burlington, VT: Ashgate Variorum.
- Bourdieu, P. (2015) *On the State: Lectures at the Collège de France 1989–1992*, London: Routledge.
- Bourdieu, P. (1999). Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field. In G. Steinmetz, ed., *State/Culture: State Formation after the Cultural Turn*, Ithaca, NY: Cornell University Press, ss. 53–75.
- Bowden, B. (2009). *The Empire of Civilization: The Evolution of an Imperial Idea*, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Bradley, D. G. et al. (2015). Upper Palaeolithic Genomes Reveal Deep Roots of Modern Eurasians. *Nature*, www.nature.com/articles/nco mms9912 (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018).
- Braudel, F. ([1949] 1972). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt., trans. S. Reynolds, London: Collins.
- Braudel, F. ([1979] 1981, 1982, 1984). *Civilization and Capitalism: 15–18th Century*, vol. I: *The Structure of Everyday Life: The Limits of the Possible*; cilt II: *The Wheel of Commerce*; cilt III: *The Perspective of the World*. New York, NY: Harper & Row.
- Brendemoen, B. (2001). *The Turkish Dialects of Trabzon: Their Phonology and Historical Development*, Oslo: University of Oslo Press.
- Brown, W. (2006). Africa and International Relations: A Comment on IR Theory, Anarchy and Statehood. *Review of International Studies* 32(1), 119–43.
- Brutskus, J. (1944). The Khazar Origin of Ancient Kiev. *Slavic and East European Review* 22(1), 108–24.
- Buck-Morss, S. (2000). Hegel and Haiti. *Critical Inquiry* 26(4), 821–65.
- Bull, H. & Watson, A., eds. (1984). *The Expansion of International Society*, Oxford: Clarendon Press.
- Bull, H. (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, London: Macmillan.
- Burak, G. (2015). *The Second Formation of Islamic Law: The Hanafi School in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Burbank, J. & Cooper, F. (2010). *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Butcher, C. & Griffiths, R. (2017). Between Eurocentrism and Babel: A Framework for the Analysis of States, State Systems and International Orders. *International Studies Quarterly* 61(2), 328–36.
- Buzan, B. (2004). *From International to World Society: English School Theory and the Social Structure of Globalization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B. (1993). From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School. *International Organization* 47(3), 327–52.
- Buzan, B. & Little, R. (2000). *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*, Oxford: Oxford University Press.
- Buzov, S. (2005). *The Lawgiver and His Lawmakers: Discourse in the Change of Ottoman Imperial Culture*, Doktora Tezi, University of Chicago.

- Cahen, C. (1968). *Pre-Ottoman Turkey: A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History c. 1071–1330*, New York, NY: Taplinger.
- Cahen, C. (2002). *The Formation of Turkey: The Seljukid Sultanate of Rum – Eleventh to Fourteenth Century (A History of the Near East)*, London: Longman.
- Canfield, R. L., ed. (1991). *Turko-Persia in Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Carman, J. & Harding, A. (1999). *Ancient Warfare: Archaeological Perspectives*, New York, NY: Sutton.
- Chaliand, G. (2004). *Nomadic Empires: From Mongolia to the Danube*, London: Transaction.
- Chakrabarty, D. (2000). *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Chang, K. (1983). *Art, Myth, and Ritual: The Path to Political Authority in Ancient China*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Chapman, J. (1989). The Early Balkan Village. In S. Bökönyi, ed., *The Neolithic of Southeastern Europe and Its Near East Connections*, Budapest: Varia Archaeologica Hungarica II, ss. 33–53.
- Chehabi, H. E. & Linz, J. J. (1998). A Theory of Sultanism 1: A Type of NonDemocratic Rule. In H. E. Chehabi & J. J. Linz, ed., *Sultanistic Regimes*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, pp 3–25.
- Cherniavsky, M. ([1959] 1970). Khan or Basileus: An Aspect of Russian Medieval Political Theory. İçinde M. Cherniavsky, ed., *The Structure of Russian History*, New York, NY: Random House, ss. 195–211.
- Chernykh, E. N. (2017). *Nomadic Cultures in the Mega-Structure of the Eurasian World*, Moscow: LRC Publishing House.
- Christian, D. (1998). *A History of Russia, Central Asia and Mongolia, cilt I: Inner Eurasia from Prehistory to the Mongol Empire*, Oxford: Blackwell.
- Chrysos, E. (1992). Byzantine Diplomacy, AD 300–800: Means and End. İçinde J. Shepard & S. Franklin, eds., *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Cambridge, March 1990, Aldershot: Variorum, ss. 25–39.
- Cinar, K. (2016). A Comparative Analysis of Clientelism in Greece, Spain and Turkey: The Rural–Urban Divide. *Contemporary Politics* 22 (1): 77–94.
- Claessen, H. J. M. & van de Velde, P. (1987). Introduction. In H. J. M. Claessen & P. van de Velde, ed., *Early State Dynamics*, Leiden: Brill, ss. 1–23.
- Clifford, W. W. (2013). *State Formation and the Structure of Politics in Mamluk Syro-Egypt, 648–741 A.H./1250–1340 C.E.*, Bonn: Bonn University Press.
- Connolly, W. (1991). *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Cooley, A. (2005). *Logics of Hierarchy: The Organization of Empires, States, and Nations in Transit*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Copeland, D. C. (2000). *The Origins of Major Wars*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Coronil, F. (1996). Beyond Occidentalism: Toward Nonimperial Geohistorical Categories. *Cultural Anthropology* 11(1), 51–87.
- Coupeaux, E. (1998). *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cravens, T. D. (1994). Substratum. In R. E. Ascher et al., eds., *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, cilt I, Oxford: Pergamon Press, ss. 4396–98.
- Crone, P. (1980). *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cross, H. S. & Sherbowitz-Wetzor, O. P., ed. (1953). *The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text*, Cambridge, MA: Medieval Academy of America.
- Cunliffe, B. (2015). *By Steppe, Desert, and Ocean: The Birth of Eurasia*, Oxford: Oxford University Press.

- Cunliffe, B. (2008). *Europe between the Oceans, 9000 BC–AD 1000*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Curta, F. (2011). Introduction. In F. Curta, ed., *The Other Europe: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*, Leiden: Brill, ss. 1–12.
- Curta, F. (2008). The Earliest Avar-Age Stirrups, or the 'Stirrup Controversy' Revisited. İçinde F. Curta, ed., *The Other Europe in the Middle Ages*, Leiden: Brill, ss. 297–326.
- Curta, F. (2005). *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Curta, F. (2001). *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dale, S. F. (2010). *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, G. & Hjort, A. (1976). *Having Herds: Pastoral Growth and Household Economy*, Stockholm: University of Stockholm Press.
- Daim, F. (2003). Avars and Avar Archaeology: An Introduction. İçinde H. W. Goetz, J. Jarnut & W. Pohl, ed., *Regna and Gentcs: The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, Leiden: Brill, ss. 463–570.
- Danilevskiy, N. Y. [1869] (1888). *Rossiya i Evropa. Vzgl'yad na kul'turnyya i politicheskiya otnosheniya Slav'yanskogo mira k GermanoRom'anskomy*, 3. baskı, St. Petersburg: Strakhov.
- Darling, L. (2000). Contested Territory: Ottoman Holy War in a Comparative Perspective. *Studia Islamica* 91, 133–63.
- Darling, L. (2012). *A History of Social Justice and Political Power in the Middle East: The Circle of Justice from Mesopotamia to Globalization*, London: Routledge.
- Davis-Kimball, J., Bashilov, V. A. & Yablonsky, L. T., eds. (1995). *Nomads of the Eurasian Steppe in the Early Iron Age*, Berkeley, CA: Zinat.
- Dawson, C., ed. (1955). *The Mongol Mission: Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, London: Sheed & Ward.
- De Carvalho, B., Leira, H. & Hobson, J. (2011). The Big Bangs of IR: The Myths That Your Teachers Still Tell You about 1648 and 1919. *Millennium* 39(3), 735–58.
- Den Boer, P., Bugge, P., Wæver, O., Wilson, K. & van der Dussen, J. (1995). *The History of the Idea of Europe*, Milton Keynes: Open University Press.
- Diamond, J. (2003). *Guns, Germs, and Steel*, New York, NY: Spark Publications.
- Di Cosmo, N. (1999). State Formation and Periodization in Inner Asian History. *Journal of World History*, 10(1), 1–40.
- Di Cosmo, N. (2001). *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dogan G. (2012). Anatolia's Eternal Destiny Was Sealed: Seljuks of Rum in the Turkish National(ist) Imagination from the Late Ottoman Empire to the Republican Era. *European Journal of Turkish Studies* [çevrimiçi], <http://ejts.revues.org/4547>
- Dolukhanov, P. M. (1996). *The Early Slavs*, London: Longman.
- Doyle, M. (1986). *Empires*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Dugin, A. (1999) *Introduktsiya*. İçinde N. Trubetskoi, ed., *Nasledie Chingizkhana*, Moscow: AGRAP, ss. 5–25.
- Dukes, P. (1990). *The Making of Russian Absolutism 1613–1801*, 2. baskı, London: Longman.
- Dunn, K. C. & Shaw, T. M., ed. (2001). *Africa's Challenge to International Relations Theory*, Basingstoke: Palgrave.
- Dunne, T. (1998). *Inventing International Society: A History of the English School*, London: Macmillan.
- Dunne, T. & Reus-Smit, C. (2017). *The Globalization of International Society*, Oxford: Oxford University Press.

- Durkheim, E. ([1950] 1992). *Professional Ethics and Civic Morals*, London: Routledge.
- Dybo, A. V. (2007). *Linguisticheskie kontakty rannikh tyurkov. Leksicheskiy fond*, Moscow: Vostochnaya literatura.
- Earle, T. K. (1997). *How Chiefs Come to Power: The Political Economy in Pre-History*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Ejdus, F., ed. (2017). *Memories of Empire and Entry into International Society*, London: Routledge.
- Emecen, F. M. (2011). *Osmanlı Klasik, Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Engels, F. ([1884] 1985). *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Harmondsworth: Penguin.
- Epp, R. (1998). The English School on the Frontiers of International Society: A hermeneutic Approach. *Review of International Studies* 24(5), 47–63.
- Ersanlı, B. B. (2003). *İktidar ve Tarih: Türkiye’de ‘Resmî Tarih’ Tezinin Oluşumu (1929–1937)*, 2. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esat (1932). Maarif Vekili Esat Beyefendinin Açma Nutku. İçinde *Birinci Türk Tarih Kongresi: Maarif Vekâleti ve Türk Tarihi tetkik Cemiyeti tarafından tertip edilmiştir: Koferanslar müzakere zabıtları* İstanbul: T.C. Maarif Vekâleti.
- Esmer, T. U. (2014). Economies of Violence, Banditry, and Governance in the Ottoman Empire around 1800. *Past and Present* 224, 163–99.
- Evans-Pritchard, E. E. (1940). *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*, Oxford: Clarendon Press.
- Fabian, J. (1983). *Time and the Other*, New York, NY: Columbia University Press.
- Fahmy, K. ([1997] 2003). *All the Pasha’s Men: Mehmed Ali, His Army, and the Making of Modern Egypt*, Cairo: American University in Cairo Press.
- Fairbank, J. K., ed. (1968). *The Chinese World Order: Traditional China’s Foreign Relations*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Feng, Z. (2009). Rethinking the ‘Tribute System’: Broadening the Conceptual Horizon of Historical East Asian Politics. *Chinese Journal of International Politics* 2(4), 545–74.
- Fennell, J. L. I. (1983). *The Crisis of Medieval Russia 1200–1304*, London: Longman.
- Ferguson, Y. & Mansbach, R. W. (1996). *Politics: Authority, Identities, and Change*, Columbia, SC: University of South Carolina Press.
- Fichtenau, H. ([1957] 1978). *The Carolingian Empire*, Toronto: University of Toronto Press.
- Findley, C. V. (2005). *The Turks in World History*, New York, NY: Oxford University Press.
- Fisher, A. W. (1970). *The Russian Annexation of the Crimea 1772–1783*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Flannery, K. & Marcus, J. (2012). The Creation of Inequality. İçinde *How Our Prehistoric Ancestors Set the Stage for Monarchy, Slavery, and Empire*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Fleischer, C. (1986). *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: Histori Mustafa Ali*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Fletcher, J. (1980). Turko-Mongolian Monarchic Tradition in the Ottoman Empire. *Harvard Ukrainian Studies* 3–4(1), 236–51.
- Foucault, M. ([1978] 1991). Governmentality. İçinde G. Burchell, C. Gordon & P. Miller, eds., *The Foucault Effect*, Chicago, IL: University of Chicago Press, ss. 87–104.
- Foucault, M. ([1979] 2000). Omnes et Singulatim. İçinde J.D. Faubion, ed., *Power: Essential Works of Foucault 1954–1984*, cilt 3, London: Penguin, ss. 298–325.
- Foucault, M. ([1976] 2003). ‘Society Must Be Defended’, *Lectures Given at the Collège de France 1975–1976*, New York, NY: Picador.
- Franklin, S. (2001). Pre-Mongol Rus: New Sources, New Perspectives? *The Russian Review* 60(4), 465–73.

- Franklin, S. ([1983] 2002). *The Empire of the Rhomaioi As Viewed from Kievan Russia: Aspects of Byzantino-Russian Cultural Relations*. *İçinde Byzantium – Rus – Russia*, Aldershot: Ashgate Variorum, ss. 507–37.
- Franklin, S. & Shepard, J. (1996). *The Emergence of Rus 750–1200*, London: Longman.
- Fukuyama, F. (2011). *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*, London: Profile.
- Fussell, P. (1975). *The Great War and Modern Memory*, New York, NY: Oxford University Press.
- Geanakoplos, D. J. (1976). *Interaction of the 'Sibling' Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330–1600)*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Geary, P. J. (2002). *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Geary, P. J. (1988). *Before France and Germany: The Creation and Transformation of the Merovingian World*, New York, NY: Oxford University Press.
- George, A. L. & Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Gibbons, H. A. (1916). *The Foundation of the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press.
- Gimbutas, M. (1956). *The Prehistory of Eastern Europe, Bölüm I: Mesolithic, Neolithic and Copper Age Cultures in Russia and the Baltic Area*, Cambridge, MA: Peabody Museum.
- Gimbutas, M. (1974). *The Gods and Goddesses of Old Europe: 7000–3500 BC*, London: Thames & Hudson.
- Gimbutas, M. (1977). The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe. *Journal of Indo-European Studies* 5(4), 277–338.
- Gimbutas, M. (1982). Old Europe in the Fifth Millennium BC: The European Situation on the Arrival of Indo-Europeans. *İçinde E. C. Polomé, ed., The Indo-Europeans in the Fourth and Third Millennia*, Ann Arbor, MI: Karoma, pp. 1–60.
- Gochman, I. I. (1980). *Proischozhdenie central'noaziatskoy rasy v svete novykh paleoantropologii i kranilogii SSSR*, Leningrad: Sbornik muzeya antropologii i etnografii, XXXVI.
- Gökarp, Z. ([1929] 2006). *Üç cereyân. İçinde Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gökarp, Z. ([1923] 1968). *Principles of Turkism*, Leiden: Brill.
- Golden, P. B. (1982a). The Question of the Rus' Qaghanate. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* II, 77–97.
- Golden, P. B. (1982b). Imperial Ideology and the Sources of Political Unity among the Pre-Chinggisid Nomads of Western Eurasia. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* II, 37–76.
- Golden, P. B. (1992). *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Golden, P. B. (2001a). Nomads in the Sedentary World: The Case of Pre-Chinggisid Rus' and Georgia. *İçinde A. M. Khazanov & A. Wink, ed., Nomads in the Sedentary World*, Richmond: Curzon Press, ss. 24–75.
- Golden, P. B. (2001b). Some Notes on the Comitatus in Medieval Eurasia with Special Reference to the Khazars. *Russian History/Histoire Russe* 28(1–4), 153–70.
- Golden, P. B. (2003). *Nomads and Their Neighbours in the Russian Steppe: Turks, Khazars and Qipchaks*, Aldershot: Ashgate Variorum.
- Golden, P. B. (2007a). Khazar Studies: Achievements and Perspectives. *İçinde P. B. Golden, H. Ben-Shammai & A. Rona-Tas, ed., The World of the Khazars (Handbook of Oriental Studies)*, Leiden: Brill, ss. 7–57.
- Golden, P. B. (2007b). The Conversion of the Khazars to Judaism. *İçinde P. B. Golden, H. Ben-Shammai & A. Rona-Tas, ed., The World of The Khazars (Handbook of Oriental Studies)*, Leiden: Brill, ss. 123–62.

- Gong, G. W. (1984a). *The Standard of 'Civilization' in International Society*, Oxford: Clarendon Press.
- Gong, G. W. (1984b). China's Entry into International Society. İçinde H. Bull & A. Watson, ed., *The Expansion of International Society*, Oxford: Clarendon Press, pp. 171–84.
- Goody, J. (1990). *The Oriental, the Ancient, and the Primitive: Systems of Marriage and the Family in the Pre-Industrial Societies of Eurasia*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Greene, M. (2015). *The Edinburgh History of the Greeks, 1453–1768: The Ottoman Empire*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Grekov, B. D. (1944). *The Culture of Kiev Rus'*, Moscow: Foreign Languages.
- Graff, D. A. (2016). *The Eurasian Way of War. İçinde Military Practice in Seventh-Century China and Byzantium*, London: Routledge.
- Gratton, B., ed. (2013). Special Issue on 'The Comanche Empire'. *History and Theory* 52 (1).
- Gray, R. D., and Atkinson, Q. D. (2003). Language-Tree Divergence Times Support the Anatolian Theory of Indo-European Origin. *Nature* 426, 435–39.
- Grimsted, P. K. (1969). *The Foreign Ministers of Alexander I: Political Attitudes and the Conduct of Russian Diplomacy, 1801–1825*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Grousset, R. ([1939] 1970). *The Empire of the Steppe: A History of Central Asia*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Gumilev, L. (1998). *Ot Rusi do Rossii*, Moscow: Svarog.
- Gumilev, L. (1980). *Etnos i biosfera Zemli*, Leningrad: Gidrometeoizdat.
- Gürakar, E. Ç. (2016). *Politics of Favoritism in Public Procurement in Turkey: Reconstructions of Dependency Networks in the AKP Era*, New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Gürpınar, G. (2012). Anatolia's Eternal Destiny Was Sealed: Seljuks of Rum in the Turkish National(ist) Imagination from the late Ottoman Empire to the Republican Era. *European Journal of Turkish Studies* [çevrimiçi] <http://ejts.revues.org/4547> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2018).
- Halbwachs, M. ([1950] 1980). *The Collective Memory*, New York, NY: Harper & Row.
- Hale, H. E. (2014). *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*, Garden City, NY: Anchor Books.
- Halperin, C. J. (1975). The Concept of the Russian Land from the Ninth to the Fourteenth Centuries. *Russian History* 2(1), 29–38.
- Halperin, C. J. (1983). Russia in the Mongol Empire in Comparative Perspective. *Harvard Journal of Asiatic Studies* 43(1), 239–61.
- Halperin, C. J. (1987). *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Halperin, C. (2000). Muscovite Political Institutions in the 14th Century. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History (New Series)* 1(2), 237–57.
- Halperin, S. & Palan, R., ed. (2015). *Legacies of Empire: Imperial Roots of the Contemporary Global Order*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Halsall, G. (2007). *Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hämäläinen, P. (2009). *The Comanche Empire*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Hansen, L. (2006). *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, Abingdon: Routledge.
- Haugevik, K. & Neumann, I. B., ed. (2018). *Kinship in International Relations*, London: Routledge.
- Heather, P. (2001). The Late Roman Art of Client Management: Imperial Defence in the Fourth Century West. İçinde W. Pohl, I. Wood & H. Reimitz, ed., *The Transformation of Frontiers: From Late Antiquity to the Carolingians*, Leiden: Brill.

- Heather, P. (2007). *Empires and Barbarians: The Fall of Rome and the Birth of Europe*, Oxford: Oxford University Press.
- Heather, P. (2009). *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford: Oxford University Press.
- Heather, P. (2005). *The Fall of the Roman Empire*, London: Macmillan.
- Hedeager, L. (2011). *Iron Age Myth and Materiality: An Archaeology of Scandinavia 400–1000*, London: Routledge.
- Hegel, G. W. F. [1807] (2014). *Phenomenology of Spirit*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hellie, R. (1971). *Enserfment and Military Change in Muscovy*, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Herbst, J. I. (2000). *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hindess, B. (2000). Citizenship in the International Management of Populations. *American Behavioural Scientist* 43(9), 1486–97.
- Hintze, O. (1906) 1975). *Military Organization and the Organization of the State*. İçinde O. Hintze & Felix Gilbert, ed., *The Historical Essays of Otto Hintze*, Oxford: Oxford University Press, ss. 178–215.
- Hobbes, T. ([1651] 1991). *Leviathan*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobden, S. & Hobson, J., ed. (2002). *Historical Sociology of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J. & Ranger, T. O., ed. (1983). *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobson, J. M. (2012). *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory, 1760–2010*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobson, J. M. (2004). *The Eastern Origin of Western Civilisation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobson, J. (2002). What's at Stake in Bringing Historical Sociology Back into International Relations? İçinde S. Hobden & J. Hobson, ed., *Historical Sociology of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 3–42.
- Hobson, J. & Sharman J. (2005). The Enduring Place of Hierarchy in World Politics: Tracing the Social Logics of Hierarchy and Political Change. *European Journal of International Relations* 11(1), 63–98.
- Hourani, A. (1983). *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798–1939*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Howard-Johnston, J. (2007). Byzantine Sources for Khazar History. İçinde P. B. Golden, H. Ben-Shammai & A. Rona-Tas, ed., *The World of The Khazars (Handbook of Oriental Studies)*, Leiden: Brill, ss. 163–92.
- Howard-Johnston, J. (1984). Thema. İçinde A. Moffatt, ed., *Maistor: Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, Canberra: Australian Association for Byzantine Studies, ss. 189–97.
- Humphrey, C. & Sneath, D. (1999). *The End of Nomadism? Society, State and the Environment in Inner Asia*, Durham, NC: Duke University Press.
- Ibn Fadlan, A. Paul Lunde & Caroline Stone ed. (2012). *The Book of ibn Fadlan 921–922. İçinde Ibn Fadlan and the Land of Darkness: Arab Travellers in the Far North*, Harmondsworth: Penguin, ss. 1–58.
- Ibn Khaldūn, R. F. (1967). *The Muqaddimah: An Introduction to History*, ed N. J. Dawood, trans. F. Rosenthal, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- İlicak, Şükrü. (2011). *A Radical Rethinking of Empire: Ottoman State and Society during the Greek War of Independence (1821–1826)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard University.
- Imber, C. (2011). *Warfare, Law and Pseudo-History*, İstanbul: ISIS.
- İnalçık, H. (1992). Comments on 'Sultanism': Max Weber's Typification of the Ottoman Polity. *Princeton Papers in Near Eastern Studies* 1: 49–73.

- İnalçık, H. (1954). Ottoman Methods of Conquest. *Studia Islamica* 2, 103–29.
- Irons, W. (1971). Variation in Political Stratification among the Yomut Turkmen. *Anthropological Quarterly* 44(3), 143–56.
- Jackson, P. (1999). From Ulus to Khanate: The Making of the Mongol States, c. 1220–c. 1290. İçinde R. Amitai-Preiss and D. Morgan, ed., *The Mongol Empire and Its Legacy*, Leiden: Brill, ss. 12–37.
- Jackson, P. (2005). *The Mongols and the West, 1221–1410*, Harlow: Pearson Longman.
- Jackson, P. T. (2011). *The Conduct of Inquiry in International Relations: Philosophy of Science and Its Implications for the Study of World Politics*, London: Routledge.
- Jackson, P. T. & Nexon, D. H. (1999). Relations before States: Substance, Process and the Study of World Politics. *European Journal of International Relations* 5(3), 291–332.
- James, A. (1993). System or Society. *Review of International Studies* 19(3), 269–88.
- Jankowiak, M. (2016). Byzantine Coins in Viking-Age Northern Lands. İçinde F. Androschuk, J. Shepard & M. White, ed., *Byzantium and the Viking World*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, ss. 117–39.
- Jarnut, J. (2003). Gens, Rex and Regnum of the Lombards. İçinde H. W. Goetz, J. Jarnut & W. Pohl, ed., *Regna and Gentes: The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, Leiden: Brill, ss. 410–27.
- Johanson, L. & Csátó, É. Á., eds. (1998). *The Turkic Languages*, London: Routledge.
- Johnson, G. A. (1982). Organizational Structure and Scalar Stress. İçinde C. Renfrew, M. Rowlands & B. A. Segraves, ed., *Theory and Explanation in Archaeology: The Southampton Conference*, New York, NY: Academic Press.
- Jones, S. F. (2005). *Socialism in Georgian Colors: The European Road to Social Democracy, 1883–1917*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jönsson, C. & Hall, M. (2005). *Essence of Diplomacy*, London: Palgrave Macmillan.
- Kafadar, C. (1995). *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Kafadar, C. (2007). A Rome of One's Own: Reflections on Cultural Geography and Identity in the Lands of Rum. *Muqarnas* 24 (Özel Sayı), 7–25.
- Kampani, G. & Katzenstein, P. (2013). Two Tales of Imperial Power, manuscript.
- Kantorowicz, E. H. (1957). *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kaplan, F. I. (1954). The Decline of the Khazars and the Rise of the Varangians. *American Slavic and East European Review* 13(1), 1–10.
- Kappeler, A. (2001). *The Russian Empire: A Multiethnic History*, London: Longman.
- Karamzin, N. M. ([1830] 1989). *Istoriya gosudarstva rossiyskogo*, cilt 1, Moscow: Nauka.
- Kasaba, R. (2009). *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants and Refugees*, Seattle, WA: University of Washington Press.
- Kastritsis, D. J. (2007). *The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413*, Leiden: Brill.
- Katouzian, H. (2003). *Iranian History and Politics, the Dialectic of State and Society*, London: Routledge.
- Kayaoglu, T. (2010). *Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kazhdan, A. (1992). The Notion of Byzantine Diplomacy. İçinde J. Shepard & S. Franklin, ed., *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, Aldershot: Variorum, ss. 3–21.
- Keal, P. (2003). *European Conquest and the Rights of Indigenous Peoples: The Moral Backwardness of International Society*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Keenan Jr., E. L. (1967). Muscovy and Kazan: Some Introductory Remarks on the Patterns of Steppe Diplomacy. *Slavic Review* 26(4), 548–58.
- Keene, E. (2002). *Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism and Order in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Kennedy, P. (1987). *The Rise and Fall of Great Powers: Economic Change and Military Power from 1500–2000*, New York, NY: Random House.
- Kharkhordin O. (2001). What Is the State? The Russian Concept of Gosudarstvo in European Context. *History and Theory* 40(2), 206–40.
- Khazanov, A. M. (1984). *Nomads and the Outside World*, çev. Julia Crookenden, Cambridge: Cambridge University Press.
- Khazanov, A. M. (2001). Nomads in the History of the Sedentary World. İçinde A. M. Khazanov & A. Wink, ed., *Nomads in the Sedentary World*, Richmond: Curzon Press, ss. 1–23.
- Khodarkovsky, M. (2002). *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500–1800*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Khrushchev, N. (1993). Memuary Nikity Sergeevicha khrushcheva. *Voprosy istorii* 49(8), 73–87.
- Khodarkovsky, M. (2004). *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500–1800*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Kılıç, O. (1999). Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler. *OTAM* 10, 119–37.
- Kılıç, O. (2013). Yurtluk. *İslam Ansiklopedisi* 43, 614–15.
- Kim, H. J. (2013). *The Huns, Rome and the Birth of Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kim, N. (2011). Cultural Attitudes and Horse Technologies: A View on Chariots and Stirrups from the Eastern End of the Eurasian Continent. İçinde F. Grünergun & D. Raina, ed., *Science between Europe and Asia: Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*, Berlin: Springer, ss. 57–73.
- Kobishchanow, Y. M. (1987). The Phenomenon of Gafol and Its Transformation. İçinde H. J. M. Claessen & P. van de Velde, ed., *Early State Dynamics*, Leiden: Brill, ss. 108–28.
- Kokkonen, A. & Sundell, A. (2014). Delivering Stability: Primogeniture and Autocratic Survival in European Monarchies 1000–1800. *American Political Science Review* 108(2), 438–53.
- Köprülü, M. F. & Leiser, G., çev. (1992). *The Origins of the Ottoman Empire*, Albany, NY: State University of New York Press.
- Kotkin, S. (2007). Mongol Commonwealth? Exchange and Governance across the Post-Mongol Space. *Kritika* 8(3), 487–531.
- Koudounaris, Paul (2011). *The Empire of Death: A Cultural History of Ossuaries and Charnel Houses*. London: Thames & Hudson.
- Krinsky, J. & A. Mische (2013). Formations and Formalisms: Charles Tilly and the Paradox of the Actor. *Annual Review of Sociology* 39 (1), 1–26.
- Kwan, A. S. C. (2016). Hierarchy, Status and International Society: China and the Steppe Nomads. *European Journal of International Relations* 22 (2), 362–83.
- Lake, D. A. (2009). *Hierarchy in International Relations*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Lambton, A. K. S. (1988). Changing Concepts of Justice and Injustice from the 5th/11th Century to the 8th/14th Century in Persia. *Studia Islamica* 68, 27–60.
- Landau, J. (1995). *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, London: Hurst.
- Lattimore, O. (1940). *Inner Asian Frontiers of China*, New York, NY: American Geographical Society.
- Lawson, G. (2006). The Promise of Historical Sociology in International Relations. *International Studies Review* 8(3), 397–423.
- Lawson, G. & Hobson, J. M. (2008). What Is History in International Relations? *Milennium* 37(2), 415–35.
- Leach, E. (1954). *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Structure*, London: Athlone.
- LeDonne, J. (2004). *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831*, New York, NY: Oxford University Press.

- Leira, H. (2018). *European Dynasties*. İçinde K. M. Haugevik & I. B. Neumann, ed., *Kinship in International Relations*, London: Routledge.
- Lewin, M. (1987). *The Gorbachev Phenomenon: A Historical Interpretation*, London: Radius.
- Liebeschuetz, J. H. W. G. (2003). *Gens into Regnum: The Vandals*. İçinde H. W. Goetz, J. Jarnut & W. Pohl, ed., *Regna and Gentes: The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, Leiden: Brill, ss. 55–84.
- Lieven, D. C. B. (2000). *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Lieven, D. C. B. (1983). *Russia and the Origins of the First World War*, Houndmills: Macmillan.
- Lincoln, B. (2012). *Gods and Demons, Priests and Scholars: Critical Explorations in the History of Religions*, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Lincoln, B. (1982). *In the Vanguard of Reform: Russia's Enlightened Bureaucrats, 1825–1861*, DeKalb, IL: Northern Illinois University Press.
- Lindner, R. (2007). *Explorations in Ottoman Prehistory*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Lindner, R. (1983). *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia* (Indiana University Uralic and Altaic Series), cilt 144. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Lindner, R. (1982). What Was a Nomadic Tribe? *Comparative Studies in Society and History* 24(4), 689–711.
- Linklater, A. & Suganami, H. (2006). *The English School of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Long, D. & Wilson, P., ed. (1995). *Thinkers of the Twenty Years' Crisis: Inter-War Idealism Reassessed*, Oxford: Oxford University Press.
- Lot, F. (1928). Du régime de hospitalité. *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 7(3), 975–1011.
- Lotman, Y. (2000). *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Lowie, R. H. (1927). *The Origin of the State*, New York, NY: Harcourt Brace.
- Lowry, H. W. (2003). *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany, NY: State University of New York Press.
- Lowry, H. W. (1981). Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi, 1461–1583, İstanbul: Bogaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Luttwak, E. N. (1976). *The Grand Strategy of the Roman Empire: From the First Century AD to the Third*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- MacKay, J. (2016). The Nomadic Other: Ontological Security and the Inner Asian Steppe in Historical East Asian International Politics. *Review of International Studies* 42(3), 471–91.
- Mackinder, H. J. (1904). The Geographical Pivot of History. *Geographical Journal* 23, 421–37.
- Maenchen-Helfen, O. J. (1973). *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Mahmud al-Kashgari, (1982). *Compendium of the Turkic Dialects*, Part I, ed. ve çev. Dankoff, R. & Kelly, J. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mallory, J. P. & Adams, D. Q. (2006). *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.
- Mann, M. (2012). *The Sources of Social Power*, cilt 3: *Global Empires and Revolution, 1890–1945*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, M. (1993). *The Sources of Social Power*, cilt 2: *The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, M. (1986). *The Sources of Social Power*, cilt 1: *A History of Power from the Beginning to AD 1760*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Mann, M. (1984). The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results. *European Journal of Sociology* 25(2), 185–213.
- Mardin, Ş. (2005). Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes. *Turkish Studies* 6(2), 145–65.
- Martin, J. (2007). *Medieval Russia, 980–1585*, 2. baskı, Cambridge: Cambridge University Press.
- Matin, K. (2007). Uneven and Combined Development in World History: The International Relations of State-formation in Premodern Iran. *European Journal of International Relations* 13(3), 419–447.
- Matuszewski, D. C. (1972). *Peresvetov: The Ottoman Example and the Muscovite State*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Washington.
- Mau-Tsai, L. (1958). *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der OstTürken (T'ukü)*, Wiesbaden: Göttinger Asiatische Forschungen X.
- Mauss, M. (2002). *The Gift: Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, London: Routledge.
- Mayall, J. (1990). *Nationalism and International Society*, Cambridge: Cambridge University Press.
- McNeill, W. H. (1963). *The Rise of the West: A History of the Human Community*, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- McNeill, W. H. (1964). *Europe's Steppe Frontier 1500–1800*, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Meinecke, F. ([1924] 1957). *Machiavellism: The Doctrine of Raison d'État and Its Place in Modern History*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Meisami, J. S. (1987). *Medieval Persian Court Poetry*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Meyerdorff, J. (1981). *Byzantium and the Rise of Russia: A Study of Byzantine-Russian Relations in the Fourteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mills, D. S. & McDonnell, S. M. (2005). *The Domestic Horse: The Origins, Development and Management of Its Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mitchell, T. (1991). *Colonising Egypt*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Mitzen, J. (2006). Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations* 12(3), 341–70.
- Moore Jr., B. (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Harmondsworth: Penguin.
- Morgan, D. (1986). *The Mongols*, Oxford: Basil Blackwell.
- Morgan, L. H. & Leacock, E. B., ed. ([1877] 1963). *Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*, Cleveland, OH: Meridian.
- Morozov, V. (2008). Sovereignty and Democracy in Contemporary Russia: A Modern Subject Faces the Post-Modern World. *Journal of International Relations and Development* 11(2), 52–180.
- Moses, J. W. & Knutsen, T. L. (2012). *Ways of Knowing: Competing Methodologies in Social and Political Research*, 2. baskı, New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Mottahedeh, R. P. (1980). *Loyalty and Leadership in an Early Islamic Society*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Motyl, A. J. (1999). *Revolutions, Nations, Empires: Conceptual Limits and Theoretical Possibilities*, New York, NY: Columbia University Press.
- Mousavi, S. A. (1998). *The Hazaras of Afghanistan: An Historical, Cultural, Economic and Political Study*, Richmond, NY: St Martin's.
- Mukhopadhyay, D. (2014). *Warlords, Strongman Governors, and the State in Afghanistan*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Murinson, A. (2006). The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy. *Middle Eastern Studies* 42(6), 945–64.
- Neumann, I. B. (2016). Russia's Europe 1991–2016: Inferiority to Superiority. *International Affairs* 92(6), 1381–99.

- Neumann, I. B. (2014). Status is Cultural: Durkheimian Poles and Weberian Russians Seek Great-Power Status. İçinde T. V. Paul, D. Larson & W. Wohlforth, ed., *Status and World Order*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 85–114.
- Neumann, I. B. (2013a). The Semantics of Early Statebuilding: Why the Eurasian Steppe Has Been Overlooked. İçinde N. Lemay-Hébert, et al., ed., *Semantics of Statebuilding: Language, Meaning and Sovereignty*, London: Routledge, ss. 74–88.
- Neumann I. B. (2013b). Claiming the Early State for the Relational Turn: The Case of Rus' (ca. 800–1100). İçinde A. B. Tickner and D. L. Blaney, eds., *Claiming the International*, London: Routledge, ss. 78–97.
- Neumann, I. B. (2011). *At Home with the Diplomats: Inside a European Foreign Ministry*, Ithaca, NJ: Cornell University Press.
- Neumann, I. B. (2011). Entry into International Society Reconceptualised: The Case of Russia. *Review of International Studies*, 37(2), 463–84.
- Neumann, I. B. (2008). Russia as a Great Power, 1815–2007. *Journal of International Relations and Development* 11(2), 128–51.
- Neumann, I. B. (2006). Sublime Diplomacy: Byzantine, Early Modern, Contemporary. *Millennium* 34(3), 865–88.
- Neumann, I. B. (2005). Russia As a Great Power. İçinde J. Hedenskog et al., ed., *Russia As a Great Power: Dimensions of Security Under Putin*, London: Routledge, ss. 13–28.
- Neumann, I. B. (2004). Beware of Organicism: The Narrative Self of the State. *Review of International Studies* 30(2), 259–67.
- Neumann, I. B. (1999). *Uses of the Other: 'The East' in European Identity Formation*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Neumann, I. B. (1996). *Russia and the Idea of Europe: A Study in Identity and International Relations*, London: Routledge.
- Neumann, I. B. & Pouliot, V. (2011). Untimely Russia: Hysteresis in Russian-Western Relations over the Past Millennium. *Security Studies* 20 (1), 105–37.
- Neumann, I. B. & Sending, O. J. (2010). *Governing the Global Polity: Practice, Rationality, Mentality*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Neumann, I. B. & Welsh, J. M. (1991). The Other in European Self-Definition: A Critical Addendum to the Literature on International Society. *Review of International Studies* 17(4), 327–48.
- Neumann, I. B. & Wigen, E. (2015). Remnants of the Mongol Imperial Tradition. İçinde S. Halperin and R. Palan, ed., *Legacies of Empire: Imperial Roots of the Contemporary Global Order*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Neumann, I. B. & Wigen, E. (2013). The Importance of the Eurasian Steppe to the Study of International Relations. *Journal of International Relations and Development* 16(3), 311–330.
- Nexon, D. H. (2009). *The Struggle for Power in Early Modern Europe: Religious Conflict, Dynastic Empires, and International Change*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Nexon, D. & Wright, T. (2007). What's at Stake in the American Empire Debate? *American Political Science Review* 101(2), 253–71.
- Nøhr, A. A. (2017). A Genealogy of Truth-Telling in IR, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London School of Economics.
- Noonan, T. S. (2007). Some Observations on the Economy of the Khazar Khaganate. İçinde P. B. Golden, H. Ben-Shammai & A. Rona-Tas, ed., *The World of The Khazars (Handbook of Oriental Studies)*, Leiden: Brill, ss. 207–44.
- Noonan, T. S. (2001). The Khazar Qaghanate and Its Impact on the Early Rus' State: The translation imperii from Itil to Kiev. İçinde A. M. Khazanov & A. Wink, ed., *Nomads in the Sedentary World*, Richmond: Curzon Press, ss. 76–102.
- Noonan, T. S. (1986). Why the Vikings First Came to Russia. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 34, 321–48.

- Nora, P. & Kritzman, L. D., ed. ([1984] 1996–98). *Realms of Memory: Rethinking the French Past*, 3 cilt, New York, NY: Columbia University Press.
- Novoseltsev, A. P. (1982). K voprosu ob odnom iz drevneyshikh titulov russkogo knyazya. *İçinde Istoriya SSSR*, 4. baskı, Moscow: Prosveshchenie.
- O'Hagan, J. (2002). *Conceptualizing the West in International Relations: From Spengler to Said*, London: Palgrave.
- Obolensky, D. ([1970] 1982). The Relations between Byzantium and Russia. *İçinde The Byzantine Inheritance of Eastern Europe*, London: Variorum, ss. 1–13.
- Olick, J. K. (2008). From Collective Memory to the Sociology of Mnemonic Practices and Products. *İçinde A. Erll & A. Nünning, ed., Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin: Walter de Gruyter, pp. 151–61.
- Oshanin, L. V. (1964). *Anthropological Composition of the Population of Central Asia and the Ethnogenesis of its Peoples*, Cambridge, MA: Peabody Museum.
- Østbø, J. (2016). *The New Third Rome: Readings of a Russian Nationalist Myth*, Stuttgart: Ibidem Press.
- Ostrowski, D. G. (2000). Muscovite Adaptation of Steppe Political Institutions: A Reply to Halperin's Objections. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, New Series 1–2, 267–97.
- Ostrowski, D. G. (1998). *Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304–1589*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Öztürk, Y. (2012). 'Timar-Thema teriminin ortaya çıkması, Bizans uygulaması ve Osmanlı ile mukayesesı'. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 31, 157–208.
- Pagden, A. (1995). *Lords of All the World. Ideologies of Empire in Spain, Britain and France c. 1500–c. 1800*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Paul, T.V., Larson, D. & Wohlforth, W., ed. (2014). *Status and World Order*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pederson, N., Hessel, A. E., Baatarbileg, N., Anchukaitis, K. J. & Di Cosmo, N. (2013). Pluvials, Droughts, The Mongol Empire, and Modern Mongolia. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 111(12), 4375–79.
- Perdue, P. C. (2005). *China Marches West: The Qing Conquest of Central Eurasia*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Petrushin, V. (2007). Khazaria and Rus': An Examination of Their Historical Relations. *İçinde P. B. Golden, H. Ben-Shammai & A. Róna-Tas, ed., The World of the Khazars: New Perspectives: Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium Hosted by the Ben Zvi Institute*, Leiden: Brill, pp. 245–68.
- Petersen, L. I. R. (2017). In Search of Equilibrium: Byzantium and the Northern Barbarians, 400–800. *Journal of Medieval Military History* 15, 37–67.
- Phillips, A. & Sharman, J. C. (2015a). Explaining Durable Diversity in International Systems: State, Company, and Empire in the Indian Ocean. *International Studies Quarterly* 59 (3), 436–48.
- Phillips, A. & Sharman, J. C. (2015b). *International Order in Diversity: War, Trade and Rule in the Indian Ocean*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Piterberg, G. (2003). *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Plekhanov, G. B. (1914). *Istoriia russkoi obshchestvennoi mysli*, cilt 1, Moscow.
- Poe, M. T. (2000). 'A People Born to Slavery': Russia in Early European Ethnography, 1476–1748, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Pohl, W. (2003). A Non-Roman Empire in Central Europe: the Avars. *İçinde H. W. Goetz, J. Jarnut and W. Pohl, ed., Regna and Gentes: The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, Leiden: Brill, ss. 571–96.
- Pohl, W. (2001). The Regia and the Hring: Barbarian Places of Power. *İçinde M. de Jong, F. Theuvs and C. van Rhijn, ed., Topographies of Power in the Early Middle Ages, Transformation of the Roman World* 6, Leiden: Brill, pp. 439–66.

- Pohl, W. (1988). *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa. 567–822 n. Chr.*, München: Verlag C.H. Beck.
- Poppe, A. (1976). The Political Background to the Baptism of Rus': Byzantine-Russian Relations between 986–89. *Dumbarton Oaks Papers*, 30, 195–244.
- Porphyrogenitus, C. ([1952] 1967). *De administrando Imperio*, Washington, DC: Dumbarton Oaks.
- Pritsak, O. (1988). The Distinctive Features of the Pax Nomadica. *İçinde Popoli delle Steppe: Unni, Avari, Ungari. Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo XXXV, 23–29 aprile 1987*, cilt 2, Spoleto: Presso la Sede del Centro, ss. 749–77.
- Pritsak, O. (1981). *The Origin of Rus'*, cilt 1, *Old Scandinavian Sources Other Than the Sagas*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pritsak, O. (1977). The Origin of Rus'. *The Russian Review* 36(3), 249–73.
- Pulleybank, E. G. (1962). The Consonantal System of Old Chinese. *Asia Major*, 9: 58–144, 206–65.
- Putin, V. (1999). Rossiia na rubezhe tysiacheletii (Milenyum Manifestosu). *Nezavisimaia gazeta*, 30 Aralık.
- Quigley, C. (2001). *Skulls and Skeletons: Human Bone Collections and Accumulations*, Jefferson, NC: McFarland.
- Rachewiltz, I. de (1971). *Papal Envoys to the Great Khans*, London: Faber & Faber.
- Rassamakin, Y. Y. (1999). The Eneolithic of the Black Sea Steppe: Dynamics of Cultural and Economic Development 4500–2300 BC. *İçinde M. Levine et al., ed., Late Prehistoric Exploitation of the Eurasian Steppe*, Cambridge: Cambridge University Press, 59–182.
- Redfield, R. (1960). *The Little Community. Peasant Society and Culture*, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Redfield, R. (1955). The Social Organization of Tradition. *The Far Eastern Quarterly*, 15 (1), 13–21.
- Reid, A. (1993). *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450–1680*, cilt 2, New Haven, CT: Yale University Press.
- Renfrew, C. (1987). *Archaeology and Language: The Puzzle of IndoEuropean Origins*, London: Jonathon Cape.
- Renfrew, C. (1986). Introduction: Peer Polity Interaction and Socio-Political Change. *İçinde C. Renfrew and J. Cherry, ed., Peer Polity Interaction and Socio-Political Change*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–18.
- Renfrew, C. (1990). *Archaeology and Language: The Puzzle of IndoEuropean Origins*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Renfrew, C. and Cherry, J., ed. (1986). *Peer Polity Interaction and SocioPolitical Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Reus-Smit, C. (1999). *The Moral Purpose of the State: Culture, Social Identity, and Institutional Rationality in International Relations*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rice, T. T. (1961). *The Seljuks in Asia Minor*, London: Thames & Hudson.
- Rogers, J. D. (2012). Inner Asian States and Empires: Theories and Synthesis. *Journal of Archaeological Research* 20(3), 205–56.
- Roland, A. (2003). Once More into the Stirrups: Lynn White Jr., Medieval Technology and Social Change. *Technology and Culture* 44(3), 574–85.
- Rolfe, B. (2005). Building an Electronic Repertoire of Contention. *Social Movement Studies* 4(1), 65–74.
- Róna-Tas, A. (1999). *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: An Introduction to Early Hungarian History*, New York, NY: Central European University Press.
- Rosenberg, J. (2006). Why Is There No International Historical Sociology? *European Journal of International Relations* 12(3), 307–40.
- Roux, J. P. (1956). Tängri. Essai sur le ciel-dieu des peuples altaïques (quatrième article). *Revue de l'Histoire des Religions* 150(2), 173–212.

- Rubruquis, G. ([1255] 1990). *The Mission of Friar William of Rubruck: His Journeys to the Court of the Great Khan Möngke 1253–1255*, ed. P. de Jackson and D. Morgan, London: Hakluyt.
- Rumelili, B. (2007). *Constructing Regional Community and Order in Europe and Southeast Asia*, London: Palgrave.
- Runciman, S. (1965). *The Fall of Constantinople*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sa'di ([1258] 2008). *The Gulistan (Rose Garden) of Sa'di: Bilingual English and Persian Edition with Vocabulary*, ed. W. M. Thackston, Bethesda, MD: Ibex Publishers.
- Sahlins, M. (2008). The Stranger-King or, the Elementary Forms of the Politics of Life. *Indonesia and the Malay World* 36(105), 177–99.
- Sahlins, M. (1981). *Historical Metaphors and Mythical Realities: Structure in the Early History of the Sandwich Islands Kingdom*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Said, E. (1978). *Orientalism*, New York, NY: Vintage Books.
- Salter, M. B. (2002). *Barbarians and Civilization in International Relations*, London: Pluto Press.
- Sariyannis, M. (2015). *Ottoman Political Thought Up to the Tanzimat: A Concise History*, Rethymno: Foundation for Research and Technology – Hellas Institute for Mediterranean Studies.
- Sariyannis, M. (2013). Ruler and State, State and Society in Ottoman Political Thought. *Turkish Historical Review* 4(1), 92–126.
- Sayari, S. (2011). Clientelism and Patronage in Turkish Politics and Society. İçinde F. Birtek & B. Toprak, ed., *The Post-Modern Abyss and the New Politics of Islam: Assabiyah Revisited: Essays in Honor of Şerif Mardin*, İstanbul: Bilgi University Press, pp. 81–94.
- Schroeder, P. W. (1986). The 19th-Century International System: Changes in the Structure. *World Politics* 34(1), 1–26.
- Schumpeter J. A. ([1918] 1991). The Crisis of the Tax State. İçinde J. A. Schumpeter & R. Swedberg, ed., *The Economics and Sociology of Capitalism*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Skocpol, T., ed. (1984). *Vision and Method in Historical Sociology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Scott, J. C. (2009). *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Scott, J. C. (1998). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Service, E. (1975). *Origins of the State and Civilization: The Processes of Cultural Evolution*, New York, NY: W.W. Norton.
- Shafirov, P. P. (1973). *A Discourse Concerning the Just Causes of the War between Sweden and Russia: 1700–1721*, Dobbs Ferry, NY: Oceana.
- Sharp, P. (2003). Mullah Zaeef and Taliban Diplomacy: An English School Approach. *Review of International Studies* 29(4), 481–98.
- Shukurov, R. (2016). *The Byzantine Turks, 1204–1461*, Leiden: Brill.
- Sinor, D. (1996). The First Türk Empire (553–682). İçinde B. A. Litvinsky, Z. Guang-da & R. Shabani Samghabadi, ed., *History of Civilizations of Central Asia, cilt III: The Crossroads of Civilizations, AD 250–750*, Paris: UNESCO Publishing, ss. 327–35.
- Şirin, İ. (2009). *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, İstanbul: Lotus Yayınevi.
- Sneath, D. (2007). *The Headless State: Aristocratic Orders, Kinship Society, and Misrepresentation of Nomadic Inner Asia*, New York, NY: Columbia University Press.
- Sneath, D. (2006). Imperial Statecraft: Arts of Power on the Steppe. İçinde D. Sneath, ed., *Imperial Statecraft: Political Forms and Techniques of Governance in Inner Asia, 6th–20th Centuries*, Bellingham, WA: Western Washington University, Center for East Asian Studies.

- Snetkov, A. (2014). *Russia's Security Policy under Putin: A Critical Perspective*, London: Routledge.
- Söderbaum, F. & Shaw, T., eds. (2003). *Theories of New Regionalism: A Reader*, Houndmills: Palgrave.
- Somers, M. (1996). Where Is Sociology after the Historic Turn? İçinde T. J. McDonald, ed., *The Historic Turn in the Human Sciences*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, ss. 53-90.
- Spruyt, H. (1996). *The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Spuler, B. (1965). *Die Goldene Horde: Die Mongolen in Russland 1223-1502*, 2 cilt, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Stadler, P. (2008). Avar Chronology Revisited, and the Question of Ethnicity in the Avar Qaganate. İçinde F. Curta, ed., *The Other Europe: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*, Leiden: Brill, ss. 47-82.
- Standen, N. (2005). What Nomads Want: Raids, Invasions and the Liao Conquest of 947. İçinde R. Amitai & B. Biran (ed.), *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World*, Leiden: Brill, ss. 130-69.
- Stenning, D. (1953). *Savannah Nomads*, Oxford: Oxford University Press.
- Stinchcombe A. L. (1978). *Theoretical Methods in Social History*, New York, NY: Academic Press.
- Stivachtis, Y. A. (1998). *The Enlargement of International Society: Culture versus Anarchy and Greece's Entry into International Society*, London: Macmillan.
- Sunderland, W. (2004). *Taming the Wild Field: Colonization on the Russian Steppe*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Suzuki, S. (2005). Japan's Socialization into Janus-Faced European International Society. *European Journal of International Relations* 11(1), 137-64.
- Swidler, A. (1986). Culture in Action: Symbols and Strategies. *American Sociological Review* 51(2), 273-286.
- Szmoniewski, B. S. (2010). The Antes: Eastern 'Brothers' of the Sclavenes? İçinde F. Curta, ed., *Neglected Barbarian*, Turnhout: Brepols, ss. 53-82.
- Taşkın, Y. (2007). Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya/AntiKomünizmden Küreselleşme Karşıtlığına, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tezcan, B. (2010). *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, New York, NY: Cambridge University Press.
- Tilly, C. (2010). *Regimes and Repertoires*, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Tilly, C. (1992). *Coercion, Capital and European States, AD 990-1992*, Cambridge: Blackwell.
- Tilly, C. (1986). *Contentious French: Four Centuries of Popular Struggle*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Tilly, C. (1981). *As Sociology Meets History*, New York, NY: Academic Press.
- Thompson, E. A. (1965). *The Early Germans*, Oxford: Clarendon Press.
- Thompson, E. A. (1948). *A History of Attila and the Huns*, Oxford: Clarendon Press.
- Threadgold, W. (1997). *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Todd, E. (1989). *The Explanation of Ideology: Family Structures and Social Systems*, Oxford: Basil Blackwell.
- Togan, İ. (1998). *Flexibility and Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan*, Leiden: Brill.
- Togan, İ. (1992). Ottoman History by Inner Asian Norms. İçinde H. Berktaş & S. Faroqi, ed., *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, London: Frank Cass, ss. 185-210.
- Toje, H. (2011). *Governing Mobilities: State Formation in and Beyond a Cossack Settlement in the North-Western Caucasus*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Bergen.

- Topal, A. E. (2017a). Against Influence: Ziya Gökalp in Context and Tradition. *Journal of Islamic Studies* 28(3), 283–310.
- Topal, A. E. (2017b). From Decline to Progress: Ottoman Concepts of Reform, 1600–1876. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Toynbee, A. J. (1934–61). *A Study of History*, 12 cilt, Oxford: Oxford University Press.
- Trouillot, M. (1991). Anthropology and the Savage Slot: The Poetics and Politics of Otherness. İçinde R. Fox, ed., *Recapturing Anthropology: Working in the Present*, Santa Fe, NM: School of American Research Press, pp. 17–44.
- Trubetzkoy, N. S., ed. (1991). *The Legacy of Genghis-Khan*, Ann Arbor, MI: Michigan Slavic Publications.
- Tuan, Y. F. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Tyszkiewicz, J. (2002). *Z dziejów Tatarów polskich: 1794–1944*, Pułtusk: Wydawnictwo Typografia.
- Van der Pijl, K. (2007). *Nomads, Empires and States: Modes of Foreign Relations and Political Economy*, cilt 1, London: Pluto Press.
- Vásáry, I. (2005). *Cumans and Tatars Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Vasiliev, A. A. (1932). Was Old Russia a Vassal State of Byzantium? *Speculum* 7(3), 350–60.
- Vernadsky, G. (1943). *Ancient Russia: A History of Russia*, cilt 1, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vernadsky, G. (1959). *The Origins of Russia*, Oxford: Clarendon Press.
- Vernadsky, G. (1953). *The Mongols and Russia. A History of Russia*, cilt 3, New Haven, CT: Yale University Press.
- Vernadsky, G. (1948). *Kievan Rus. A History of Russia*, cilt 2, New Haven, CT: Yale University Press.
- Voegelin, E. (1940). The Mongol Orders of Submission to European Powers, 1245–1255. *Byzantion* 15, 378–413.
- Waldman, S. & Çalışkan, E. (2016). *The New Turkey and Its Discontents*. London: Hurst.
- Waldron, A. (1990). *The Great Wall of China: From History to Myth*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Relations*, Reading, MA: AddisonWesley.
- Ward, G. F. (1954). The English Danegeld and the Russian Dan. *American Slavic and East European Review* 13(3), 299–318.
- Watkins, C. (1982). Aspects of Indo-European Poetics. İçinde E. C. Polomé, ed., *The Indo-Europeans in the Fourth and Third Millennia*, Ann Arbor, MI: Karoma, pp. 104–20.
- Watson, A. (1992). *The Evolution of International Society*, London: Routledge.
- Watson, A. (1984). Russia and the European States System. İçinde H. Bull & A. Watson, eds., *The Expansion of International Society*, Oxford: Clarendon Press, pp. 61–74.
- Waugh, D. C. (2008–9). Central Eurasians Everywhere: Review of *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present* by Christopher I. Beckwith. *Mongolian Studies* 30–31, 289–306.
- Weber, M. (1968). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, cilt 1, New York, NY: Bedminster Press.
- Weber, M (1964). *The Theory of Social and Economic Organization*, New York, NY: Free Press.
- Wendt, A. (2004). The State as Person in International Relations Theory. *Review of International Studies* 30(2), 289–316.
- Wendt, A. (2003). Why a World State is Inevitable. *European Journal of International Relations* 9(4), 491–542.
- Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and the International State. *American Political Science Review*, 88(2), 384–96.
- Wheatcroft, A. (2008). *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe*, London: Random House.

- White, J. B. (2002). *Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics*. Seattle, WA: University of Washington Press.
- White, L. (1962). *Medieval Technology and Social Change*, Oxford: Oxford University Press.
- Whittow, M. (2014). Book Review of Hyun Jin Kim (2013). *The Huns, Rome and the Birth of Europe*. *Early Modern Europe* 22(2): 242–243.
- Wickham, C. (2009). *The Inheritance of Rome: Illuminating the Dark Ages, 400–1000*, Harmondsworth: Penguin.
- Wiener, J. M. (1976). Review of *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World* by Barrington Moore, Jr. *History and Theory* 15(2), 146–75.
- Wigen, E. (2015). Two-Level Language Games: International Relations as Inter-lingual Relations. *European Journal of International Relations* 21 (2), 427–50.
- Wigen, E. (2013). Ottoman Concepts of Empire. *Contributions to the History of Concepts* 8(1), 44–66.
- Wight, M., ed. (1977). *Systems of States*, Leicester: Leicester University Press.
- Williams, M. C. (2007). *Culture and Security: Symbolic Power and the Politics of International Security*, London: Routledge.
- Winn, S. M. M. (1995). *Heaven, Heroes, and Happiness: The Indo-European Roots of Western Ideology*, Lanham, MD: University Press of America.
- Winter, J. M. (2006). *Remembering War: The Great War between History and Memory in the 20th Century*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Winter, J. M. (1995). *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wittek, P. ([1938] 2013). *The Rise of the Ottoman Empire: Studies in the History of Turkey, Thirteenth-Fifteenth Centuries*, London: Routledge.
- Wittgenstein, L., Hacker, P. M. S. & Schulte, J., eds. (2009). *Philosophical Investigations*, rev. 4th edn, Chichester: Wiley-Blackwell.
- Wohlforth, W. C. (1987). The Perception of Power: Russia in the Pre-1914 Balance. *World Politics* 39(3), 353–81.
- Wolf, E. R. (1982). *Europe and the People without History*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Wolfram, H. (1999). *Die Germanen*, Munich: Beck.
- Wolfram, H. (1988). *History of the Goths*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Woods, J. E. (1999). *The Acquyynlu: Clan, Confederation, and Empire*, Salt Lake City, UT: University of Utah Press.
- Wright, M. C. (1957). *The Last Stand of Chinese Conservatism: The T'ungchih Restoration, 1862–1874*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Wylie, A., trans. (1875). History of the Hseung-noo and Their Relations with China. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 5, 41–80.
- Yavuz, M. H. (2013). *Toward an Islamic Enlightenment: The Gülen Movement*, New York, NY: Oxford University Press.
- Yavuz, M. H. (2003). *Islamic Political Identity in Turkey*, New York, NY: Oxford University Press.
- Yaycioglu, A. (2016). *Partners of the Empire: Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Zarakol, A. N. (2011). *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Zhang, Y. (1991). China's Entry into International Society: Beyond the Standard of 'Civilization' *Review of International Studies* 17(1) 3–16.
- Zorin, V. A. ([1941] 1959). *Istoriya diplomatii*, cilt 1, 2nd edn, Moscow: Gospolitizdat.
- Zuckerman, C. (1995). On the Date of the Khazars' Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor. *Revue des études Byzantines* 53, 237–70.
- Zürcher, E. J. (1995). *Turkey: A Modern History*, London: I.B. Tauris.

DİZİN

A

- Adam Smith 250
Adam Watson 67, 70, 73
Afganistan 36, 83, 118, 150, 155, 156,
159, 225, 239, 289, 294
Ak Orda 203
Alanlar 111, 125
Altın Orda 42, 50, 73, 74, 77, 100, 166,
181, 187, 191, 201, 206, 207,
209, 210, 211, 212, 213, 214,
215, 216, 218, 220, 223, 224,
227, 235, 238, 240, 243, 249
Altın Soy 64, 65, 80, 103
Amal Gotları 121, 131
Anadolu 18, 22, 85, 86, 95, 119, 151,
153, 154, 159, 160, 161, 163,
164, 168, 169, 170, 171, 175,
176, 177, 178, 183, 184, 203,
254, 255, 259, 266, 275, 276,
284, 285, 288
Araplar 158, 189
Arkeoloji 39
Atatürk 2, 37, 56, 231, 274, 276, 277,
278, 297
Attila 37, 51, 120, 126, 130, 131, 133,
314
Avarlar 23, 30, 129, 134, 135, 136, 137,
141, 153
Avrasya 2, 10, 17, 18, 24, 28, 30, 34,
35, 42, 53, 55, 56, 57, 62, 73, 75,
77, 83, 92, 94, 95, 97, 108, 114,
124, 129, 133, 135, 137, 142,
149, 150, 155, 187, 188, 192,
201, 219, 229, 230, 231, 232,
233, 236, 248, 270, 272, 273,
279, 280, 281, 282, 285, 286,
287, 289, 292

Avrasyacılık 36, 291

- Avrupa 2, 9, 11, 17, 18, 19, 20, 21, 23,
24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33,
34, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 47,
50, 51, 52, 68, 70, 71, 72, 73, 75,
76, 77, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87,
88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97,
99, 103, 104, 106, 110, 111, 113,
116, 122, 126, 130, 131, 133,
136, 141, 142, 144, 150, 161,
167, 178, 191, 192, 205, 206,
207, 209, 213, 214, 215, 216,
219, 220, 221, 222, 224, 225,
226, 227, 228, 229, 230, 231,
232, 233, 234, 236, 237, 240,
241, 242, 243, 244, 245, 246,
247, 249, 250, 251, 252, 260,
261, 262, 263, 265, 266, 267,
268, 269, 270, 271, 272, 275,
276, 278, 280, 283, 284, 285,
288, 289, 290, 293, 294, 296, 313

Avrupamerkezcilik 44, 227

Azerbaycan 206, 279, 280

B

- Baki Tezcan 255, 260, 261
Balkanlar 86, 87, 92, 94, 119, 152, 153,
155, 175, 180, 181, 185, 210,
266, 285, 292
Batu 205, 206, 210
Bayezid 176, 177, 256, 306
Bedeviler 41
Bizanslılar 129, 139, 162, 163, 165,
188, 189, 190, 200, 204, 237, 254
Bozkır geleneği 19, 28, 39, 42, 98, 144,
149, 152, 180, 224, 234, 239,
244, 269, 281, 287, 291

Budizm 74, 119, 198, 235
Bulgarlar 132, 137, 196, 198

C

Cengiz Han 21, 37, 65, 66, 103, 144,
165, 166, 167, 169, 176, 178,
203, 205, 210, 216, 219, 228,
230, 239, 257, 285, 291

Chanyu 117, 118, 143
Charlemagne 25, 31, 51, 136, 226, 288

Ç

Çinliler 111, 115, 116, 138, 235, 237,
288

D

Doğancılık 130
Durkheim 29, 43, 47, 48, 62, 64, 69, 80,
196, 198, 269, 302

E

Edward Said 34
Engels 40, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 56,
116, 196, 298, 302
Eric Hobsbawm 249

F

Franklar 59, 226

G

Gazneliler 156, 159
Gazneli Mahmud 156, 158, 173
Germanler 119, 120, 121, 122, 128, 133
Gotlar 57, 91, 110, 121, 122, 125, 128,
130, 132, 133, 188, 201
Göktürkler 66, 134, 137, 138, 139, 140,
143, 144
Gujarat 118
Güneş dil teorisi 275

H

Hazarlar 19, 23, 42, 109, 132, 137, 144,
145, 188, 189, 190, 192, 193,
196, 224
Hegel 40, 47, 51, 80, 154, 286, 287,
299, 305
Herodotos 84, 104, 219

Hiung-nu 20, 40, 42, 50, 60, 61, 64,
84, 104, 105, 107, 112, 113, 114,
115, 116, 117, 118, 126, 127,
134, 136, 137, 143, 283

Hristiyanlık 35, 198, 261
Hunlar 51, 57, 66, 111, 118, 119, 122,
125, 132, 134, 136, 139, 153,
188, 225

I

III. İvan 215, 217, 240, 241

İ

İbn Fadlan 66, 192
İbn Haldun 41, 64, 80, 142, 257
İç Asya 25, 113, 114, 138, 182, 235, 276
İlhanlılar 50, 170, 171, 215, 253, 254,
256
İngiliz Okulu 43, 67, 68, 69, 70, 72, 73,
74, 75, 243
İran 17, 18, 19, 20, 21, 22, 36, 55, 89,
99, 139, 144, 155, 156, 158, 160,
161, 163, 167, 177, 189, 203,
239, 253, 254, 260, 270, 288
İskandinavlar 191, 193, 209
İskitler 19, 42, 84, 107, 109, 111, 113,
114, 115, 134, 137, 145, 191, 283
İslam 32, 73, 74, 153, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 161, 162, 164,
170, 172, 173, 175, 177, 179,
185, 189, 191, 192, 197, 215,
221, 227, 239, 253, 254, 269,
288, 290, 300, 307

İsrail 78

J

Jean-Paul Roux 65
Jön Türkler 269

K

Karolenjler 38, 226
Kazan 213, 216, 218, 223, 243, 306
Kemalistler 276, 277, 278
Kıpçaklar 19, 42, 137, 153, 187, 199,
204, 224, 238, 287
Kırım Tatarları 212, 235
Kimmerler 19, 111
Kitan 62

Komançi 56
Kosova 78
Kozaklar 140, 237, 238
Kölelik 55
Kut 31, 294
Kürtler 270

L

Litvanya 209, 211, 212, 213, 215, 238,
241

M

Macarlar 38, 188
Machieveli 76
Mañçu 143
Mehmed Ali 76, 265, 266, 302
Melezleşme 73
Memlûklar 64, 95, 265
Mısır 36, 76, 77, 150, 153, 181, 238,
259, 265, 266, 267, 275
Milliyetçilik 269
Moğollar 21, 39, 40, 52, 65, 66, 74, 152,
153, 164, 165, 166, 169, 170,
174, 178, 185, 193, 204, 205,
207, 208, 211, 215, 224, 285
Moskova 17, 23, 42, 73, 74, 75, 78, 130,
164, 171, 187, 199, 202, 210,
211, 212, 213, 214, 215, 216,
217, 218, 219, 220, 222, 223,
224, 235, 237, 239, 240, 241,
242, 243, 244, 245, 246, 247,
248, 290
Möngke 66, 166, 167, 168, 206, 297,
313
Musevilik 198
Mustafa Kemal 56, 254, 276, 277, 278

N

Napolyon Savaşları 239, 242, 248,
261, 272, 289
Nizamülmülk 159, 161
Nogay 170, 210, 235

O

Orhun Yazıtları 138
Oryantalizm 34
Osmanlılar 23, 78, 140, 151, 152, 153,
155, 162, 170, 172, 174, 175,

178, 179, 181, 182, 183, 184,
185, 204, 221, 227, 240, 241,
253, 256, 260, 265, 268, 274

P

Patronaj 92
Peçenekler 22, 42, 137, 187, 190, 196,
199, 224
Pers 19, 124, 127, 147, 189, 284
Polonya 73, 238, 244, 250

R

Recep Tayyip Erdoğan 9, 53, 278
Rene Grousset 60
Roma 20, 31, 51, 52, 62, 99, 104, 106,
110, 120, 121, 123, 124, 125,
129, 130, 131, 132, 133, 135,
140, 152, 162, 178, 189, 208,
213, 215, 216, 218, 225, 226,
228, 241, 242, 243, 249, 275,
285, 292
Rurikler 201
Rusya 2, 9, 11, 18, 22, 23, 25, 27, 31,
34, 35, 36, 37, 39, 42, 52, 55,
66, 70, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 82,
83, 111, 147, 149, 150, 166, 184,
187, 189, 192, 199, 203, 206,
208, 210, 211, 214, 215, 216,
217, 218, 219, 220, 222, 224,
225, 226, 227, 237, 240, 242,
243, 244, 245, 246, 247, 248,
249, 250, 251, 252, 259, 260,
261, 262, 263, 264, 265, 266,
268, 270, 271, 272, 273, 274,
288, 290, 291, 292, 294, 296
Rus yönetimi 192, 193, 197, 198, 200,
201, 214, 224

S

Samaniler 155
Sarmatlar 111, 119, 188
Sasani İmparatorluğu 139
Selçuklular 23, 152, 153, 158, 159, 162,
163, 164, 168, 174, 177, 204,
254, 285
Slavlar 22, 23, 287
Soğdlar 111
Sovyetler Birliği 73, 262, 271, 273
Sultancılık 54

T

- Tacitus 123
Tang 24, 60, 62, 129
Tanım 30, 155, 236
Tatarlar 73, 178, 219, 238, 299
Tengricilik 65
Timurlenk 152, 176
Türkçülük 268
Türkiye 2, 9, 11, 18, 20, 22, 23, 26, 27, 31, 34, 35, 36, 37, 39, 42, 52, 53, 55, 68, 76, 79, 80, 82, 83, 137, 150, 225, 240, 251, 254, 267, 269, 270, 273, 274, 275, 279, 280, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 296, 302
Türkler 25, 64, 138, 154, 158, 228, 240, 255, 268, 269, 275, 280, 291

U

- Uluslararası İlişkiler 2, 12, 72
Uluslararası toplum 67, 69
Uygurlar 66, 144, 198

V

- Vandallar 110, 122, 124, 133, 188, 201, 288
Varegler 23, 193, 287
Veraset 31, 65, 103, 105, 167, 232, 236
Vestfalya Barışı 80
Vikingler 91, 189, 191, 193, 196, 214, 224
Viyana Kongresi 250, 261
Vladimir Putin 9, 10, 53, 263, 264

W

- Weber 29, 43, 49, 54, 55, 69, 80, 228, 230, 264, 305, 315

Y

- Yeniçeriler 255, 256, 265
Yunan İsyanı 257
Yusuf Akçura 268

Z

- Ziya Gökalp 269, 315

Iver B. Neumann ve Einar Wigen, milattan önce dördüncü binyıldan günümüze değin Avrasya bozkırlarındaki siyasal örgütlenmeyi kapsamlı bir şekilde izah ederek uluslararası ilişkiler çalışmalarındaki Avrupamerkezciliğe karşıt bir yaklaşım sergiliyor. Sosyal teorinin yanı sıra çeşitli arkeolojik ve tarihi ikincil kaynaklardan yararlanan yazarlar, 'bozkır geleneği' olarak adlandırdıkları kavramın tarih öncesini, tarihini ve etkisini tartışıyorlar. Ayrıca uluslararası ilişkiler perspektifinden kaleme aldıkları bu çalışmada, bozkır geleneğinin erken dönem Avrupa devlet inşasındaki rolünü teferuatlı bir şekilde ele almalarının yanı sıra Türkiye ve Rusya gibi devletlerdeki siyasetin, bozkır geleneğinin giderek daha da baskınlaşan Avrupa geleneği ile melezleşmesi kapsamında nasıl anlaşılacağını açıklıyorlar. Ozan Çiftci'nin titiz çalışmasıyla dilimize kazandırılan *Bozkır Geleneği: Ruslar, Türkler ve Avrupa Devlet İnşası* adlı eser, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi çalışmalarında oldukça gölgede kalmış bir fenomen olan bozkır siyasal geleneğine ışık tutarak, bu geleneğin günümüz Türkiye ve Rusya'sında politikayı hâlâ etkileyen kalıntılar olarak varlığını sürdürdüğü iddiası bağlamında oldukça başarılı ve son derece ilgi çekici bir anlatı sunmaktadır.

selenge.com.tr

[/selengeyayinevi](https://twitter.com/selengeyayinevi)

[/selengeyayinlari](https://www.instagram.com/selengeyayinlari)

[/selengeyayinevi](https://www.facebook.com/selengeyayinevi)

ISBN 978-625-6967-24-3

9 786256 967243